

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

J. C. SHARMAN

Zayıfların

İmparatorlukları

TÜRKÇESİ FAHRETTİN BİÇİCİ

TARİH

vb.
VAZIRBANK KÜLTÜR YAYINLARI

**ZAYIFLARIN
İMPARATORLUKLARI:
AVRUPA YAYILMACILIĞININ
GERÇEK HİKÂYESİ VE
YENİ DÜNYA DÜZENİNİN KURULUŞU
J. C. SHARMAN**

VakıfBank Kültür Yayınları: 0084

Tarih: 026

ZAYIFLARIN İMPARATORLUKLARI:

AVRUPA YAYILMACILIĞININ

GERÇEK HİKÂYESİ VE YENİ DÜNYA

DÜZENİNİN KURULUŞU

J. C. SHARMAN

Özgün Adı:

Empires of the Weak:

The Real Story of European Expansion and

the Creation of the New World Order

Türkçesi

Fahrettin Biçici

Genel Yayın Yönetmeni

Dr. Hüseyin Yorulmaz

Tasarım ve Yayın Kimliği

Bülent Erkmen

Kapak Görseli ve Sayfa Uygulama

Faruk Özcan

Kitap Editörü

Yavuz Türk

Son Okuma

D. A. Akbulut

VakıfBank Kültür Yayınları

Büyükdere Caddesi

No: 97 – Kat 4

Şişli 34394 İstanbul

Telefon: 0 212 354 5730

www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr

Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2021

© Princeton University Press, 2019

ISBN 978-605-7947-81-9

Kitabın Türkçe yayın hakları Kalem Telif

Hakları Ajansı aracılığıyla VakıfBank

Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım

amacıyla, kaynak göstermek şartıyla

yapılacak sınırlı alıntılar dışında,

yayıncının yazılı izni olmaksızın

hiçbir elektronik veya mekanik araçla

çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve

mali hakları saklıdır.

Baskı

Ofset Yapımevi

Şair Sokak No: 4, Çağlayan Mahallesi,

34403 Kağıthane, İstanbul

Telefon: 0 212 295 86 01

Sertifika No: 45354

1. Baskı: Ocak 2021

**ZAYIFLARIN
İMPARATORLUKLARI:
AVRUPA
YAYILMACILIĞININ
GERÇEK HİKÂYESİ VE
YENİ DÜNYA DÜZENİNİN
KURULUŞU**

J. C. SHARMAN

**TÜRKÇESİ
FAHRETTİN BİÇİCİ**

J. C. SHARMAN

Siyasi tarihçi Jason Sharman Cambridge Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde Sir Patrick Sheehy kürsüsünde profesördür. Western Australia Üniversitesi'nde tarih ve siyaset bilimi öğretimi gördükten sonra, siyaset bilimi alanındaki doktorasını 1999'da ABD'nin Illinois Üniversitesi'nde (Urbana-Champaign) yapmıştır. Sharman, Bulgaristan Amerikan Üniversitesi, Sydney Üniversitesi, Griffith Üniversitesi bünyesinde kadrolu, St. Petersburg Devlet Üniversitesi, Columbia Üniversitesi ve Londra İktisat Okulu (LSE) bünyesindeyse misafir akademisyen olarak çalışmıştır. Son derece üretken bir yazar olan Sharman'ın kitaplarından bazıları şunlardır: *Repression and Resistance in Communist Europe* (Londra: Routledge Curzon, 2003), *Havens in a Storm: The Struggle for Global Tax Regulation* (Ithaca: Cornell University Press, 2006), *The Money Laundry: Regulating Criminal Finance in the Global Economy* (Ithaca: Cornell University Press, 2011), Andrew Phillips ile birlikte; *International Order in Diversity: War, Trade and Rule in the Indian Ocean* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), *The Despot's Guide to Wealth Management: On the International Campaign against Grand Corruption* (Ithaca: Cornell University Press, 2017), *Outsourcing Empire: How Company-States shaped the Modern World* (Princeton: Princeton University Press, 2020).

FAHRETTİN BİÇİCİ

Boğaziçi Üniversitesi Felsefe ve Sosyoloji bölümlerinde okudu. 2012 yılından beri muhtelif mecralarda çeviri, redaksiyon ve editörlük yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
Giriş: Askeri Devrim ve İlk Uluslararası Sistem	15
Önermenin Biçimi	19
Askeri Devrim Nedir?.....	23
Askeri Devrim ve Batının Yükselişi.....	25
Avrupamerkezcilik.....	31
Tarih ve Sosyal Bilimler.....	35
Örgütlenmeleri Şekillendiren Nedir?	
Öğrenme ve Seçilimi Sorgulamak.....	38
Öğrenme.....	39
Seçilim.....	42
Kültürel Bir Alternatif.....	45
Büyü ve Askeri Etkinliği: Kurşun Geçirmezlik	52
Önümüzdeki Yol	60

I. BÖLÜM

İberyalı <i>Konkistadorlar</i> ve Ricacılar	65
Model: Avrupa'daki Askeri Devrim Orduları	69
<i>Konkistadorlar</i>	72
Amerika Kıtasında Fethin Sınırları	78
Afrika ve Portekizliler	84
Atlantik Afrika'sı	87
Doğu Afrika'da Portekizliler	89
Afrikalılar, Portekizliler ve Askeri Devrim	91
Ortadoğu'dan Çin'e	96
Portekizlilerin Denizlerdeki Durumu	97
Portekizlilerin Karalardaki Durumu	104
Sonuç	108

II. BÖLÜM

Egemen Şirketler ve Doğu İmparatorlukları	113
Egemen Şirketler Neye Benziyordu?	118
Hollanda Doğu Hindistan Şirketi	120
Güneydoğu Asya'daki HDHŞ	123
Doğu Asya'da HDHŞ	130
HDHŞ'nin Düşüşü	133
İngiliz Doğu Hindistan Şirketi	137
1750'ye Kadar İDHŞ	138
1700'lerde Güney Asya'nın Önemi	142
Fatih Şirket: 1750'de Başlayan Bir Askeri Devrim	145
İDHŞ'nin Zaferini Açıklamak: Teknoloji ve Taktik	148
İDHŞ'nin zaferini açıklamak: Askeri Maliyecilik	151
Askeri Devrim Tezini 1750'den İtibaren Güney Asya'da Sınamak ...	155
Sonuçlar	158

III. BÖLÜM

Tarihsel Bağlamı İçinde Asya'nın Avrupa'yı İstilasını	163
Osmanlı İmparatorluğuna Genel Bir Bakış	165
Askeri Devrim Tezini Osmanlılarla Sınamak	167
Osmanlı İmparatorluğunda Askeri Sistem	173
Osmanlıların Avrupa Savaşları	176
Osmanlıların On Sekizinci Yüzyılın Ortasından İtibaren Gerilemesi	180
Kuzey Afrika	185
Osmanlı-Batı Askeri Dengesine Dair Sonuçlar	192
Erken Modern Devrime Dair Sonuçlar	195
Mekânsal Önyargı: Avrupamerkezcilik	198
Zamansal Önyargı: Anakronizm ve Teleoloji	206

SONUÇ

En Sonunda Kazanan Nasıl Avrupalılar Oldu?

(Sonraki Mağlubiyetlerinden Önce) 211

Hikâyenin Sonunda Kazanan Olmak: Yeni Emperyalizmin Saikleri ve

Araçları 216

Yeni Emperyalizmin Saikleri 217

Yeni Emperyalizmin Araçları 222

Hikâyenin Sonunda Kaybetmek: 1945 Sonrası Dekolonizasyon ve

Ayaklanma 228

Paradigma Yayılımı Modeli ve Bir Alternatif 232

Kaynakça 241

Dizin 271

ÖNSÖZ

Bu kitabı yazarken en keyif aldığım şeylerden biri, siyasetin dünü, bugünü ve geleceğini kavrayış biçimimizin temelinde yatan tarihsel soruların etrafında gezinebilme fırsatı bulmak oldu. Uluslararası siyasette yaşanan büyük değişimlerin, uluslararası ilişkiler disiplininin ve bu alana dair ders kitaplarının genellikle muhtevasını oluşturan Avrupa'daki büyük koalisyon savaşlarıyla alakası pek azdır. Bu savaşlar, (her zaman kozmopolit küresel büyük güçler kadar olmasa da en azından Avrupa standartlarına göre) büyük devletler arasındaki güç dengelerini yavaşça değiştirerek parçalanmış Avrupa'nın statükosunu sürdürmekten başka bir şey yapmamıştır aslında. Mesele eğer uluslararası siyasetteki dönüşümler ise, geçtiğimiz beş yüz senede, hatta belki de Roma İmparatorluğunun çöküşünden beri, Avrupa'da kayda değer herhangi bir şey yaşanmamış olduğunu söylesek yanlış olmaz. Uluslararası siyaseti kökünden değiştiren dönüşümler için gözümüzü başka yöne çevirmeliyiz. Bu dönüşümler arasında öne çıkanlardan ilki, küresel uluslararası sistemin yaratılması ve buna eşlik eden çok medeniyetli düzendir. Daha kısa süren ancak hayati bir öneme sahip olan ikincisi, Avrupa'nın yüzyıl kadar süren emperyal dünya hâkimiyetidir. Sonuncusu ise, çok daha kısa süren dekolonizasyon ve büyük Asya güçlerinin geri dönüşüdür. Benim bilhassa alâkadar olduğum mesele, bunların birincisi, yani ilk küresel uluslararası sistemin oluşumudur. On beşinci yüzyılın sonlarından on sekizinci yüzyılın sonlarına dek devam eden bu süreç, öncesinde ayrıık olan bölgesel sistemlerin birbirine bağlanmasının önünü açan Avrupa yayılcılığı sürecinin merkezine oturmaktadır.

“Avrupa yayılcılığı” nı Avrupa fethi ve imparatorluğu ile eşanlamlı olarak okumamak önem arz eder. Afrika ve Asya’daki yayılma süreci bunu, Avrupa tahakkümünden çok Avrupa’nın tabiiyetine borçludur, diyebiliriz. Avrupalıların bilhassa, zamanının büyük Avrupalı güçlerinin hepsinden daha kudretli olan doğu imparatorlukları karşılaştıklarında, itaatlerini bildirmekten başka pek de bir seçenekleri yoktu. Yanlarına kalacağını düşündükleri durumlarda, yayılmayı açıklamak için askeri güçten ziyade, Avrupalıların amaçlarının büyük ölçüde denizcilikle –ticaret yolları, liman karakolları– ilgili olurken, denizlere büyük ölçüde kayıtsız kalan büyük yerel güçlerin toprak ve bölge kontrolüne yönelik, ilgili hedefleri ile ilgisinin örtüşmesi daha mühimdir. Birbirini tamamlayan bu tercihler, pürüzlü iş gören bir birlikte varoluşa müsaade etmiştir. Bunun yanı sıra Avrupalıların, Doğu ve Atlantik dünyasında giriştiği maceralar, önemli ölçüde yerel müttefiklerin, hâmilerin ve uyrukların geliştirilmesine bel bağlar haldeydi. Son olarak, Güney ve Kuzey Amerika Avrupalı maceracıların yerel imparatorlukları ortadan kaldırmasına muhtelif salgınlar zemin hazırlamış olsa da, bu namı zafere dengeleyen daha az bilinir yenilgiler de mevcuttur. Erken modern dönemden günümüze değin, bütün medeniyetlerde verimliliğe askeri ve siyasi kurumlardaki değişimler, etkililik ve verimliliğe dair işlevsel kaygılardan büyük ölçüde azade bir biçimde, kültürel saiklerle yol kat etmiştir.

Böylesi devasa bir genişlikte zaman ve mekâna yayılan bunun gibi iddialarda bulunan ve bunları savunan elinizdeki kitabın, doğal olarak ya çok uzun ya da çok kısa olması beklenirdi. Benim kısıdan yana tercihte bulunmamın sebebi, genellikle tarihe pek de ilgi göstermeyecek, akademi içinden ve dışından daha geniş bir okuyucu kitlesinin ve hatta belki de normalde sosyal bilim okuru olmayan az sayıda kişinin ilgisini çekebilmeye yönelik umuttur. Her ne kadar kısa bir kitabın yazar ve okuyucu için faydaları olsa da, ciddi maliyetleri de beraberinde getirdiğini kabul etmek yerinde olacaktır.

Yaptığım tercihin ceremesini, muhtemelen mesele hakkındaki fikirlerimi şekillendirmiş olan bütün muhteşem çalışmaları derinlemesine ele almak ve tartışmak için yeterince yerim olmasıyla çekeceğim. Esasen, birkaç yüce gönüllü meslektaşımın ve üç anonim hakemden aldığım geri bildirimlerde tekrarlanan anafikir, metinde yer verilebilecek ve yer verilmesi gereken pek çok başka yazar, teori ve tartışma olduğu yönündeydi. Doğrusu eleştirmenlere hak veriyorum: Yer verilebilecek, yer verilmesi (ya da bahsinin geçmesi) gereken pek çok yazar, teori ve tartışma mevcuttur. Ancak genel anlamda bunlara yer verilmedi. Böylesi bir tercihin özgün yazarlara veya bu yorumları yapanlara yönelik bir saygısızlık ya da fikir ayrılığına işaret etmediğini vurgulamak benim açımdan oldukça mühim. Kitabı üzerine inşa ettiğim çalışmaları ihmal ederek kendi kitabımın orijinalliğine aşırı bir vurgu yapma gayesinde de değilim. Daha ziyade, araştırma, yazma ve pek çok diğer şeyin bir tür kâr-zarar dengelemesine dayandığına olduğuna ve önceki çalışmaların geniş sahalarını ihmal etmenin daha kısa ve daha erişilebilir bir kitap yazmış olmakla temize çıkabileceğine yönelik bir hesaplamanın yansımasıdır bu durum.

Her ne kadar bu kitabın, okuyucuyu mevcut literatürün derinlerine daldırma gibi bir derdi olmasa da, hâlâ ne kadar Avrupamerkezci olduğumuz ve bunun bize nelere mâl olduğu hususunda daha çok düşünmemiz için bizi kibarca dürtmeye (kabadayılık taslamaya değil) yönelik bir çabası olduğunu söylemek mümkündür. Bütün insafli ve akliselim insanların hâlihazırda, Avrupamerkezciliğin kavramsal olarak kötü bir şey olduğu konusunda uzlaşmış olduğuna şüphe yoktur. Ancak sorunun geçerliliğini sürdürdüğünü görmek için, uluslararası ilişkiler ve tarih kitaplarının çoğunun içerik ve dizin sayfalarına bakmak, dünyanın geri kalanına nazaran Avrupalı mekânların, aktörlerin ve olayların sahip olduğu fevkalâde baskınlığı görmek yeterlidir. Bu kitap da benzer yanlılıkların bir kısmına sahip olsa bile, umudum bunların daha az yoğunlukta olmasıdır.

Daha tafsilatlı bir literatür taramasını kitaba dahil etmem konusunda aldığım bilgece tavsiyelerin çoğunu alenen göz ardı ettiğimi söylemek zorundayım; ancak tartışmamdaki pek çok temel unsuru, taslak metin ya da sözlü sunumlar üstüne yorumlarını benden esirgemeyen kişilere borçlum olduğu da bir gerçektir. Proje, Griffith Üniversitesi gibi ufuk açıcı ve destekleyici bir akademik ortamda başlayıp, ondan hiç de geri kalmayan bir kurum olan Cambridge Üniversitesinde son noktayı koymuş olmakla bilhassa şanslıydım. İstifade edebileceğim iki meslektaş grubum oldu bu sebeple.

Brisbane’de geçirdiğim ilk zamanlarda, Sarah Percy ve özellikle Ian Hall, projenin ilk taslaklarında neyin yanlış olduğu ve daha da iyisi, bunları nasıl düzeltebileceğim konusunda hayati yönlendirmelerde bulundular. Çalışmanın ilk halini Griffith, Avustralya Ulusal Üniversitesinde ve hemen sonra, şu an mensubu olduğum Cambridge’teki Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü ile Avrupa Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Birliğinde sundum. Bu toplantıların bazılarında ki resmi katılımcılar, böyle bir zorunlulukları olmadığı halde benim taslak biçimindeki çalışmamı anlamak ve geliştirmek için ellerinden geleni yaptı. Bu konuda özellikle Daniel Nexon, Sean Fleming ve Alex Wiesinger’e ne kadar teşekkür etsem azdır. Taslak halindeki müsveddeleri gözden geçiren üç anonim hakem de benzer bir özveride bulundu; fikirlerime böylesi titiz ve yapıcı bir biçimde muamele edilmesi bir ayrıcalıktı. Andrew Phillips, yıllar içinde bana bu türden bir araştırmanın nasıl yapılacağını, kimileri doğrudan kitapla ilgili, kimileriye kitaba kıyısından değen muhtelif tartışmalarla öğreten kişi olmuştur. Cambridge’teki bölümüm ve Maja Spanu ile Or Rosenboim’in organize ettiği Tarih ve Uluslararası İlişkiler grubu, araştırmanın tamamlanabilmesi için bana aradığım mükemmel ortamı sağladı. Cambridge’te ve Londra’da, Ayşe Zarakol, Duncan Bell ve George Lawson, uluslararası ilişkiler alanına dair büyük ta-

rihsel sorular üstüne daha fazla düşünmeme yardımcı oldu. Ayrıca David Runciman’a Princeton Üniversitesi Yayınları ile ilk irtibatı kurduğu için minnettarım. Editör Sarah Caro, taslağa kabul aşamasından bitişine değin yaptığı kılavuzlukla paha biçilmez bir rol üstlendi.

Bu araştırma, her ne kadar benim vergi cennetleri, kara para aklama ve rüşvete dair diğer ilgi alanlarımdan epeyce farklı olsa da, şayet bunlar arasında ortak bir yön varsa, o da bütün araştırmaların zamana ihtiyaç duyduğu ve zamanı elde etmek için de paraya gereksinim olduğudur. Bu minvalde, Avustralya Araştırma Konseyi, FT120100485 ve DP170101395 sayılı hibeler vasıtasıyla ihtiyacım olan parayı cömertçe sağladı. Bu kitaptaki önermelerin benzerleri ilk defa, *European Journal of International Relations* dergisinde yayımlanan “Myths of Military Revolution: European Expansion and Eurocentrism [Askeri Devrim Mitleri: Avrupa Yayılmacılığı ve Avrupamerkezcilik]” isimli makalede yer almıştı. Bu kitap belirli açılardan, kırk yıl önce giriştiğim “History of World” [Dünya Tarihi] isimli akamete uğramış bundan daha da iddialı projeye bir dönüş niteliğinde. O zamandan bugüne ilkokul, ortaokul ve üniversite eğitimini tamamlamış olmamın, beni bu sefer bir şekilde daha başarılı bir sonuca götüreceğini ümit ediyorum.

Bütün bunların ötesinde, en büyük teşekkürlerim aileme ve Bilyana’ya.

GİRİŞ:

ASKERİ DEVRİM VE İLK ULUSLARARASI SİSTEM

On beşinci yüzyılın sonundan on sekizinci yüzyılın sonuna kadar süren Avrupa yayılcılığı, siyasal ve ekonomik olarak ilk gerçek küresel sistemleri yaratmış olması itibariyle dünyayı dönüşüme uğratmıştır. Kristof Kolomb, Vasko da Gama gibi kâşifler tarafından, batıya doğru Atlantik'i aşarak Amerika'nın iki yarısına, Afrika kıyıları boyunca güney ve doğu yönlerine, Hint Okyanusunu aşarak Asya'ya yapılan seferler neredeyse aynı zamanlarda başlamıştır. Bunları izleyen süreçte Avrupa'nın okyanuslardaki varlığının genişlemesinin nedeni olarak sıklıkla, görece üstün askeri gücü, daha iyi silahlara ve onları kullanmak için daha iyi örgütlenmelere sahip oluşu gösterilir. Askeri devrim tezi olarak bilinen bu iddiaya göre genişlemenin sebebi, Avrupa ordularının ve devletlerinin kendi kıtalarındaki şiddetli rekabetten sağ çıkması, bundan ders çıkarmaları sebebiyle savaşın gerekliliklerine daha iyi uyum sağlamaları ve böylece Avrupa dışındaki hasımlarına karşı rekabet üstünlüğüne sahip olmalarıdır. Bu tezin temelinde yatan varsayım, rekabetin, rasyonel öğrenme ve Darwinci seçim sayesinde kendi çevresine daha iyi uyum sağlayan, daha verimli örgütlenmeleri beraberinde getirdiğidir.

Ben bu kitapta, yukarıda ana hatlarıyla verdiğim açıklamanın her bir parçasını tartışmaya açıp yerine alternatif bir açıklama önereceğim. Avrupalıların erken modern dönemde, Batı dışı rakipleri karşısında Avrupa'da bile herhangi kayda değer bir askeri üstünlüğe sahip olduğu görülmemiştir. Yayılcılık tarihi, Avrupa açısından bir hâkimiyet tarihi olduğu kadar bir itaat ve tabiiyet tarihidir. Genişlemenin öncüleri, devlet orduları ve

donanmaları değil, yerel ittifakların çoğaltılmasına bel bağlayan küçük maceraperest gruplar ve imtiyazlı şirketlerdi. Avrupa'nın başarısının asıl sebebi, yerel idarelerin toprak temelli öncelikleriyle çatışmaktan kaçınan deniz stratejisi ve Amerika'da demografik bir felakete yol açan salgın hastalıktı. Aslına bakılırsa, erken modern dönemin büyük fatihleri ve imparatorluk kurucuları, Yakın Doğu'daki Osmanlılardan Güney Asya'daki Babürlüler ve Çin'deki Ming ve Mançu Çinglere kadar Asyalı imparatorluklardı. Bu büyük güçlere hak ettikleri önemi vermek, önceki çalışmaları sıklıkla önyargılı hale getiren Avrupamerkezciliğin ıslah edilmesine ve savaş yapmak ile devlet kurmak arasındaki geleneksel neden-sonuç ilişkisinin sorgulanmasına yardımcı olabilir. Ortak bir hedefe giden tek bir istikametten ziyade farklı neticelere giden birden fazla yol olduğu için, daha kozmopolit bir bakış açısı, askeri ve siyasal gelişim arasındaki ilişkilerin çeşitliliğini su yüzüne çıkarabilir.

Bu alternatif bakış açısı, Avrupa yayılmacılığının [devlet güdümlü bir girişim olduğu ve] Avrupalıların kendi aralarında yaptığı savaşlarda kullanılanlarla aynı taktiklerin ve teknolojinin kullanıldığı devlet güdümlü bir girişim yönündeki geleneksel görüşle ters düşer. Yeni silahlar, taktikler, büyük daimi ordular ile egemen devletin yükselişi arasında sıkı bir neden-sonuç ilişkisi olduğu fikrini tartışmaya açar. Burada ortaya konulan önerme daha genel anlamıyla, öğrenme ve eleme süreçleri vasıtasıyla etkili, iyi uyum sağlamış savaş örgütlenmeleri üreten askeri rekabet modeliyle çelişir ve onun altını oyar.

İlk küresel uluslararası sistemin yaratıldığı sürecin ehemmiyeti pek çok açıdan aşikârdır. Geniş, kadim ve öncesinde izole halde olan medeniyetler, bu sistemle birlikte dünyanın geri kalanıyla düzenli temasa girmiş oldu. İnsanlar, mallar, hastalıklar ve fikirler ilk defa dünyanın etrafını çepeçevre dolaştı ve ardından toplumları, ekolojileri dönüştürdü. Ancak bu kitabın gayesi bağlamında, sadece söz konusu dönüşümün dünya siyaseti ve onu

çalışma biçimimiz açısından kilit önemi haiz birkaç sonucuna odaklanmakla yetineceğim.

Aşağı yukarı beş yüz senedir –ki bu dönem, yoğun olarak Batı hâkimiyetiyle eşanlamli olarak ele alınır– birbirine bağlı, küresel bir uluslararası sisteme sahibiz. Bu uluslararası sistem hakkındaki çalışmaların ve onu açıklamak için geliştirilen teorilerin temelini oluşturan varsayımlar, kendilerine başlangıç noktası olarak Batının askeri ve siyasi hegemonyasını alır. Oysa bu zaman aralığının yarısından fazlasında, Batı hâkimiyetinde olmayan küresel bir uluslararası sistem vardı. Hatta Avrupa ulusları, Babürlüler ya da Çin'deki Ming ve Çing imparatorlukları gibi Asyalı büyük güçlerle nüfus, servet ve askeri kudret bakımından kıyaslandıklarında cılız kalıyorlardı. Bunun farkına genellikle varılmadığı gerçeği, uluslararası siyasetin tarihsel gelişimine dair kanılarımızın ne kadar derin bir biçimde çarpık olduğunu ortaya koyar ve bu durumun geçmiş, bugün, ve gelecek hakkındaki kavrayışımıza dair büyük yansımaları vardır. Mekân ve zamana dair önyargılar, yalnızca diğer bölgelerdeki güçlerin önemini hafife alıp Avrupalı güçlerin önemini abartmakla kalmadı; tarihsel normu teşkil eden tekil, deterministik bir askeri-kurumsal gelişim istikameti tayin etti.

Savaş tarihi, pek çok sosyal bilim teorisini oluşturmak ve sınamaya tâbi tutmak için gereken hammaddeyi sunması açısından elzemdir. Askeri kuvvet, dünya siyasetinde nihai belirleyici olarak kabul edilir. Büyük güçler arasındaki mütemadi savaş halinin, Avrupa'da askeri yeniliklerin ve devlet kurma eğiliminin yolunu açtığı; sonrasında da bu devletlere Avrupa dışı idareleri hâkimiyetleri altına alırken rekabet açısından avantaj sağladığı şeklindeki askeri devrim tezi, tarih yönelimli sosyal bilimlerin pek çoğu için temel bir ilkedir. Aynı tez egemen devletin ve modern devlet sisteminin yükselişine dair kavrayışımızı da şekillendirmiştir. Araştırmacılar, uluslararası düzenlerin yükselişleri ve düşüşleriyle gitgide daha fazla ilgilenir hale gelmektedir.

1500'lerden başlayıp on sekizinci yüzyılın sonuna kadar süren dönem, bir yandan ardında bıraktığı sayısız mirasla içinde yaşadığımız döneme çok benzeyen bir örnek sunarken, bir yandan da bizi tek bir medeniyetin hâkim güç olmadığı çoğulcu bir küresel düzenin nasıl işlediğini takdir etmemiz için şaşkına çevirecek kadar da uzaktır bu resimden. Uluslararası siyasetin nasıl işlediğine dair bildiğimizi düşündüğümüz şeylerin ne kadarı, aslında *Batılı* uluslararası siyasetin işleme biçimine dair yerel, Avrupa merkezli bakış açısından başka bir şey değildir? Erken modern dönem, bu soruya cevap verebilmek için benzersiz bir imkân sunar bize.

Kolomb ya da Vasko da Gama'nın adıyla anılan ve askeriye'nin öncülük ettiği bir Avrupa hâkimiyeti çağı olduğunu iddia eden geleneksel tarihsel bakış açısından bakıldığında, Japonya ya da daha yakın zamanlarda Çin ve Hindistan gibi yükselen güçlere dair kaygılarla alevlenen, Batı hâkimiyetinde olmayan küresel bir uluslararası sistem olasılığı, tarihsel olarak eşi benzeri görülmemiş bir bilinmeze dalmakmış gibi durmaktadır. Erken dönem büyük Asyalı güçleri kendilerine özgü bağlamlarına oturtmak, böylesi bir geleceği daha az olağanüsü ve garip hale getirecek; belki de bu durumun görece kısa bir istikrarsızlık durumu sonrasında, yeniden tarihsel norma dönüş olarak görülmesini sağlayacaktır. Geçmişe dair bakış açımızı değiştirmenin, bugüne ve geleceğe dair bakış açımızı temelden değiştirmesinin bir yolu da budur.

Uluslararası siyasetin zaman içinde nasıl işlediğine ilişkin teorilerimizin tarihi nasıl şekillendirdiğine bakmak için, tarih ile sosyal bilim disiplinleri arasındaki ilişkiye dair birtakım fikirler sunacağım. Asli yargılardan biri, tarihçiler ve sosyal bilimcilerin, genellikle düşünmek istediklerinden daha çok benzerlik içinde olduklarıdır. Sosyal bilimlerle ilgilenenlerin, özellikle de uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi alanındakilerin, askeri devrim tezini ıskartaya çıkarmak için, Avrupalılar ile Afrika, Asya ve Amerika kıtalarındaki diğer medeniyetler arasındaki ilişkilere dair son dönem revizyonist tarihçilerin çalışmalarından öğrene-

ceği çok şey olduğunu vurgulamaktayım. Erken modern dönemde uluslararası küresel düzenin yaratılması ve işleyişi gibi devasa bir başlığı anlamaya yönelik her çabanın, farklı disiplinlerin ferasetine ihtiyacı vardır.

ÖNERMENİN BİÇİMİ

Yakın tarihli bir kitap şöyle bir gözlemde bulunuyor: “Bütün bu tartışmalar arasında, Avrupa sömürgeciliğinin temelinde askeri devrimin yattığı iddiasını pek az araştırmacı gerçekten sınamıştır. Avrupa’da 1450 ile 1700 yılları arasında gerçekleşen askeri yenilikler, Avrupalılara savaş alanında ne ölçüde bir üstünlük sağlamıştır?”¹ Birinci ve üçüncü bölümler boyunca sunacağım kanıtlar, askeri devrim tezinin ne Yeni Dünyadaki İspanyol fetihlerinden ne de Asya ve Afrika’daki Portekiz, Felemenk, İngiliz faaliyetlerinden gelen kanıtlarla uyum içinde olmadığını göstermektedir.

Öncelikle, Avrupalıların dışarıda kullandığı savaş tarzlarının, Avrupa’da kullandıklarından tamamıyla farklı olduğu söylenmeli. Ender istisnalar dışında ne taktikler, ne ordular ne de örgütlenmeler askeri devrim tezinin ve Avrupa’daki büyük güç savaşlarının şablonlarıyla uyum içindedir. Batı ve Orta Avrupa’yı hâkimiyeti altına alan, yanaşık düzen msket tüfekçilerinin mızraklı askerlerin korumasında yaptığı yaylım atışı, başka bir yerde neredeyse hiç kullanılmamıştır. Dış dünyadaki yayılmayı yürüten, Avrupa’da devletlerin topladığı devasa ordular değil, ufak kuvvetler olmuştur. Buna ek olarak, çoğu durumda bu kuvvetler, esasen devlet dışı, belli bir amaç için bir araya gelmiş maceracı gruplar ya da imtiyazlı egemen şirketlerdi. Farklı yerlerdeki farklı vaziyetler, değişik müdahaleleri gerektiriyordu; bu

1. Andrade 2016: 119; ayrıca bkz. Roy ve Lorge 2015: 1.

da savaş yapmanın tek, üstün ve Avrupalı bir yolu olduğu fikrini çürütmektedir.

Daha da temelde, bu dönemde Avrupalıların diğer medeniyetler üstünde genel anlamda bir askeri üstünlüğü söz konusu değildi. *Konkistadorlar*,² en meşhur zaferlerini Amerika kıtasında, hastalıklar, yerel müttefikler ve soğuk çeliğin bir araya gelmesi sayesinde kazanırken,³ daha az bilinen yenilgileri de yenilmezliklerine dair (mitleri) efsaneyi yalanlamaktadır. Avrupalılar, aslında Afrikalı hükümdarların gösterdiği müsamaha sayesinde Afrika'daki varlıklarını sürdürebilmiştir. Portekizliler ve diğerleri, Afrika'daki idarelere savaş açtıkları ender durumlarda ise genellikle mağlup olmuşlardır. Perslerden Babürlülere, Çin'den Japonya'ya uzanan, bariz biçimde daha kuvvetli Asya imparatorlukları karşısında Avrupalılar, genel bir itaat ve tabiiyet konumunu benimsediler. Portekizliler, Hollandalılar, İngilizler ve Ruslar, bu imparatorluklarla girdikleri istisnai çatışmalarda, her daim kat'i mağlubiyetler alan tarafta yer aldılar. Son olarak, kendi mekânları olan Avrupa ve Akdeniz'de, Osmanlılar karşısında tutunma çabası içindelerdi ve Afrika'da giriştikleri askeri maceralarda da sürekli hüsrarla karşılaşıyorlardı.

Şu ana kadar hep olumsuzlukları gördük. Peki ama Avrupa yayılcılığının ilk birkaç yüzyılını askeri devrimle açıklamazsak neyle açıklayacağız? Tezimin olumlu veçhesinin temel unsurlarını da vurgulamakta fayda var. Öncelikle, yayılmanın hâkimiyet ya da fetihle tam anlamda aynı şey olmadığı hatırlanmalı.⁴ Avrupalıların, erken modern dönemde Afrika ve Asya'daki mevcudiyeti, kahir ekseriyetle denize yakın bölgelerdeydi ve odağında, mühim limanlarla deniz rotaları vasıtasıyla deniz

2. Konkistador, 15. ve 19. yüzyıllar arasında Amerika'nın büyük kısmını istila eden ve sömürgeleştiren İspanyol asker, kâşif ve maceracılara verilen addır. İspanyolca (*conquistadores*) "fatih", "fetheden" anlamına gelir –ed.n.

3. Diamond 1997.

4. Marshall 2005: 4; ayrıca bkz. Bull ve Watson 1984; Dunne ve Reus-Smit 2017.

ticaretinin askeri denetimi vardı. En güçlü yerel idarelerse, tam aksine, denizlere büyük ölçüde kayıtsız kalıp toprağın ve halkın denetimiyle ilgileniyorlardı. Deniz ile karaya dair önceliklerin böyle birbirini tamamlar nitelikte çakışması, “toprağın hâkimleri” ile “suların efendileri” arasında inişli çıkışlı da olsa bir birlikte yaşama müsaade etti. Her ne kadar Avrupalılar, daha güçlü yerel hükümdarlar karşısında genel bir itaat vaziyetinde olsalar da, pek tabii bu, uyum ve barışın her daim hâkim olduğu anlamına gelmiyordu. Yayılma, hiç de azımsanmayacak bir şiddet de barındırıyordu. Daha taktik bir seviyede ise, Avrupalıların daha güçsüz olan Afrikalılar ve Asyalılar üstünde uyguladığı cebir, yerel müttefiklerin oluşturulmasına, muhtelif yerel bağlamlarda askeri, lojistik, siyasal ve kültürel intibaka dayıyordu sırtını. Son olarak, Amerika kıtasında en güçlü imparatorlukları dize getiren ve ardından gelişen yerel direnişin dermanını mütemadiyen tüketen hastalık ve demografi gibi ilave etmenler de devredeydi.

Savaş, siyaset ve toplum arasındaki etkileşime dair daha az Avrupalı merkezci, daha kapsamlı bir bakış Asya’nın batı ucundan doğu ucuna taşırsak, geleneksel kabulleri daha da sarsmış oluruz. 900 ile 1200 yılları arasında barutlu silahları icat edip geliştiren Çinliler, Avrupalılardan yüzyıllarca önce askeri ve idari modernitenin mihenk taşlarının çoğuna ulaşmıştı. Osmanlılar ve Babürlüler, on altıncı ve on yedinci yüzyıllardaki Avrupalı muadillerinin sahip olduğundan çok daha fazla insanı, parayı ve askeri gücü kontrol eden idareler inşa etmişti. Babürlüler, kendi nüfuz alanlarının çeperlerinde kalmış Avrupalıların aslen cüzi mevcudiyetine, 1700’lerin başında imparatorluklarının çözülüşüne dek boyun eğdirmişlerdi. Osmanlılar, önce Roma İmparatorluğunun son kalıntılarını ortadan kaldırmış, sonrasında ise Arabistan, Kuzey Afrika, ve Güneydoğu Avrupa’yı fethederek hasımlarını ezip geçmişlerdi.

Peki, Asyalı idarelerin anlaşılması, Avrupa’daki gelişmelere dair bakış açımızı nasıl değiştirir? Öncelikle, askeri etkinliği

giden tek bir yol olduğu, ve devletlerin, teknolojik ya da taktik olsun, gerek ve yeter şartların art arda gelmesi ile savaşlar vasıtasıyla inşa edildiği düşüncesini boşa çıkarır. İkinci olarak ise, küçük Avrupalı idarelerin görece süreksiz başarılarının, sıklıkla çığır açan zaferler olarak tasvir edilip kudretli ve uzun ömürlü Asya imparatorluklarının ise kendi yıkımlarının gerçekleşmesini bekleyen biçarelermiş gibi betimlendiği klişelerin altını oyar.

şu ana kadarki tartışma, bariz bir itirazı cevabın üstünden atlıyormuş gibi duruyor: Nihayetinde kazananlar Avrupalılar olmuştur. Bu cevaba karşılık bir sonraki bölüm, erken modern dönemden çıkan dersleri, Avrupa ordularının (neredeyse) bütün engelleri yıkıp geçtiği, on dokuzuncu yüzyıl “yeni emperyalizm”inin sonraki tecrübelerinin ışığında irdeleyecektir. Ardından, “yeni emperyalizm” ile yirminci yüzyılda dekolonizasyon, muhtelif komünist ve İslamcı ayaklanmalar karşısında Batının aldığı yenilgilerin karakterize ettiği Avrupa’nın geri çekilişini birbirinin karşısına koyar. Yani nihayetinde kazananın Avrupalılar olmadığı, imparatorluklarının çöktüğü ve askeri kapasitelerinin acizleştiği vurgusunu yapar. Birleşik Devletler bile geçtiğimiz yarım yüzyılda, Batı dışı güçlere karşı zaferden çok mağlubiyet yaşamıştır.

İddiam şudur: Erken modern dönemin sonundan günümüze kadar yaşanan hadiselerin genel çerçevesi, fikirler, meşruiyet ve kültürün, rasyonel verimlilik ve sečilime dayanan açıklamalara galebe çaldığını doğrulamakta; teknoloji ve muharebe alanındaki üstünlüğün, askeri etkinliğin ve jeopolitik başarının başlıca dayanağı olduğu fikrine şüphe düşürmektedir. On dokuzuncu yüzyıl imparatorlukları, esasen mevzubahis Avrupalı ulusların askeri ya da ekonomik gücünü ilerletmede pek az etkisi olan birer prestij projesiydi. Dekolonizasyon mücadelesi, teknolojik ve idari olarak çok daha gelişmiş toplumların ve orduların, daha az gelişkin olanlar karşısında durmadan yenildiğine şahitlik etti. Avrupalı güçler muharebelerin çoğunu kazanırken

savaşların çoğunu kaybetti; benzer bir motifin ABD'nin yirminci yüzyılda ve yirmi birinci yüzyılın başında yürüttüğü ayaklanma karşıtı savaşlarda da tekrar ettiğini görüyoruz. Bu da teknolojinin önemini ve askeri intibakın, artık bize aşına olan asimetrik savaş düşüncesindeki gibi, farklılaşan örgütlenmelerden ziyade homojen örgütlenmeleri beraberinde getirdiği varsayımını tartışmaya açmaktadır.

Giriş bölümünün ikinci yarısında, bu genel hususların her birinin yanı sıra, tarihle sosyal bilimler arasındaki ilişkiyi detaylandırmaya çalışacağım. Şimdilik önceliğim, askeri devrimin ne olduğunu ve Avrupa genişlemesini nasıl açıkladığını serimlemek olacak.

ASKERİ DEVRİM NEDİR?

Askeri devrim tezine dayanak oluşturan temel fikirlerin pek çoğu, özellikle de barutla çalışan silahların ve Avrupa'daki askeri rekabetin belirleyici rolü yüzyıllardır dolaşımdadır. Bunlara Montesquieu, Gibbon Mill, Burke, Adam Smith ve Schumpeter gibi pek çok yazarın çalışmasında rastlamak mümkündür.⁵ Ancak güncel haliyle bu önermeyi 1955'te ilk ortaya koyan kişi, askeri tarihçi Michael Roberts olmuştur. Roberts'e göre askeri devrim, Avrupa'da 1550-1650 yılları arasında yaşanan ve birbiriyle ilişkili şekilde gelişen hızlı bir askeri ve siyasal değişim süreci sayesinde ortaçağ dünyası ile modern dünyayı birbirinden keskin bir biçimde ayırmıştı. (Uluslararası ilişkiler araştırmacılarına göre, modern çağın başlangıç noktasının Otuz Yıl Savaşlarını bitiren 1648'deki Vestfalya Antlaşması olduğunu söylemek lazım.) Roberts'in önermesinin dört asli unsuru vardı: askeri taktikler, strateji, ordunun büyüklüğü ve devletin gelişimi.

5. Black 1998; Agoston 2005; Andrade 2016: 2-3; Rodger 2011: 119.

Taktiksel değişim, Hollandalı reformcuların 1590'larda klasik Roma çizgisel muharebe tertibatını uyarlayıp ve msket tñfekçilerini yaylım atışı için talime sokmasıyla başladı. Bir son- raki yüzyılın başlarında İsveç Kralı Gustavus Adolphus bu yeni- liğin yanına hafif sahra topçularını ekledi ve süvari taarruzunu yeniden kullanmaya başladı. Bu yeni taktiklerde uzmanlaşmak için daha fazla talim, özellikle kapsamlı tatbikat ve daha fazla subay gerekiyordu; bu da sonuç olarak daimi, maaş ödenen ve profesyonel bir ordunun hazırda tutulmasını şart koşuyordu. Otuz Yıl Savaşları boyunca Orta Avrupa'daki koalisyon savaş- ları, muhtelif askeri gayeler için birden fazla ordunun devreye sokulmasıyla stratejik hedeflerde bir genişlemeye şahitlik etti. Üçüncü değişiklik, "taktiksel devrimlerin mümkün, Otuz Yıl Savaşlarındaki hadiselerin ise zorunlu kıldığı stratejik devrimin bir sonucu olarak"⁶ orduların büyümesiydi. Hükümdarların si- lah altında tuttuğu birliklerin sayısının yanı sıra, tekil muhare- belere sevk edilen askerlerin sayısı da artmıştı.

Son ve en önemli nokta; daha geniş, profesyonel ve dai- mi orduların, bunların maliyetlerinin karşılanması için daha çok paraya gereksinim duyulmasıydı. Hükümdarlar, merkezi ve hiyerarşik bir idari aygıt tesis etmek ve gerekli kaynakları temin edebilmek için toplumun daha derinlerine nüfuz etmek mecbu- riyetindeydi. Savaş yapma biçimindeki değişiklikler ile modern devletin gelişimi arasındaki hayati bağ tam olarak işte bu noktay- dı.⁷ Charles Tilly, "Örgütlü Bir Suç Olarak Savaşmak ve Devlet Kurmak" adlı nefes kesici makalesinde süreci şu şekilde açıklar: "Avrupalıların 1400'den itibaren giriştiği daha büyük, daha dai- mi ve daha masraflı askeri örgütlenme biçimleri, aslına bakılırsa prenslik bütçelerinde, vergilerde ve personel sayılarında olağa- nüstü artışlara neden oldu. 1500 ve sonrasında, yeni toprak parça-

6. Roberts 1955 [1995]: 18.

7. Thompson ve Rasler 1999.

ları fethedebilenler de, bu maliyetli askeri örgütlenme biçimlerini yaratmayı becerebilen prensler oldu.”⁸ Yani başarı, beraberinde kendi kendini pekiştiren pozitif bir geri besleme döngüsünü de getirmişti: Daha büyük kaynaklar, daha büyük askeri güçlerin, daha büyük askeri güçler de daha büyük başarıların yolunu açtı.⁹ Bu unsurların her birinin aynı nedensel silsilenin içinde birbirini ilzam ettiği, bunların şu ya da bu biçimde birbirine denk gelmiş değişikliklerden fazlası olduğu söylenegelmiştir. Bütün bu süreci harekete geçiren motorun da askeri rekabet olduğu düşünülüyordu: Geride kalanlar mağlup olacak, belki de tümüyle bertaraf edilecekti. Askeri yenilikleri, öğrenmeyi, öykünmeyi ve tasfiyeyi askeri rekabetin güdülediği yönündeki bu Darwinci fikir, tarih ve sosyal bilim alanlarında devamlı karşımıza çıkan bir temadır. Giriş bölümünün sonunda, bu konunun üzerinde tafsilatlı bir biçimde duracağız.

ASKERİ DEVRİM VE BATININ YÜKSELİŞİ

Roberts’in önermesi etkili olmuştu, ama Avrupa’nın ötesindeki gelişmelerle ancak dolaylı bir biçimde ilişkiliydi. Avrupa savaş sahasındaki gelişmeleri Batının genel anlamdaki yükselişiyle ilişkilendirerek bir sonraki adımı atansa Geoffrey Parker oldu. Bunun bir sonucu olarak, askeri devrim tezi Batının yükselişi ve Avrupa’nın içinden ziyade dışındaki gelişmelere dair tartışmalarda daha önemli bir yer tutar hale gelmiştir.¹⁰ Parker işe Roberts’in orijinal tezini tadil ederek başlar, değişimin asli kaynağı olarak taktiklerin değil silahların ve tahkimatların üstünde durur. Özellikle 1400’lü yıllarla birlikte yeni topraklar, ortaçağ kale

8. Tilly 1985: 78.

9. McNeil 1982: 117, 143; Rogers 1995a: 7; Glete 2002: 7; Gat 2006: 447; Andrade 2016: 115-116; de la Garza 2016: 7-9.

10. Peers 2011: 83.

duvarlarını yıkabilecek duruma gelmişti. Bir anda savunmasız kalan hükümdarlar, çözümü alçak, kalın, top atışına dayanıklı, saldırganları çapraz ateş arasında yakalayan açılı burçlarla desteklenmiş yeni tarz tahkimatlarda buldular. Lâkin işin sıkıntılı tarafı şu idi ki, bu yeni *trace italienne* [İtalyan tasarımı] kaleleri inşa etmenin oldukça pahalı olması, garnizon kurmak ya da saldırmak için de geniş ve buna mukabil maliyetli bir ordu gerektiriyor oluşuydu. Böylece Parker da, başka bir yol izleyerek, savaş ile devlet kurma arasında Roberts'inkiyle aynı kesişim noktasına vardı: Daha fazla para ve daha fazla asker, merkezileşmiş bir idare aygıtının gelişmesini şart koşuyordu. Bir kez daha gelişimin motoru askeri rekabetti: Hükümdârlar, savaşlarda rekabet güçlerini muhafaza etmek için bu yeni cereyanları yakalamaları gerektiğini öğrenmişti. Öğrenmeyenler ise fethedilmeyi ve sahnedenden çekilmeyi göze almışlar demekti. Hem Roberts'e hem de Parker'a göre devlet aygıtını merkezileştirme ve genişletme baskısına, daha küçük feodal beylerin ve devlet dışı şiddet icracılarının, askeri devrimin gerekliliklerinin gerisinde kalması ve böylece yeni "mâlî-askerî" devletler tarafından tedricen yutulması eşlik etmiştir.¹¹

Parker'ın önermesindeki en önemli yenilik hiç şüphesiz, Avrupa'daki savaşın niteliğinde yaşanan değişim ile Avrupa'nın Amerika, Afrika ve Asya'daki müteakip genişlemesi arasında kurduğu doğrudan bağıdır. Askeri rekabetin Avrupa içinde yarattığı basıncın, dünyanın geri kalanına kıyasla daha üstün askeri örgütlenmelerin üretilmesine neden olduğu iddia ediliyordu. Parker tezini şu şekilde özetliyor: "Batılıların 1500 ila 1750 yılları arasında gerçek anlamda ilk küresel imparatorlukları yaratma başarısı temelinde, adına 'askeri devrim' denilen dönemde savaş icra etme becerilerinde yaşanan ilerlemelere dayanmaktaydı."¹²

11. Brewer 1989.

12. Parker 1996: 4.

Askeri devrim tezinin Avrupa'ya dair veçheleriyle küresel veçheleri arasında kurulan bağlantının can alıcı noktası askeri devrime eşlik eden deniz savaşlarındaki gelişmeler olmuştur. Daha gelişkin seyrüsefer ve tasarım teknikleriyle donanmış, daha uzaklara yelken açmak için tasarlanmış yeni savaş gemileri, düşman gemilerini batırma ve kıyıdaki hedefleri bombalama becerisine sahip sıra sıra topları da beraberinde taşıyordu. Tıpkı yeni usul tahkimatlar gibi, silahlarla donatılmış bu gemiler de oldukça pahalıydı ve rekabeti sürdürebilmek adına daha fazla vergi geliri toplum üstündeki zorlayıcı devlet müdahalesine yönelik baskıları pekiştiriyordu. Ortaçağdaki deniz savaşlarını yürüten feodal yapılar ve devlet dışı gruplar da bu gereksinimleri karşılamakta yetersiz oldukları için bir zaman sonra oyun dışı kaldılar.¹³

Batılıların diğer medeniyetlere nazaran askeri teknoloji ve örgütlenmede sahip olduğu avantajın oldukça erken bir dönemde faydasını gördüğü iddia edilir: “Batı daha 1650 yılında, dört farklı sahada askeri üstünlüğü ele geçirmişti: Orta ve Kuzeydoğu Amerika’da, Sibiry’a da, Sahraaltı Afrika’sının bazı kıyı bölgeleri ile Endonezya ve Filipinler takımadalarının bazı bölgelerinde.”¹⁴ Parker’a göre, misket tüfekleri, toplar gibi yeni silahların, yeni taktiklerin; okyanusları aşma, denizde ve vardıkları (yerdeki) kıyı bölgelerinde hâkimiyet kurma kapasitesine sahip yeni gemilerin; son olarak da, yeni yeni merkezileşen modern egemen devletin finansal, lojistik, idari araçlarının bir araya gelişi, Avrupalıların 1750 itibarıyla yeryüzü karalarının alanının üçte birini (kendi) denetimleri altına almasına imkân tanımıştı.¹⁵

Bazı tarihçiler belirtilen değişimlerin zamanlamasını, sürekliliğini ve devrimci karakterini sorgulamış olsa da,¹⁶ bu tezin

13. Glete 2000; Rose 2001; Guilmartin 1974, 2002, 2011; Rommelse 2011.

14. Parker 1990: 163.

15. Bu hesabın başka bir türevi için bkz. Hoffman 2015: 3, 5. dipnot.

16. Diğerlerinin yanı sıra şu tartışmaya da bakılabilir: Black 1991; Rogers 1995a; Glet 2002; Gat 2006; Parrott 2012.

Avrupa yayılcılığını açıkladığı genel bir kabul gördü. Bunun bir sebebi de bu tezin bir anlamda, çok daha eski ve yerleşik bir düşünce geleneği üstüne inşa edilmiş olması ve onu tamamlar nitelikte oluşuydu. 1500'lerden itibaren Avrupa'nın, bilhassa Avrupa içindeki şiddetli güvenlik rekabeti sayesinde gelişen, üstün askeri teknoloji ve teknikleri kullanarak diğer medeniyetleri hâkimiyeti altına aldığı fikri, yaygın anlamda geçerliliğini sürdürmektedir.¹⁷

Elbette bu tezin muhtelif biçimleri vardır. Bazılarına göre, Avrupa'nın askeri üstünlüğünün bizatihi kendisi de Avrupa'daki uluslararası sistemin eşsiz rekabetçi mahiyetinin bir yansıması olan, daha altta yatan kurumsal ve ekonomik avantajların bir ürünüydü.¹⁸ Diğerleri ise vurguyu, Avrupa'nın askeri üstünlüğünü önceleyen veya bu üstünlüğü üreten, elverişli coğrafi ve kültürel nitelikler olduğuna yapmaktadır.¹⁹ Kimilerine göre ise, yenilenme güdüsüne mahal veren unsur, özellikle Batı Avrupa'daki istisnai askeri rekabet tarzıdır. Sözelimi, dünya üzerinde atlı göçebeler tarafından tehdit edilmeyen nadir bölgelerden birinde yaşayan Batı Avrupalılar, süvari ordularına karşı koyamaz olsa da, piyade muharebelerinde iş görecektir ateşli silahları geliştirmeye odaklanabilmişlerdi.²⁰

Uluslararası ilişkiler alanında çalışanlar da aynı mantığı yürütme eğilimindedir.²¹ Thompson'ın "askeri üstünlük tezi"ni²² izleyen MacDonald, Avrupa'nın nasıl olup da dünyanın büyük bir kısmını fethettiği sorusuna, askeri devrim tezinin birebir tek-

17. Örneğin, Bryant 2006; Gat 2006; Hoffman 2015; Karaman ve Pamuk 2010; Gennaioli ve Voth 2015; askeri devrimin hâkimiyetinin sürdüğüne yönelik savın eleştirileri için bkz. MacDonald 2014; Roy ve Lorge 2015; Lee 2015; Andrade 2016.

18. Kennedy 1988; North ve Thomas 1973; North 1990.

19. Mann 1986; Hanson 1989; 2002; Keegan 1993; Diamond 1997; Jones 2003; Ferguson 2011.

20. Chase 2003; Hoffman 2015.

21. Örneğin, Buzan ve Little 2000: 246-250.

22. Thompson 1999.

rarıyla cevap vererek literatür içindeki hâkim düşünme biçiminin bir özetini sunar:

Avrupa'nın savaş yapma biçimi, on altıncı yüzyılın başından itibaren köklü bir dönüşüme uğradı. Karada, barut temelli silahların yayılması ve bu silahlara karşı savunma yapmak üzere özel tasarlanan tahkimatlar muharebenin doğasını dönüştürdü. (...) Avrupalı devletler gitgide, ağırlığını yüksek eğitilmiş ve iyi talim görmüş piyadelerin oluşturduğu büyük daimi ordular toplamak zorunda kaldı. (...) Her ne kadar Avrupa devletleri arasındaki rekabet tarafından güdülenmiş olsa da, bu "askeri devrim" in amaçlanmamış sonucu, Avrupa ile dünyanın geri kalanı arasındaki askeri güç uçurumunu genişletmek oldu.

Avrupa'nın nihai hâkimiyetini ekonomi temelli açıklayan sosyal bilimciler bile, askeri devrim tezini sıklıkla izahatlarının hayati bir parçası yaparlar. Ekonomist Douglass North'un sorduğu soru buna örnek olarak gösterilebilir:²³

*Avrupa'nın dünya üzerindeki nihai hegemonyasına neden olan Batı Avrupa yayılmacılığını tetikleyen şey neydi? Açıklamanın, elbette eksiksiz olmamakla birlikte kısmi bir parçası, ortaçağın son dönemlerinde vuku bulan askeri teknolojide gerçekleşen devrimdir; arbalet, uzun yay, mızrak ve barutun, savaşın örgütlenmesi ve yatırım maliyetlerine etkileri olmuştur. Savaş yapmanın maliyeti yükselmiş ve bununla bağlantılı olarak, siyasal unsurların hayatta kalma maliyetleri de artmıştır. Kraların hayatlarını kendi başlarına sürdürmesi beklendiği için, mali gelirlerini artırmanın yeni yollarını bulma sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır.*²⁴

23. MacDonald 2014: 18.

24. North 1990b: 24.

Soruna Marksist bir perspektiften yaklaşanlar da, altta yatan ekonomik sebepler ile jeopolitik sonuçlar arasındaki bağlantıyı ortaya koymak için askeri rekabet mantığını işe koşarlar:

*Geç ortaçağ ve erken modern dönem Avrupasında, tek bir imparatorluk ya da devletin kıtanın bütününe boyun eğdirme ihtimali oldukça düşüktü. (...) Bu da, askeri rekabetin ve savaşın yüzyıllar boyunca Avrupa'daki hayatın üstünde her daim çok yakın bir ihtimal olarak salındığı, daha istikrarsız ve akışkan bir jeopolitik ortamın oluşmasına olanak tanıdı. (...) Avrupa'daki askeri faaliyet alanlarının hızla büyümesi, daha güçlü mali ve örgütsel kapasitelerin gelişimiyle birlikte, Avrupa'nın sonraki denizasıırı fetihlerdeki başarısında hayati bir önem arz etmiş olabilir.*²⁵

Dünyanın neden bugün böyle olduğu ve nasıl bu noktaya geldiği soruları için zimnen temel addolunmasına rağmen, bu anlatının uluslar arası ilişkiler araştırmacıları nezdindeki etkisi az değildir. Dünya tarihindeki en kayda değer, sürekli askeri güç kullanımı ve fetih süreci olarak, günümüz uluslararası ilişkiler siyasetine dair muazzam etkileri olması hasebiyle, Avrupa yayılcılığını tetkik etmek ve açıklamak, sosyal bilimcilerin en fazla öncelik vermesi gerektiği konulardan biridir. Var oluş nedeninin bütünüyle bizatihi dünya siyasetinin oluşturduğu uluslararası ilişkiler disiplini için ise, ilk küresel uluslararası sistemin oluşumu, “yeni emperyalizm” döneminde Avrupalıların, görece kısa süreli de olsa, dünyanın geri kalanı üstünde kurduğu hâkimiyet ve dünya ölçeğindeki bu imparatorlukların yirminci yüzyıldaki çöküşleri gibi gerçek anlamda devasa gelişmeler üzerine bu kadar az araştırma yürütülmüş olması şaşırtıcıdır. Bu durum kısmen, uluslararası ilişkilerin asli ilgi alanının “medeni” devletlerin kendi aralarındaki ilişkilerle sınırlandırıldığı tavrın devrettiği mirasın bir yansıması olabilir.²⁶

25. Anievas ve Nişancıoğlu 2017: 48.

26. Bu noktaya vurgu yapan ismi saklı hakemlere teşekkür ederim.

Askeri devrimin genel veçhelerini ve bunun Batılı küresel hâkimiyetin açıklaması olarak ele alınışını ortaya koyduğumuza göre, artık daha önce öne sürdüğümüz üç genel konu başlığına dönmek önem arz etmektedir: Avrupa'yı dünyanın geri kalanına kıyasla nasıl çalıştırdığımız; askeri devrim tezinin ele alınışına dair tarihçiler ile sosyal bilimciler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar; son olarak da, öğrenmenin ve rekabetin, iyi uyarlanmış, işlevsel olarak verimli, etkili örgütlenmeler doğurduğuna dair akıl yürütme eğilimi. Bahsi geçen son konuya dayanak oluşturmak, (Afrikalıların savaşma şeklinden bir örnek kullanacağım) ve geleneksel rasyonel-işlevselci mantık ile daha kültürel olan yaklaşım arasındaki farkın ne denli keskin olduğunu göstermek için Afrikalıların savaşma şeklinden, savaşta büyü kullanımı ile alakalı bir örnek kullanacağım.

AVRUPAMERKEZCİLİK

Askeri devrim tezi başlangıçta, yani neden Avrupalıların kazanıp da diğer herkesin mağlup olduğunu açıklaması için teşmil edilmeden evvel, Avrupa'daki gelişmelerle alakalı bir tezdi. Avrupa'nın neden bu kadar özel olduğu alışlagelmiş bir muammadır. Bu bölge nasıl oldu da ortaçağdaki elverişsiz koşullarından sıyrılıp dünya hâkimiyetini kazanma başarısını gösterdi? Daha eski araştırmacılar, Avrupalıların diğer ırklardan özü itibarıyla üstün olduğu gibi küstah bir inanca sahipti.²⁷ Her ne kadar bu tavır saygınlığını yitirmiş olsa da, bazı dikkate değer önyargılar varlığını sürdürmeye devam etti.

Avrupa'yla, bilhassa da Batı Avrupa'yla ilgili, dünyanın başka herhangi bir bölgesiyle ilgili yazılardan çok daha fazla tarih ve sosyal bilim metni olduğunu söyleyerek başlayabiliriz meseleye.

27. Frank 1998; Keene 202; Hobson 2004, 2012.

Avrupa'nın başarılarının biricikliğini varsayan pek çok iddianın, aslında dünyanın geri kalanına dair bilgisizliğin bir yansıması olduğu ortaya çıkmıştır. Geri kalan bütün örnekleri göz ardı ettiğiniz takdirde, herhangi bir örnek size emsalsizmiş gibi görünebilir. Bu dengesizlik tadil edilmiş olmaktan uzak da olsa, diğer bölgeler hakkında yapılan yeni çalışmalar, Avrupa istisnacılığı iddialarını gitgide daha fazla boşa çıkarmaktadır. Bir tarihçinin ortaya koyduğu üzere, “Ne zaman biri çıkıp Avrupa şu sahada –diyelim mülkiyet hakları, kişi başına düşen milli gelir, işgücü verimliliği ya da top imalatı vb.– avantajlı bir konuma sahiptir dese, Asyalı bir tarihçi çıkıp bu iddianın asılsız olduğuna işaret etmektedir. Avrupa istisnacılığı çorap söküğü gibi çözülüp gitmektedir.”²⁸ Siyasete ilişkin, zaman ve mekândan bağımsız genel teoriler ortaya koyma azimlerine rağmen uluslararası ilişkiler araştırmacılarında, gerek miyop bir biçimde Avrupa'ya odaklanışlarında, gerekse buna paralel dünyanın diğer kısımlarına dair kayıtsızlıklarında tarihçiler kadar vahim bir durumdur.²⁹ Bu kitabın başlıca gayelerinden biri, diğer bölgelere ve medeniyetlere eşit düzeyde ağırlık vererek teraziyi dengede tutmak için elinden geleni yapmaktır.

Avrupamerkezcilik, siyaseten yanlış olmasının ötesinde, geçmiş ve bugünü açıklama kabiliyetimizi de büyük ölçüde kısıtlamıştır. Yukarıdaki alıntının tasvir ettiği üzere, Avrupa'nın emsalsiz olduğunu kanıtlayabilmek, öncelikle diğer bölgelerin de detaylı bir incelemesini gerektirir. Mesela, Avrupa'daki askeri rekabet, diğer yerlerdekinden çok mu farklıydı? İkinci olarak ise Avrupa'yı nevi şahsına münhasır görmek ile onu evrensel bir model olarak ele almak, diğerlerinin –o diğerleri bu tarihsel aşamayı kaydetmekte geride kalmış olsalar bile– peşinden gideceği doğal ve olağan model olarak tarif etmek arasında bir çeşit tezat

28. Andrade 2011: 7.

29. Eleştiriler için bkz. Lemke 2003; Hobson 2004, 2012; Kang 2003, 2014; Hui 2005; Johnston 2012; Suzuki 2009; Zarakol 2010; Barkawi 2005, 2017; Dunne ve Reus-Smit 2017; Go ve Lawson 2017.

vardır. Üçüncü olarak, Avrupa’da belirli bir sırada gerçekleşen hadiseleri birbirinin nedeniymiş gibi, bu hadiseler illâ birebir bu sıralamada gerçekleşmeliymiş gibi görme eğilimi söz konusudur. Askeri devrim tezi bunun iyi örneklerini sunar bize: Yeni teknoloji ve taktiklerin yayılmasının hemen ardından, orduların kalıcı ve profesyonel hale gelişi tesadüf değildir. Aksine; önerme, yeni teknoloji (ateşli silahlar) ve taktiklerin daimi profesyonel orduların ortaya çıkışına *neden olduğu* ve *ancak* bu kalıcı orduların yeni teknolojileri kullanabileceği şeklindedir. Orduların büyümesiyle modern devletin gelişimi arasında da aynı kaçınılmaz ve değişmez ilişkinin vâki olduğu iddia edilir. Gelgelelim, başka yerlerde vuku bulan denk süreçlerle mukayese etmeden, bu güçlü neden-sonuç ilişkisine itimat etmek zordur.

Bir başka hemen göze çarpmayan ama fazlasıyla önemli önyargı da, temel soruların ve hareket noktalarının arkasında yatan varsayımların ortaya koyuluş biçimindedir. Avrupa’nın kıtalararası yayılımı üzerine yazılan birçok metinde, aynı şeyi yapmak için gerekli kaynaklara sahip olan herhangi bir başka medeniyetin de çıkıp benzer şekilde dünyanın geri kalanını fethedeceği ya da bir anlamda fethetmiş olması gerektiği düşüncesi alttan alta hissedilmektedir. Bunun olgusal anlamda yanlışlığını bir kenara bıraksak bile (örneğin, Çinliler 1400’lerde bunu yapmak için gerekli deniz teknolojilerine ve askeri kapasiteye sahip olsalar da, denizaşırı bir imparatorluk kurma arayışına girmemişlerdir), neden böyle bir varsayımda bulunulduğuna dair, çok derinde ve genellikle sorulmayan bir soru daha vardır (ortada). En önemlisi de hikâyenin “sonundan”, Avrupa hâkimiyetinden başlayıp ardından tarihsel kayıtlar üzerine çalışmak gibi bir âdet vardır ki, bu da her yerde, Avrupa’nın önlenemez olduğu varsayılan başarısının ve buna mukabil diğer herkesin eşit ölçüde amansız mahvının öncüllerini arama eğilimi yaratır.³⁰ Açıklamalar için

30. Black 2004b; Subrahmanyam 2006; Thornton 1999; Suzuki vd. 2014.

seçilen tarihsel başlangıç noktası, sonuçların da taraflılaştırmaya meyillidir: “Batılı araştırmacılar, bir bölgeye odaklanmaktansa bir zaman aralığına (1500 sonrasına) odaklanarak, Asya kültürlerini ve idarelerini açıktan tahkir etmeden ve dar bir Avrupamerkezci dünya görüşünden yana taraf olmadan, kolayca Batıyı her tartışmanın merkezine yerleştirebilir, geri kalmış Asya’yı da Batı tarihine tâbi kılabilirler.”³¹ Buna mukabil, hikâyenin “sonu” olarak, dekolonizasyondan ya da Çin gibi güçlerin yakın zamandaki yeniden dirilişinden sonraki herhangi bir dönem alındığı takdirde, hikâye bambaşka bir gözle incelenebilir.³²

Tarihin nerede başlayıp nerede bitirileceğine karar vermenin önemi bu derece vurgulanmışken, elinizdeki kitabın erken modern döneme böylesine ağırlık vermesinin sebebi nedir peki? Şüphesiz, hareket noktası olarak Avrupa yayılmacılığı devrinin başlangıcını yansıtmaları hasebiyle on beşinci yüzyılın sonunu seçmemin kendisinin de taraflı olduğunu söylemekte fayda var. Bununla birlikte Avrupalıları erken modern dönemin yegâne ya da en önemli imparatorluk kurucuları olarak görmek, Müslüman ve Çinli fatihlerin sayısız başarısını göz önünde bulundurduğumuz takdirde, büyük bir hata olacaktır. Diğer taraftan, eğer kitap Batının askeri yükselişine ilişkinse hikâye neden Batılı imparatorlukların doruk noktası olan yirminci yüzyılın bir yerlerinde ya da dekolonizasyonun başlangıcından değil de on sekizinci yüzyılın sonlarında son bulsun ki?

Tarihçiler ve sosyal bilimciler genellikle bu noktada, Avrupa hâkimiyetini Sanayi Devriminden itibaren açıklamamanın, önceki üç yüzyılı açıklamaktan daha başka bir sorun ortaya koyduğu konusunda mutabıktır.³³ Parker’ın orijinal tezinin (tarihsel) sınırları da bu dönemselleştirmeyi yansıtmaktadır. Batının on do-

31. Lorge 2008: 7; ayrıca bkz. Black 2004b: 153.

32. Frank 1998.

33. Pomeranz 2001; Bayly 2004; Glete 2002; Gat 2006; Darwin 2007; Headrick 2010; Buzan ve Lawson 2013, 2015; Hoffman 2015.

kuzuncu yüzyıldaki hâkim olduğu fikri hemen hemen hiç kimse tarafından sorgulanmazken, bunun erken modern döneme teşmil edilmesi eleştirenlerin –ki bu benim de paylaştığım bir şüphedir– sayısı gitgide artmaktadır. Tartışmanın düğüm noktasını, Batının Amerika, Afrika ve Asya’daki idarelerle düzenli etkileşime girmeye başlamasından önce ama pek çok kişinin “büyük ayrışma”nın gerçekleştiği konusunda hemfikir olduğu on sekizinci yüzyıldan önce askeri üstünlüğe sahip olup olmadığı teşkil etmektedir.³⁴ Âdil olmak adına, daha sonraki dönemlerden bakarak değerlendirildiğinde benim önermemin de ne ölçüde başarılı olduğunu değerlendirmek önemlidir. Bu sebeple kitabın son bölümü, on dokuzuncu yüzyılın “yeni emperyalizmi”ne ve 1945’ten günümüze kadarki dekolonizasyon ve ayaklanma sürecine bakmaktadır. Avrupalılar nasıl olmuş da –sonrasındaki yenilgilerinden önce– nihayetinde kazanan taraf olmuşlardı?

TARİH VE SOSYAL BİLİMLER

Tarihçiler ve sosyal bilimciler, genellikle birbirlerinin çalışmalarını pek takdir etmezler. İddiamın ilk versiyonlarında biri üstüne (anonim) bir eleştirmen şöyle bir yorum yapmıştı:

Yazar, tarihçilerin siyaset bilimi teorilerine yönelik nefret ve toptan gözardı etme raddesindeki küçümseyici tavırlarını ya (kendini nezaketinden) olduğundan hafif gösteriyor ya da gerçekten hafife alıyor. Askeri tarihçiler diğer bütün tarihçilere nazaran, siyaset bilimini bir nebze olsun daha az hakir görürler, lakin buradaki eşik de epey düşüktür.

Tarihçilerin bu hissiyatını az çok izhar edecek şekilde bir başka önde gelen askeri tarihçi de siyaset bilimi ile temas ettiği nadir

34. Pomeranz 2001; Marks 2002; Rosenthal ve Wong 2011.

anlardan birinin ardından şunları eklemek zorunda hissetmişti kendini: “Genellikle gayet verimsiz uluslararası ilişkiler teorisi ormanlarına yaptığım kısa yolculuk için özür dilerim.” (Biraz daha ümitvâr bir biçimde biraz muğlak bir tavırla şöyle devam etmişti: “Ne yazık ki... geçmişteki, şimdiki ya da gelecekteki savaşlar üzerine herhangi bir kitapta bu durum kaçınılmaz olarak telakki edilmelidir.”)³⁵ Sosyal bilimciler de bu nezakete, tarihçilere dair aynı ölçüde nahoş basmakalıp yargılarla mukabele etmektedir.³⁶

Tarihçiler ve sosyal bilimciler bu farklılıklarına rağmen, mesele Avrupa yayılcılığındaki askeri devrimin mahiyeti ve küresel sonuçları olduğunda, son derece benzer görüşlere sahiptir. Uluslararası ilişkiler ve yakın alanlardakiler, genellikle zımnî biçimde de olsa, Roberts ve Parker tarafından ortaya konulan önermelere ciddi ölçüde itibar ederler.³⁷ Tarihçiler de buna mukabil, sosyal bilimsel yöntemle epeyce yakın bir açıklama yordamını benimsemişlerdir çoğunlukla. Nihayetinde ikisi de, talihsiz bir Avrupamerkezcilikte ortaklaşmaya çoğu zaman meyillidir. Bu ortaklıklar ve örtüşmeler, siyaset bilimcileri, sosyologları ve sosyal bilimler içinde yer alan diğerlerini, sanki tarihçilerden bütünüyle farklı bir işle iştigal ediyorlarmış gibi tasvir eden basmakalıp yargıların yanlışıdır. Bu karikatür-vârî tasvire tarihçiler, ayrıntılara ve özgünlüklere çok daha yakından odaklandıkları için zengin betimlemeler üretebiliyor olsalar bile, sosyal bilimlerin tanımlayıcı özelliği olan neden-sonuç ilişkilerinden, büyük resimden, evrenselci teorileştirmelerden imtina ederler. Halbuki, mesele askeri devrim ve Batının yükselişi olunca, hakikate bu karikatürden daha uzak bir şey zor bulunur. Bilakis tarihçiler, bu basitleştirilmiş, kalıplaşmış, tümel nedensel hikâyeleri konusunda olsa olsa fazla heveslidirler. Tarihçiler en azından bu alanda,

35. Gray 2007: 85.

36. Elman ve Elman 1999, 2008.

37. Thompson 1999; Spruyt 2005; MacDonald 2014.

ekonomistlerin rekabetçi pazarlardaki şirketlerin durumuna dair söylediklerine benzer bir biçimde, örgütlenmelerin rekabetçi ortamlarda daha hızlı ve etkili dersler çıkardıkları düşüncesine şaşırtıcı bir biçimde düşkündürler. Farklı farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların benzer türden sorunları incelemesi ve bunları, benzer bir dilin için çizdiği sınırlar üzerinden gelişen fikir alışverişleriyle açıklamaya çalışması şüphesiz dikkate değer bir artıdır. Soruların ne olması gerektiğine dair tartışmaya daha az zaman ayırırsak, cevapları araştırmaya daha fazla vakit kalabilir.

Ancak dünya siyaseti çalışmalarında uzmanlaşanlar, şimdiye dek Batının yükselişine dair tartışmaların şaşırtıcı bir biçimde kıyısında köşesinde kalmıştır. Savaş ve barış gibi meselelere, bilhassa da askeri rekabet ve güvensizlik düşüncesine dikkatini çevirmiş olan uluslararası ilişkiler disiplininin bu meselede başı çekebileceği düşünülebilir. Aslına bakılırsa bazı istisnalar dışında, bu alandaki yoklukları dikkat çekici derecededir.³⁸ Halbuki, uluslararası ilişkiler disiplini, uluslararası siyasetin geçtiğimiz binyıldaki en önemli iki gelişmesini –Batının ve egemen devletin (çifte) hükümlanlığını– askeri devrimin hanesine doğrudan ya da dolaylı olarak yazmaktadır. Disiplinin anaakımını oluşturanlar, gün geçtikçe eleştiriye açık hale gelen bu tarihsel açıklamalara dair kurucu nitelikteki inançlarına, pek üstünde düşünmeden tutunma eğilimindedir. Fakat bu herkes için elden kaçan bir fırsattır aslında.

O halde eğer siyaset bilimcilerin, tarihi gelişmeleri açıklamak konusunda tarihçilere önerebileceği bir şey varsa, bu ne olmalıdır? Belki de tuhaf bir biçimde bir sosyal bilimci olarak benim yapmayı hedeflediğim katkı, sosyal bilimlerin yaygın varsayımlarına, kavramlarına, açıklayıcı tasarı metotlarına dair daha kuşkucu yaklaşmayı teşvik etmek; bu varsayımlardaki, akıl

38. Black 2004: x; istisnalar için bkz. Thompson 1999; Hobson 2004; Barkawi 2005; MacDonald 2014; Anievas ve Nişancıoğlu 2015.

yürütme biçimlerindeki sorunları, tuzakları sergilemek olacaktır. Özellikle de, etkili, rasyonel öğrenmenin ve rekabetçi askeri ortamların daha iyi uyum sağlayan aktörler yarattığı yönündeki pek kolaycı varsayıma karşı, kültürel etmenlerin de en az bunlar kadar önemli olduğunu savunuyorum. Peki, geleneksel modele ilişkin sorunlar nelerdir ve kültürel alternatif nasıl işler? Aşağıda, sorunları serimleyip kültürel alternatifin nasıl yeğ olduğunu ortaya koyacak ve büyüünün savaşdaki kullanımına dair bir örnek üzerinden aralarındaki farkı anlatacağım.

ÖRGÜTLENMELERİ ŞEKİLLENDİREN NEDİR? ÖĞRENME VE SEÇİLİMİ SORGULAMAK

Bu kitabın konusu, Avrupa yayılcılığına neyin neden olduğu ve neyin olmadığı hakkındaki büyük tarihsel tartışmanın yanı sıra, askeriye ve devlet gibi kurumlarda yaşanan değişimleri açıklamayı da kapsamaktadır. Dolayısıyla, öncelikli olarak öğrenme, intibak ve eliminasyonun işleyişi ve etkilerine dair yaygın varsayımlara karşı çıkmakla başlayacağım. Genellikle örtük olan bu varsayımlar askeri devrim mantığına dayanak oluştururlar; bununla beraber, bunların tarih ve kurumlar hakkındaki genelgeçer kanılar üstünde hayati bir etkisi olduğunun farkına varmak da önemlidir.³⁹ Tartışmayı sınırlandırabilmek ve bir sentez elde edebilmek adına, askeri tarihçiler Jeremy Black, Wayne Lee ile sosyal bilimci Jon Elster, John Meyer'in ortaya koyduğu, birbirini tamamlar nitelikteki önermeler üzerinden ilerleyeceğim. Konuyu oldukça farklı noktalardan çalışıyor olsalar da tarihçiler ve sosyal bilimciler, savaşta veya başka sahalarda olsun, rekabetçi ortamların etkili ve iyi uyum sağlamış örgütlenmeleri ortaya çıkaracağı yönündeki fikre tamamlayıcı ve güçlü eleştiriler yöneltmektedir.

39. March ve Olsen 1989, 1998; Powell ve DiMaggio 1991b.

Öğrenme, aktörlerin farklılaşan kurumsal performanslara istinaden başarılı başarısız stratejileri tespit edip, ya bir deneme-yatılma süreci yahut da başarılı akranları ve rakipleri taklit etmesi anlamına gelir. Seçilim dediğimiz şey, doğal dünyadaki “en güçlü olanın hayatta kalması” analojisine dayanmaktadır: Başarısız, uyum sağlayamayan aktörler sistemden ayıklanır, yerlerini daha iyi uyum sağlamış aktörlere bırakırlar. Çevresel koşullar ve seçim baskıları değiştikçe, başarılı olup hayatta kalmış olan popülasyon da değişecektir. Askeri tarih üzerine yazılanlar, sıklıkla bu iki mekanizmanın her ikisine de başvurur. Muharebe ve savaşları kaybedenler, galip gelenlerin özelliklerini taklit etmeyi öğrenirken, öğrenmeyenlerin, öğrenemeyenlerin sonu ise işgal edilmektir. Tekrar tekrar savaşmanın, askeri etkinliği geliştirdiğinin neden söylendiği de bu noktada berraklaşır: Savaş yapmak, askeri örgütlenmelere kendi performanslarını değerlendirme ve diğerlerinden öğrenme imkânı tanırken, rekabetçi baskılara cevap vermekte aciz kalanları da tasfiye eder.

ÖĞRENME

Black, “paradigma yayılımı” diye tabir ettiği yaklaşımın, askeri tarihçiler arasında değişimi anlamak için en yaygın model olduğunu belirtir. Bu yaklaşım, belirli aktörlerin (yani çoğunlukla Batılıların) nesnel olarak daha üstün olan yeni bir teknoloji ya da teknik icat ediverdiğini ve bu yeniliğin de yoğun bir tehlike ortamında rekabetten geri kalmak istemeyenler tarafından taklit edildiğini öne sürer. Yani Black, “toplumların, kendi askeri kabiliyetlerini ve performanslarını en iyi duruma getirmek için uyum sağladığı yönündeki ham bir inanç”tan dem vurmaktadır ve tarihçilerin, “otomatik değilse bile mekanistik türde bir verimlilik arayışı” fikrine bel bağladıklarını saptar.⁴⁰ Lee, askeri tarihte de

40. Black 2004b: 3.

“meydan okuma-yanıt verme” dinamiği olduğu varsayımından bahsederek benzer bir noktaya parmak basar: “Zımnî dinamik (...) doğrudan ve bilinçli bir karşılık verme yönündedir: Tarihsel aktörler, yeni bir sistem ya da yeni bir teknolojiye ihtiyaç duyulduğunu saptadıkları için bunları geliştirirler.”⁴¹

Elster ise bu bakış açısının aksine, aktörlerin özellikle de kolektif aktörlerin muhakeme ve öğrenme becerilerine pek az itimat etmektedir.⁴² Öğrenme, belirsizliğin tesirlerinin üstesinden gelmeye dayanır ki Elster’e göre toplumsal dünyada bu etkiler genellikle oldukça yoğundur.⁴³ Aktörlerin kurumsal performansı geliştirmede neyin işe yarayıp neyin yaramadığını çözüp bu bilgiyi başarılı bir biçimde uygulamaya geçirmesi ilk bakışta kolaymış gibi görünebilir. Bu gerçekte sürecin işlemesi içinse pek çok çetrefilli etkenin bir araya gelmesi şarttır. Neticede, toplumsal dünyada neyin neye sebebiyet verdiğini belirlemek bu kadar kolaydıysa, hükümdârların ve generallerin her daim doğru kararlar verdiğini varsayacak kadar kolay olsa, neden sosyal bilimciler ve tarihçiler, şimdiden geçmişe bakma gibi büyük bir avantaja sahip olmalarına rağmen, neden bu kadar zorluk yaşasınlar ki?

Clausewitz’in “savaş sisi” kavramıyla bu noktada bir paralellik kurulabilir. Bu tanıma göre, “savaş belirsizliğin sahasıdır; bir eyleme temel teşkil eden etmenlerin dörtte üçü, öyle ya da böyle bir belirsizlik sisine bürünmüştür.” Savaş sisi fikri, neden ve sonuçları isabetli bir biçimde teşhis etmenin dolambaçsız bir yolu olduğu görüşüne nazaran, birinci dereceden sorulara dair akademik belirsizlik ve ihtilafın sürekliliğiyle çok daha fazla uyumludur. Çıkarılan dersleri fiiliyata geçirmenin önüne Clausewitz’in başka ünlü bir düşüncesiyle set çekilebilir: “Sürtüşme,” der Clausewitz, en basit şeyi bile zorlaştırır, çünkü “savaş halin-

41. Lee 2015: 2.

42. Elster 1989: viii.

43. Elster 2000: 693.

de, işlerin beklediğimiz şekilde gelişmesi, diğer her yerdekenden daha zordur.”⁴⁴

Askeri devrim literatüründe öğrenmenin ehemmiyeti-ne verilebilecek bir örnek de, Philip Hoffman’ın *Why Did Europe Conquer the World?* [Avrupa Neden Dünyayı Fethetti?] kitabında yer alan modelinde öğrenmeye verdiği başat rolde bulunabilir. “Profesyonel askerler[ın], en etkili taktikleri, teçhizatı ve örgütlenmeyi benimsemek için gereken bütün saiklere sahip” olduğunu belirttikten sonra şöyle devam eder: “Hükümdârlar savaşırlara giriyor, sonrasında da düşman karşısında her ne işe yaradıysa onu kullanıyorlardı. Öğrenme, savaş sırasında ya da sonrasında gerçekleşebiliyordu, yenilenler yenenleri taklit edebiliyor, iki taraf da yaptıklarını gözden geçirebiliyordu.”⁴⁵ Lakin bu “neyin işe yaradığı”nı ayırt etme süreci, pek de görüldüğü kadar kolay değildi.⁴⁶ Savaşta zafer kazanmak ya da mağlup olmak, liderlik ya da moral güç gibi, en önemlileri elle tutulamayacak faktörlerin karmaşık ve muhtelif biçimde bir araya gelmesinin sonucunda gerçekleşir. Günümüzde askeri yetkinlik hakkında yapılan çalışmalar, uluslararası ortam, siyasal kültür ve toplumsal yapı gibi, dolaylı ve değiştirmesi zor etmenlere odaklanmaktadır.⁴⁷ Örneğin tarihçiler için, Britanya’nın 1839-1842 yılları arasında (gerçekleşen) I. Afyon Savaşında Çin’deki Çing güçlerini yenilgiye uğratması, Çin’in Batılı güçlere kıyasla teknolojik ve kurumsal askeri geri kalmışlığının açık ve emsal niteliğinde bir göstergesiydi. Oysa öte yandan Çinli yöneticiler, herhangi bir sistematik soruna ya da geniş ölçekli bir reform ihtiyacına işaret etmeksizin bu yenilginin zayıf liderlikten ve ihanetten kaynaklandığı teşhisinde bulunmuştu.⁴⁸

44. von Clausewitz, 2008: 193.

45. Hoffman 2015: 45 ve 39.

46. Rosen 1994.

47. Brooks 2007: 1; ayrıca bkz. Roen 1996.

48. Andrade 20016: 271.

Öğrenmeye dair soruyu bir kenara bırakırsak, savaş ve bir eliminasyon metodu olan fetihle gerçekleşen doğal seçilimin gayrişahsi, yapısal etkilerine dair ne söylenebilir? Bu kavramsallaştırma, tarihsel aktörlerin karmaşık nedensel ilişkileri teşhis ettiği ve orduları, devletleri ve toplumları buradan çıkardıkları sonuçlarla yeniden tasarladığı yönündeki varsayımı boşa çıkarır. Buradaki vurgu bir kez daha askeri rekabet olsa da, bu Darwinci akıl yürütme biçiminin olası sonuçları daha da ileri götürülebilir. Sosyal bilimciler böylece şu gözlemde bulunur: “Tarihi verimli bir süreç olarak görenlerin şart koştuğu asli mekanizma, hayatta kalmak için rekabet halinde olmaktır.”⁴⁹

Lee, aynı mantığın askeri tarihte de güçlü bir şekilde belirgin olduğundan bahseder: “Genellikle meydan okuma ve yanıt verme dinamiğiyle birlikte sunulan bir diğer fikir de, başarılı askeri yeniliklerin yeni bir paradigma ortaya çıkardığı, bunun da etraftaki rakiplerce hayatta kalabilmek için hızlıca taklit edildiği (...) paradigma niteliği kazanan orduları yahut pratikleri uyarlamada aciz kalmanın toplumların yok olmasına neden olacağı düşüncesidir. Savaş varoluşsal bir hadiseydi ve uyum sağlamada başarısız olan askeri sistemler yitip gitmişti.”⁵⁰ Zorunlu askerliğin yayılmasını açıklamaya çalışan bir uluslararası ilişkiler uzmanının bakış açısında da aynı akıl yürütme benzer hatlardan ilerler: “Her rekabetçi sistemde olduğu gibi, başarılı pratikler taklit edilecektir. Taklit etmede başarısız olanların hayatta kalma şansları daha düşüktür.”⁵¹ Uluslararası ilişkiler teorisi alanının duayenlerinden Kenneth Waltz daha da genel olarak, uluslararası ilişkiler sisteminin anarşik doğası nedeniyle, uyum sağlaya-

49. March ve Olsen 1998: 954; ayrıca bkz. Pierson 2003: 190-191.

50. Lee 2015: 2; ayrıca bkz. Gat 2006: 448.

51. Posen 1993: 20.

mayan unsurların “havlu attığı” kanaatindedir.⁵² Waltz’un mantığını on dokuzuncu yüzyıl Latin Amerika’sındaki askeri rekabete uyarlayan başka bir araştırmacı da benzer bir vurgu yapar: “İster piyasadaki şirketler ister [uluslararası] sistem içindeki devletler olsun, rekabetçi düzlemlerde bulunan unsurlar gelişmek ve hayatta kalmak adına iyi örgütlenmiş, iyi donatılmış olduklarını temin etmek için sürekli bir tazyik altındadır.”⁵³

Bu noktadaki açıklama, öğrenmeden ziyade farklılaşan hayatta kalma oranlarına dayanır: Köhne, uyumsuz fikirler ve örgütlenmeler yerlerini çoğalmaları, yayılmaları ve hâkim olmaları için daha uygun fikirlere ve organizasyonlara bırakır.⁵⁴ Rekabete ayak uyduramayan şirketlerin sonu kepenk kapatmak olacaktır.⁵⁵ Eğer seçim, verimsiz organizasyonları ayıklayıp verimli olanları teşvik ediyorsa, sürecin sonucunda durum, örgütlenmelerin mahir birer talebe olduğu durum ile oldukça benzer olacaktır. Bu iki mekanizmanın birbirlerini pekiştirdiği sıklıkla söylenir. Tasfiye olma tehdidi, öğrenme güdüsü sağlar. Verimsiz örgütlenmeler tasfiye olduğuna göre, ekonomistler, şirketlerin karmaşık kâr maksimizasyonunda ustalaşmış gibi hareket ettiğini varsayarlar.

Ancak yine de Elster, organizasyonların niteliklerinin çevresel baskılara, bu bağlamda askeri rekabet baskılarına, işlevsel adaptasyonlarla açıklanabileceği fikrinde daha büyük sorunlar görmektedir. Öğrenmeyle benzer bir biçimde, ilk başta sağduyuya dayanan bir önkabul olarak görülen şeyin, yakın bir irdelemeyle birlikte, ancak oldukça çetin ve kısıtlı koşullara bağlı olarak ortaya çıkabileceği görülür. Bilhassa, örgütsel bir özelliğin faydalı neticelerinin, hangi geribildirim beslemeleri yoluyla o özelliğe neden olduğunu ve onu sürdürdüğünü ayırt etmek oldukça güç-

52. Waltz 1979: 76.

53. Resende-Sants 2007: 6.

54. Elster 2007: 274.

55. Alchian 1950; Friedman 1953; Nelson ve Winter 1982.

tür.⁵⁶ Elster'in genel olarak ileri sürdüğü şudur: "Rasyonel seçim teorisini büyük ölçüde, "öyle-oluvermişti" hikâyeleri ile işlevselci açıklamaların bir karışımından ibarettir."⁵⁷

Seçilim mekanizmalarının, homojen ve etkin bir örgütlenmeler bütünü yaratabilmesi için pek çok koşulun bir araya gelmesi gerekir. Örgütlenmeler arasındaki "ölüm oranı"nın oldukça yüksek, etkinlikteki farklılıkların geniş ve tutarlı, ortamın hayli istikrarlı olması icap eder. Örneğin bunu devletler arasındaki savaflara uygularsak, devletlerin fethinin ve yok edilmesinin alelâde bir şey olması; etkili ve etkili olmayan devletler arasındaki farklılıkların büyük ve savaş meydanında istikrarlı bir biçimde belirleyici olması; bazı devletlere diğerleri üstünde bu üstünlüğü sağlayan özgün niteliklerin görece sabit kalması gerekmektedir. Dahası, eğer seçim mekanizması iş göreceyse, bu koşulların her birinin hayata geçmesi şarttır; birinin eksik kalması, bile en uygun örgütsel modele Darwinci bir eliminasyon yoluyla ulaşılmasını sağlamak için yeterli değildir. Askeri rekabet bağlamında bütün bu koşulların bir araya gelmesinin ne kadar güç olduğunu görmek pek de zor değildir.

Öncelikle, devletler oldukça uzun ömürlü olma eğilimindedir ve nadiren fetihler vasıtasıyla tasfiye edilirler.⁵⁸ Tarihçilerin, askeri olarak ayak uyduramamanın ve etkisizliğin klasik emsalleri olarak gördüğü, Lehistan-Litvanya Birliği ya da geç dönem Osmanlı ya da Çing Çin İmparatorluğu gibi güçler bile, on yıllarca, yüzyıllarca ayakta kalmışlardır. Bu şaşırtıcı uzun ömürlülüğün büyük güçlere has olduğu da söylenemez. Ufak ve özünde savunmasız olan idarelerin de muazzam askeri felaketlerden sağ salim çıktıklarına (Andorra, Lihtenştayn ve San Marino gibi küçük Avrupa devletlerine I. ve II. Dünya Savaşlarında olduğu gibi) sıkça

56. Elster 1995: 404.

57. Elster 2000: 693.

58. Fazal 2007.

rastlarız.⁵⁹ İkinci olarak, önümüzdeki bölümlerin daha açık hale getireceği üzere, belirli bir teknolojinin ya da kurumsal niteliğin tutarlı bir biçimde belirleyici olmasına nadiren rastlarız. Muharebelerin ve savaşların kaderleri daha ziyade ve genellikle ârizî somut ve soyut etmenlerin farklı farklı kombinasyonları tarafından belirlenir. Son olarak, belirli bir zaman ve mekânda yüksek bir avantaj sağlayan örgütsel nitelikler, başka bir zaman ve mekânda aynı avantajları sunmayabilir. Bu kitabın ortaya koyduğu ana sonuçlardan biri de Avrupalı orduların kendi coğrafyalarında sahip oldukları alâmet-i fârika niteliğindeki özelliklerden Amerika'da, Asya'da veya Afrika'da yoksun oldukları, zira bu özelliklerin o bölgelerdeki niteliklerinin yerel koşullara ve rakiplere karşı son derece elverişsiz ve kullanışsız olduğudur. Tek ve üstün bir Batılı savaş yapma biçimi yoktu; askeri verimliliği tayin eden etkenler, oldukça çeşitli, değişken olmuştur ve bütün işaretlerin bize gösterdiği üzere, bugün de aynı şey geçerlidir.

KÜLTÜREL BİR ALTERNATİF

Bir açıklamanın iş görmediğini göstermek ayrı bir meseledir, daha iyi bir alternatif ortaya koymak ise başka bir meseledir. Yukarıda belirtilen eleştirilerin hepsi geçerli olsa dahi, bunların alternatifi ne olabilir? Burada, kültürün bilhassa yakın dönem askeri tarihle ilgili olarak önemine değineceğim.⁶⁰ Fakat “Kültür”, araştırmacıların kullandığı en müphem ve tarifi zor tabirlerden biridir. Kültürel alternatifi iki adımda berrak ve ikna edici hale getirmeye çalışacağım. İlk yapacağım şey, askeri tarihe dair kültürel bakış açısından bir akıl yürütme sunmak olacak. Sonrasında ise, yukarıda eleştirilen öğrenme-tasfiye-yoluyla-verimlilik

59. Sharman 2015, 2017.

60. Referans verilenler dışında ayrıca bkz. Keegan 1976; Hanson 1989.

izahatına karşılık, John Meyer'in incelikli bir alternatif olarak tasarlayıp ortaya koyduğu modelin özetini yapacağım. Bu ikisi arasındaki farklılığın en veciz ifadesi şudur:

İlk görüş (...) örgütlenmelerin [çeşitli ihtiyaçlara yönelik] işlevsel bir cevap olduğu şeklindedir: Uzun vadeli rekabetçi evrim ve artan sosyo-teknik karmaşıklık, daha da fazla rasyonalizasyon ve standardizasyonu gerektirmiştir...

İkinci görüş ise, örgütlenmelerin kendi toplumsal ve kültürel çevrelerinin bir ürünü olduğu, verimliliğe pek az şey borçlu oldukları ve çevrenin bazı biçimleri meşru kılarken diğerlerini gayri meşru olarak yaftaladığı yönündedir.⁶¹ Son olarak bu bölümde, bu çelişen iki modeli, savaşta kurşun geçirmezlik için büyü kullanımı pratikleri üzerinden birbiriyle karşılaştıracam.

Black'e göre, askeri etkinlik, kültürden bahsederken tartışma için uygun bir odak noktası sağlayabilir:

*Verimlilik mefhumu dünya çapında, hâkim kültürel ve toplumsal kalıplar üzerinden çerçevelenip uygulanmıştır. Askeri tarihte yer alan analizlerin pek çoğu, mekanistik bir tür verimlilik arayışını ve Sosyal Darwinizmin güdülediği bir tür güç maksimizasyonu varsayar. Bu varsayımlar, yeni metotlara duyulan ilgiyle devamlılık lehindeki güçlü unsurların arasındaki etkileşim ile ilerleyen karmaşık sürecin, verimliliğin kendisinin kültürel olarak inşa edilme biçiminin ve kuvvet yapısı, operasyonel metot ya da taktiksel anlamda neyin verimli olarak tanımlanacağına dair vuzuh eksikliğin hakkı teslim edilmemiş olur.*⁶²

Black'in kültürel yaklaşım derken kastettiği şey nedir? Bahsettiği şey; tercihlerin belirlenmesi, hedeflerin koyulması, maliyet ve kazancın hesaplanması ile zafer, mağlubiyet anlayışlarının yara-

61. Drori vd. 2006: 27; ayrıca bkz. Meyer 2010.

62. Black 2004: 169.

tılmasında algıların ve beklentilerin önemidir.⁶³ Bir başka önde gelen askeri tarihçi John Lynn de kültürü, “değerler, inançlar, varsayımlar, beklentiler, yerleşik fikirler ve benzeri” diyerek tanımlar.⁶⁴ Bu kültürel bakış açısı, teknolojiyi, bağlamdan azade biçimde askeri, toplumsal değişimler yaratan bir tür toplum-dışı, nesnel etmen olarak görmekten ziyade, teknolojinin gelişimine, kullanımına, kavranışına dair kültürel bir bakış açısı geliştirir.⁶⁵ Lee kültürü, “dünyanın nasıl işlediğine ve kişinin onun içinde nasıl hayatta kalıp başarılı olabileceğine dair yaygın ve ortak fikirler bütünü” olarak tanımlar.⁶⁶ Kültür, “içinden seçim yapılacak bir tercihler repertuarı” sunmaktadır. Bazı şeyleri yapmanın belli standart yollarının yaygınlaşmasının ve sürdürülmesinin, onların işlevsel olarak etkili olup olmadıklarıyla hiçbir alakası olmadığını açıklamak için “kurumsal izomorfizm” denilen sosyolojik kavrama başvurur.

“Kurumsal izomorfizm” düşüncesinin öncülerinden biri, kurumlara dair kültürel bakış açısından yana konum almış olan John Meyer’dir.⁶⁷ Onun çalışması, öğrenme ve seçim mekanizmalarına bir alternatif sağlamak bakımından oldukça başarılıdır. Bunun yanı sıra, askeri tarihe dair daha kültürel bir bakış açısının gerekliliklerini yerine getirmek adına zengin bir kaynak da sunmaktadır. Meyer’in başlangıç noktası, rasyonel örgütlenmelerin rekabetçi bir çevreyle karşılaşmalarının onları, işlerini daha da iyi yapmaya (örneğin, orduları daha etkin savaşıma ve erken dönem modern idarelerin askeri verimliliği maksimize etmesine) sevk ettiği yönündeki varsayıma karşı geliştirilen kuşkudur. Bu mantığa göre örgütlenmelerin oldukları halde bulunmalarının, yaptıkları şeyleri yapmalarının bir

63. Black 2004b: 233.

64. Lynn 2008: xx.

65. Black 2004b: 124; Lynn 2008: xxviii.

66. Lee 2015: 6.

67. Bu tabiri ortaya atan Powell ve DiMaggio’dur.

sebebi vardır, bu sebep de gerçekleştirmek üzere tasarlandıkları görevleri etkin ve verimli bir biçimde hayata geçirmektir.

Meyer ve arkadaşları, daha çok güncel döneme odaklandıkları için, onların kavrayışlarını önceki yüzyıllarla beraber okurken ihtiyatlı olmak icap eder. Ayrıntılı performans ölçümlerinin, devâsa veri işlemlerinin, analitik yeterliliğin, profesyonel yöneticilerden, danışmanlardan oluşan koca bir endüstrinin olduğu bir devirdeki örgütlenmeler bile rasyonel idealden bu kadar temel biçimde sapma içindeyse, erken dönem modern muadillerinin, bu idealize edilmiş çizginin yakınından geçmekte dahi epeyce zorlanacağını düşünmemiz için iyi gerekçelerimiz vardır. Başarı ve başarısızlığı ilâhi takdir ve doğaüstü müdahalelerle açıklama eğiliminde olan bütün bölgelerdeki erken dönem modern aktörler için bilhassa geçerlidir bu.⁶⁸ Nitekim Meyer, modern, profesyonel, rasyonel örgütlenmeleri, yüzyıllar önceki geri ve ilkel muadillerinden ayırt etmektense, onların da diğerleri kadar mit ve ritüelin esareti altında olma ihtimali olduğunu düşünür.⁶⁹

Meyer gibi sosyologlara göre, devlet daireleri olsun, hastaneler, üniversiteler ya da şirketler olsun, örgütlenmeler verimlilik ve etkinlik meselelerine, bu hedefleri nasıl gerçekleştireceklerini hesaplayabilmiş olsalar bile genellikle kayıtsızdırlar ki, bunu becermek konusunda muhtemelen başarısız olurlar. Bu anlamıyla bakıldığında örgütsel hayatın, şirketlere dair ekonomik teori ya da işletme ders kitaplarının doktrinlerinden çok, absürt tiyatroya yahut şirket yaşamının hicivli şekilde alaya alındığı Dilbert karikatürlerine ya da *The Office* gibi televizyon dizilerine benzediğini söylemek mümkündür. Ancak buradan örgütsel hayatın anlamsız olduğu düşüncesi çıkmasın. Örgütlenmelerin doğası ve faaliyetleri, daha ziyade, örgüt ola-

68. Ayrıca bkz. Hassner 2016.

69. Meyer ve Rowan 1977.

rak hayatta kalmaya yönelik doğrudan ve dolaysız tehditler dışındaki bütün önceliklere baskın gelen bir meşruiyet kazanma güdüsüne yönelmiştir. Evet, Örgütlenmeler kendi çevrelerinin ürünüdür, ancak rekabetçi yayılım açıklamalarınınkinden çok farklı bir biçimde. Onlar meşruiyetlerini, iyi uygulama modelleri hakkındaki güncel kültürel modellerde tasvir edildiği gibi, yapılarını ve işleyişlerini çevrelerinin beklentileriyle uyumlu hale getirerek kazanırlar. Buradan hareketle örgütsel yapının, işlevin ya da teknik verimliliğin değil bir anlamın yansıması olduğunu söylemek mümkündür.

İçsel rutinlerin zor değişir niteliği [“yapışkanlığı”-çn.] nedeniyle biçimle asıl işlev sıklıkla birbirinden uzaklaşır, bu da yaygın bir vitrin süsleme eğilimine, ritaele ya da “ayrışma” denilen şeye, yani teoride olması gerekenle pratikte olan şey arasındaki farka neden olur. Örneğin, günümüzde ideal bir şirket (ya da üniversite), “müşteri merkezli”dir; hissedârlarıyla yakından ilgilidir, anlayışlı patronları, yetki sahibi çalışanlarıyla hiyerarşisi yataylaşmıştır ve çevresel sürdürülebilirlik, toplumsal cinsiyet eşitliği, kurumsal sosyal sorumluluk meseleleriyle yakından alâkalıdır. Fakat her şeyden önce bu ideal şirket, müşterilerini memnun etmek için en iyi ürün ve hizmeti mükemmel bir biçimde, en ucuza onlara ulaştırır. Kurumsal gerçeklik bunun epey gerisinde kalsa bile, işlerin nasıl yapılması gerektiğine dair bu model, kâr ve zarar meseleleriyle pek ilgili olmayan gerekçeler sebebiyle oldukça güçlüdür: “Organizasyonlara dışarıdan çeşit çeşit lütuflar taşıyan yüksek derecede profesyonelleşmiş danışmanları, verimliliğin artması ile gerekçelendirmek zor olsa da, içsel ve dışsal meşruiyeti sürdürme bakımından büyük önem arz edebilirler.”⁷⁰ Hükümetlerde de benzer bir durum söz konusudur: “Karar vericiler ve politikacılar, ilan edilen ama uygulamaya geçirilmeyen programların savunuculuğunu yaparlar; yöneticiler harıl harıl veri toplarlar ama bunları

70. Meyer ve Rowan 1977: 354.

tahlil etmekten acizdirler; uzmanlar işe tavsiye almak için değil, meşruiyet emaresi olarak alınırlar.”⁷¹ Meşruiyet, başarı ve hayatta kalma için, işin gerçekten yapılmasından daha faydalı bile olabilir. Meyer aktörleri, alternatif eylem istikametleri arasından rasyonel bir biçimde seçim yapan varlıklar olarak değil, kültürel ortamın kendileri için biçtiği rolleri performe eden kişiler olarak görür.

Peki, bu oldukça soyut güncel teori, elimizdeki tarihsel sorularla nasıl ilişkilendirilebilir? Otuz Yıl Savaşlarındaki savaşma işinin çoğunu yapmış olan, Avrupa’daki erken dönem askeri girişimcilerin rolü ve saikleri üzerine yapılacak bir tartışma bunun için kısa bir örnek olabilir. “Girişimci” tabirini kullanmak bile okuyucunun doğrudan bu kişilerin kârı maksimize ederken maliyetleri minimumda tutmak için (canlarını ve uzuvlarını korumayı saymıyorum bile) havalı, serinkanlı araç-amaç hesaplamaları yaptıkları gibi bir beklenti içine girmesine sebep olabilir. Gelgelelim bu bireyler, hem kendi mali durumları hem de şahsen girdikleri muharebelerdeki tavırları bakımından çoğu zaman bir pervasızlık sergilemişlerdir.

Albayları ve daha kıdemli subayları, mali olarak boylarını aşan işlere girişmeleri, alaylarının maiyetleri hakkında ekonomik olarak rasyonel olmayan hesaplamalar yapmaları, cesaret ve liderliğin belirgin, cazip örnekleri olan büyük bir adanmışlık gerektiren yüksek maliyetli takdir ve itibar için yarışmaları yönünde cesaretlendiren şey, askeri teşebbüsün sosyo-kültürel vechesiydi. Savaş, toplumsal ve kültürel itibarın asli sahnesi olmayı sürdürüyordu ve aktörlerin büyük ve etkileyici roller oynama yönündeki şevkinin önemli bir kısmını askeri girişimler oluşturmaktaydı.”⁷²

Bu “irrasyonel” bireyler (ve onların liderlik ettiği organizasyonlar) iflas ederek ya da savaşta ölümlerle tasfiye edilmemiştir, bilakis

71. Powell ve Di Maggio 1991b: 3.

72. Parrott 2012: 259.

on yedinci yüzyıl Avrupasındaki savaşların ağır baskıları altında sayıları artmıştır. Dahası, “Savaş sahnesinde özel teşebbüslerin rolü tehlikeye girip nihayet on sekizinci yüzyılda ortadan kaybolduğunda, bunun sebebi gerçekten faydalı olup olmadıklarına dair bir değerlendirme yapılmış olması değildi.”⁷³ Daha ziyade düşünce iklimindeki bir dönüşümden kaynaklanıyordu bu: Askeri güçlerin doğrudan devlet tarafından tedarik ve kontrol edilmesi “bir egemenlik nişânesi” olmuş, devletler bu beklentiye ayak uydurarak meşruiyetlerini maksimize etme peşine düşmüştü.⁷⁴ O dönemi inceleyen önde gelen bir başka tarihçi de, subayların “muharebe alanını şeref, cesaret ve hatta şövalyelik gibi değerlerini sergileyecekleri bir sahne” olarak gördükleri ve “en pratik meselelerde bile görünüşün önem arz ettiği” konusunda hemfikir di.⁷⁵ Günümüzdeki ordularda da hâlâ belirgin bir dramaturjik yön vardır; örneğin, olağanüstü pahalı olan prestij teçhizatlar satın alma eğiliminin fiili savaşıma etkinliğine katkısı pek azdır.⁷⁶

Böylesi somut olmayan kültürel taahhütler, pek çok şeyin tehlike altında olduğu savaşın kanlı ve acımasız rekabeti içinde hayatta kalabilir mi? Aşağıdaki kısa örnek, kişilerin ve örgütlenmelerin askeri rekabet koşullarında çevrelerine daha iyi ayak uydurduğu fikrinin kuvvetli, apaçık, mütemadi ve ölümcül başarısızlığına bir örnektir. İksirler içerek, merhemler sürünerek, muskalar takarak ve belli ritüelleri ifâ ederek kurşun geçirmez olunabileceği inancından bahsediyoruz. Dünyanın nasıl işlediğine dair modern yerleşik fikirlerimize bu denli aykırı olan bu sarsıcı uyumsuzluk örneğini, yeterli zaman ve saikler bulunduğu takdirde, askeri örgütlenmelerin iyi kötü doğru sonuçlara ulaşabileceğini güvenli bir biçimde var sayabileceğimiz yönünde-

73. Parrott 2012: 306.

74. Parrott 2012: 309-310, ayrıca bkz. Thomson 1994; Lynn 2008: 139.

75. Lynn 2008: 115.

76. Eyre ve Suchman 1996; Farrell 2005.

ki daha büyük önermedeki ciddi zayıflıkların somut bir örneği olarak kullanacağım. Kurşun geçirmezliğe dair burada tartışılan pratiklerin önemli bir kısmı yirminci yüzyıla ait olsa da, muharebe alanındaki doğaüstü müdahalelere dair benzer inançlar, Batıda da olmak üzere daha köklü bir tarihe sahiptir.⁷⁷ Örneğin çok benzer inançlar, erken modern dönemde Güneydoğu Asya’da hem yerliler hem de Avrupalılar arasında görülmüştür:⁷⁸ “Portekizliler, Sumatra’ya gönderilen bir Malay gemisinin zapt edildiği Güneydoğu Asya’daki ilk muharebelerinde yaralanmayan bir hasımlarının betimlemesini yapar. Adamın yaralarından hiç kan akmamıştır (...) vakanüvisin naklettiğine göre, ta ki adamın koltundaki sihirli muska çıkarılana dek.”⁷⁹

BÜYÜ VE ASKERİ ETKİNLİĞİ: KURŞUN GEÇİRMEZLİK

Bu örnek, on yıllar süren savaşlar boyunca tekrarlanan tercihlerin, tekrarlanan tecrübelere, kısa, muğlak olmayan geri bildirim döngülerine, düşük seviyedeki çevresel değişimlere, öğrenmeye yönelik güçlü teşviklere, düzeltici eylemlerin kolaylığına ve yüksek tasfiye ihtimaline karşın, askeri verimliliği katiyyen yükseltmesini ortaya koyar. En iyi hareket tarzının ne olduğuna dair kültürel modellerin, işlevsel olarak en güçlü saiklere bile nasıl üstün geleceğinin bir örneğidir. Tek başına hiçbir örnek belirleyici olmasa da, “öğrenme yahut tasfiye” süreci ile alâkalı en kısıtlayıcı (elverişsiz) varsayımların geçerli olduğu sert bir askeri rekabet ortamında bile seçim etkilerinin işleyememiş olması, bu görüşün inandırıcılığına genel itibariyle hâlel getirir.

77. Hassner 2016.

78. Charney 2004: 14-15; Kemper 2014: 26.

79. Reid 1982: 2.

Pek çok tarihçinin ve sosyal bilimcinin kabul ettiği geleneksel bakış açısına göre, savaş sırasında öğrenmenin vuku bulabilmesi için hangi gerekliliklerin yerine getirilmesi icap etmektedir? Öncelikle, örgütsel performansla dair düzenli geribildirimlerle birlikte, öğrenme fırsatlarıyla epey sıkça karşılaşılmalıdır. İkinci olarak, çevresel değişimin hızı, bilgi birikimine müsaade edecek kadar yavaş olmalıdır. Üçüncü olarak, bir taraftaki yapılar ve stratejiler ile diğer taraftaki başarı ve başarısızlık arasındaki nedensel ilişki nispeten dolambaçsız olmalıdır. Son olarak ise, alınan derslere göre eyleme geçmek, yani gözlem vasıtasıyla elde edilen bilgileri hayata geçirmek nispeten kolay olmalıdır. Aşağıdaki vaka, rasyonel öğrenme ve Darwinci tasfiye yoluyla seçim için koşullar son derece elverişli olsa bile, kültürün tayin edici olabileceğini gösterir.

1986 yılında Kuzey Uganda'da yeni kurulmuş olan Museveni hükümetine karşı bir ayaklanma baş gösterdi. Kutsal Ruh Hareketi denilen ayaklanmayı, pek çok ruha vasıtalık ettiği iddiasındaki Alice Auma ateşlemişti. Bu ruhların ilki, eski bir İtalyan askeri mühendisin ruhu olan ve Auma vasıtasıyla hareketin lideri olan Lakwena idi. Terhis edilmiş askerlerin bir araya gelmesiyle oluşan gerilla ordusu üç bölüğe ayrılmıştı ve her birini Auma transa girdiğinde onun vasıtasıyla iletişime geçen birer ruh kumanda ediyordu. Hareketin muharebe taktikleriyse şu şekildeydi:

Askerlerin, saldırı altındayken siper alması yasaktı. (...) Düşman yaklaştığında onu ayakta ve çıplak gövdeyle karşılamaları gerekiyordu. (...) Hasımlarına nişan almalarına da müsaade yoktu; mermileri düşmana ulaştıracak ve dolayısıyla da aralarından hangisinin ölümü hak ettiğine karar verecek olan ruhların kendisiydi. (...) Askerler, kurşun geçirmez olmaları için karite yağı ve aşıboyasıyla meshediliyorlardı. (...) Ruhun askerleri, ruh tarafından verilen emirle mevzilerini alıyor ve 10, 15, hatta 20 dakika süren ilahiler söylemeye başlıyorlardı. Ardından mühlet tutan bir kişi dü-

düğe üflüyordu. Bu işaretle birlikte kıtalar, uzun bir hat boyunca ileri doğru yürümeye başlıyor ve avazları çıktığı kadar, "James Bond! James Bond! James Bond!" diye bağırıyorlardı."⁸⁰

Bu muharebe taktiklerinin pek de ideal olmadığını söylemek herhalde az kalırdı.

Benzer pratikler, geçtiğimiz iki yüzyıl boyunca Afrika genelinde gözlemlenmiştir: Güney Afrika'da 1819, 1853⁸¹ ve 1991'de;⁸² Kongo'da 1880'ler, 1890'lar, 1960'larda⁸³ ve hâlen;⁸⁴ Tanzanya'da 1905'te;⁸⁵ Uganda'da 1917'de,⁸⁶ 1980'lerde ve yakın zamanda;⁸⁷ Kenya'da 1950'lerde;⁸⁸ Nijerya'da 1967-1970 yılları arasında;⁸⁹ Angola'da 1970'ler ve 1980'lerde;⁹⁰ Gine Bissau'da 1960'lar ve 1970'lerde;⁹¹ 1970'ler, 1980'ler ve 1990'lar boyunca Mozambik'te;⁹² Zimbabve'de 1970'lerde;⁹³ 1990'lardaki Liberya İç Savaşı boyunca⁹⁴ ve yine aynı dönemde Sierra Leone'de.⁹⁵ Weigert, Afrika'daki modern savaşlar hakkındaki araştırmasında, "merhemlerin ve/veya ritüellerin kendilerini kurşun geçirmez yapmasını uman benzer gerillalara dair birbirine benzeyen örnekler" olduğuna işaret eder.⁹⁶

80. Behrend 1999: 57-59.

81. Knight 1994.

82. Weigert 1996.

83. Vandervort 1998; Clayton 1999.

84. Włodarczyk 2009.

85. Vandervort 1998.

86. Turner 1971.

87. Behrend 1999; Włodarczyk 2009.

88. Weigert 1996.

89. Clayton 1999.

90. Włodarczyk 2009.

91. Weigert 1996.

92. Behrend 1999; Weigert 1996.

93. Lan 1985.

94. Ellis 1999.

95. Gberie 2005; Włodarczyk 2009.

96. Weigert 1996: 2.

Büyükle kurşun geçirmezlik kazanmaya yönelik taktikler, kolonyal fetih savaşları boyunca düzenli Avrupalı güçlere karşı, ardından gelen anti-kolonyal ayaklanmalarda ve post-kolonyal dönemdeki Batı müdahalelerinde kullanıldı. Bağımsızlık sonrası düzenli hükümet güçlerine karşı, etnik gruplar arası çatışmalarda ve Executive Outcomes⁹⁷ gibi paralı askeri birliklere karşı savaşan gruplar arasında da yaygın bir inançtı bu. Bu türden ritüellerin saf dil tebaalarını kandırmak için kinik elitler tarafından kullanıldığına dair bazı örnekler olsa da, böyle kurşun geçirmezlik ritüellerinin etkinliğine dair sahici bir inanç olduğuna yönelik güçlü kanıtlarda mevcuttur.⁹⁸ Geleneksel olmayan bu yöntemler, geleneksel amaçlara ulaşmak için araçsal bir biçimde kullanılıyordu. Ellis'in naklettiğine göre: "Savaş görüp geçirmiş askerlerin ve diğerlerinin, gücün ruhani kaynaklardan kazanılabileceğine inandığı yönünde bolca kanıt bulunması (...) savaşma eyleminin kendisinin kült bir davranış olduğunu göstermez. Savaş yapmanın temel gayeleri, servet, prestij elde etmek ya da intikam almak olmuştur."⁹⁹ Wlodarczyk, savaşta büyü kullanımının "kişinin kendi seçimlerinin meyvelerini toplamak için ruhani güce hükmetme hüneri" olduğundan bahseder.¹⁰⁰ Peki, bu tür kurşun geçirmezlik pratiklerinin askeri tarihteki yeri, seçim etkileri açısından nedir ve bu türden iddiaları sınamak açısından nasıl bir sınav teşkil etmektedir?

Temel mesele, örgütlenmelerin askeri rekabet tarafından nasıl şekillendirildiğidir. Bu belirli örnek üzerinden gerçekleştirilecek bir sınama gücünü şuradan alır: kurşun geçirmezlik örneğinin özellikleri ve seçim mekanizmasının (öğrenme ve tasfiye şartları) faaliyet koşulları ve itici güçleri arasındaki sıkı uyum bir yanda, öte

97. Güney Afrikalı eski yarbay Eeben Barlow tarafından 1989'da kurulan ve 1998'e kadar Angola ve Sierra Leone'deki çatışmalara katılan özel güvenlik şirketi –ed.n.

98. Wlodarczyk 2009: 6, 35, 40; Ellis 1999: 261.

99. Ellis 1999: 264.

100. Wlodarczyk 2009: 14; ayrıca bkz. Behrend 1999: 60.

yandan tahmin edilen sonuç (kurşun geçirmezliğin hızla tasfiyesi) ile gözlemlenen (kurşun geçirmezliğin pek çok farklı bölgelerde yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmesi) arasındaki esaslı farklılık bir arayagelmektedir. Seçilimin itici güçleri, alışılmadık bir ölçüde görünürdür, ancak netice dikkat çekici bir biçimde, açıklamanın olacağını söylediği şeyin tam aksi istikametindedir.¹⁰¹ Bu yüzden bu örnek, öğrenme ve tasfiye mekanizmalarının işleyip işlemediği ile yakından alakalıdır.

Uganda, Mozambik ve Liberya gibi uzun süren iç savaşlar yaşamış toplumlardaki savaşçılar için kurşun geçirmezlik mütemadiyen sınanmıştır. Hem bireyler hem de grup seviyesinde, kurşun geçirmezliğin gerçek çatışmadaki etkinliğini değerlendirmek için bolca fırsat olmuştur. Zaten isyancıların kahir ekseriyeti eski savaşçılardan oluşur (Kutsal Ruh Hareketinde olduğu gibi)¹⁰² ve muntazam bir askeri eğitimden geçmeyenler bile, bir yaşam biçimi olarak askeri şiddete kapılıp gitmiştir. Yani savaşçılar, çıkarım yapabilecekleri birinci elden tecrübeye çokça sahiptir. Kurşun geçirmezliğin etkinliğine (ya da işe yaramazlığına) tesir edecek herhangi bir çevresel değişim de yaşanmamıştır.

Fiiliyatta oldukça kısa, basit, açık bir neden-sonuç ilişkisi vardır: mermiyle vurulmak ve onun tarafından yaralanmak ya da öldürülmek. Bu ilişki zaman içinde kayda değer bir biçimde değişmemiştir, değişeceği de yoktur ve ateşli silahlar 1600'lerden beri Afrika'daki savaşlarda yaygın bir biçimde kullanılmaktadır.¹⁰³ Neden-sonuç ilişkisi, bireysel deneyim ya da üçüncü kişilerin gözlemlenmesi yoluyla kolayca kurulabilir cinstendir. Savaşçıların, vurulmanın gerçek etkisini öğrenmek için güçlü saikleri vardır, hele de doğrudan ölümcül olmayan yaralanmalar için tıbbi yardım almanın pek mümkün olmadığı bir yerde. Grupların

101. George ve Bennett 2004: 122.

102. Behrend 1999: 8.

103. Thornton 1999.

uhrevi amaçlar ya da şehitlik için savaştığı yoktur ve etkin askeri taktikleri benimseyip işe yaramayanları ıskartaya çıkarma konusundaki saiklerin pragmatik olması şarttır. Düzeltici faaliyet, yani kişinin kurşun geçirmezlik prosedürüne inanmaması ve siper alması nispeten kolaydır. Bu inancın mensupları arasındaki varlığına müsamaha göstermekle kalmayıp bilfiil bu inanca yönelik telkinlerde bulunan silahlı gruplar için ise çözüm, elbette bu ritüellere son vermektir.

Bütün bu sebeplerden ötürü, anarşik bir ortamda savaşan örgütlenmeler arasında, çatışmayla ilişkili öğrenme yoluyla elenecek yetersiz bir inanç varsa, bundan başkası olamaz. Buna rağmen söz konusu inanç yaygınlığını ve kalıcılığını sürdürmüştür. Öğrenme ve kurşun geçirmezliği “tasfiye” etme yoluyla örgütsel performansı geliştirmeye yarayacak koşullar, her bir vakada, hayal edilebilecek en aşikâr ve dolaysız biçimde mevcuttur. Örgütlenmelerin bu denli düzenli geri bildirim aldıklarına pek sık rastlanmaz; genellikle çok daha karmaşık nedensel ilişkilerle, çok daha istikrarsız bir ortamla, öğrenmeye yönelik çok daha düşük bir güdülenmeyle ve hayata geçirmeye dair daha büyük sorunlarla karşılaşılır.

Görünürde son derece açık olan sonuçlar, neden ve sonuca ilişkin hâkim kültürel kodlar içinde sindirilmiştir. Başlangıçta ritüel şeklinde yapılan “yıkanmaların” ve muskaların yanı sıra, kurşun geçirmezliğin sürmesi için belirli kısıtlamalara riayet edilmesi de gerekmektedir. Bunların arasında en sık görülenler, yıkanmamak, belli yiyecekleri yemekten kaçınmak ve cinsel ilişkiye girmemektir. Kurşun geçirmezliğin bu koşullu mahiyeti ve ancak bu kısıtlamalara riayet edildiği takdirde etkili olacağı inancı, başarısızlığı yorumlamaya yönelik birey ve grup düzeyinde bir çerçeve sağlar. Afrikalı savaşçılar da, başka herhangi bir askerin, yasa koyucunun ya da sosyal bilimcinin karşılaştığı bir zorlukla karşı karşıya kalırlar: nedensel bir ilişkiye dair çıkarımda bulunmak. Katılımcılardan birinin ortaya koyduğu üzere;

“Siz adına ilaç diyorsunuz da, sizin Batıdaki ordularda da zırhlar var ve bazen de işe yaramadığı oluyor. Bizde de öyle işte. Bazen yaralanıyoruz, bazen ölüyoruz.”¹⁰⁴ Yenilgi, kurşun geçirmezliğin kendisinin yanlışlığının ispatlanması olarak değil de yasaklamalara riayet edilmesindeki eksikliklerin sonucu olarak görülmektedir.¹⁰⁵ Afrikalı güçlerin, Batılı kolonyal ordular karşısındaki yenilgilerini açıklamak için sıkça kullanılan, bununla ilişkili bir başka açıklama da Batılıların safında daha güçlü büyülerin olduğuydu.¹⁰⁶ 1990’ların başında Mozambik Ulusal Direniş Hareketi (RENAMO), düşmanlarının kurşun geçirmezliğinin etkisini yok edecek sihirli bir “aşı” icat ediverir,¹⁰⁷ aynı zamanlarda Sierra Leone’deki başka güçlerin kurşun geçirmezliğe verdiği karşılık, düşmanlarını palalarla doğramak olmuştur.¹⁰⁸

Kurşun geçirmezliğin tasfiye edilmesi sürecinin işleyişinin çok daha doğrudan ve tartışmasız olması beklenirdi. Mermiler korunduğu kanısıyla çatışmaya giren bireylerin, öldürülme ya da yaralanma ihtimalleri kıyas götürmez ölçüde daha yüksekti ve bu inancın yaygın olduğu grupların yenilgiye uğrama ihtimalleri de aynı ölçüde fazlaydı. Tasfiye sonucunun gerçekleşmemesi savaşın bütün tarafların aynı inançlara sahip olmasıyla açıklanamaz, ama kurşun geçirmezliğe inanmayan pek çok başka silahlı grup vardı. Bunlar arasında, Avrupalı kolonyal ordulardan “gerici” ve geleneksel “burjuva” inançları küçümseyen komünist kuvvetlere, bağımsızlık sonrası Batı müdahalelerinden paralı askerlere ve geleneksel eğitim almış Afrika ordularına kadar pek çok farklı kuvvet bulunuyordu. Bu geleneksel kuvvetler bazen kurşun geçirmezliğe inanan rakiplerini kırıp geçirse dahi, kaybettikleri zamanlar da oldu. Büyünün etkisine kapılmış güçler için mağ-

104. Włodarczyk 2009: 1.

105. Behrend 1999: 61; Weigert 1996: 59, 90, 102.

106. Vandervort 1998: 139.

107. Weigert 1996: 94.

108. Gberie 2005: 83.

lubiyetler ve zaferlerin nisbi dengesi, ortadan kaldırmak şöyle dursun bu inancın zayıflaması için bile kâfi değildi.

Peki, bunun alternatifi olan kültürel perspektif, kurşun geçirmezliği açıklamanın üstesinden nasıl gelir? Kültürel ortam, “aktörlerin dünyaya baktıkları mercekleri ve yapı, eylem ve düşünce kategorilerini”nin ta kendisini yaratır.¹⁰⁹ Her daim hissedilen belirsizlik nedeniyle öğrenmek güç bir iştir, ama örgütlenmeler bir de rutinle kuşatılmış olduğu için kendi üzerlerine daha da düşünmez olurlar. Örgütlenmeler, mitlere ve törenlere büyük önem atfeder.¹¹⁰ Aktörlerin, hakiki bir faillik ortaya koymaktansa rollerini yerine getirdiği anlayışı hâkimdir.¹¹¹ Rasyonel bürokratik yapılar, fiili örgütsel rutinlerden radikal bir biçimde kopmuş ya da ayrılmış olabilir.

Bu kültürel açıklama yukarıdaki ölçütlerin her biri açısından oldukça tutarlı ve rasyonel öğrenme ve/veya tasfiye yoluyla seçilime dayalı olandan çok daha iyi bir açıklama sunmaktadır. Rasyonel eylemden türetilmesi ihtimal dahilinde olmayan kurşun geçirmezlik pratiğinde çarpıcı bir homojenlik hâkimdir. Kültürel ortam, aktörlerin bakış açılarını güçlü bir şekilde koşullamakta, ritüellerle kurşun geçirmezlik arasındaki neden-sonuç ilişkisine dair hatalı inançlar doğrultusunda birey ve örgütlenme olarak fiziksel varoluşlarını tehlikeye atmalarına neden olmaktadır. Rutin pratikler, işlevsel olarak başarılı olup olmadıklarına bakmadan on yıllarca, hatta yüzyıllarca sürdürülür ve örgütlenmeler, mitler ve törenlere belirgin bir önem atfederler.

Yukarıdaki örneğin, karanlık, irrasyonel Afrikalı “Öteki”nin bir tür karikatürü olduğu düşünülmesin diye altta yatan teorinin ABD’deki örgütlenmelere uygulanmak üzere geliştirildiğini vurgulamak önemli. Sonuçları bu denli hayatı tehdit eder

109. Powell ve Di Maggio 1991b: 13.

110. Meyer ve Rowan 1977.

111. Meyer 2010.

cinsten olmasa dahi, günümüz Batı toplumlarında da istikrarlı ve kendi kendine ket vuran örgütsel işlev bozukluğu örneklerine rastlamak mümkündür. Örneğin, aktif olarak yönetilen ve yüksek işletim ücreti talep eden yatırım fonlarına, güya piyasa standartlarının üzerinde performans sergileyip daha yüksek kazanç sağladıkları için temettüler dağıtarak piyasadan para kaldırma becerisi olduğu için 23 trilyon dolar yatırılmıştır. Buna karşın araştırmalar, bu şekilde istikrarlı bir biçimde piyasa standartları üzerinde performans sergilemenin hayali olduğunu mütemadiyen kanıtlamıştır.¹¹² Aktif olarak yönetilen fonlar tıpkı kurşun geçirmezlik gibi, oldukça maliyetli, açıkça etkisiz ve istikrarlı bir biçimde popülerdir.

ÖNÜMÜZDEKİ YOL

Askeri devrim tartışmasını ve bu tezin altında yatan mantığı destekleyen ya da eleştiren modeller ortaya konulduğuna göre, şu ana dek ortaya konulan iddiaları destekleyecek daha detaylı kanıtları sunmanın vaktidir artık. Bir sonraki bölümde İspanyol *konkistadorların* Amerika kıtasına yaptığı denizaşırı savaşları ve Portekizlilerin, Afrika ve Hint Okyanusunun kıyı şeridindeki idarelerle 1500'lerden sonra girdikleri ilişkiler incelenecek. İkinci bölüm, bir yüzyıl sonrasında başlayıp Hollanda ve İngiliz Doğu Hindistan şirketlerinin Güney, Güneydoğu ve Doğu Asya'da başlarına gelenlere odaklanıyor. Üçüncü bölümde Avrupa coğrafyasına geri dönerek, Avrupalıların kendi kıtalarında ve Akdeniz'de bile, en başta Osmanlılar olmak üzere Müslüman muarızları karşısında 1700'lere kadar kayda değer bir askeri avantaja sahip olmadıklarını iddia edeceğim. Bu bölümün son kısmında, Avrupamerkezci mekânsal önyargının teknolojik, askeri ve siyasal

112. Busse vd. 2010; Jenkinson vd. 2016; Chang vd. 2016; Pace vd. 2016.

değişim arasındaki ilişkilerin kavranmasını nasıl tahrif ettiğini; bunun yanı sıra, Batının “kaçınılmaz” zaferinden başlayarak yapılan bir okumaya dayanan anakronistik bir zamansal önyargının da, bir yandan Asyalı imparatorlukların güçlerinin üstünü örterken diğer yandan Avrupa’nın başarılarını nasıl abarttığını irdedeleyeceğim. Son bölüm ise, erken modern döneme dair önermemin, daha sonra gelen iki dönemden geriye bakılarak yeniden değerlendirilmesini içeriyor: İlki, Avrupalıların on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru girilen “yeni emperyalizm” çağındaki zaferi; ikincisi ise 1945’ten günümüze kadar uzanan dönem. Nihai olarak da örgütsel değişim, etkinlik ve kültür hakkındaki sorunlara değinerek kitabı bitireceğim.

I. BÖLÜM

İBERYALI KONKİSTADORLAR VE RİCACILAR

Avrupa'nın, Amerika, Afrika ve Asya'da hâkimiyet kurmasına olanak sağlayan şey, daha üstün silahlar, taktikler, örgütlenme, idari ve mali destek ya da bu etmenlerin bir tür birleşimi miydi? Bu ve sonraki bölümde, Avrupa'nın denizaşırı seferleri incelenerek askeri devrim tezinin küresel veçheleri masaya yatırılacak. Askeri devrim tezi, Avrupalıların dışarıya açıldığında, kendi evlerindeki sert askeri rekabet ortamında bileyip mükemmeleştikten savaş yapma biçiminin aynısını uygulayarak kazandıklarını öne sürer. Bense buna karşılık, Avrupalıların on beşinci yüzyılın sonundan 1700'lerin sonlarına dek yaptığı denizaşırı savaşlar üstüne yeni bir bakış açısı ortaya koyacağım.

Erken modern dönemde Batılıların kendi coğrafyaları dışında yaptıkları savaşlar Avrupa'da icra ettikleri savaş tarzından, askeri devrim tezinde tanımlanan her bir ölçüt açısından neredeyse tamamen farklıydı. Dışarıdaki Avrupalılar, Kutsal Roma İmparatoru V. Şarklen'in ordularında ya da Otuz Yıl Savaşlarında kullanılan taktikler yerine, yerel durumlara ve koşullara uyum sağlayan yeni savaşma metotları geliştirdi ve yeni çevrelere intibak etti. Avrupa yayılmacılığının ilk kuvvetlerindeki orduların sayısı on binleri değil, ancak yüzleri buluyordu. Toplarla donatılmış yelkenli gemiler, diğer güçlerin okyanusta kullanabileceği her şeyden üstün olsa bile, güç dengesini kökten değiştirmiş değildir. Batılı askeri teknoloji Amerika kıtasındaki muarızlarıninkine kıyasla oldukça ileri seviyede olsa da, diğer bölgelerde genel anlamda bir başabaşlık durumu söz konusuydu. Arada bir uçurum olduğunda ise bunlar çoğunlukla hızlıca kapatılıyordu.

Askeri devrim tezinin; misket tüfekleri ve toplar kadar devletler ve vergilerle de alakalı bir tez olduğunu akılda tutarak, savaş, ticaret ve entrika ile yabancı bölgelere giren kuvvetlerin nadiren Avrupa devletlerine ait olduğu, daha çok özel bir amaç için toplanmış maceracı çeteler ve imtiyazlı özel şirketler olduğu vurgulanmalıdır. Bu durum tercihten çok zorunluluktan kaynaklanıyordu: Avrupalı hükümdarlar, on dokuzuncu yüzyıla değin okyanus ötesine büyük ordular nakletme kapasitesinden genellikle yoksundu. Yani, Avrupalıların Batılı ve Doğulu rakiplerine boyun eğdirerek kazandığı yönündeki askeri devrim tezi, neredeyse her bakımdan çökmüş demektir. Peki, o zaman yayılımın ilk dalgasını nasıl izah edeceğiz?

Bu noktada, farklı bölgelerde çok farklı biçimlerde tatbik edilmiş muğlak “genişleme” düşüncesini biraz daha derinlemesine tetkik şarttır.¹ Karayiplerde, Orta Amerika’da, Güney Amerika’nın bazı bölgelerinde bu yayılmanın içinde, halihazırda hastalık tarafından kırılmış büyük yerli idareleri ortadan kaldırıp onların topraklarını ve halklarını ele geçiren *konkistadorlar* olsa da, İberyalıların yüzyıllar boyunca uyguladığı fiili kontrolün yoğunluğu oldukça azdı. Bununla birlikte Afrika ve Asya’daki Avrupa yayılcılığı çok daha başkaydı. Portekizliler, Hollandalılar ve İngilizler kendilerini var olan siyasal ve ticari ilişkiler sistemi içine, görece ufak, önemsiz oyuncular olarak dahil etmiştir. Cebir elbette ki mühimdi, ancak Doğudaki Avrupa nüfuz sahaları, bölgedeki büyük güçlerin menfaatleriyle çelişmeyecek deniz şebekelerinden ibaretti. Farklı bağlamlarda sık sık tekrarlanan bir hissiyat ile Afrikalı hükümdarlar kendilerini “toprağın hâkimleri”, Avrupalı mütecavizleri ise “suyun efendileri” olarak görüyorlardı.² Bu ilişki bazı zamanlar az çok denge üstünde yürütülse de Avrupalılar ekseriyetle yerel hükümdarlara itaatlerini

1. Marshall 2005: 4.

2. Vandervort 1998: 1; Darwin 2007: 52.

göstererek zımnı ya da açık bir tâbiyet içine girmek zorunda kalmıyorlardı.

Her ne kadar bu kitapta çok fazla yer ayrılamayacak olsa da, Jared Diamond'ın *Tüfek, Mikrop ve Çelik*'inin popüler hale getirdiği üzere hastalıklar, Avrupa yayılmacılığının farklı izleklerini açıklama hususunda önemli bir yer tutmuştur. Avrupalıların, bilhassa da İspanyolların Amerika kıtasında yol açtığı muazzam yıkım, bölgedeki en büyük, en müesses idarelerin çöküşlerini hızlandırıp geri kalanları usul usul zayıflatan hastalıkların dehşet verici etkilerine çok şey borçludur.³ Afrika'da ise avantaj tersine dönmüştü; yerlilerin ortamdaki hastalıklara karşı toleransı yüksekken, Avrupalılar atları ve yük hayvanlarıyla birlikte ürkütücü ölüm oranlarından muztarıptı. Asya'da ise hastalık, taraflardan herhangi birine bu ölçüde bir avantaj sağlamış değildi. Erken modern dönemde yaşayanların, hastalıkların ne olduğu, nasıl işlediği ya da nasıl tedavi edileceği hakkında pek fazla bir kavrayışa sahip olmadıklarını belirtmekte fayda var. Daha önce tartışılan "kurşun geçirmezlik inancı" örneğinde olduğu gibi, Avrupalılar da hastalıklara hurafelerle yaklaşıyordu: Hacamat, baharatlar ve dua en temel tedaviler arasındaydı.⁴

Avrupalılar 1500-1750 yılları arasında, büyük bir epidemiyolojik avantaja sahip olmadıkları durumlarda, orta halli Batı dışı güçleri bile mağlup edememiş ve Doğudaki büyük oranda deniz ticareti temelli imparatorluklarını, genellikle o zamanın Asyalı ve Afrikalı hükümdarlarının müsamahası altında sürdürebilmiştir.⁵ Batılıların bu nizamı kafa tuttıkları ender durumlarda da kaybedenler genellikle kendileri olmuştur. Avrupalı sefer kuvvetlerinin küçük, ve aslen bağımsız güçler oldukları göz önüne alındığında bu kırılğan mevcudiyetleri pek de şaşırtıcı sayılmaz.

3. Cook 1998.

4. Tucker 2012.

5. Lee 2015: 259-260; Gat 2006: 483.

Üçüncü bölümde ele alındığı üzere; büyük, devlet destekli Avrupa ordularının bu dönemde, önemli bir Batı dışı düşmanla devamlı karşı karşıya kaldığı yegâne durumda da Osmanlılar Avrupa ve Kuzey Afrika'da kazanmış, buraları fethetmiş ve kazanımlarının çoğunu elinde tutabilmiştir. Askeri dengede büyük bir dönüşüm yaşandığına dair tek kanıt, Parker'ın hayati addettiği dönemin (1500-1750) hemen ardından gelir. Bu noktadan itibaren Osmanlılar Avrupalı rakipleri, özellikle de Rusya karşısında mütemadiyen yenilgiye uğramaya başlamış, daha doğuda İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin, Güney Asya'yı kendi hâkimiyeti altında topladığı uzun bir süreç başlamıştır. Askeri devrim tezi, Batının zaferleri söz konusu olduğunda bile olayların gelişim şekliyle pek de uyumlu değildir.

Bu bölümün kalanında askeri devrim tezini, teknoloji, taktikler, orduların büyüklüğü ve savaşa verilen mali bakımından idari desteklerle değerlendireceğim. Afrika, Hint Okyanusu ve Asya'daki Portekizlilerden önce, Amerika kıtasındaki İspanyol *konkistadorlar* ve diğer Avrupalılarla başlayacağım. Sonraki bölümde de askeri devrim tezinin ilkeleri, Güney, Güneydoğu ve Doğu Asya'da bulunan Hollanda ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketleri bağlamında ele alınacak. Askeri devrim tezi incelendiği ve tarihsel deneyimle pek uyumlu olmadığı sonucuna ulaşıldığına göre, Avrupalıların erken modern dönemdeki aslen mütevazı olan başarılarının, yerel ittifakların önemine, Batı dışı büyük güçlere itaate, Avrupalıların istedikleriyle yereldekilerin vermeye hazır oldukları şeyler arasındaki uyuma dayandığı ortaya çıkmaktadır. Avrupalıların kıyıda yer alan tahkim edilmiş ticaret karakolları, Asyalı ve Afrikalı hükümdarlara neredeyse hiç tehdit oluşturmamış ve karşılıklı kazanç getiren alışveriş ağlarının bünyesine dahil edilmişlerdi. Bu dönemdeki Avrupa yayılmacılığı fetih gibi bir şey değil, pek çok açıdan Avrupalıların hâkimiyetinden ziyade teslimiyetine ilişkin bir meseleydi.

Peki, kitapta savaş, öğrenme ve örgütsel değişime dair soyut önermelerden ve Black'ın paradigma yayılımı modeli dediği şeylerden başka neler yer almaktadır? Bu noktada bir çelişkiyi vurgulamak gerekir; bizatihi sosyal bilimciler ve tarihçiler, çatışmalar, savaşlar gibi oldukça karmaşık durumlarda neyin neye neden olduğunu anlamasını anlamakta zorlandığını bunun da, tarihin nasıl olup da bu şekilde vuku bulduğuna dair asli anlamazlıklara yol açar. Bununla beraber bir de, bu dönemlerin tam ortasında yer almış kişilerin bir taraftaki teknoloji, taktikler, lojistik, moral güç ve daha geniş toplumsal etmenler ile diğer taraftaki askeri etkinlik arasındaki çapraşık nedensel ilişkileri isabetli bir şekilde teşhis edebileceği varsayımı vardır. Belki daha da iyimser bir varsayım, verimliliğin nedenlerine vâkıf olunduğu takdirde, aktörlerin verimliliği artıracak reformları uygulamaya koymaya muktedir olacakları yönündedir. Avrupalılar yerel hasımları üstünde nadiren askeri üstünlük elde etmişken, tek ve üstün bir Batılı savaş icra biçiminin terkiibini sağlayan bir tasfiye süreci falan da yoktu. Avrupalı muadillerini gölgede bırakan Asya'daki büyük güçlerin orduları, ya Avrupa'dan yüzyıllar önce askeri devrimin anahtar unsurlarını öngörmüş ya da alternatiflerle ortaya çıkmıştı.

MODEL:

AVRUPA'DAKİ ASKERİ DEVRİM ORDULARI

Avrupalıların diğer kıtalardaki askeri faaliyetlerinin analizine girişmeden önce, klasik askeri devrim tezi tarafından tarif edilen türden bir ordunun neye benzediğini göz önünde bulundurmak faydalı olacaktır. Otuz Yıl Savaşları sırasında 1631'de gerçekleşen Birinci Breitenfeld Muharebesinde, Kral Gustavus Adolphus liderliğindeki Protestan İsveçliler ile müttefikleri Saksonlar, Katolik Kutsal Roma İmparatorluğunu mağlup etmişti. Her ne

kadar muharebelerden çok kuşatmaların devrim tezi için daha karakteristik olduğunu vurguluyor olsa da Parker, Breitenfeld'i yeni, modern savaş yapma biçiminin üstünlüğünün paradigmatik ispatı olarak görmektedir.⁶ Roberts da (ki İsveç kralının biyografisini yazmıştır), o zamanın İsveç ordularını yeni savaş yapma tarzının öncüleri olarak görüyordu.⁷ Protestan kuvvetler, 28 bin piyade, 13 bin süvari, 51 ağır demir top ve müstakil alaylar arasında dağıtılmış hafif toplardan oluşuyordu. İsveçli piyadeler, emperyal rakipleri gibi kareler şeklinde değil de daha ince hatlar şeklinde mevzilendikleri, grup atışları konusunda yoğun bir talim aldıkları ve daha güçlü sahra toplarına sahip oldukları için, daha yoğun ve ağır bir ateş gücü sağladılar, bu da sonuçta belirleyici oldu. Muharebe, müthiş bir taktik ve stratejik zaferdi, imparatorluk ordusunun neredeyse yüzde 80'i öldürülmüş ya da esir alınmıştı. Kılıç ve mızrak gibi silahlar önemlerini sürdürse de, barutlu silahlar ağır basmaya başlamıştı.⁸ Diğer tarihçiler de Breitenfeld'in "yeni taktiklerin eskileri karşısındaki ilk büyük sınanışı ve denenişi olduğu, bu sebeple de modern dönemin ilk büyük kara muharebesi" olduğu görüşünü paylaşır.⁹ İsveçlilerin ve diğerlerinin, yayılım başarılı bir şekilde yapmaları ve muharebe alanındaki diğer manevraları gerçekleştirmeleri için gereken disiplin, daimi bir kuvvetin parçası olan, daha çok subayın olduğu daha küçük birlikler şeklinde eğitim almalarını şart koşuyordu. Bu ve diğer İsveç zaferlerinin ardından, "[İsveçlilerin] metotları, Avrupa'daki öteki büyük ordular tarafından hemen taklit edilmeye başlanmıştı."¹⁰ Örneğin Parker'a göre, muharebeden hemen sonraki sene İmparatorluk kuvvetleri, piyade hatlarını inceltip yayılım atışlarını geliştirerek ve daha fazla sahra topunu mevzi-

6. Parker 1996: 23.

7. Roberts [1955] 1995: 14.

8. Parker 1996: 18.

9. Fuller 1954: 64.

10. Parker 1996: 24.

lendirerek galip gelen hasımlarının tekniklerini uyarlamayı ve taklit etmeyi öğrenmişti.

1500'lerin başından 1648 yılında Otuz Yıl Savaşlarını nihayete erdiren Vestfalya Anlaşmasına kadarki süreçte, başlıca Avrupa güçleri muharebe alanına tipik olarak 30 ila 60 bin kişiye ulaşan kıtalarla geliyordu ve toplamda 150 bin kadar adamı silah altında tutabiliyordu.¹¹ Bu büyüklükteki kuvvetleri yetiştirmek, donatmak, tedariklerini sağlamak, hemen hemen eksiksiz bir devlet desteğini gerekli kılıyordu. Bu da genellikle hükümdarların gelirlerinin yüzde 80'ine denk düşüyordu ki, buna önceki savaşlardan kalıp gittikçe katlanan borçların masrafları dahil değildi.¹² İşte (modern) devlet-inşası kurmak gibi daha geniş sosyo-politik değişimlere giden yol da buradan geçiyordu: "Savaş ve savaş hazırlığı maliyetlerinin toplumsal etkileri vardır."¹³ O günün orduları için faturalar, resmi vergilerle, borçlanarak ve ganimet ile ödeniyordu (ödeniyorlarsa tabii).¹⁴

Buradaki mesele, Avrupalıların kendi yerel bölgeleri dışında nasıl savaştıklarını değerlendirmek için kabataslak bir ana hat ya da bir kıstas ortaya koymaktır. Avrupa'daki yeni savaşma biçiminde rekabetten kopmamak için, tüfekle donatılmış büyük, daimi piyade ordularının, bol miktarda topun, yeni savaş gemilerinin ve topla tahkim edilmiş açılı burçlara sahip yeni tarz kalelerin şart olduğu düşünülüyordu. Keza bunlar bir araya geldiğinde de zamanının hükümdarlarının toplayabildiği paranın ve insan gücünün neredeyse hepsini yutuyordu. Pek çok hükümdâr, girdikleri mali darboğaz içinde birbirini izleyen iflaslar yaşadı. Birer aygıtı olarak ve bazen de doğrudan kralın kumandasında olan ordular, misket tüfeklerinin, mızraklı askerlerin, süvarilerin ve ağır

11. Parker 1996: 24, 45.

12. Tilly 1992; Glete 2002; Gat 2006; Lynn 2008; Parrott 2012; Hoffman 2015.

13. Thompson ve Rasler 1999: 13.

14. van Creveld 1977; Hale 1986; Anderson 1988; Lynn 1994.

silahların birbirini tamamlar nitelikteki gücünden istifade etmek adına, kapsamlı bir yayılım atışı ve karma silah talimi almış daimi, profesyonel kuvvetlerdi. Bu müstakil teknolojik, taktik, mali-idari niteliklerin, yalnızca rastlantısal gelişmelerden oluşan bir liste olarak değil de, askeri devrimi oluşturan paket bir program olarak görüldüğünü akılda tutmak önem teşkil ediyor. Batılıların denizaşırı yerlerde nasıl savaştığına baktığımızda ise, bu niteliklerin neredeyse hiçbirinin tatbik edilmediği, dolayısıyla da askeri devrim ilkelerinin, erken modern dönemdeki Avrupa yayılcılığıyla neredeyse bütünüyle alakasız olduğu görülmektedir.

KONKİSTADORLAR

İspanyolların 1500'lerin başlarında Amerika kıtasındaki devasa toprakları fethetmesi, ilk bakışta çok düşük ihtimale rağmen muazzam derecede başarılı olmuş bir imparatorluk kurma sürecini ateşleyen Batılı askeri üstünlüğün su götürmez bir kanıtı olarak görülebilir. Evlerinden uzakta yabancı bir toprak parçasındaki ufak *konkistador* kuvvetleri, Amerika kıtasındaki on binlerce kişiden oluşan orduları defaatle alt etmiş, iki imparatorluğu devirmiş ve bu süreçte akla hayale sığmaz servetler elde etmişlerdir. Böylece İspanyollar, büyük toprak parçaları ve nüfusun yanı sıra, köleliğe, ve soykırım boyutunda şiddete dayanan büyük gelirleri de sağlama almıştı. Askeri devrim tezinin iş göreceği bir yer varsa, o da burası olsa gerektir. Tek başlarına dönemsel olarak sahip oldukları önemin yanı sıra, bu edinimler öteden beri Avrupa yayılcılığına bakış açılarını genel anlamda da şekillendirmiştir: “Kolumbusçu deneyim, coğrafi sınırların ötesine geçip erken modern dönem Avrupa yayılcılığının hâkim sembolü oluvermiştir.”¹⁵ Batılılar ile Batı dışı güçler arasında Akdeniz, Afrika ve As-

15. Clulow 2014: 4.

ya'da kurulan ilişkilere dair gelişigüzel bir aşinalık bile, bu bakış açısının ne denli yanlış olduğunu kanıtlar. Fakat diğer bölgelere geçmeden önce, Amerika kıtasına daha detaylıca bakmak önemli. Buradaki gaye, tarihsel belgeleri özetlemek değil, askeri devrim tezinin geçerliliğini değerlendirip alternatif bir görüş sunmaktır.

Değınilecek ilk nokta *konkistadorların* sayılarının son derece az oluşudur: Korteş'in 1521'de Meksika'da yapılan ve o zamana kadarki çatışmaların en mühimi olan Tenoçtitlan Muharebesinde yalnızca 900, Pizaro'nun ise 1532 yılında Peru'da sadece 170 adamı vardı. Sıklıkla Batının teknolojik ve/veya örgütsel üstünlüğünün kanıtı olarak görölse de, bu durum özünü on binlerce kişilik devasa orduların varlığının oluşturduğu askeri devrim tezini İspanyolların fethini en iyi açıklayan tez olarak doğrudan boşla çıkarmaktadır. Daha önce de belirtildiğı üzere orduların boyutu, önermenin kati surette askeri olan veçhelerini, modern egemen devletin oluşumuyla ilgili olan veçhelerine bağlayan kritik halkadır. Muhtemel bir başka itiraz, Aztekleri başkentleri Tenochtitlan için yapılan savaşta galip gelen kuvvetlerin sayısının, İspanyolların yerel müttefikleri sayesinde on binleri bulduğu (70 bin civarı) üzerinden gelebilir. Fakat bu müttefik kuvvetler, tezin öne sürdüğü itinalı talimlerden geçmiş, daimi, profesyonel askerler olmaktan bir hayli uzaktır.

İspanyol kuvvetlerinin küçüklüğü doğrudan doğruya, onların da tıpkı Kolomb'un ilk keşif gezisi gibi aslen devlet dışı girişimler oluşundan kaynaklanıyordu.¹⁶ Bu özel seferlere izin veren İspanyol tahtı, topraklara taht, insanların ruhlarına ise kilise adına el koyulan ve bir düzenleme (*encomienda*) çerçevesinde, bu macerada paralarını, hayatlarını tehlikeye atanlara yeni bölgelerden belirli bir süreliğine istifade etme hakkı verilen bir anlaşma yapmıştı. Kanarya Adalarının daha erken tarihli fethi ve kolonizasyonunda da benzer bir durum geçerliydi. "Seferler için

16. Cipolla 1965: 85.

gereken fonlar, maceracılar ve bankerler arasında yapılan mukavelelerle sağlanıyordu; çünkü genişleme her daim, beraberinde getirdiği risklerle birlikte bir ticaret meselesiydi,” diyor ve şöyle devam ediyor Kamen:¹⁷

*Tek bir İspanyol ordusu bile “fethe” gönderilmemişti. Nihayet ise İspanyalılar kontrollerini tesis ettiğinde, sonrasında tahtın kendi kontrolü altına almaya çalışacağı küçük maceracı gruplarının dağınık çabaları neticesinde yapmışlardı bunu. (...) Encomienda sayesinde taht, bir ordu göndermek zorunda kalmadan –ki nereden bakılırsa bakılsın böyle bir şeyi gerçekleştirecek durumda da değildi– Yeni Dünyada askeri bir operasyon icra edebilmişti. “Fetih” devri neredeyse tamamıyla özel teşebbüse bel bağlıyordu.*¹⁸

Bu teşebbüslerin esas olarak devlet dışı mahiyette oluşu, Yeni Dünyadaki zaferlerin kamu kaynakları tarafından finanse edilen, kraliyet bürokrasisi tarafından denetlenen devlet güçleri tarafından başarıldığı düşüncesini boşa çıkarır. İlk *konkistadorların* çoğu asker bile değildi, akraba ilişkileri aracılığıyla toplanmışlardı. Pek çoğu, yeni tarz orduların asli özelliği olan tatbikat ile askeri eğitim ve talimden yoksundu.¹⁹ Subay sınıfı ve dolayısıyla resmi bir emir komuta zinciri de yoktu ortada.²⁰

Askeri üstünlük tezinin savunucularının tutunacakları tek bir etmen varsa, o da *konkistadorların* elinde ateşli silahlar varken hasımlarının bunlara sahip olmadığı gerçeğidir.²¹ Yazarlar çoğunlukla, teknolojiden bahsederken yalnızca fiziksel insan yapımı şeyleri kastetmediklerini, teknolojinin tam etkin çalışmasının sağlanması için gereken örgütlenmeleri, becerileri ve hatta

17. Kamen 2002: 13; ayrıca bkz. Tyce 2015.

18. Kamen 2002: 95-96.

19. Hassig 2006; Kamen 2002; Restall 2003.

20. Restall 2003: 33-34.

21. Hoffman 2015: 9-12.

kültürel vasıfları da işin içine kattıklarını vurgulamak konusunda dikkatlidir. Bu şerhle beraber yine de, tartışmanın geri kalanında fiziksel teknolojiye, özellikle de ateşli silahlara başvurma eğilimi söz konusudur.²² Tersinden başka bir sorun da, teknolojinin tanımının her şeyi kapsar, örgütsel, toplumsal ve kültürel vasıfları kendi altında toplar hale gelmesi durumunda, kelimenin genel geçer anlamını kaybedecek olması ve bu türden açıklamaların yanlışlanamaz hale gelecek olmasıdır.²³ Bu nedenle Hoffman'ın, "Teknoloji bu noktada pek çok şeyi kapsamaktadır ve kasten böyle olmalıdır, çünkü zaferi daha muhtemel kılan her şeyi ihtiva etmek zorundadır," şeklindeki tarifinin tehlikesi ortaya çıkar.²⁴ Zaferi üstün teknolojiyle izah edip üstün teknolojiyi de zafer şansını artıran bütün şeyler diye tanımlamak dairesel mantıktan başka bir şey değildir.

Peki, o zaman ilk İspanyol fetihlerinde teknoloji ve taktiklerin rolü neydi? Askeri devrim tezinin bu noktada yaşadığı zorluk, Korteş ve Pizarro'nun kuvvetlerinin pek çok açıdan, modernden ziyade ortaçağ kuvvetleri görünümünde oluşundan kaynaklıdır. Yukarıda değinildiği üzere, kuvvetler profesyonel askerlerden oluşmuyordu, oldukça ufak ve geçici nitelikteydi; bu sebeple de pek az talim ve eğitim görmüşlerdi.²⁵ Ellerinde bir kısım misket tüfeği (arkebüz) ve birkaç ufak top olsa da, çatışmaların çoğu göğüs göğse yapılıyordu.²⁶ Avrupalıların sahip olduğu en önemli teknolojik avantajın, Avrasya'da yüzyıllardır yaygın olarak kullanılan ve *konkistador*ların da sahip olduğu çelik kılıçlar ve zırhlar olduğu düşünülmektedir.²⁷ Nitekim bir tarihçi, Aztekleri ve İnkaları yenmede ateşli "silahların, soğuk çeliğe nazaran

22. Headrick 2010; Hoffman 2015.

23. Roland 2016: 5-6.

24. Hoffman 2015: 8.

25. Guilmartin 1995: 312.

26. Lee 2011b: 4.

27. Thompson 1999: 163; Chase 2003: 80; Steele 1994: 8.

önemsiz” olduğu hükmüne varmaktadır.²⁸ Bir diğeri ise şu gözlemde bulunur: “Ateşli silahlara sahip İspanyollar, silahlarını ters çevirip sopa olarak kullanmadan önce, bir mermi yakabildilerse şanslı sayılırlardı... ama etkinliliği su götürmez olan bir silah varsa o da çelik zırhlardı.”²⁹ Bir üçüncü tarihçi ise, “Tuhafliklarının ilk başta yarattığı sarsıcı etkinin ardından, ateşli silahlar önemlerini büyük ölçüde yitirdiler,” demektedir.³⁰ Guilmartin, İspanyolların güçlü arbaletler kullanmış olduğunu da hatırlatarak, barutlu silahlara sahip olmasalar bile, bu seferlerin sonuçlarının aşağı yukarı benzer olacağını ileri sürer.³¹ Buna dayanarak, eğer ortaçağ Haçlıları Amerika kıtasına varabilmiş olsaydı, onların da en az *konkistadorlar* kadar başarılı olacağını söyleyebiliriz.

Silahlardan taktiklere geçtiğimizde, tüfeklerin bahsettiğimiz kısıtlı rolünü düşünerek, yaylın atışı diye bir yöntemin olmadığını söylemek de mümkündür. Geç ortaçağın öncüsü olan mızraklı falanjlar dahi henüz ortalıkta görünmüyordu. Amerika kıtasında savaş yapmak üzerine yazılmış 1559 tarihli bir risalede, emektar bir *konkistador* şöyle yazıyor: “Avrupalı savaş yapma biçiminin kalıpları ve pratikleri Amerika’da söz konusu olamıyordu (...) çizgisel tertibatlar, hiyerarşik birimler ve daimi garnizonlar öngören tezden, bul ve yok et görevlerine mahsus ufak ve gizli savaşçı birimleri lehine vazgeçilmişti.”³² Topçular ortada yoksa topçu istihkâmları da yok demektir ve bordadan ateş eden gemiler o zamanlar kullanımda olsaydı bile (bu tarz gemiler, İspanyol ve Portekizlilerin Amerika ve Asya’ya gönderdiği ilk filolardan hemen sonra kullanıma sokulmuştu),³³ İspanyolların Aztekler ve İnkalara karşı kazandığı zaferlerde bir rolü olamazdı.

28. Headrick 2010: 97 ve 114; ayrıca bkz. Guilmartin 1995: 311.

29. Restall 2003: 143.

30. Lee 2011b: 4.

31. Guilmartin 1995: 311-312.

32. Restall 2003: 32.

33. Hassig 2006: 53; Lee 2015: 256.

Kullanılan silahlar ya da belirli bazı muharebelerden daha önemli olansa, *konkistadorların* Amerikalı müttefiklerinin desteğini almış olmalarıydı.³⁴ Tlaxkaltekler ve İspanyollarla ittifak içindeki diğer gruplar, Azteklerin yenilgiye uğratılmasını sağlayan askeri kıtaların büyük bir çoğunluğunu sağlamanın yanı sıra, yükçülük yaparak ikmallerin taşınması için lojistik destek de sağlamıştı: “Avrupalıların başarılarını ve başarısızlıklarını pek çok açıdan bir lojistik meselesi olarak ya da daha doğrusu, lojistik zorlukları aşmak için yerlilerin desteğinden istifade etmede ne denli başarılı oldukları üzerinden açıklayabiliriz.”³⁵ Örneğin, Aztek başkenti Tenoçtitlan’a saldırmak için kullanılan küçük teknelerin yapılması ve taşınmasıyla birlikte, bunları sevk etmek için gereken kanalların kazılması, binlerce Amerikalının yardımı olmadan mümkün olamazdı. Hassig, bugünün verileriyle geçmişe bakarak, İspanyolların orta-Amerikan siyasetini manipüle ederek çok zekice bir diplomatik oyun oynadıkları sonucuna varılması hususunda temkinli olmaya çağırır. Ona göre böyle bir şey mümkün değildi, çünkü İspanyollar yerel siyasetten neredeyse bihaberdi. Asıl İspanyolların müttefikleri tarafından manipüle edilmiş olmaları daha muhtemeldir.³⁶ Gelgelelim Amerikalılar da salgın hastalıkların ne ölçüde etkili olabileceğini ve İspanyolların nihai ihanetini öngörmekte başarısız olduklarına göre, bu cehalet durumunun karşılıklı olduğu söylenebilir. Bu durum “Çift Taraflı Kimlik Yanılsaması” olarak tarif edilir; yani bir “kültürel değiş tokuşun her iki tarafı da, belirli bir biçimin ya da kavramın diğer kültürde da kendi geleneğindeki işlevine benzer bir biçimde iş gördüğünü farz eder ve öteki tarafın kendine has yorumunu fark etmez ya da kayıtsız kalır.”³⁷ İspanyollar, yerel

34. Matthew ve Oudijk 2007; Asselbergs 2008.

35. Lee 2011b: 11.

36. Hassig 2006: 5.

37. Lockhart 1999: 99.

ahalinin kendi krallarının sadık tebaası haline geldiğine inanmışken, yerli halkın, kendi efendilerinin hükmü altında olduklarını düşünmesi gibi.

Yerel müttefiklerin önemi meselesi ile ilgili olarak, bazı başka tarihçilerin yanı sıra Hoffman da, Avrupalıların yerli müttefikleri yanlarına çekebilmesinin tek sebebinin daha üstün silahlara sahip olmaları olduğunu, yani “[Kortez’le] ittifak kurma kararının, sahip olduğu teknolojinin meseleyle alakasızlığının işareti değil, aksine gücünün açık bir kanıtı olduğu”nu iddia eder. “Aynı durum Portekizlilerin Asyalı müttefikleri için de geçerlidir.”³⁸ Bu yoruma verilen iki yanıt vardır: İlki, çelik kılıçların ve zırhların çok mühim teknolojiler olmakla beraber, Amerikalılar için yeni olsalar da Avrasya’da yüzyıllardır bilindiği gerçeğini tekrarlar. Bu noktada modernlik namına bir şey yoktur ortada. İkinci yoruma göre ise, askeri üstünlük fetihler için gerekli bir koşul olsa bile, arz ettiği önem, hastalıklardan ve yerel ittifaklardan daha azdır.

AMERİKA KITASINDA FETHİN SINIRLARI

Askeri devrim tezinin genel mantığıyla birlikte, Kortez ve Pizarro’nun meşhur zaferleri de, Avrupalıların Amerika kıtasında yenilmez olduğu iddiasını akla getirir. Ancak Aztek ve İnka imparatorluklarının ortadan kaldırılmasının ardından, İspanyolların daha fazla genişlemesinin önüne belli başlı askeri engeller çıkmıştır. Bu engellerden biri gayet açıktır ki, kısmen Yeni Dünyada çok az Avrupalı olmasından, fakat esasen Amerikalı müttefikler ve köleler arasındaki ürkütücü ölüm oranlarından kaynaklanan, insan gücünde yaşanan açıktır. Ayrıca her ne kadar kendileri de salgın hastalıklarca perişan edilmiş olsa da, kuzeyde ve gü-

38. Hoffman 2015: 12; ayrıca bkz. Hassig 2006: 87; Glete 2000: 88.

neyde yer alan bazı yerel gruplar, İspanyollarla savaşıarak onları duraksatmada on dokuzuncu yüzyıla kadar başarı sağlamıştır.³⁹ Avrupalılar nihayet bu direnişi ezdiklerinde de, bunun arkasında yatan neden, üstün askeri tekniklerin belirleyiciliği değil, yerleşimcilerin sayısının artmasıyla oluşan demografik ağırlık ve hastalıklarla mücadelenin yarattığı zayıflığın rakiplerin gücünü tüketmesi olmuştur.⁴⁰ Avrupalıların devasa bir gayriaskeri avantajı (hastalık) sahip olduğu ve teknolojik uçurumun en yüksek olduğu koşullarda dahi bazı yerel idareler, Eski Dünyadan gelen mütecavizleri defaatle yenmeyi başarabilmiştir.

Yirmi birinci yüzyılın “asimetrik savaş” tabirinin bir anlamda ilk alametlerinden olarak işgalcilere karşı en etkin biçimde direnenler, Aztekler ve İnkalılar gibi büyük ve örgütsel olarak uzmanlaşmış toplumlar değil, daha gevşek örgütlenmiş kabile grupları olmuştur. Buna katkısı olan muhtemel bir etken, bu toplumların Avrupalılarla yaşanan ilk karşılaşmadaki epidemiyolojik şoka karşı daha dirençli olmaları olabilir. Daha “ilkel” grupların askeri açıdan daha etkin oldukları fikri, başarıya ya da en azından hayatta kalmaya giden yolun teknolojik öncülerini taklit etmekten geçtiği “paradigma yayılımı” modelinin mantığına doğrudan tezat oluşturur. Rasyonel öğrenme ya da uyumsuz niteliklerin seçilimle tasfiyesi vasıtasıyla oluşan yakınsama ve homojenleşmenin bir ürünü olan askeri etkinlikten ziyade, burada söz konusu olan şey ıraksama ve heterojenlikten kaynaklanmaktadır. Portekizlilerin Brezilya’daki tecrübeleri burada tartışmaya dahil edilmemiş olsa da, İspanyolların ilk dönemki fetihlerinin ezici niteliği orada söz konusu bile olmamıştır.⁴¹ Avrupalıları üç yüz yıldan fazla bir süre boyunca kıyıda tutan Mapuçelerin (Ara-kenler olarak da bilinirler) başından geçenler öğreticidir.

39. Black 1998: 33-34; Headrick 2010: 95, 117.

40. Gat 2006: 483.

41. Disney 2009.

Pedro de Valdivia'nın öncülük ettiği İspanyol *konkistadorlar* Peru'dan gelerek 1540'ta Santiago'yu kurdular. 1550'de de Valdivia güneye doğru ilerledi ve olaylar Meksika işgalinde olduğu gibi gelişti. Sayıca az olan *konkistadorlar*, çelik silahları, zırhları, disiplinleri ve kullandıkları atlar sayesinde, çelik silahlardan yoksun, çiçek hastalığı ve diğer Avrupalı hastalıkların kırıp geçtiği, kendilerinden sayıca çok üstün olan Mapuçe kuvvetlerini mağlup etti.⁴² İspanyollar toprakları hemencecik kendi aralarında pay ettiler, altın keşfettiler, madenler kurmaya başladılar ve gerekli iş gücünü sağlaması için Mapuçeleri köleleştirmeye koyuldular. 1553 yılında ise Mapuçeler ayaklandı ve Valdivia'yı öldürdüler (ve yediler; aynı şekilde halefi de öldürölüp yenilecekti). Sonraki elli yıl boyunca *konkistadorlar* mütemadiyen mağlup oldu, yerleşimlerinin ve kalelerinin çoğu yerle bir edildi. 1600 itibariyle, neredeyse 1550'de başladıkları yere kadar geri püskürtölümüşlerdi. Ardından Mapuçeler, And Dağlarını geçerek İspanyolları, bugün Arjantin'in dört eyaletinin (Chubut, Neuquen, La Pampa ve Rio Negro) bulunduğu bölgeden çıkardı.⁴³ Sonrasındaki mahalli savaşlarda Mapuçeler, İspanyol İmparatorluğunun yıkılışından epey sonraya kadar bile onları kıyıda tutmayı başardılar ve ancak 1860'larla başlayan soykırım girişimiyle baş eğdirilebildiler.

Mapuçe direnişinin bu noktada Aztekler ve İnkalara kıyasla ortaya koyduğu bu farklı sonucu nasıl açıklayabiliriz? Dikkat çekicek şekilde, Mapuçeler on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde bile çoğunlukla kendi silahlarını kullanıyorlardı çoğunlukla: oklar, yaylar, sapanlar, sopalar ve uzun mızraklar. Bilhassa mızrak uçlarında İspanyol kılıçlarının yongalarından elde edilen çelik parçalar gitgide daha fazla kullanılır hale gelmişti.⁴⁴ Taktik olarak İspanyolları pusuya düşürüp etraflarını sarmaya ve sa-

42. de Armond 1954: 126.

43. Headrick 2010: 115-120; Lee 2011b: 7.

44. de Armond 1954: 126; Padden 1957: 111.

vaşmak için süvarilerin gücünü etkisiz kılacak yerleri seçmeye çalışıyorlardı. Mapuçeler, ilk karşılaşmalarının ardından birkaç nesil sonra at kullanımında da ustalaştı ve bu onları İspanyol süvarilerle eşit şartlarda savaşma kabiliyeti olan, oldukça hareketli baskın kuvvetleri haline getirdiler. Mapuçeler aynı zamanda, savaş zamanları bir araya gelen, tek bir merkezi olmayan bir toplumdur; saldırılara karşı korunmasız bir başkentleri ya da siyasal merkezleri yoktu.⁴⁵ Öte yandan İspanyol lojistik sisteminin durumu daima perişan bir haldeydi. Garnizon askerleri, çitleri bir arada tutan deri bağları yiyecek ve düşmana yiyecek karşılığında silah verecek kadar kötü durumdaydı.⁴⁶ Mapuçelerin direnişi askeri olduğu kadar kültürel de. Hristiyan olmanın ya da İspanyollarla barış görüşmesi yapmanın cezası ölümdü. Mapuçeler ergenlikten itibaren savaş için eğitiliyordu. Birbiri ardına gelen salgın hastalıklara rağmen direnişleri devam etti. Tekrarlanan yenilgilerin öğrenmeyi ve reformu teşvik edeceği yönündeki zanna rağmen, Avrupalılar ilginç bir biçimde sarsıcı bir yenilik eksikliği çekiyorlardı: “Yerlilerin stratejisi ve direnişi söz konusu olduğunda İspanyollar ayrıntılara boğulup büyük resmi göremiyordu. Başarısızlıklarının sorumluluğunu, yerliler dışında her şeyin üstüne attılar.”⁴⁷ On sekizinci yüzyılın ortasında bir İspanyol şöyle yakınıyordu:

İspanyollar kısa zaman içinde Amerika yarıküresinin üç kuvvetli imparatorluğu olan Peru, Meksika ve Bogota imparatorluklarını fethetti; lakin bu fethin başlangıcından itibaren geçen yüz doksan yıl, Arakenlerin [yani Mapuçelerin] zapt edilmesi için yeterli olmadı. Ne elli milyon peso harcanması ve 25 bin adamın silah altına alınması ne de dökülen onca kan. Kral geçen yüzyılda bu savaşın İspanya, Felemenk Bölgesi ve İtalya’da-

45. de Armond 1954: 126.

46. de Armond 1954: 130.

47. Padden 1957: 111.

ki savaşlarla denk olduğunu bile ilan etmişti. Bugün Arakenler Şili'nin en güzel bölgelerine hükmetmekte (...) [ve] bağımsız bir biçimde yaşayıp gıptayla bakılan hürriyetlerinin tadını çıkar-maktalar.⁴⁸

Kuzey'deki gelişmeler için ne söylenebilir peki? İspanyollar, bugün ABD'nin güneybatısı ve Florida olan bölgelerde yerlilerin direnişi karşısında bir kez daha sendeliyordu.⁴⁹ Yerel kuvvetler on altıncı yüzyılın başı gibi erken bir tarihte ateşli silahları kullanmaya başlamıştı, ancak atları kullanmaya başlamaları ve bunun bahsettiği hareket kabiliyeti çok daha mühimdi.⁵⁰

1600'lerde İngilizler, Fransızlar ve Hollandalılar kendi Amerikan imparatorluklarını inşa etmek üzere işe koyuldu. Aztekler ve İnkalar ölçüsünde bir şeyle karşılaşmamış olsalar da, Avrupa hastalıkları yerel nüfus üstünde benzer ölümcül bir etkiye neden oldu; buna dayanarak Amerikan toplumlarını şekillendiren, hakiki bir doğal seçim sürecinin işlediği söylenebilir. Peki, o zaman askeri devrim tezi, Avrupalıların Rio Grande'nin kuzeyine doğru gerçekleştirdiği genişlemeyi açıklayabilir mi? Bir kez daha Avrupa'dan sevk edilen büyük ordulara dair bir emare yoktur ortada ve bu bölgelerde yerleşim büyük oranda bir tür imtiyaz sahibi olan devlet dışı gruplar tarafından üstlenilmişti. Mesela Hudson's Bay Şirketi örneğinde, 1670 gibi erken bir tarihte yapılan bir düzenleme, iki yüzyıl boyunca sürmüş, 8 milyon kilometrekare gibi devasa bir nüfuz alanına yayılmıştı/genişlemişti. Hollanda Batı Hindistan Şirketi, İspanyollarla savaştı, Brezilya kıyı şeridinin kontrolü için Portekizlilerle çatıştı ve Manhattan'daki New Amsterdam yerleşimini kurdu. Yerli filoların ve şehirlerin olmayışı, diğer Avrupalılarla girilen çatışmalar dışında

48. Şuradan alıntılanmıştır; Padden 1957: 121.

49. Restall 2003: 70-72; Steele 1994: 6-37.

50. Secoy 1953; Spicer 1967; Schilz ve Worcester 1987.

deniz gücünün pek önemi olmadığı anlamına gelse de, nehir taşımacılığının önemi yadsınamazdı.

Güneydoğu Asya'da olduğu gibi, Amerikan yerlilerinin savaş yapma biçimlerine dair eski klişeler, ritüellerin önemini ve çatışmalardaki ölüm oranlarının düşüklüğünü vurguluyor olsa da, artık bu fikirler her iki bölge bağlamında da tartışmaya açılmıştır.⁵¹ Güneye ilerleyen *konkistador*larda olduğu gibi Kuzey Avrupa'da da Avrupalı sömürgecilerin, askeri devrimi tanımlayan, misket tüfekleriyle yapılan yayılım atışı, mızrak tertibatları ve ani süvari taarruzları gibi standart teknikleri tatbik etmek için pek fırsatları yoktu. Dağınık halde bulunan yerleşimciler, bu tarz taktiklerin talimini almış profesyonel askerlerden oluşmuyordu ve yerel koşullar da her halükârda elverişsizdi. Amerikan yerlileri sık ormanlarla kaplı arazide, Avrupalıların "sinsice savaşmak" dedikleri bir biçimde savaşıyor,⁵² çoğunlukla da pusulara bel bağlıyorlardı.⁵³ Ateşli silahlara rağbet çok olsa bile, bunların yerlilerin savaş tarzı ya da toplumsal yapısı üstünde devrimci bir etkisi olmamıştı;⁵⁴ düzlüklerdeki ve Güneybatıdaki yerlilerin hayatına atların girmesinin ise böyle bir etkisi söz konusuydu.⁵⁵ Kaleler Avrupalıların başarısında önemli bir etmendi, ancak top ateşine dayanacak şekilde inşa edilmek mecburiyetinde olmadıkları için, Atlantik boyunca açılı burç şeklindeki özenli tasarımdan pek eser yoktu; tabii eğer öteki Avrupalıların muhtemel tehditlerine karşı inşa edilmiyorlarsa. Avrupalılar bir kez daha ciddi ölçüde yerel müttefiklere muhtaçtı.⁵⁶ Avrupalıların günümüz Kanada'sındaki mevcudiyetlerinin başlıca saiki olan kürk ticareti söz konusu olduğunda, Avrupalılar tedarik için yerli Amerikalılara

51. Lee 2011a: 52; Charney 2004: 18-20.

52. Malone 1991.

53. Steele 1994.

54. Lee 2011a: 69; Chase 2003: 81.

55. Watt 2002.

56. Steele 1994.

bağımlıydı.⁵⁷ Avrupalıların Atlantik kıyı şeridini hâkimiyetleri altına almalarındaki belirleyici etmen, herhangi bir taktik ya da teknolojik üstünlükten ziyade demografiydi. Avrupalıların sayısı kabardıkça, hastalıklar yerel toplumlar üzerindeki tahribatını artırdı.⁵⁸ Avrupalılar, Asya ve Afrika'nın aksine, yerli nüfusa sayıca üstünlük sağlamaya başlamıştı.

Her ne kadar *konkistadorlar* ile aralarında önemli farklılıklar olsa da, Kuzey Amerika'daki Avrupa yayılmacılığı da askeri devrim tezi için aynı ölçüde sorun teşkil etmektedir. Teknoloji nadiren belirleyici konumdaydı, en önemli teknoloji de “yanlış” türdendi: Asıl belirleyici olan ateşli silahlar değil, çelik silahlar ve atlardı. Breitenfeld'in ya da Otuz Yıl Savaşlarının diğer önemli muharebelerinin taktiklerinden eser yoktu. Sahadaki askeri kuvvetler merkezileşmekte olan devletlerin aygıtları değildi, söz konusu gruplar devlet dışı maceracılar ya da imtiyaz sahibi şirketlerdi. Yine bu bağlamla, bu kuvvetlerin sayıları o kadar küçüktü ki, kendi hükümetleri, toplumları üzerindeki mali ve idari tesirleri cüzi sayılırdı.

AFRİKA VE PORTEKİZLİLER

Yeni Dünyadaki İspanyol *konkistadorlara* epey bir alaka gösterilmiştir. (Aynısı ilerlemelerini durduran direniş hakkında söylene-
mez). Hassig şöyle söylüyor: “Hernan Korteş'in patikası kadar çığnemiş bir başka patika olduğundan şüpheliyim.”⁵⁹ Buna karşın, Portekizlilerin ve diğer Avrupalıların, hem Kuzey'de hem de Sahraaltı Afrika'sında giriştiği yayılma ve fetih çabaları nispeten

57. Carlos ve Lewis 2010.

58. Black 1998; Headrick 2010.

59. Hassig 2006: 3.

daha çok göz ardı edilmiştir.⁶⁰ Batılıların yenilgilerine değil de zaferlerine yönelen bu seçici dikkat (sosyal bilimcilerin “bağımlı değişkende seçicilik” dedikleri şey), Batı “netice itibariyle” kazanmış olduğu için, zaferlerin tarihsel ilerlemenin doğal düzenini temsil ettiği; yenilgilerin ise temel eğilimden gerçekleşen ufak, tanımlayıcı olmayan sapmalar olarak anlaşıldığı teleolojik tavrın alametidir. Avrupalılar ile Afrikalılar arasındaki ilişkilere dair belirli bir farkındalık olsa bile, bu aynı ölçüde, önceki yüzyılları on dokuzuncu yüzyıldaki neticeler ve Batı hâkimiyeti temelinde okumaya,⁶¹ ya da Atlantik’in diğer yakasındaki hâkim *konkistador* fikrini yansıtmaya⁶² yönelik eğilimler tarafından çarpıtılmıştır.

Avrupa muzafferliğine dair geleneksek hikâyeye uymadığı için bir kıtanın tarihinde yer alan birkaç yüzyılı göz ardı etmek, geçmiş hakkıyla ele almaktan feragat etmek ve delillerin sonuçları değil de sonuçların delilleri belirlemesine müsaade etmek demektir. Yenilgileri göz ardı edip zaferleri incelemek, her iki sonucun da nedenlerinin kavranmasının mümkün olmadığı anlamına gelecektir. Afrikalıların Avrupa’nın ilerleyişini durdurabilmiş olmaları, Sahraaltı Afrika’sının teknolojik geriliği ve sonucunda gelişen askeri zafiyeti üstünde temellenmiş olan Batının askeri üstünlüğü düşüncesine kâni olanlar için önemli bir anomalidir.⁶³ Amerikalıların yeni hastalıklara karşı hassasiyetlerinin ve bunun toplumlarına verdiği hasarın hakkı teslim edilse bile pek çok araştırmacı, İspanyol fetihlerinin Batının askeri üstünlüğünün güçlü göstergeleri olduğu iddiasındadır. Eğer durum buysa, epidemiyolojik oyun sahası denk olmadığı için Afrika’yı görmezden gelmek çelişki arz eder. Dahası, eğer Avrupalılar yerel müttefiklerden ve askerlerden istifade ederek Amerika’yı, Güney Asya’yı ve diğer yerleri bölmek-

60. Thornton 1999, 2011; Quirk ve Richardson 2014; Pearson 1998; Cook 1994; Hess 1978.

61. Quirk ve Richardson 2014.

62. Thornton 2011: 167.

63. Parker 1996: 136.

te ve fethetmekte bu kadar başarılıysa, Afrika'da ne olmuştur da işlememiştir bu?

Afrika tarihi bu bağlamda ihmal edildiği için bu kitapta ona belirgin bir yer ayıracam. Öncelikle Portekizlilerin Atlantik Afrika'sıyla, özellikle de Angola'yla girdiği etkileşimlere bakacağım. Ardından dikkatimi Doğu Afrika'nın Svahili kıyılarına yöneltip, son olarak da bulgularımı askeri devrim tezinin temel unsurlarıyla kıyaslayacağım. Söz konusu Kuzey Afrika olduğunda (üçüncü bölümde tartışıldığı üzere) Avrupa devletleri, uzak diyarlara yaptıkları seferlerden çok daha fazla kan ve hazine akıtmıştı. 1578'teki Vadiyüsseyl Muharebesi, 18 bin Portekizlinin (ki bu sayı doğuya ya da Amerika'ya gönderilenlerin hepsinden çok daha yüksektir) Fas'ta tamamıyla yok edilmesine neden olmuş, Portekiz kralının ve soylularının çoğunun ölümüne şahitlik etmiş, ülkenin maliyesini iflas ettirmiş, İspanya'dan gelen başarılı işgali hızlandırmıştır.

Yukarıda bahsi geçen, Batının 1400'lerden 1800'lerin ortasına kadarki doğrudan ve ezici hâkimiyetine odaklanan Kolumbusçu bakış açısının aksine Avrupa-Afrika ilişkileri, büyük çoğunlukla ya aşağı yukarı denk bir ilişki ya da Avrupalıların tâbi olarak bir rolde oldukları bir ilişki olarak idame ettirilmişti. Köle ticareti bile bu resmi teyit eder niteliktedir. Avrupalı köle tacirleri ya deniz kıyısındaki ufak ticaret karakollarına sıkışmış haldeydi ya da ticareti gemilerinden yürütüyorlardı. Ticaretin yerine ve mahiyetine karar verenler ise Afrikalı tedarikçi idareler ve aracılardı. Örneğin, bu yüzyıllar boyunca Portekizliler ve diğer Avrupalılar, Gine kıyılarında "az çok Afrikalı hükümdarların müsamahası altında" işleyen küçük ticaret karakollarını muhafaza etmişlerdir.⁶⁴

Portekizliler, 1440'larda Gine'nin Atlantik kıyısından güneye doğru ilerlemeye başladılar ve 1480'lerde Afrika'nın güney

64. Thornton 2007: 148; ayrıca bkz. Vandervort 1998: 26; Lee 2015: 259.

ucuna vardılar. Seferlerin saiki, Müslüman güçlerle savaşmak için müttefik ve kaynak bulma arzusuuydu.⁶⁵ Bu jeopolitik zorunluluk, bilhassa da efsanevi Hıristiyan Afrikalı Kral Rahip Yohannes'i⁶⁶ bulup onunla ittifak yapma arzusu, on altıncı yüzyılda Hint Okyanusunda müstahkem kale ağları kurulana dek önemini sürdürdü. İlk karaya çıkışlarının püskürtülmesinin ardından Portekizliler, 1456'dan itibaren dümen kırdı ve Afrikalı liderlerle uzlaşmaya varmak için elçiler göndermeye başladılar. Bu da, Afrikalı hükümdarlarla gelecek yüzyıllarda norm olacak ilişki kurma biçiminin bir habercisiydi. Afrika'nın içlerine yapılan ender seferler olsa da Portekizliler ve genel anlamda Avrupa müdahaleleri, büyük oranda kıyı şeridine (ve adalara) yoğunlaşmıştı. Avrupalıların iç bölgelerdeki ticari ve siyasal gayeleri gerçekleşmesi ancak Afrikalı gruplar ve idareleri ile iyi ilişkiler geliştirerek mümkün olmuştur. Portekizlilerin on altıncı yüzyıldan itibaren Angola'yı sömürgeleştirmeye yönelik çabaları, yukarıda belirtildiği üzere, bu kurala ancak kısmi bir istisna teşkil eder.

ATLANTİK AFRIKA'SI

Portekizliler, Rahip Yohannes'i bulamamış olsalar da, Kongo krallığı ile kurdukları temasın ardından, kralın 1491'de I. João ismiyle vaftiz olup Portekizlilerle ittifak kurmasıyla birlikte, Orta Afrika'da önemli ve erken bir diplomatik başarıya imza atmışlardı. Sonraki altmış yıl boyunca sayıları 600 kişiyi bulan Portekiz kuvvetleri, muhtelif isyanlarla ve yerel rakiplerle baş ederken Kongo kralının yanında durdular, ancak destekleri belirleyici ol-

65. Disney 2009: 28-30.

66. 12. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Avrupa'da yaygın olarak inanılan efsanelere göre, Doğu'daki Hıristiyan halkların hükümdarı, rahip-kral. -çn.

maktan ziyade tamamlayıcı nitelikteydi ve bir fetih kuvveti tarzında değil Kongolu hükümdarların emri altında faaliyet gösteriyorlardı. Portekizliler 1570'lerde Kral Alvaro'nun Kongo tahtına geri geçmesi için daha önemli bir müdahalede bulunmuşlardı. Alvaro bunun karşılığında, Portekiz kralına biat etmiş olsa da, böylesi biatların fiiliyattaki önemi genellikle belirsizdi.⁶⁷

1575 yılında Portekizliler, günümüz Angola'sında bulunan Kwanza Nehrinin ağzındaki Luanda'dan başlayarak, ilk kez kesin bir sömürgeleştirme girişimi için şanslarını denedi. Portekizliler, Avrupa "fatihlerinin" pek çok farklı yerde yürüttüğüne benzer bir tarzda, öncelikle yerel rekabetlerden istifade etmenin peşine düştü. Yerel vasal yöneticileri kendi saflarına geçmeleri ve savaşın yükünü üstlenmeleri için ayarttılar. Bu Afrikalı müttefikler, Portekiz kralına ettikleri vasallık yemini ve gelecekte de kralın yanında olacaklarına dair verdikleri söz karşılığında, kendi nüfuz alanlarını genişletebiliyor, bunları istedikleri şekilde yönetebiliyorlardı. Portekizlilerin başlangıçtaki hak iddiaları, büyük Afrika krallıklarının çeperinde kalan kıyı şeridindeki bölgeleri kapsadığı için, bölgedeki en güçlü idareler olan Kongo ve Ndongo'da çok az direnişle karşılaştılar. 1589 yılında Ndongo krallığının kalbine saldırarak el yükseltmeye yeltenen Portekizliler, geri püskürtüldü ve Afrikalı vasalları/müttefikleri tarafından yüz üstü bırakıldılar. Portekizlilerin 1600'lü yıllarda, Ndongo ve Kongo'yu fethetmek için iç savaşlardan ve yabancı işgallerden faydalanmaya yönelik çabalarının her biri, ya çıkmaza girdi ya da Portekiz'in mutlak yenilgisiyle sonuçlandı. Kongolular 1641'de, Hollanda Batı Hindistan Şirketi'ne köle ticaretine yönelik imtiyazlar verip Portekizlilere saldırmaları için çağırarak, böl ve yönet taktiklerinin Avrupalıların tekelinde olmadığını kanıtladı. Her ne kadar Hollandalılar ve Kongolular Luanda'yı ele geçirmede önceleri başarılı olmuş gibi görünse de, bir türlü nihayete ermeyen yedi yıl-

67. Disney 2009: 138.

lık çatışmaların ardından Portekiz Brezilya'sından gelen destek güçler, Hollandalıların girişimlerinden vazgeçmesine giden yolu açtı. 1600'lerin sonuna gelindiğinde Portekizliler, fetih çabalarından el çekip deniz ve nehir kıyılarındaki karakollarını ellerinde tutmaya ve köle ticaretinden para kazanmaya odaklanmıştı. Portekizlilerin bir sonraki yayılma girişimi 1857 yılına kadar gerçekleşmeyecekti.⁶⁸ 1700'lerdeki savaşlar büyük ölçüde, Portekizlilerin köle ticaretinde ellerini güçlendirmeye yönelik muhatapların cezalandırıcı nitelikte operasyonlardı.⁶⁹

DOĞU AFRIKA'DA PORTEKİZLİLER

Doğu Afrika'nın Svahili kıyıları, Vasco da Gama'nın Hindistan'a yaptığı ilk seyahatten beridir Portekizlilerin Asya seferlerinin önemli uğrak noktalarından olmuştu. Bundan öte bu bölge, Portekizlilerin emperyal arzuları için kendine has önemi olan bir bölgeydi. Her ne kadar Portekizliler Angola'da yaptıkları kadar bütüncül bir gayret içine girmemiş olsalar da, Doğu Afrika'daki kıyı şeridinden uzakta kayda değer toprak parçaları fethetmeye yönelik çabaları, hastalıkların ve askeri direnişin bir araya gelmesiyle bozguna uğradı ve ellerinde yalnızca kıyı şeridindeki bir dizi ticaret merkezi kaldı. Svahili kıyılarına (bugün aşağı yukarı Mozambik, Tanzanya ve Kenya sahillerine denk düşen yer), Arap ve Bantu kültürlerini bir araya getiren Müslüman şehir devleti sultanlıkları hükmediyordu.⁷⁰ Bunlar hem iç bölgelerle hem de Hint Okyanusu boyunca ticaret yapıyorlardı. Müslümanlara karşı olan genel düşmanlıklarına rağmen Portekizliler bir kez daha, yerel rekabetlere müdahil

68. Thornton 2011: 186.

69. Thornton 1999: 103-104.

70. Pearson 1998; Prestholdt 2001.

olarak müttefik kazanma arayışına girdiler. Bu küçük, şehirli kıyı idareleri deniz ticaretine muhtaç olmaları, Portekizlilerin denizden uyguladığı bombardıman, abluka ve Hint Okyanusunun tamamında kabul ettirmeye çalıştıkları himaye haracı (Hint Okyanusu bölümünde tartışılacak) gibi stratejilere karşı, Atlantik Afrika'sındakilere nazaran onları çok daha savunmasız kılıyordu.⁷¹

Portekizliler, 1498'de Malindi Sultanı'yla kurdukları ittifakın ardından, başarılı bir şekilde taarruz etmeyi ve ilerleyen on yıllarda kıyı boyunca pek çok başka sultanlığa da şartlarını dayatmayı başardı. "Portekiz'in aslında istediği şey, Svahili hükümdarlarını biat etmeye ve haraç ödemeye zorlamaktı. Hükümdarlar ve bölgelerindeki tüccarlar, ancak ondan sonra Portekizlilerin tekel olduklarını ilan ettikleri mallar değil sadece onların tayin ettiği malların ticaretini sürdürebileceklerdi."⁷² Sonrasında ise 1500'lerden itibaren ortaya çıkan Osmanlı'nın denizden yönelttiği tehdide mani olmak amacıyla Portekizliler, Mombasa'da *trace italienne* [İtalyan tasarımı] bir kale inşa ettiler.⁷³ Portekiz kuvvetleri yine küçüktü ve sayıları yalnızca yüzlerle ifade ediliyor, hiçbir zaman 2.000'i geçmiyordu.⁷⁴ Bunu, Arap Denizi ve Hint Okyanusunda 1538 yılında bulunan 72 gemideki sayıları neredeyse 10 bini bulan asker ve denizciden oluşan en geniş Osmanlı filosuyla mukayese edebiliriz. Bu filo bir önceki yüzyılda yapılan Ming Çin seferlerinden beriki en büyük filoydu.⁷⁵

Yönelimleri genel olarak denizciliğe doğru olsa da Portekizliler, İspanyolların Amerika'daki görkemli başarısını yinelemek umuduyla, kıyıya taşınan altının kaynağını ele geçirmek için karada da fetihlere girişti. 1570-1575 yılları arasında altın

71. Thornton 2007: 145.

72. Pearson 1998: 131.

73. Casale 2010.

74. Disney 2009: 302; Casale 2010: 69; Headrick 2010: 144.

75. Casale 2010: 59-60; Black 1998: 35.

arayıyla Zimbabve platosundan başlayıp Zambezi Nehrine uzanan sefer, Portekizlilerin Afrika'da kalkıştıkları en geniş çaplı seferdi ve 1700 askeri kapsıyordu.⁷⁶ Portekiz misyonu, nehir boyunca bir varlık oluştursa da hastalıklar ve askeri bozulmalardan muztarıptı. İç bölgelerin fethine yönelik Portekiz stratejisi hakkında Pearson şu yorumda bulunur: "Asıl güçlerini gemilere koydukları toprak oluştırdığı için vahim bir hareketti bu. Karada, kötü donatımlı Shona savaşçılarına karşı bile elle tutulur bir avantaja sahip değillerdi."⁷⁷ Sefer iç karartıcı bir fiyaskoyla sonuçlandı. Afrika idarelerindeki ihtilaflı veraset hadiselerini kendi menfaatlerine çevirmeye yönelik çabaları olsa da, 1600'lerin sonuna kadarki Portekiz varlığı, kıyıdaki içine kapalı bölgelere ve Zambezi üstündeki karakollarla sınırlı kaldı. Bir tek Portekizli Kreolelere⁷⁸ ait gayriresmi yerleşimler dışı dokunur bir yayılma gösterebilmiştir.⁷⁹ 1600'lerin sonunda Umman sultanı, Portekiz yerleşimlerine baskın yapmayı ve filolarını yağmalamayı içeren başarılı bir strateji yürüttü. Umman'ın bu yırtıcılığı, 1698 yılında 3.000 kişilik baskın kuvveti ve yerel işbirlikçilerle, Portekizlilerin Mombasa'daki *trace italienne* kalesine yaptıkları başarılı kuşatmayla doruk noktasına ulaştı.⁸⁰

AFRİKALILAR, PORTEKİZLİLER VE ASKERİ DEVRİM

Portekizlilerin Angola ve Doğu Afrika Svahili kıyılarındaki tecrübesini, İspanyolların Meksika ve Peru'daki tecrübesiyle kıyaslamak pek çok açıdan doğaldır. Amerika kıtasındaki İberyalı

76. Thornton 2007: 153; Disney 2009: 166.

77. Pearson 1998: 144.

78. Kreole/Creole: Afrikalı ve Avrupalı soydan gelen melez toplumlar –ed.n.

79. Isaacman 1972.

80. Subrahmanyam 2012: 205.

komşuları gibi Portekizliler de istikrarlı bir biçimde, yerel çekişmeler ve karışıklıklardan istifade edip sonrasında vasal olarak tâbiyetleri altına alabilecekleri müttefikler kazanmanın peşine düşmüştü. Buna karşın, ne diplomatik ne de askeri hamleler anlamında komşularının yanına yaklaşabilen bir başarı kazanabilmiştir. Peki ama neden? En önemli etkenlerden biri hastalıktır: Epidemiyolojik denge tersine dönmüş, Afrikalılar arasında, Amerika'dakine benzer bir felaket seviyesinde nüfus kaybı ya da toplumsal çöküş yaşanmamış, dezavantajlı konumdakiler Avrupalılar ve hayvanları olmuştur. Daha önce de belirtildiği üzere, eğer uzmanlar, Avrupalıların Amerika'daki başarısını, hastalığın büyük önemine rağmen askeri bir mesele olarak ele alabiliyorlarsa, Avrupalıların aynı dönemde gerçekleşen Afrika'daki başarısızlıklarının da askeri bir mesele olarak çalışılmasının önünde bir engel olmamalıdır. Hatta Afrika'da mesele çok daha askeridir, çünkü "Her ne kadar Angola'nın hastalık ortamı Avrupa'dakinden farklı ve askerler tropik hastalıklardan ölmüş olsa da, Portekizlilerin yenilgileri çoğunlukla mutlak biçimde askeridir."⁸¹ Bir başka tarihçi, hastalık etmeninden bahsederken şu eleştiride bulunur: "Bu doğal engeller olmadığı takdirde, Avrupa'nın teknolojik üstünlüğünün Avrupa yayılmacılığının daha iç bölgelere taşınmasını, belki de daha on beşinci yüzyılın sonunda garanti edeceği farz edilmektedir... Fakat daha yakından baktığımızda, en azından erken modern dönemde, Avrupa'nın teknolojik üstünlüğünün nadiren pek büyük ya da mühim olduğu görülür."⁸² Avrupa'nın Afrika'daki girişimleri, askeri denge açısından bir anlamda Amerika'dakilerden daha iyi bir sınavdır aslında, çünkü Avrupa'nın Amerika'daki başarısını belirleyen başka etmenler de olmuştur. Parker'ın, Avrupalıların üstün teknolojileri sayesinde Afrikalıları kolayca tahakküm altına aldığı yönündeki kanısını

81. Thornton 2011: 187.

82. Vandervort 1998: 26; ayrıca bkz. Cipolla 1965: 141.

boşa çıkarmak açısından da önemlidir bu.⁸³ Öncelikle, teknoloji o kadar da önem arz etmemektedir; ikinci olarak ise teknolojik uçurum, ticaretin yanı sıra silahların ve teknik bilginin nakli vasıtasıyla kapatılmıştır. Sonucun büsbütün “hatalı” çıkmasının, yani Avrupa’nın fetih girişimlerinin akamete uğramasının ötesinde, askeri devrim teziyle aykırı düşmeyen bir şey kalmış mıdır?

Atlantik Afrika’sındaki keşif seyahatlerinin artan sayısının yanı sıra, daha da doğudaki *Estado da India*’nın⁸⁴ hızlı gelişimi, Portekiz tahtının öne çıkan rolü açısından dikkate şayandı ve hem maceracı İspanyol *konkistadorlar* hem de Hollandalıların, İngilizlerin ve diğerlerinin kurduğu imtiyazlı şirketler karşısında önemli bir zıtlık teşkil ediyordu. Bunun istisnaları da vardı: Portekiz misyonları genellikle özel sermaye tarafından finanse ediliyor, tüccarların belli bölgeleri taht adına keşfetmeye yönelik geçici hakları ellerinde bulundurdıkları da oluyordu. Krallık, özel keşiflere ve yerleşimler için, genellikle aristokrasinin alt katmanlarındakiler tarafından kullanılan, süreli hibeler temin ediyordu; ancak ilk girişimlerin olumlu sonuçlar vermesi halinde, yetkili bir albay yahut vali oraya atanıyor ve onlar da Goa’ya ya da doğrudan Lizbon’a rapor veriyorlardı.⁸⁵ Zamanının bütün muadilleri gibi Portekiz tahtı da, tüccarları ya da yerel başıbozuk kuvvetleri istihdam etmeyi düşünmemişti bile. Bununla birlikte bahsedilen örnekler, denizaşırı misyonlarda ve sömürgelerde, erken modern dönemdeki emsallerine nazaran daha doğrudan bir denetim uygulamaları dolayısıyla Portekiz krallarının sahip olduğu istisnai durum, genel resmi değiştirecek düzeyde değildir.⁸⁶ “Portekizlilerin doğudaki girişimleri, İspanyolların Amerika’daki girişimlerinden, devlet güdümlü olması, beyin gücü, kan ve hazine açı-

83. Parker 1996: 136.

84. Portekiz Hindistan’ı İdaresi –çn.

85. Scammel 1989: 35-38; Thornton 2007: 148.

86. Bethencourt ve Curto 2007; Disney 2009; Subrahmanyam 2012.

sından uzun süreli taahhütlerle güvence altına alınmış olması açısından ayrılır.”⁸⁷ Portekiz girişimi, devlet zümrelerinden oluşması hasebiyle, devletin cebir kuvvetlerini merkezileştirmesiyle devlet dışı şiddetin düşüşe geçeceği düşüncesine yaslanan askeri devrim tezi için daha iyi bir adaymış gibi görünebilir ilk bakışta.

Afrika kıyılarını ele geçirmek için öncelikle deniz gücüne bağımlı olmanın dışında, okyanus geçebilen gemiler Atlantik kıyı şeridinde pek önem teşkil etmese de, Portekizlilerin nehir gemileri, iç bölgelere ikmal sağlaması için hayatiydi. Portekizlilerin Atlantik sahillerine yakın bölgelerdeki kıyıya çıkma denemeleri pek çok kere yenilgiyle sonuçlandı. Sahildeki nehir ağızları, okyanus aşan yelkenli gemiler için fazla sığıdı ve Portekizlilerin filikaları, kürekli teknelerindeki yerel güçlerce bozguna uğratıldı.⁸⁸ Mütecavizleri denize doğru püskürtme konusunda Afrikalıların zehirli okları özellikle etkiliydi.⁸⁹ Portekiz deniz toplarının, ticaret yapan şehir devletlerini sindirmede etkili olduğu Svahili kıyılarında ise farklı bir durum söz konusuydu. Fakat burada bile, Batı tarzındaki gemilerle Müslüman denizcileri kullanan Ummanlılar, 1640’larda başlayıp yüzyıl süren çekişme sonucunda Portekizlilerin denizdeki üstünlüğüne son verecekti.⁹⁰ Ummanlılar gelmeden önce Doğu Afrika’da bulunan ufak Svahili liman şehir devletlerine karşı kazanılan zaferi saymazsak, deniz hâkimiyeti Portekizliler için Afrika’da nihai bir stratejik avantaja dönüşmemiştir.

Kaleler ve karadaki top tahkimatı da, Svahili kıyıları bir kez daha istisna olmak üzere, Afrika’da önemli bir rol oynamamıştır. Hastalığa karşı son derece savunmasız olan yük hayvanları olmaksızın topçu birliklerini nehirlerin ötesine nakletmek

87. Guilmartin 1995: 313.

88. Thornton 1999: 23 ve 29.

89. Disney 2009: 32.

90. Disney 2009: 302.

aşırı derecede güçlü. Luanda'daki Portekiz üssünün son derece korunaklı olmasının en önemli sebebi, Portekizlilerin başlıca düşmanlarının kendi güç merkezlerinden uzakta taarruz tertip etmede yaşadıkları lojistik zorluklardı. Afrika'daki en görkemli Portekiz kalesi olan, Mombasa'daki Jesus Kalesi, yerel Afrikalı desteğini yanına alan Ummanlıların 1696-1698 yıllarında gerçekleştirdiği iki yıllık bir kuşatma sonrasında düşmüş⁹¹ ve Ummanlıların Zanzibar'ı ve günümüz Kenya'sının kıyı şeridini ele geçirmesinin önünü açmıştı.

Portekizliler ile Afrikalılar muharebe alanında benzer taktikler kullanıyorlardı. Ancak bu benzerlik taklit ya da rasyonel öğrenmeden çok tesadüfmuş gibi görünür, zira Portekizliler, Sahraaltı Afrika'sının çoğunluğunda bulunmayan süvarilere karşı korunmak amacıyla yanaşık düzen muharebeyi geliştirmişti. Afrika'da bulunan hem Afrikalı hem Portekizli kuvvetlerde, kılıç ve baltayla donatılmış ağır piyade sınıfı merkezde yer alırken, kanatlarda ise hafif silahlı okçular konumlanıyordu. Savaşlar karşılıklı atışlarla, erken dönemlerde de ok ve arbalet atışlarıyla başlıyordu. Headrick, başlarda "Angola'da ateşli silahların Amerika'dakinden bile daha az fayda sağladığı"⁹² değerlendirmesinde bulunsada, 1700'lere gelindiğinde hem Avrupalılar hem Afrikalılar daha fazla misket tüfeği kullanımına ve büyük orduların karşılaşmasındansa küçük grupların çarpışması taktiğine geçmiştir.⁹³ Muharebelerin sonucunu tayin eden ağır piyadeler oluyordu; atlar yerel hastalıklar karşısında hayatta kalamadığı için bir süvari sınıfı da yoktu. Sayıları yüzlerle ifade edilen Portekizliler, binleri bulan Afrikalı kıtaların katılımıyla sayılarını artırırken, Kongo gibi rakipleri sahaya 20 bin civarında askeri sürebiliyordu. Portekiz kuvvetlerinin çelik zırhları ve silahları, sayılarından çok daha

91. Prestholdt 2001: 398.

92. Headrick 2010: 143.

93. Thornton 1999.

fazla önem arz etse de, Atlantik Afrika'sında kazandıkları kadar kaybetme eğilimindeydiler. Portekiz kıtaları, on altıncı yüzyılın ortasında kendi saflarına Etiyopyalı kuvvetleri katmayı başarmış olsalar da, Doğu Afrika'da çok az başarıya imza atabilmişlerdi.⁹⁴ İlk zamanlarda göğüs göğse çarpışmanın savaş alanına hâkim unsur olmaya devam etmesi nedeniyle ateşli silahlar belirleyici olmasa da, sonraki dönemde Afrikalılar Portekizlileri misket tüfeğinde az çok yakalayabilmişti. Özetleyecek olursak, Avrupalıların Afrika'daki faaliyetleri dikkate alındığında da teknolojik ve teknik açıdan bakıldığında da, askeri devrim tezinin esaslarına dair oldukça az kanıt vardır. Afrika'nın bütün bölgelerinde diplomasi ve lojistik, sonuçları belirlemede herhangi dar bir muharebe dinamiğinden çok daha fazla mühimdi. İster ticaret, savaş ister siyaset olsun Avrupalılar çoğu zaman, Afrikalıların onlara bağlandığından çok daha fazla Afrikalılara muhtaçtı.

ORTADOĞU'DAN ÇİN'E

Hint Okyanusu, erken modern dönemde Avrupa genişlemesini mümkün kılan şeyin askeri devrim olduğu yönündeki önermenin bir anlamda düğüm noktasıdır. Hint Okyanusunda (Asya'da), Amerika ve Afrika'nın aksine hastalıklar bütün tarafları aşağı yukarı eşit düzeyde etkilemiştir. Bölgenin çoğu kısmında teknoloji de neredeyse eşittir. Portekizliler gelmeden evvel, değil çelik ve süvari sınıfı, barutlu silahlar bile kullanımdaydı. Safevi İranlılar ve Babürlüler gibi yerel güçler kudretli imparatorluklar inşa etmişken, Güneydoğu Asya'nın bazı ufak idareleri bile Portekiz ya da Hollanda'ya denk ya da onu aşan nüfuslara sahipti.⁹⁵ Parker ve diğerleri, ilk önce 1500'lerde Portekizlilerin, sonrasında 1600'lerde Hollanda-

94. Casale 2010: 72-74.

95. Andrade 2011: 7; ayrıca bkz. Clulow 2014: 4.

lılar ve İngilizlerin, herhangi bir teknolojik avantaja sahip olmadan Hint Okyanusunda imparatorluklar kurmuş olmaları olgusunu, askeri devrim tezinin şeksiz şüphesiz kanıtı, bilhassa da Batının askeri yetkinliğinin toplumsal ve siyasal tasdiki olarak görmüşlerdir. Bir tarihçinin ortaya koyduğu şekliyle “Faslılar, Osmanlılar, Guceratlılar, Burmalılar, Malaylar, Japonlar, Çinliler ve sayısız diğer halklar tüfek, mikrop ve çeliğe sahipken, Avrupa’nın yükselişinin ardında yatan sebep ne olabilir?” Parker, Müslüman imparatorluklar ile Doğu Asya arasında önemli bir ayrım yapar. İleri teknoloji ile merkezileşmiş, askeri-mali devletlerin Çin, Japonya ve Kore’yi, Müslüman güçlerin aksine, on dokuzuncu yüzyıla dek Batı tehdidine karşı nüfuz edilemez kıldığı kanısındadır. Ancak bu bölümde ve sonrakinde gösterildiği üzere, Hint Okyanusu ve Doğu Asya’daki Avrupa mevcudiyeti arasında farklılıklardan çok benzerlikler göze çarpmaktadır. İki örnekte de Avrupa mevcudiyetinin yolu, kendinden çok daha güçlü Asya imparatorluklarına itaat ve tâbiyetten geçmiştir.

Bu bölümde, on altıncı yüzyılın ilk birkaç on senesinde olağanüstü bir hızla Doğu Afrika’dan Japonya’ya kadar çok geniş alanlara yayılmış bir deniz kuvveti tesis eden Portekiz’in Asya’daki varlığı, önce denizdeki denge durumuna bakarak sonra da karadaki askeri talihleri göz önünde bulundurularak değerlendirilecek.

PORTEKİZLİLERİN DENİZLERDEKİ DURUMU

Portekizlilerin Ümit Burnu’nu dolaşarak Doğuya açılmalarını teşvik eden unsurlardan, kısmen Kutsal Topraklardaki Müslümanlara karşı devasa bir kısaç hareketi gerçekleştirmek için yollarında olacak Hristiyan müttefik arayışını sürdürmektir.⁹⁶ Porte-

96. Subrahmanyam ve Thomas 1990: 301.

kiz kralları, İslam'ın kutsal mekânlarını imha etmek, Kudüs'ü ele geçirmek ve Mesih'in ikinci kere dünyaya gelişini hızlandırmak gibisinden binyılcı emellerin etkisi altındaydı. Daha dünyevi olan ikincisi unsur ise, yalnızca muhtelif haclı girişimlerine mali anlamda kaynak sağlamak gibi parasal kaygılar dolayısıyla değil, Müslümanları (ve onların Venedikli işbirlikçilerini) büyük bir servetten mahrum bırakma anlamında da yararlı olacak, baharat ticaretine egemen olma gayesiydi. Portekizlilerin Hindistan'ın batı yakasındaki (daha) küçük idarelere karşı başlangıçtaki yaklaşımı, Doğu Afrika'da benimsenenlerle oldukça benzerdi: yerel anlaşmazlıkları, çekişmeleri tespit etmek ve hangi hizip kendi tarafına çekilebilir duruyorsa ona ittifak teklif etmek. 1510'da Goa'da süratle bir üs ele geçirdiler ve iktidardaki Müslüman sultanın karşı taarruzuna rağmen, Hindu müttefiklerinin yardımıyla burayı ellerinde tutabildiler.⁹⁷ Sonraki 450 yıl boyunca Goa, *Estado da India*'nın idari merkezi olmayı sürdürecekti, genel vali Lizbon'dan gelen emirleri burada alacak, bunları muhtelif vali ve kaptanlara buradan iletcekti.

Afonso de Albuquerque'nin liderliğindeki Portekizliler, bölgenin tamamında denizdeki kilit geçit noktalarını ele geçirme stratejisi izlediler.⁹⁸ Albuquerque'nin kuvvetleri, Arap yarımadasındaki Maskat'ı 1507'de zapt ettikten sonra, o zamanki Avrupa şehirlerinin hepsinden daha büyük olan ve Doğu Asya ile Hint Okyanusunu birbirine bağlayan hayati bir ticaret merkezi olan Malaka'yı 1511'de ele geçirdi.⁹⁹ 18 gemi ve 1.100 adamdan oluşan ufak kuvvetleri, sultanın –içinde savaş filllerinden oluşan bir birliğin de olduğu– 20 bin kişilik ordusunu mağlup etmişti. Batılıların bu aşırı dengesizliğe rağmen kazandığı başarıda, sultanın istilacıların yağma yapıp gideceklerine dair yanlış hesabının da

97. Disney 2009: 130.

98. Tracy 1990: 5-6.

99. Subrahmanyam 1995: 756.

payı olabilir.¹⁰⁰ Oysa kalıp en büyük camiinin bulunduğu alana görkemli bir kale inşa etmişlerdir. Bu durumun öngörülemeyen neticelerinden biri, sultanlığın Çin imparatorluğunun haraç-güzarlarından biri olması sebebiyle, Portekizlilerin saldırısının Çin’de ticari haklar kazanma çabalarını zora sokması olmuştur. 1515 yılına gelindiğinde, Portekizliler Hint Okyanusunun diğer ucundaki Basra Körfezinde bulunan Hürmüz’ü zapt etti ama Aden’i ele geçirmede başarısız oldular. Sonraki on yıllar daha yavaş bir genişlemeye şahitlik etse, Baharat Adaları (Malukular) ve Hindistan kıyılarında birkaç ilave nokta kazanılmıştı. Portekizliler kendileri hakkında iddia edilen her şeyi gerçekten başarmış olmasalar bile, on altıncı yüzyıl teknolojileri kullanan ufak kuvvetlerle aralarında 5 bin kilometre mesafe olan hedefleri ele geçirmedeki becerileri inanılmaz derecede etkileyicidir.

Müslümanların, Portekizlileri bölgeden atmaya yönelik erken tarihli kolektif çabası, 1509’da Gucerat’taki Diu şehri açıklarındaki kritik deniz savaşı sonucunda akamete uğradı.¹⁰¹ 18 gemi, 1.500 asker, 400 Koçili Hint müttefikten oluşan Portekiz filosu karşılarında, denizde tecrübesiz olan Mısırlı Memlûklülerin, Osmanlıların, Venediklilerin (baharat ticaretindeki nüfuzlarının Portekizliler tarafından tehdit edilmesinden endişeleniyorlardı), Gucerat’ın ve Kalikut’un (Vasko da Gama’nın Hindistan’da ayak bastığı ilk yerdir) Hindistanlı hükümdarlarının desteğini arkalarına alarak oluşturduğu beklenmedik bir koalisyon bulundu. Muharebe, askeri devrim senaryosuna harfiyen uymaktadır. Portekizliler hem adam hem gemi açısından sayıca çok azdı. Mısır-Osmanlı kadırgalarının, Portekizlilerinkine kıyasla daha az ve daha küçük silahları vardı, Hindistan *dhov*larının¹⁰² ise hiç yoktu. Portekizliler düşmanlarının gemilerine daha uzak mesafelerden

100. Disney 2009: 132.

101. Glete 2000: 80; Matthews 2015: 174-176.

102. *Dhov*: Kızıldeniz ve Hint Okyanusu bölgelerinde kullanılan bir çeşit yelkenli tekne –çn.

hedef alabiliyor, onları batırabiliyorlardı ve daha ağır silahlara sahip olmalarının yanı sıra, gemileri zorlu Atlantik koşullarıyla baş etmek üzere sağlam yapılmıştı.¹⁰³ Dahası Portekizlilerin gemileri rakiplerinkinden daha geniş ve daha yüksek bordalıydı, bu da rakiplerinin daha fazla sayıda borda sahibi olmanın avantajını kullanmasına müsaade etmiyordu. Rüzgâra karşı daha yakın yelken açma kabiliyeti, güçlü silahlar ve daha dayanıklı gemi yapımıyla bir araya gelince, Batılıların çok sayıda Asyalı rakiplerine karşı denizde kazandığı zaferlerde sıklıkla karşımıza çıkan motif görünür olmaktadır.¹⁰⁴ Bununla birlikte, o zamanki Portekiz gemilerinin, Avrupa'da sonraki yüzyıllarda standart hale gelecek bordadan ateşli gemilerden olmadığını, topların güverteye yerleştirildiğini ve demir toplar yerine kaya fırlattıklarını vurgulamak önemlidir.¹⁰⁵

Portekizlilerin denizdeki en büyük teşebbüsü olan, Kızıldeniz boyunca savaşın Müslümanların kutsal şehirlerini yok etmeye yönelik çabası, aynı zamanda onların en büyük başarısızlıkları da olabilir.¹⁰⁶ Bu noktada Memlûklüler ve 1517'de onları mağlup edip topraklarını kendi bünyesine katan Osmanlılar, Hint Okyanusunda bir araya gelen en büyük Portekiz kuvvetleri karşısında 1513, 1517 ve 1541'de kadirga filolarıyla istikrarlı savunma zaferleri kazanabilmiştir.¹⁰⁷ Bazı araştırmacıların gözünde geri kalmışlıkla eşanlamlı olsalar da,¹⁰⁸ kadirgalar sığ sularda, okyanus aşan yelkenli gemilere üstün olduklarını kanıtlamıştır.¹⁰⁹ Buna ek olarak 1500'lerin ortalarında, Müslümanlar Kuzey Sumatra'daki Açe Sultanlığından gelen ve gitgide daha yüksek ka-

103. Glete 2000: 79; Matthews 2015: 177.

104. Cipolla 1965.

105. Guilmartin 1995: 315.

106. Casale 2010: 69.

107. Marshall 1980: 18; Glete 2000: 81; Headrick 2010: 64 ve 71.

108. Örn. Hoffman 2015.

109. Casale 2010: 70.

biliyet kazanan deniz kuvvetleriyle birlikte, Maldivler üzerinden Kızıldeniz'e uzanan deniz yolu baharat ticaretini tekrar açmayı başarmış ve Portekizlilerin tekel kurma çabalarına mukavemet göstermiştir.¹¹⁰ Bunun sonucunda krallığın gelirlerindeki azalma, *Estado da India*'nın 1500'lerin sonunda askeri olarak zayıflamasının yolunu açmıştır.¹¹¹ Bu sorunun ciddiyetini daha iyi anlamak için, Portekiz kralının 1518'de baharat ticaretinden elde ettiği gelirin, Portekiz anakarasındaki bütün kaynaklardan elde edilenden daha fazla olduğunu bilmek yeterlidir.¹¹²

1600'lerin ortasında Portekizliler Hint Okyanusundaki mevkillerinin Batı kanadına yönelik Umman sultanlığından gelen ölümcül bir tehdit ile karşı karşıyaydı (Portekizlilerin Svahili Kıyılarındaki müstahkem mevkillerini ele geçirmedeki başarısına daha önce değinmiştik). Ummanlılar, Portekizlileri Arap Yarımadasındaki Maskat'tan 1650 yılında defettikten sonra, Diu ve Bombay da dahil olmak üzere Batı Hindistan'daki pek çok Portekiz müstemlekesini yağmaladılar ve topla donatılmış olan 50 büyük gemi ile 1.700 köle denizciden oluşan bir filoyla ticaret gemilerine geniş çaplı zararlar vermeye giriştiler.¹¹³

Batılı gemilerin bir Asya donanması tarafından yenilgiye uğratıldığı bir başka önemli vaka ise, Tonio Andrade'nin dikkatli bir biçimde irdelediği, Portekizliler ile Ming Çin kuvvetleri arasında yaşanan 1521-1522 yılındaki çatışmalardır.¹¹⁴ Guangzau Limanında vuku bulan çarpışma, Portekizlilerin Çinlileri ticaret yapmaya zorlama yönündeki talihsiz çabalarının sonucudur. İlk muharebede beş Portekiz gemisi, daha büyük topları sayesinde, kendisinden daha büyük olan Çin filosunu uzak tutmayı başar-

110. Boxer 1969; Marshall 1980: 19; Chaudhuri 1985: 66; Disney 2009: 151; Subrahmanyam 1995: 786.

111. Winius 1971: 92.

112. Pearson 1990: 77.

113. Subrahmanyam 2012: 201-202; ayrıca bkz. Marshall 1980: 22; Black 2004a: 216.

114. Andrade 2015; 2016.

mıştır; ancak bir kundak gemisi saldırısının ardından Batılılar geri çekilmek zorunda kalmıştır. (Kaçmalarına olanak veren ani fırtına, Portekizlilerce dualarına yanıt olarak gönderilen ilahi bir müdahale olarak yorumlanmıştır.)¹¹⁵ Ertesi yıl gerçekleşen ikinci muharebede kayda değer ölçüde daha iyi bir topçu birliğine sahip olan Çinliler, Portekizlilerin iki gemisini batırmış ve onları mutlak biçimde mağlup etmiştir.¹¹⁶ Andrade bunu, Çinlileri Batı topçularıyla aralarındaki uçurumu başarılı bir şekilde kapatma yönünde teşvik eden bir dönüm noktası olarak görür ve “Çinlilerin öğrendiği ve uyum sağladığı”¹¹⁷ sonucunu çıkarır. Gelgelelim Çinlilerin bu çarpışmada kullandığı toplar, gemilerden çok insanları hedef alan cinstendir ve ortaya çıkan sonuç da, bilhassa aradan yalnızca bir yıl geçmiş olduğunu göz önünde bulundursak, rasyonel öğrenme ve teçhizatındaki yenilikten ziyade Çin filosunun takviye edilmesinden kaynaklanıyormuş gibidir.

Münferit Portekiz gemileri, Asyalı deniz tüccarlarını ve korsanları kolaylıkla mağlup etmeye muktedirdi, bu da onlara üçüncü bir ülkeden gelen ticaret gemilerinin Portekiz tahtının hak iddia ettiği sularda yelken açmasına müsaade ederek, Batı Hint Okyanusunda “ruhsat [cartaz]” sistemini dayatmayı mümkün kılan önemli bir avantaj sağlıyordu.¹¹⁸ Portekizlilerin denizdeki hâkimiyetine en çok yardım eden şeylerden biri, Hint Okyanusundaki büyük güçlerden hiçbirinin bir donanma bulundurmuyor oluşuydu. Dahası, bu imparatorluklar kültürel temayülün bir sonucu olarak deniz ticaretine büyük ölçüde kayıtsızdı ve mali yapıları ekseriyetle toprak temelliydi.¹¹⁹ Aynısı, bir takı-

115. Andrade 2016: 127-128.

116. Andrade 2016: 129-130.

117. Andrade 2016: 130.

118. Cipolla 1965; Clulow 2009.

119. Glete 2000: 77, 87; Richards 1993: 4, 68, 75; Alam ve Subrahmanyam 1998: 13-16; Tagliacozzo 2002: 85; Washbrook 2004: 512.

mada ülkesi olan Japonya için bile geçerliydi.¹²⁰ Bir Seylan kralı şu ifadesiyle, yaygın bir kanıyı dile getirmiş oluyordu: “Hıristiyanlar denizin efendileriye, o da karanın efendisiydi.”¹²¹ Babürlüler ile Portekizliler arasında da benzer bir karşılıklı tamamlayıcı menfaat ilişkisi söz konusuydu: “İki imparatorluk arasında çift taraflı bir münasebet gelişmişti, birinin karada birinin denizde olması ortak faydalarındaydı.”¹²² İki taraf da Babürlülerin bu ortaklığın daha güçlü tarafı olduğunun farkındaydı.¹²³ Albuquerque, *Estado da India*’nın konumunu açıklarken kralına şöyle yazıyordu: “Eğer Portekizliler için denizdeki durum tersine dönerse, sahip olduğunuz Hint müstemlekeleri, karanın krallarının izin verdiğinden bir gün bile daha fazla ayakta durma gücüne sahip değildir.”¹²⁴ Dolayısıyla genel olarak, “Avrupalılar, Asyalı yönetimlerin çeperlerinde kendilerine bir yer bulabilmek için çırpınıyorlardı.”¹²⁵

Portekiz’in donanma maharetleri yalnızca bir efsane olmamakla birlikte, birtakım sınavlarla ve yenilgilerle de karşılaşmıştır: Osmanlılar ve Minglerin Kızıldeniz ve Güney Çin Denizindeki savunma zaferleri, Açelilerin Portekizlilerin denizdeki baharat ticareti tekeli kırabilmiş olmaları, Ummanlıların 1650’den itibaren Portekizlileri kendi kurdukları deniz avlaması oyunlarında gibi. Asyalı güçler, denizlerde kayda değer kuvvet gösterilerinde de bulunmuştur. Ummanlıların Svahili Kıyılarına yaptığı seferler, Osmanlıların Hindistan misyonları, Minglerin 1400’ler gibi erken tarihlerdeki Hint Okyanusu filoları ve Japonların 1590’lardaki devasa Kore işgallerinin her biri, muadilleri olan Avrupa girişimlerinin tümünden çok daha büyük ölçeklidir. Minglerin Hint Okyanusu filoları, 26 bin denizci ve asker-

120. Clulow 2014: 139.

121. Biedermann 2009: 276.

122. Headrick 2010: 76.

123. Chaudhuri 1985: 78; Gommans 2002: 77; Darwin 2007: 54.

124. Şuradan alıntılanmıştır; Cipolla 1965: 138.

125. Clulow 2014: 2.

den müteşekkilen (bu sayı, 1588 yılındaki İspanyol Armadasının boyutlarına aşağı yukarı denktir), Kore'ye 1592'de saldıran Japon işgal kuvvetlerinin sayısı 160 bini buluyordu.¹²⁶ Portekizlilerin deniz gücü, *Estado da India*'nın kara temelli Asya imparatorluklarına olan bağımlılığını değiştirmemiştir ve Portekizlilerin denizde sahip olduğu üstünlük, Asyalı büyük güçlerden hiçbirinin elinde bir donanma tutmayı istememesi bağlamına oturtulmalıdır. Her ne kadar Portekizliler kalelerine yapılan bazı münferit saldırılarla karşılaşmış olsa da, 1600'lerle birlikte Avrupalı rakiplerinin varışlarına değin *Estado da India*, sahip olduğu mevzi (karakol) ağına yönelik eşgüdümlü bir deniz saldırısıyla karşı karşıya kalmamıştır. Bu sebeple Chaudhuri'nin kanısına göre Portekizlilerin amfibik zaferleri, "çoğunlukla kendi ticaret limanlarını güçlü askeri kuvvetlerle savunmak için pek de bir sebebi olmayan hükümdârlara karşı kazanılmıştı. İster Hindistan'da ister Ortadoğu ya da Çin'de olsun zamanının hiçbir Asyalı büyük gücü, Portekizlileri mevcut güç dengesi için ciddi bir tehdit olarak telakki etmemiştir."¹²⁷

PORTEKİZLİLERİN KARALARDAKİ DURUMU

Estado da India öncelikli olarak bir denizlerde kurulmuş bir hakimiyet olsa da, bu şebekenin düğüm noktası olan limanların ve kalelerin ele geçirilmesi, ve müdafaa edilmesi gerekiyordu. Peki, Portekizliler devrim sonrası yeni tarz Avrupa ordusu şemasına ne ölçüde ayak uyduruyordu? Orduların asker sayısının küçülmesine dair dair alışıldık vurgu, sayıları bini nadiren geçen Portekiz kuvvetlerinin durumu ile bağdaşıyordu. Daha önce de değinildiği üzere, Portekiz kuvvetlerini birarada tutan tahttı; bu

126. Swope 2009: 67.

127. Chaudhuri 1985: 78-79.

sebeple ne Amerika'daki İspanyollar gibi geçici toplanmış, mace-
racı bir kumpanya ne de on yedinci yüzyılda Portekizlileri etkin
bir biçimde gölgede bırakan Hollanda ve İngiliz Doğu Hindistan
Ticaret Şirketleri gibi imtiyazlı “egemen şirketlerin” çalışanıydı-
lar. Askeri devrim teleojisinin aksine, silahlı kuvvetleri tekeline
alan “modern” devlet, devlet dışı şiddet icracıları tarafından he-
zimete uğratılmıştı.¹²⁸

Portekizlilerin Asya'da toprak fethetmeye giriştiği birkaç
istisnadan biri, Seylan'daki Kandi racasına karşı giriştikleri sefer-
di.¹²⁹ Bu teşebbüs 1594, 1630 ve 1638 yıllarında felaketle sonuçlan-
dı; Portekizliler pusuya düşürülüp imha edildiler, her seferinde
başlarındaki komutan öldürüldü. Sonuç olarak Kandi kuvvetleri
en sonunda, Portekizlileri adadan atabilmek için Hollanda Doğu
Hindistan Şirketiyle birlik oldu.¹³⁰ Winius, Portekizlileri eğitilmiş
profesyoneller olmaktan epey uzakta diye tarif ederken, onların
cepheden saldırılara açık olduğunu ve bireysel kahramanlıklar
peşinde koştuklarını da belirtir.¹³¹ Benzer biçimde, silahlarının
Avrupa standartlarına göre ilkel olduğu, birkaç msket tüfeği bir
kenara bırakılırsa, kılıçlara, kalkanlara, yarım kargılara ve zırh-
lara bel bağladıkları söylenir.¹³² Kandi kuvvetleri, Portekizlilerde
olan ateşli silahlara, zırhlara sahip değildi, yay ve mızraklarla
donatılmışlardı ve bu sebeple de cephe taaruzlarından kaçınma
eğilimindeydiler.¹³³ Bunun yerine, Portekizlileri pusu kurarak
ve tedarik hatlarına saldırarak yıpratmak için dağlık ve orman-
lık araziden faydalandılar. Portekizliler bitkin düşüp sayıları
aşırı derecede düşünce onları alt edebileceklerdi. Rakipleri pek

128. Phillips ve Sharman 2015.

129. Biedermann 2009; Burma ve Kamboçya'da gerçekleşen diğer kısır uğraşlar için
bkz. Subrahmanyam ve Thomas 1990: 305; Subrahmanyam 2007: 1372.

130. Subrahmanyam 2012: 178.

131. Winius 1971: 76.

132. Winius 1971: 22.

133. Wickremesekera 2015.

çok noktada, genel anlamda sevk edilen kuvvetlerin büyük çoğunluğunu oluşturan, Portekizlilerin müttefiklerini ve yardımcı kuvvetleri defetmekte de başarılıydı. Ancak Kandililer topçu birliklerinden yoksun oldukları için, sahilde yer almaları sayesinde muhasara edilip aç bırakılması mümkün olmayan Portekiz kalelerini ele geçiremiyordu.¹³⁴ Danimarka Doğu Hindistan Şirketi'ne yanaşma çabaları da suya düştükten sonra, Kandililer çareyi Hollandalılar ile ittifak kurmakta buldu.¹³⁵

Portekizliler, siyasal parçalanmışlık içinde olan bir ortamda kıyıdağı mukavemet noktalarını ele geçirmede çok daha başarılıydı. Bu noktada onlara avantaj sağlayanın genellikle daha iyi toplar (ki fark küçüktü) ve daha iyi yanaşık düzen göğüs göğüse çarpışma yetisi olduğu düşünülse de, aslında üstünlüğü sağlayan daha nitelikli gemilere ve denizden takviye sağlama becerisine sahip olmalarıydı. Bu da 1511'de Malaka'da olduğu gibi bazı görkemli zaferler kazanmalarını sağladı.¹³⁶ Portekizlilerin ilk yayılma dalgalarını yürütürken elde ettikleri başarılarına dair bir resim ortaya koyarken, Parker biraz da ironik biçimde, Portekizlilerin genellikle "sokak çetelerinin olanca pervasız disiplinsizliğiyle" savaştığı¹³⁷ ve Güney Asya'daki hiçbir Avrupalının en azından 1600'lerin sonlarına dek askeri devrim taktiklerini kullanmadığı kanısındadır.¹³⁸

Batının yükselişinde askeri devrime paye biçenler, Portekizlilerin ve doğudaki diğer Avrupalıların dağınık müstemlekeleme, genellikle ezici düzeyde eşitsiz durumlar içindeyken bile tutunmasına olanak sağladığı için müstahkem mevkiilerin önemine değinirler.¹³⁹ Avrupa'nın *trace italienne* [İtalyan tarzı] kalelerini sa-

134. Winius 1971: 33.

135. Wellen 2015: 460; Wickremesekera 2015: 289.

136. Guilmartin 1995: 316; Black 1998: 33.

137. Parker 1996: 131.

138. Parker 1996: 130.

139. Parker 1996: 131.

vunmanın “görülmedik adam ve mühimmatın bir araya gelmesini” gerektirdiği söylendiğinde ise bir sorun ortaya çıkar. Örneğin, Hollandalıların bu müstahkem mevkilere karargâh kurabilmek için ordularına on binlerce kişi katmak zorunda kaldığı¹⁴⁰ ve bu sebeple de askeri devrim tezinin hayati bir bileşeninin, daha da büyük ordular kurma yönündeki kaçınılmaz baskı olduğu söylenir. Fakat Portekizlilere ya da öteki Avrupalılara bakıldığında, Avrupa’nın bölgedeki mevcudiyetinin en azından ilk iki yüz elli yılında bu sayıların kıyısından köşesinden bile geçmediği görülür. Üstelik bizzat Parker, *Estado da India*’nın kalelerinin çoğunun modern, açılı burç tarzında inşa edilmediğinden söz eder.¹⁴¹

1500’lerin ilk birkaç on senesi askeri devrimin meyvelerinin görünür olması için çok erkense bile; batıdaki askeri gelişmelerin hızlı temposu ve diğer medeniyetlerle aradaki mesafenin açılışı 1600’lerle birlikte belirginleşmiş olsa gerek. Fakat *Estado da India* söz konusu olduğunda, böylesi bir mesafenin açıldığına dair pek az emare vardır ortalıkta. Aksine, Portekizlilerin talihleri zaman ilerledikçe inişe geçmiştir.

Yukarıda değinildiği üzere, Portekizliler Seylan’ın iç bölgelerini fethetme mücadelesinde yenilgiye uğramış, Arabistan ve Doğu Afrika’da kaleler kaybetmiştir. Goa 1683’te Hindu Maratha Konfederasyonu kuvvetlerinin saldırısından, 100 bin kişilik Babürlüler imparatorluk ordusunun yardımıyla kurtarılmıştı. (Sonrasında bu hizmetleri karşılığında ödeme beklemişlerdir.) Güney Asyalı geleneksel bir hafif süvari ordusu olan Marathalar, 1737-1740 yılları arasındaki savaşta Portekizlileri ağır bir mağlubiyete uğratmıştır. Bassein’deki *trace italienne* bir kaleyi başarıyla kuşatmışlar, Çol’daki bir diğerinin ise tahliye edilmesini sağlamışlardır ve büyük bir tazminat ödemesiyle *Estado da India*’yı iflasın eşiğine getirmişlerdir. Avrupa’dan kayda değer bir takviye

140. Parker 1996: 14.

141. Parker 2002: 203.

aldıktan sonra bile Portekizliler tarafından gerçekleştirilecek bir karşı taarruz gerçekçi bulunmamıştır.¹⁴² Portekizlilerin Asyalı ve Afrikalı rakipleri karşısında pek az ilerleme sergileyebilmiş olmasının sebebinin, Portekiz anakarasının Avrupa'daki erken modern dönemdeki savaşların çoğunun dışında kalması, rekabetçi baskılara maruz kalmaması ve yaparak öğrenme fırsatlarından mahrum kalması (İspanya'nın aksine) olduğu söylenebilir. Ancak McNeill, Hoffman ve Avrupa yayılcılığını sağlayan şeyin askeri üstünlük olduğu düşüncesinin diğer savunucuları, Portekiz'i iddialarının temel destekleyici kanıtlarından biri olarak sunar. Halbuki öyle görünmektedir ki, pek çok durumda Asyalılar, Portekizlilerle aralarındaki mesafeyi kapatmakla kalmayıp karşı karşıya gelmelerinin ilk iki yüzyılında onları geride bırakmıştır.

SONUÇ

Kanıtlar, askeri devrim tezinin Hint Okyanusu bölgesindeki Batı yayılcılığını açıklamak için, Amerika kıtasındaki ve Afrika'dakilerle aynı gerekçelerle yaya kaldığını ortaya koyuyor. Mevzubahis Batılı kuvvetlerin sayısının cüziliği, Avrupalı modern devletlerin okyanus ötesine kayda değer kuvvetler yollama yeterliliğinden yoksun olmalarının bir yansımasıydı. Küçük sayıların, yerel müttefiklere duyulan ihtiyacın ve yerel koşullara uyum sağlama gerekliliğinin bir araya gelmesi, askeri devrimin klasik taktiklerinin, varlığının değil yokluğunun dikkat çekmesi anlamına geliyordu. Portekizliler ya da diğer Avrupalılar, kara savaşlarında herhangi belirleyici bir teknolojik avantajdan yararlanamamıştır. Toplar ve kalelerle belirli bir üstünlük sağlamışlar, ancak bu avantaj tâli düzeyde kalmıştır. (Fransızların ve İngilizlerin 1740'larla birlikte başlayan Hindistan seferlerindeki ordularının

142. Disney 2009: 302-305, 319-320; Subrahmanyam 2012: 202-206.

ilk defa, Avrupa'daki büyük güç savaşında kullanılan taktiklerin aynılarını kullanması bir sonraki bölümde tetkik edilecektir.) Denizde, yeni gemilerin ve gemicilik tekniklerinin oynadığı rol, Avrupalıları Asya'ya ulaştırıp geri getirebilmesi açısından şüphesiz oldukça önemlidir ve Avrupalıların savaş gemileri açık okyanusta kati surette daha iyidir. Ancak denizdeki bu avantajın bile, bölgenin batı ve doğu çeperlerinde ve kritik baharat ticareti bağlamında maruz kaldığı ciddi taktiksel, stratejik kısıtlar ve bu avantajın kaybedildiği durumlar vardı.

Peki ama Avrupalılar erken modern dönemde, Hint Okyanusu ve Asya'ya modern, güçlü orduları ve donanmaları vasıtasıyla hâkim olmadılar ise, nasıl hâkim oldular? Kısa cevap, zaten hâkim olmadıkları, Avrupalıların buralara olsa olsa 1800'lerin sonundan önce Afrika'ya hâkimiyetleri ne kadar hâkim olabilirler ise Asya'ya da o kadar hâkim oldukları olabilir. Tartışılacak çok şey olsa da –ki bunlar Hollanda ve İngiliz egemen şirketleri bağlamında bir sonraki bölümde tartışılacaktır– en azından ilk iki yüz elli yıl boyunca Hint Okyanusundaki Avrupalılar cebri girişimlerini öncelikli olarak dayanak noktasını müstahkem ticaret merkezleri şebekesinin oluşturduğu deniz ticaretine yoğunlaştırmışlardır. Avrupalılar daha küçük idareler karşısında tehditle para sızdırma taktiklerini ve haraç karşılığı himaye yöntemlerini kullanmada başarılı olsalar da (ki bu bile çoğu zaman yerel yardımları gerektirmekteydi), yereldeki büyük güçlere hemen her zaman hürmet ve riayet göstermişlerdi. Portekizliler, Kızıldeniz'de ve Umman Denizinde Osmanlılarla dalaşırken, öteki Avrupalılar zaman zaman Babürlüler ve Ming Çin kuvvetleriyle çarpışıyordu. Fakat Avrupalılar çoğunlukla sahaya çok daha üstün kuvvetler koyabilen hasımlarına karşı çok şansları olmadığı konusunda gerçekçiydi ve Asyalı imparatorlukların otoritesini kabul ediyorlardı. Askeri hesaplamalar bir yana, Asyalıların Avrupa pazarlarına erişmeye muhtaç olduğundan çok, aslında Avrupalılar Asya pazarlarına ulaşmaya muhtaçtı. Babürlüler,

Japonlar, Çinliler ya da diğerleri, Avrupalılarla ticaret yapmayı reddederek onları kolayca dize getirebilirdi. Bölgedeki idarelerin kendi hesaplarınca, Batılıların kilit ticaret rotalarını denetim altına almaya yönelik çabalarına karşı koymaya pek niyetleri yoktu, bunun sonucu da “sınırlı çatışma çağı” da denilen eğreti bir muvakkat bir uzlaşma hali olmuştur.¹⁴³

143. Subrahmanyam 1990.

II. BÖLÜM

EGEMEN ŞİRKETLER VE DOĞU İMPARATORLUKLARI

On yedinci yüzyılın başı, Asya'da yeni bir tür aktörün ortaya çıkışına şahitlik etti: somut örneğini Hollanda ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketlerinde bulan imtiyazlı şirket ya da “egemen şirket”. Egemen şirketler (İngiliz ve Hollanda teşebbüsleri bunlara sadece birer örnekti) bir muamma oluşturur. Şirketlerin tüzel kişiliği, anonim mülkiyet, sınırlı sorumluluk ve yönetimle mülkiyetin birbirinden ayrılması gibi modern kapitalizmin can alıcı kurumlarına öncülük etmeleri itibarıyla, modern çokuluslu şirketlerin habercisidirler. Bunlar, tek gayesi kâr etmek olan teşebbüslerdi. Hatta bu imtiyazlı şirketlere tam manasıyla egemenlik yetkileri tanınmıştı, onlar da bunları kullanmaktan geri durmamışlardı. Savaş ilan etmek ve diplomasi yürütmek gibi en dikkate değerlerinin yanında, yerleşim kurma, kaleler inşa etme, cezai ve medeni hukuku icra etme, para basma ve dini faaliyetler yürütme gibi yetkileri de vardı.

Tıpkı, Yeni Dünyada pek çok gruba ve *konkistador*lara imtiyazlar dağıtan İspanyol monarşisi gibi, İngiltere ve Birleşik Hollanda Krallığının hükümdârları da, gereken araçlara sahip olmaksızın yabancı topraklar fethetme ve servet kazanma hayallerinin peşindeydi. Yine İspanyollar gibi, İngilizler ve Hollandalılar da bunun altından kalkabilmek için, deniz ötesi genişlemeyi devlet dışı aktörlere havale etmeye çalışıyordu. Gelgelelim bu aktörlerin, yani egemen şirketlerin kurumsal yapısı, altın için bir araya gelmiş toplama *konkistador* gruplarından ve *encomiendalardan*¹ oldukça

1. Fatihlere, fethettikleri topraklardaki halkın emeğine el koyma, onları köleleştirme hakkı tanıyan İspanyol kolonyal sistemi –çn.

farklıydı. Bu şirketler, İberyalıların 1600 ve 1700’lerde Avrupa yayılmacılığından elde ettiklerine denk, hatta onu da aşan başarılar elde etti –özellikle de Güney ve Güneydoğu Asya’da. Her iki şirket de, İngiltere ve Hollanda hükümetlerinin hüküm sürdüğünden daha geniş alanlar ve nüfus üzerinde hüküm sürdü. Merkez devletlerinin bir uzantısı olmakla kalmayıp başlı başına birer askeri güç haline geldiler.

Bu bölümde egemen şirketlerin askeri performansları Asyalı rakiplerine kıyasla değerlendirilecek. Askeri devrim tezi yalnızca ordulara ve deniz kuvvetlerine dair bir tez olmakla kalmayıp devlete ilişkin de bir tez olduğu için, şirketlerin bu tez açısından sahip olduğu önem büyüktür. Roberts, Parker ve tarih, sosyal bilimler alanlarında onları izleyip etkileri altında kalanlar, savaş icra etmenin yanı sıra devlet kurmaya dair de bir teori ortaya koymuşlardır ki, bunların arasında en ünlüsü sosyolog Charles Tilly’ne aittir.² Onların tezine göre, modern ordular kendilerini mali ve idari açıdan destekleyecek modern devletlere gereksinim duymaktadır.³ Dolayısıyla devlet dışı aktörlerin, askeri devrim tezine içkin olan büyük ölçekli ve kapsamlı ekonomileri sebebiyle, savaş oyununun, özellikle de deniz savaşının dışında kalması gerekir. Yani mesele yalnızca belli bir bölgenin dünyayı nasıl olup da hâkimiyeti altına aldığı değildir; neden belli bir siyasal kurumun –egemen devletin– uluslararası sistem geçmişte sayısız başka biçime tanıklık etmişken bu hâkimiyeti kurabildiğidir. Yirminci yüzyılın ortasında Avrupa imparatorluklarının parçalanışı, ardından kurulan postkolonyal devletlerin Avrupa’daki muadillerinin kurumsal biçimlerini sıkı sıkıya taklit etmesi sebebiyle, pek çok açıdan modern devletin nihai zaferine işaret eder.

Avrupa yayılmacılığı üzerine yapılan yeni incelemeler, nasıl Batının yükselişine dair açıklamalardaki teleolojik akıl yü-

2. Tilly 1985, 1992.

3. Tilly 1975, 1985, 1992; Downing 1992; Ertman 1997; Glete 2002.

rütmeleri zorlayacak sorular ortaya çıkarıyorsa, Avrupa yayılcılığında kamusal ve özel aktörlerin karma bir biçimde belirgin bir rol oynaması da, modernitenin örgütlü şiddet aygıtının devlet elinde tekelleşmesini zorunlu kıldığına dair geleneksel anlatı hakkında aynı ölçüde kuşku uyandırmaktadır. Egemen şirketler, devletlerin emperyal projeleriyle rekabete girmekle kalmamış, çoğu zaman bu devletlere baskın da çıkmıştır.⁴ On yedinci yüzyıl itibariyle, Afrika'nın doğu kıyısıyla Amerika arasındaki en kuvvetli donanma, Hollanda Doğu Hindistan Şirketine (*Vereenigde Oost-indische Compagnie* ya da HDHŞ) aitti. Benzer bir biçimde İngiliz Doğu Hindistan Şirketi de (İDHŞ) sonuç olarak, merkezi Hindistan alt kıtası olan, devasa bir imparatorluk fethetmiş, dünya nüfusunun beşte birini hâkimiyeti altına almıştı. Avrupa yayılcılığının arkasında yatan başlıca etmen olarak askeri üstünlüğü görmeyenler bile, bu temayülün asli nedeninin egemen devlet kurumu olduğu kanısındadır.⁵ Peki, bu şirketlerin sahip olduğu bu yüksek itibar, böylesi bir açıklamayla nasıl telif edilebilir? Erken modern dönem Avrupa yayılcılığının hikâyesi, merkezi rolleri sıklıkla ıskalanan ya da yanlış yorumlanan, egemen şirketlere dair doğru düzgün bir izahat getirilmeden anlaşılamaz.⁶

İmtiyaz sahibi şirketler, Avrupa da dahil olmak üzere, dünyanın neredeyse bütün bölgelerinde faaldi. 1555'te kurulan İngiliz Moskova Şirketi ve 1592'de kurulan Levant Şirketi, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğuyla ticaret yapıp buralarda diplomatik misyonlar üstlenmişti. Kuzey Amerika'nın kolonizasyonu, İngiliz, Fransız, Hollandalı ve Rus şirketlerin öncülüğünde gerçekleşmiş. Hudson Körfezi Şirketi de açık bir biçimde İDHŞ ile aynı ilkeler üzerine kurulmuş, 1670'lerden on dokuzuncu yüzyılın

4. Steensgaard 1973; Phillips and Sharman 2015.

5. Örn. North 1990a.

6. Erikson ve Assenova 2015; Erikson 2014; Ward 2008; Weststeijn 2014; Stern 2009, 2011.

ortasına kadar günümüz Kanada'sının devasa toprakları üzerinde aynı geniş kapsamlı yetkilere sahip olmuştur.⁷ Hollanda Batı Hindistan Şirketi (ki hissedarlarından biri Doğudaki muadili idi) bir yandan Portekizlilerle Brezilya ve Angola'daki bölgelerin fethedilmesi konusunda kapışırken, 1621'den itibaren bir yandan da İspanyollarla şiddetli bir deniz savaşına tutuşmuştu. Batı Afrika'da ise köle ticaretine hasredilen İngiliz Kraliyet Afrika Şirketi, hem Avrupalı rakipler hem de Afrikalı hükümdarlarla zaman zaman çatışmalara girmektedir. On dokuzuncu yüzyıl, "yeni emperyalizm" kapsamında Batı Afrika'dan Güney Pasifik'e uzanan yeni bir imtiyazlı şirketler dalgasına şahitlik etmiş olsa da, bunlar on yedinci yüzyıldaki seleflerinden hem hukuki hem de maddi bakımdan çok daha güçsüzdü.⁸ Bununla birlikte bütün bu örneklerin arasındaki açık ara en önemlileri, İngiliz ve Hollanda Doğu Hindistan Şirketleriydi. Doğuda şirket imparatorlukları kurma hususunda Hollanda ve özellikle de İngiliz şirketinin, askeri devrim teziyle uyumlu bir biçimde Batının askeri üstünlüğünü mükemmel bir şekilde temsil ettiği söylenegelmiştir. Ancak bu tez, devlet ve kamu otoritesinin gerekliliği üstüne kurulduğu için, egemen şirketlerin varlığının bu tezi aynı derecede kuvvetli bir biçimde yanlışlama ihtimali de dahilindedir.

Bu bölümün başında, Hollanda ve İngiliz şirketlerinin, günümüzde esas olarak özel ve kamusal işlevler olarak ifade edilen işlevlerin bir terribini üstlenmeleri itibariyle, nasıl gerçekten melez yapılar olduğu ve neden devletler, basit ticari şirketler ya da merkez ülkelerinin aygıtları olarak tanımlanamayacakları açıklanacak. HDHŞ'nin evveliyatına dair kısa bir girişin ardından, bu şirketin askeri devrim teziyle ne ölçüde uyum içinde olduğunu değerlendirip aralarında pek az bir uyuşma olduğu sonucuna varacağım. Kendilerinden önceki Portekizliler gibi HDHŞ orduları

7. Stern 2006; Cavanagh 2011.

8. Galbraith 1970; Slinn 1971; Vail 1976; Neil-Tomlinson 1977.

da sayıca azdı, “modern” taktikleri kullanmıyorlardı, büyük ölçüde yerel müttefiklere, ikmallere bel bağlarlarken karada belli belirsiz bir teknolojik üstünlüğe sahiplerdi. Şirket, Güneydoğu Asya adalarında ve bütün bölge boyunca Portekizlilere karşı, karada ve denizde önemli askeri başarılar elde etmekle birlikte, Çin Ming hanedanlığı, Babürlüler ve Japonlar tarafından sıklıkla mağlup edilip hezimete uğratılıyordu. 1700'lere gelindiğinde HDHŞ'nin Güney Asya'daki konumunun altı yerel güçlerce ağır biçimde oyulmuşken, Cava'daki derinleşen müdahaleleri, askeri başarı kadar ticari başarısızlığın da bir göstergesiydi.

İDHŞ, Hollandalı emsali tarafından Güneydoğu Asya'ya büyük ölçüde sokulmadı, ancak diplomasi ve sınırlı deniz kuvveti kullanımını bir araya getirerek Güney Asya ve İran'da önemli ticari imtiyazlar elde etmişti. İDHŞ'nin Babürlülerden beklediği iltimas, Babürlülerin onlardan (ya da herhangi bir Avrupalıdan) beklediğinden çok daha fazla olduğu için, ortada temel bir güç dengesizliği vardı. Bununla birlikte 1700'lü yıllar Güney Asya siyasetinde büyük değişimlere sahne oldu. Babür İmparatorluğu, zayıfladı ve parçalandı. Fransızlar ve İngilizler arasındaki küresel mücadele, Güney Asya'da Babürlülerin halefi idareler arasındaki çatışmalar ile üst üste geldi ve iç içe geçti. İkinci olarak bu çalkantılı dönemin sonucunda ortaya çıkanların, yani Britanya'nın alt kıtadaki devasa şirket imparatorluğunun askeri devrim tezini ne ölçüde doğruladığını inceleyeceğim.

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi 1750 sonrasında, teze uygun bir biçimde, modern Avrupa menşei taktik ve teknolojileri kullanarak büyük ordular istihdam, ancak hegemonyasını güvenceye alma konusunda üstün idari, mali ve kredi düzenlemeleri daha fazla önem arz ediyordu. Dolayısıyla, bu anlatının bazı unsurları tezi doğruluyor olsa bile diğerleri daha tartışmalıdır. İDHŞ ile Güney Asyalı rakipleri arasındaki teknolojik ve taktik uçurum pek de belirleyici değildir. Mali-askeri mânâda devleti kuran savaş olmamıştır, çünkü İDHŞ zaferi bir egemen

şirket olarak kazanmıştır. Tıpkı “modern” devletçi Portekizlilerin HDHŞ tarafından mağlup edilip sökülüp atılması gibi, daha da devletçi olan Fransızlar da İDHŞ karşısında yenilgiye uğratıldı. Son kısımda da kısaca, bu bulguların paradigma yayılımı modeli, örgütsel öğrenme, değişim ve askeri etkinlik teorileriyle ne ölçüde uyumlu olduğu üzerine kafa yoracağız. Güney ve Güneydoğu Asya’da yapılan savaşlar, Batıdan (Osmanlılar ve Avrupalılar) ve Kuzeyden (Orta Asyalılar ve Çinliler) gelen teknoloji ve tekniklerin melezlenmesiyle tekrar tekrar şekillendirilmiştir. Bununla birlikte değişim ve farklılaşmanın sıklığının bizatihi kendisi, birikimsel öğrenmeyi zorlaştırmış ya da imkânsız hale getirmiştir. Asyalı orduların Batılı askeri pratikleri taklit etme çabasının onları daha az etkin kıldığı durumlar da ortaya çıkmıştır.

EGEMEN ŞİRKETLER NEYE BENZİYORDU?

Egemen şirketler, bir monark ya da Birleşik Hollanda Krallığı örneğinde olduğu gibi, yasama organı olan bir Üst Parlamento [States-General] tarafından verilen bir beratla tesis ediliyordu. Bu beratlar şirkete, genellikle kıtaların ya da okyanusların bütününe kapsar şekilde tanımlanan belirli bir coğrafi saha içindeki belli emtianın ticareti üstünde tekel kurma yetkisi veriyordu. Tekel olmanın mantığı, özel sermayesiyle girişimde bulunup riski göze alanların, kâr etmeyi de ummak zorunda oluşlarıdır. Hükümdarların bakış açısından, Avrupa dışındaki jeopolitik gayelerine ulaşmanın en kolay, en ucuz yolu, tekeller ihdas edip bu tekelleri kurumsal bir kişiliğe devretmektir.

Egemen şirketlere sıklıkla, hem karada hem de denizdeki nüfuz alanları dahilinde –geleneksel olarak egemen devletlerle ilişkilendirilen– geniş çaplı yetkiler veriliyordu: koloni kurma, medeni ve cezai hukuku icra etme, para basma, vergi toplama, antlaşmalara imza atma, ticari menfaatlerini karada ve denizdeki

silahlı kuvvetleri vasıtasıyla koruma ve genişletme vb. Bu yetkilerle rağmen egemen şirketler bir yandan da devlet dışı aktörlerdi; çünkü sahipleri, nihai gayeleri kâr elde etmek olan tüccarlar ve yatırımcılardı. HDHŞ'nin 1602'de, İDHŞ'nin 1657'de kurulmasıyla birlikte egemen şirketler, modern şirketlerin en temel özelliklerinden ikisine öncülük ettiler: anonim mülkiyet ile sınırlı sorumluluk. Bu iki özellik, tüccarlarla sermayedârların sıklıkla gevşek bir konsorsiyum etrafında örgütlendikleri önceki girişimlerden tamamıyla farklıydı. Tek tek her bir sefer için bir havuzda toplanan kaynaklar, borçlar ve zararlar tüccarların sahip oldukları tüm varlıklara rücu ettirilebilirdi.⁹ Egemen şirketler, idare heyetlerince yönetiliyordu: HDHŞ'yi *Heeren XVII*,¹⁰ İDHŞ'yi ise *Court of Directors* [İdare Heyeti] yönetmekteydi. Bu heyetler, farklı alanlarda uzmanlaşmış bir dizi başka komitelerin yürütülmesini üstleniyor, aralarındaki mesafenin fazlalığı sayesinde çoğunlukla geniş özerkliklere sahip olan Doğudaki temsilcileri yetkilendiriyordu. Hissedârlar, aynı zamanda kendi ülkelerindeki hükümetlerde de sözü geçen kişiler (örneğin Hollanda Üst Parlamentosunun, İngiliz aristokrasisinin ya da parlamentosunun mensupları) oluyordu.

Tarihçiler şirket devletlerin, kendi ülkelerinin devletlerinin sözleşmeli birer uzantısından daha fazlası olduklarını vurgulamaktadır. Bu şirket devletlerin, kendi merkez hükümetlerinin pasif ve bağımlı birer uvzu olmadıkları konusunda da belirgin bir mutabakat hâkimdir.¹¹ Ward bu doğrultuda HDHŞ'den “egemen bir varlık”, “devlet içinde bir imparatorluk” şeklinde bahsederken,¹² on yedinci yüzyıl Hollanda hükümetinin bir üyesi ondan, “yalnızca bir ticaret şirketi değil,

9. Klein 1981.

10. *Heeren XVII*: 17 Bey anlamına gelir. Hollanda Doğu Hindistan Şirketini kuran 17 hissedârı belirtmek için kullanılan ifadedir –çn.

11. Steensgaard 1973; Blussé ve Gastra 1981; Stern 2009; Erikson ve Assenova 2015.

12. Ward 2008: 15.

bir Devlet Şirketidir,” diye bahsetmektedir.¹³ Stern de İDHŞ’yi benzer şekilde “bir hükümet biçimi, tüzel kişilik, yargı merci-i”,¹⁴ genel olarak da “bir şirket devleti” olarak tarif eder. Wilson, İDHŞ’yi “devlet içinde devlet” olarak tasnif ederken,¹⁵ Boxer da HDHŞ için aynı tabiri kullanır.¹⁶

HOLLANDA DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİ

Hollanda Birleşik Doğu Hindistan Şirketi 1602’de, 1580 ile 1640 yılları arasında Portekiz krallığının da hâkimi olan İspanyol Habsburglara karşı giriştikleri isyanda Hollandalıların ölüm kalım savaşı verdikleri bir zamanda kuruldu. Şirket, doğuşundan itibaren kâr ile jeopolitik mücadele gibi atbaşı giden iki zorunluluğun bir yansıması oldu¹⁷ ki, bu da ülkenin siyasal ve ekonomik elitlerinin iç içe geçmiş mahiyetiyle uyum içindeydi.¹⁸ Hollandalı tüccarlar Hint Okyanusuna ilk defa on altıncı yüzyılın sonlarına doğru ulaşmıştı. Bu tüccarlar ticaretten para kazanırlarken, Üst Parlamento tarafından, kârları eriten rekabete son vermeleri, farklı ticari kaygıları tek bir teşebbüs çatısı altında bir araya toplama çabalarını pekiştirmeleri yönünde teşvik edildiler.¹⁹ Hollanda’nın kendisi, müşterek kararlar hakkında her biri veto yetkisine sahip yedi vilayetin, merkezilikten oldukça uzak bir biçimde bir araya gelerek oluşturduğu bir konfederasyondur. Yeni kurulan şirket de, Amsterdam, Middleburg, Delft, Rotterdam, Hoorn, Enkhuizen’deki altı bölgesel odadan

13. Weststeijn 2014: 28.

14. Stern 2011: viii.

15. Wilson 2015: 258.

16. Boxer 1965: 24.

17. Clulow 2014: 14; Adams 1996: 19.

18. Steensgaard 1973: 131; Pearson 1990: 85; Adams 2005.

19. Gaastra 1981; 2003.

oluşması itibariyle, aynı konfederal kültürün bir yansımasıydı.²⁰ Üst parlamentoyu arkasına alan *Heeren XVII*, HDHŞ'yi yönetme konusunda tam yetki sahibiydi ve hissedârların isteklerini düzenli olarak göz ardı ediyordu. Şirkete, Hindistan ve Pasifik Okyanuslarında gerçekleşecek bütün ticaret üstünde yirmi bir yıllık bir tekel yetkisi verilmişti.

Şirketin kuruluş senedinde şunlar yazıyordu:

*Ümit Burnunun doğusunda, Macellan Boğazı ve ötesinde mezkûr Şirketin temsilcileri, Birleşik Hollanda Üst Parlamentosu ya da ülkenin hükümeti adına, prensler ve hükümdârlarla, kaleler ve müstahkem mevkiiler inşa etmek üzere taahhütlere girme ve mukavele imzalama konusunda yetkilendirilmiştir. Müesseseleri muntazam bir halde tutabilmek için vali atama, silahlı güç tutma, adli ya da diğer zaruri hizmetlerde memur yerleştirebilmekle birlikte, ticaretin teşvik edilmesi amacıyla müştereken kanunun ve nizamın uygulanmasını sağlayabilirler.*²¹

Askeri gücün başta Portekizlilere ve korsanlara karşı savunma için gerekli görünmesi muhtemel de olsa, sonrasında bunlar hızlı bir şekilde HDHŞ'nin Doğudaki stratejisinin temeli haline geldi. Bir tarihçinin ortaya koyduğu üzere; "Doğu denizlerindeki hiçbir Avrupa teşebbüsü, hedeflediklerini elde etmek üzere savaş açma konusunda, HDHŞ kadar gönüllü değildi."²²

HDHŞ 1603'den itibaren, Portekizlilerin zengin gemisi Santa Catarina'ya ganimet olarak el koyup Cava'daki ilk daimi üssünü açarak varlığını hızlı bir şekilde hissettirdi. Şirketin Asya'daki yetkilileriyle yazışmak iki sene sürdüğü için *Heeren XVII*, kendi temsilcileri olarak davranabilmesi amacıyla bir genel vali

20. Boxer 1969: 23-24.

21. Bkz. HDHŞ Tüzüğü (http://rupertgerritsen.tripod.com/pdf/published/VOC_Charter_1602.pdf).

22. Tracy 1990: 2; ayrıca bkz. North 1990b: 24.

pozisyonu ihdas etmeye karar verdi. Bu memurun fiiliyatta oldukça geniş bir özerkliği vardı. Batavya’da genel valilik yapan bir kişinin sonrasında ortaya koyduğu üzere, “Anavatandaki beyefendiler, en iyisi olacağını telakki ettikleri birtakım kararlar verirler, ama biz de burada o kararları kendi takdirimizce tatbik ederiz.”²³ 1608’de HDHŞ’nin bütün Asya’da 40 gemisi, (aşağı yukarı yarısı denizci, yarısı asker olmak üzere) 500 de adamı vardı. Yüzyılın sonuna gelindiğindeyse bu sayı 200 gemiye ve silahaltında tutulan 10 bin ila 15 bin arasında askere yükselmişti.²⁴ HDHŞ, şiddeti stratejilerinin merkezi haline getirerek, baharat ticareti üstündeki tekeli hızla tesis etmeye girişti.²⁵ *Heeren XVII*, şirketin selâmetinin, HDHŞ’nin “yalnızca ona bahşedilmiş olan ticaretin semeresinden, başka kimseyi yanına yaklaştırmadan özel olarak yararlanabilmesi”ne bağlı olduğu kanısındaydı.²⁶ Portekizlilerin denizde aldıkları himaye karşılığı haracın (ki bu da HDHŞ tarafından taklit ediliyordu) ardından Hollandalıların bu hamlesi, bölgede öncesinde büyük ölçüde kural olan barışçıl, serbest ticarete indirilmiş yeni bir darbeydi.²⁷ Saldırganlıkları çoğunlukla, Ambon (1605), Malaka (1641), Seylan (1656), Koçi’deki (1661) müstahkem mevkiilerini kaybeden Portekizlilere yönelikti.²⁸ Bununla birlikte, askeri devrim tezini değerlendirme açısından uygun olan, HDHŞ ile Asyalı rakipleri arasındaki askeri dengeyi değerlendirmektir.

23. Şuradan alıntılanmıştır; Clulow 2014: 63.

24. Boxer 1969: 69; Mostert 2007: 19.

25. Tracy 1990: 7; Ward 2008: 31.

26. Weststeijn 2014: 15.

27. Chaudhuri 1985, 1990; Pearson 2003; Bose 2009.

28. Chaudhuri 1985: 84-85.

Portekizlilerin ilk kez 1508'de Hindistan'daki Diu Limanı ya da 1513'te Kolombo onlara teklif edildiğinde yetkiyi reddetmesi gibi,²⁹ HDHŞ de ilginç biçimde gönülsüz bir emperyalist tablosu sergiliyordu; onlara karşılıksız şekilde sunulduğunda dahi bölgesel ilhaklardan genellikle kaçınıyorlardı.³⁰ Asli kaygısı bilanço-yu tutturmak olan *Heeren XVII*, büyük ölçüde bir denizcilik örgütlenmesiydi; dolayısıyla, geniş bölgeleri ve nüfusu doğrudan idare etmenin onlar için fazla bir kazanç getirmekten ziyade maliyeti artırabileceği düşüncesiyle bu meseleye ihtiyatlı yaklaşıyorlardı. Şirket, bu gönülsüzlüğüne rağmen yine de iki yüzyıllık tarihi boyunca, bölgesel kazanımlarını ve vasal topraklarını istikrarlı bir biçimde genişletti.

Gelir ve temel hammaddeler için deniz ticaretine muhtaç olan, Endonezya takımadalarının küçük ada sultanlıkları HDHŞ tazyiki karşısında çoğunlukla savunmasızdı. Baharat üreten Banda Adalarında şirket 1620 yılında, muskat cevizi üretimi üstündeki hâkimiyetini güvenceye almak adına ada nüfusunu toptan yok edecek kadar ileri gitti. Erken modern dönemdeki sorunlu neden sonuç ilişkilerine bel bağlamanın bir örneği olarak, muskat cevizinin vebayı defedeceği düşünülüyordu. Başka yerlerde muskat cevizi çalan, satan ya da yetiştirenler de idam ediliyordu. HDHŞ Mahnattan'ı, İngilizlerin elinde tuttuğu, muskat cevizi üreten tek ada olan Run'la takas etmişti.³¹ Hollandalılar ellerini yerel rekabetler üstüne, özellikle de Güneydoğu Asya'daki Portekiz ve İspanyol aleyhtarı idareler üstüne oynadı. On yedinci yüzyıldaki birkaç vakada (bunlardan biri de yüzyılın sonunda Cava'da gerçekleşmişti) HDHŞ, hükümdârları bazı resmi yetki-

29. Biedermann 2009: 272-274.

30. Boxer 1969: 104; Kian 2008: 293; Locher-Scholten 1994: 94.

31. Milton 1999.

lerden feragat ettirme, şirketin son derece ölçsüz ticari taleplerine boyun eğme yönünde baskı altına almakta başarılı olmuştu. Diğer pek çok durumda ise Güneydoğu Asya'daki hükümdârlar şirketle, eşitlik ve karşılıklı fayda temelinde müzakere ediyordu.³²

Şirket, Cava adasındaki Batavya'da bulunan merkezinden gitgide daha fazla, adada bulunan komşuları arasındaki veraset mücadelelerinin, iç savaşların içine çekiliyordu. Görevin asıl amacından sapmasına direnemeyen şirket sonuç alınamayan müdahaleler uğruna boşa para saçıyordu.³³ Cavalı yöneticilerin mali yükümlülüklerini zorla yerine getirmelerine yönelik cezai girişimler, hiçbir zaman tam anlamıyla ödenmeyecek daha fazla borç yaratmıştı. Hollandalılar doğrudan güç uygulama konusundaki gönülsüzlükleri, dışarıklı konumları nedeniyle, yerel siyasal güç mücadeleleri içindeki hizipler için cazip bir askeri ortak konumundaydı, şirket askerlerinin bu hizipler tarafından paralı asker olarak kiralandığı da oluyordu.³⁴ HDHŞ, kara ticaretini denetim altında tutmak için Hindistan'da bir dizi kale inşa etmiş, bu tahkimatların maliyetinin karadan elde edilen geliri çoğu zaman aştığının farkına sonradan varmıştı.³⁵

Avrupa mütecavizliğinin Güneydoğu Asya'daki savaşın Batılılaşmasına ne ölçüde önyak olduğuna dair farklı görüşler vardır. Tagliacozzo, Malaka'nın Portekizlilerce fethedilmesinin şu sonuçlara neden olduğunu iddia eder: "Avrupa'nın gelişinin askeri veçhesi, Güneydoğu Asya toplumlarında sistemik bir değişim başlatmıştı, çünkü askeri teknolojilere ayak uydurmadaki herhangi bir başarısızlık, hızlı ve etkin bir biçimde doğrudan ölümcül sonuçlara yol açabiliyordu."³⁶ Daimi ordular, soyluluk

32. Boxer 1969: 94; Ward 2008: 15-18; Tagliacozzo 2002: 77; Weststeijn 2014: 15.

33. Ward 2008: 31.

34. Kian 2008: 297-301.

35. Koshy 1989: 4; Odegard 2014: 9.

36. Tagliacozzo 2002: 79; bununla birlikte başka yerlerde çok daha ikirciklidir: örn. bkz. 2002: 81, 87.

vasıtasıyla toplanmış feodal güçlerin yerini paralı asker kullanımının alması ve kâgir tahkimatların artan önemiyle beraber Güneydoğu Asya hükümdarlarının kendince bir tür askeri devrime zorlandıkları kanısındaydı. Bir başka görüşe göre ise, bölgedeki idarelerin bu istikamete yönelmesi, Avrupalıların mütecavizliğinden tamamıyla bağımsızdı.³⁷

HDHŞ için savaşanların kim olduğuna, nasıl savaştıklarına gelince, askeri devrim tezinin kabullerine dair artık aşına olduğumuz bütün çelişkiler burada da birebir geçerlidir: Bunlar profesyonel, talimli askerler değildi; savaşta misket tüfeği-mızrak-süvari-sahra topu şeklindeki standart tarzda tertip almazlardı; bahsi geçen kuvvetlerin büyüklüğü, Avrupa’da yapılan savaşların (ve Avrasya’dakilerin pek çoğunun) standartlarına nazaran cüzi boyuttaydı; son olarak da mali-askeri bir devletin değil, egemenlik yetkilerine sahip özel bir şirketin hesabına çalışmaktaydılar. Bu anlamda erken modern dönemde, Asya’da “Hollandalıların” dahil olduğu herhangi bir savaş yaşanmamıştır; tabii eğer bundan kasıt Birleşik Hollanda Krallığı ise.³⁸ HDHŞ, Güneydoğu ve Güney Asya’da büyük ölçüde genellikle saflarının çoğunluğunu oluşturan, yerel müttefiklere, yedek kuvvetlere bel bağlıyordu. HDHŞ kuvvetlerinin çekirdeğini oluşturanların bile kökeni Japonya’ya kadar uzanıyordu. HDHŞ bu anlamıyla bir “Asya Şirketi” haline gelmişti.³⁹

Teknolojik denge meselesine bakacak olursak, Güneydoğu Asya anakarasına, hatta belki adaların pek çoğuna ateşli silahların Avrupalıların gelişinden çok daha önce vardığına şüphe yoktur.⁴⁰ Örneğin, Portekizliler 1511’de saldırdığında Malaka sultanının elinde mebzul miktarda top bulunuyordu. Lai-

37. Lieberman 2003.

38. Mostert 2007: 6.

39. Kemper 2014: 30.

40. Lorge 2008: 20.

chen'in iddiasına göre, "Çin'in barut teknolojisi, Avrupalıların gelişinden çok önce, on dördüncü yüzyılın sonlarıyla on beşinci yüzyılın başlarında, kara ve deniz güzergâhlarıyla Güneydoğu Asya'nın tamamına yayılmıştı."⁴¹ Laichen Barutlu silahların Burma ile Vietnam'a, bölgenin geri kalanına ve Kuzey Hindistan'a ulaşmasından bir yüzyıl önce, 1390'larda ulaştığını düşünür⁴² ki, bu da Memlük ve Osmanlı silahlarının Batı Hindistan'a 1500'lü yıllarda geldiği gerçeğiyle uyum içindedir.⁴³ Çin topları Cava'ya 1421'de varmıştı,⁴⁴ Osmanlılar ise 1500'lerde Müslüman din kardeşlerine yardım etmek amacıyla, kullanmaları ve üretmeleri için Sumatra'ya kadar silah ve uzman gönderiyordu.⁴⁵ Peki, ama Asya'dan gelen bu toplar Avrupa topları kadar iyi miydi? Batının askeri olarak üstün olduğunu savunanlar açık bir biçimde böyle olmadığı kanısındayken,⁴⁶ çok da mühim bir fark olmadığına inanan tarihçiler de vardır;⁴⁷ özellikle de açık pazardan Batılı topçuları, top dökümcülerini kiralama ihtimali söz konusuyken.⁴⁸ Güneydoğu Asyalıların Batı silahlarını satın almayı tercih etmesi onların üstünlüğünü göstermekle birlikte,⁴⁹ iki taraf arasındaki askeri dengenin tamamı hakkında pek bir şey söylemez.

On yedinci yüzyıla gelindiğinde Cava'nın nüfusu üç milyon civarındaydı (Hollanda'nın nüfusu ise iki milyondan azdı)⁵⁰ ve iç adanın en güçlü idaresi Mataram Sultanlığı'ydı.⁵¹

41. Laichen 2003: 495.

42. Laichen 2003: 501-506.

43. Eaton ve Wagoner 2014: 10-15.

44. Ricklefs 1993: 13.

45. Chase 2003; Casale 2010.

46. Örnek, Cipolla 1965; Parker 1996; Hoffman 2015.

47. Marshall 1980: 20.

48. Ricklefs 1993; Charney 2004.

49. Reid 1982; Lorge 2008; Andrade 2016.

50. Ricklefs 1993: 5; Kemper 2014: 14.

51. Nagtegaal 1996; Moertono 2009.

HDHŞ burada 1677'den 1740'a kadar süren bir dizi veraset savaşının içinde çamura saplanmıştı. Ricklefs'in tezine göre, "Avrupalı ve Cavalı askeri teknolojiler arasında kayda değer bir fark yoktu. Bunun da başlıca sebebi, HDHŞ'nin Avrupa'dan getirdiği birkaç teknolojik yeniliğin Cavalılar tarafından hızla benimsenmesiydi."⁵² Örneğin, Güneydoğu Asya'dakiler şirket askerlerinin on yedinci yüzyılın sonunda fitilli tüfeklerden çakmaklı tüfeklere geçişini takip ettiler.⁵³ Bu denklik oldukça yakındı, çünkü HDHŞ çoğunlukla bir sürü Asyalı müttelik ve paralı askerle faaliyet gösteriyordu; art arda gelen çatışmalarda insanların farklı taraflar arasında gidip gelişi de, silahların ve taktiklerin kolaylıkla bir taraftan diğerine geçtiği olduğu anlamına gelir. Bununla birlikte, en yüksek parayı verenin hesabına çalışmaya gönüllü olan Avrupalı pek çok kaçak topçu ve paralı asker de vardı.⁵⁴ Cava'daki ve takımadaların diğer bölgelerindeki yerel koşullar, Avrupa'dakinden farklı bir savaş yapma tarzını zorunlu kılıyordu: Örneğin, yayılım atışının sık ormanlarda kullanılması mümkün değildi.⁵⁵

Sayıca az olan HDHŞ kuvvetleri, daha üstün olan istihkâmlarının avantajından faydalanyor olsa da, bunların inşa edilme amacı, kara taarruzlarından ziyade hasım Avrupalıların deniz bombardımanlarına karşı koymaktı genellikle.⁵⁶ Batavya 1628 ve 1629 yıllarında, Mataram sultanının topladığı 10 bin ila 20 bin kişilik orduların gerçekleştirdiği kuşatmalara karşı direnmişse de, bunlar Batavya'nın modern Avrupa tarzında tahkim edilmesinden önce yaşanmıştı.⁵⁷ Güneydoğu Asya'daki müstahkem mevkiilerin çoğu, Portekizlilerin Malaka'da saldırdıklarına

52. Ricklefs 1993: 37-38.

53. Charney 2004: 56.

54. Reid 1982; Kemper 2014.

55. Mostert 2007: 22.

56. Parker 2002.

57. Mostert 2007: 28-29.

benzer bir biçimde, kârgir değil tahta kazıklarla inşa edilmiş yapılarıydı. Bununla birlikte HDHŞ zaman zaman, Sulavesi adasında Makassar sultanının top mermisine dayanıklı duvarları gibi taştan olanlarla da karşı karşıya kalabiliyordu.

Stratejik durumun, özellikle de deniz kontrolü sayesinde kuvvetleri hareket ettirip bir yerde toplama ve aynı zamanda düşmanın ikmal ve destek hatlarını kesebilme kabiliyetinin, HDHŞ'nin Güneydoğu Asya'daki deniz başarılarını açıklamada diğer kısıtlı taktiksel etmenlere göre çok daha önemli olduğu görünmektedir.⁵⁸ Lorge'nin yine aynı doğrultudaki iddiası şudur:

Yerel hükümdarların [Güneydoğu Asya takımadalarında] herhangi bir hatası ölümcül olabilirken, Avrupalıların başarısızlıkları geçici bir geri çekilme olmakla kalıyordu. Bu sebeple askeri, siyasal çekişmeler genellikle tek taraflıydı, çünkü stratejik inisiyatif elinde tutan her zaman Avrupalılardı. Onlar ne kadar çabanın riske atmaya değer olduğuna karar verip aniden saldırıya geçebilirlerken, Güneydoğu Asya'daki hükümdarlar çoğu zaman yalnızca hayati düzeydeki tehditlere karşılık verebiliyorlardı.⁵⁹

HDHŞ'nin deniz savaşlarındaki hasımlarına karşı, Portekizlilerle benzer sebeplerle, bariz bir üstünlüğü vardı: Daha büyük, daha dayanıklı, daha ağır silahlı ve Avrupa menşeli tasarımı gemilere sahipti (güçlü Açe donanması, içteki bölünmelere kurban gidene dek, 1600'lerin büyük bölümünde Portekizlilerle mücadele etmişti). Kitabın amaçlarla stratejilerin kültürel olarak çerçevelenmiş olduğuna dair daha geniş izlekleriyle alakalı bir biçimde Lorge, Avrupa'nın Güneydoğu Asya'da bu dönemdeki imparatorluk inşasının, ekonomik ölçütlerde temelden irrasyonel olduğu kanı-

58. Charney 2004: 278-279.

59. Lorge 2008: 110.

sındadır. Ona göre hem devletlerin hem de şirketlerin girişimleri, esasında şan şöhet arayışı içinde olduklarından, zarardan başka bir şey getirmeyen teşebbüslerdi.⁶⁰

Hollandalıların, ufak Baharat Adaları, Cava ve birkaç başka liman haricinde on dokuzuncu yüzyıla kadar takımda sistemi üstünde oldukça az denetim sahibi olduğunu hatırlamak önemlidir.⁶¹ Örneğin, deniz üstünlüğünün daha az şey ifade ettiği Güneydoğu Asya anakarasında HDHŞ'nin (diğer Avrupalılarla birlikte) varlığını dayatma konusunda başarısı pek azdı ve ciddi yenilgilere akametlere uğradığı da oluyordu. HDHŞ'nin yeni Kamboçya kralına gönderdiği elçi 1643 yılında Phnom Penh'te katledildi, misilleme için gönderilen 400 HDHŞ askeri de bir sonraki yıl bozguna uğratıldı.

Rasyonel öğrenme ve askeri adaptasyon açısından bakıldığında Güneydoğu Asya idarelerinin deneyimleri, aşağıda İDHŞ ve Güneydoğu Asya'daki on sekizinci yüzyılda yapılan savaşlar bağlamında tartışılacak olan, Black'in paradigma yayılımı modeli diye tanımladığı şeyle çelişki içindeymiş gibi görünmektedir. Görünüşe bakılırsa genel kabul gören düşünce, mağlupların galiplerin askeri teknolojisini, taktiklerini ve örgütlenmelerini taklit ederek daha etkin olmayı öğrenecekleri yönündedir. Ancak Avrupalı gözlemciler dahi sonucun beklenenin tam tersi yönünde olduğunu belirtmişlerdir: Bölgede, hasımlarına ayak uydurup talimli, eğitimli, silahlı, daimi piyade kuvvetleri oluşturarak Avrupa sistemini taklit edenler eskisinden de daha az etkin ve verimli olabilmıştır.⁶² Öte yandan, yerel metotlara bağlı kalan kuvvetler ise, Avrupalıların ilerlemesine direnmekte çok daha başarılı olmuştur: "Etkinliği ispatlanmış olanlar 'Batılı tarzdaki' küçük daimi ordular değildi. Daha ziyade, savaşmaya dair gö-

60. Lorge 2008: 98, 110; ayrıca bkz. Boxer 1969: 100; Pearson 1998: 139.

61. Locher-Scholten 1994.

62. Charney 2004: 243.

rüşleri Batının etkisinde daha az kalmış olan, yerel araziye daha uygun, zamana direnmiş, geleneksel yolları kullanarak savaşan özerk ya da yarı özerk silahlı çetelerdi.”⁶³ Farklılaşmanın, asimetrik karşılıkların, düşmanı taklit etmekten daha faydalı olduğuna dair ulaşılan bu sonuç, son bölümde tartışılacak olan, yirmi ve yirmi birinci yüzyıllarda Batılı güçlere karşı girilen daha sonraki ayaklanmacı savaş deneyimleriyle de uyum içindedir.

DOĞU ASYA’DA HDHŞ

Hollanda Doğu Hindistan Şirketinin Çin’deki başarıları, Güneydoğu Asya anakarasındaki başarılarından bile azdır. HDHŞ 1620’den 1660’lara kadar Çin’de haraçgüzar olup, ardından Çin ticaretini cebren açmaya dair düzensiz çabalara girişmiş olsa da, Hollandalılar Ming kuvvetleri karşısında her seferinde hem denizde hem karada yenilgiye uğramıştır. Bunlardan en önemlisi, HDHŞ’nin Tayvan’daki *trace italienne* [İtalyan tarzı] Zealandi Kalesinin, Ming hanedanına sadık kalan Coxinga ya da Zheng Chenggong tarafından 1661’de ele geçirilmesidir. (1640’ların ortasında Ming hanedanı, Çin’in büyük kısmında gücünü Mançu Çing hanedanı karşısında yitirmişti.)

Portekiz donanmasına Makau açıklarında yenildikten sonra, Hollandalılar 1622’de Fujian kıyılarına baskın düzenleyip bölgedeki gemileri ele geçirdi ve Çinlilerin İspanyol Manila’sıyla olan ticaretine son vermesini talep etti. Bununla birlikte şirket iki yıl sonra, “on binlerce” kişiden oluşan geniş Çin ordusu karşısında hemen Peskadores Adalarının açığında bulunan üslerini tahliye etmek zorunda kalıp Tayvan’a geri çekilmişti.⁶⁴ Yine de, önceki deniz çarpışmaları, HDHŞ gemilerinin büyüklüğü ve ateş

63. Charney 2004: 263-264.

64. Black 1998: 64.

gücü karşısında Çinlileri dizginlemiştir.⁶⁵ 1500'lerin başındaki Portekizli muadillerinin aksine şirketin savaş gemileri, çok katlı, bordadan ateşli gemilerdi; düzinelerce demir topa sahipti ve bunlarla Çinlilerin sayıca çok daha üstün olan savaş eskisi gemileri ve ticaret gemileriyle başarılı bir biçimde boy ölçüşebiliyorlardı. Ancak başlardaki zaferlerin HDHŞ'yi rehavete itmesiyle Çin güçleri 1633'te dokuz Hollanda gemisine ani bir kundak gemisi saldırısı düzenleyerek Portekizlilere yüzyıl önce verdikleri karşılığın bir yenisini tekrarlamıştı. (Kundak gemisindeki yakıcı maddeler, "su kabağı tüpleri, büyülu tütsüler, top taşları, büyülu kum, [ve] zehirli ateşten" oluşuyordu.)⁶⁶ Şirketin dört gemisi imha edilmiş ya da ele geçirilmiş, Hollandalılar da taleplerinden vazgeçmek durumunda kalmıştı.

Coxinga'nın HDHŞ'ye karşı Tayvan'da giriştiği sefer, Batı dışı bir gücün *trace italienne* bir kaleyi ele geçirmesinin örneği olarak yakın bir ilgiye mazhar olmuştur. 25 bin kişilik bir Çin ordusu 1661'de, sayıları yalnızca iki bin olan müdafilerin sortilerini boşa çıkardıktan sonra kalenin etrafını kuşattı. Sayıca muazzam üstünlüklerine rağmen Çinlilerin kaleye yaptığı taarruzlar ağır kayıplarla geri püskürtüldü. HDHŞ'nin felaketi ise taraf değiştirmiş birinin kalenin ölümcül bir zayıf noktasını Coxinga güçlerine göstermesiyle geldi: Kaleye yukarıdan bakan, iyi savunulmayan bir tepe ele geçirildi; bu sayede Coxinga'nın askerleri doğrudan iç kesimlere ateş açabilmeye başlayınca zaferleri artık an meselesi olmuştu.

Andrade'nin bu örnekten çıkardığı pek çok sonuç vardır.⁶⁷ Bunlardan ilki, HDHŞ piyadelerinin (ve dolayısıyla genel olarak Avrupalı piyadelerin), daha disiplinli, daha iyi talim almış ve donatılmış düzenli Çinli piyadelerden daha geri olduğudur.

65. Andrade 2011: 36-37.

66. Andrade 2011: 47.

67. Andrade 2011: 13-15; 2016: 5.

Bu minvalde, Çin piyadelerinin, yaylın atışını Avrupalılardan yüzyıllar evvel ilk başta arbaletle sonrasında ise ateşli silahlarla uygulamış olduğuna vurgu yapar. İkinci olarak, Çinlilerin misket tüfeklerinin ve toplarının, on altıncı yüzyıl Portekiz tasarımlarından öğrendikleri sayesinde, Batılıların silahlarından hiç de aşağı kalır yanı yoktu. Üçüncü nokta, Batılı gemilerin kayda değer üstünlüklerinin nedeninin, rüzgâra karşı yelken açabilme hünerlerinin yanı sıra cüsselerinin ve cephanelerinin ağırlığı olmasıydı. Dördüncü husus, Batılı kalelerin Asyalı emsallerinden daha iyi olmasıydı; çünkü açılı burçlar, ateş sahalarını birbiri içine geçirip duvarlara karşı taarruzda bulunmayı oldukça kanlı bir mesele haline getiriyordu. Andrade, Rusların Amur Nehri üstünde Çin kıtalarıyla girdiği çarpışmaların sağladığı kanıtlardan da yararlanmış olsa da, sayıca az, epey küçük çarpışmadan çıkardığı sonuçlar oldukça büyüktü. Hollandalıların Tayvan'daki yenilgisini kötü şansa bağlamış olduğu gerçeği (taraf değiştiren asker ve kötü havanın, yardım filosunun gelişini engellemesi), münferit muharebelerden genel sonuçlar çıkarmanın zorluklarını ortaya koymaktadır. HDHŞ'nin Tayvan'daki mağlubiyetine dair ilginç bir ek bilgi de, şirketin yenilginin sebebi olarak, haksız bir biçimde kalenin kumandanını suçlamış olmasıdır. Bu günah keçisi seçme durumu, paradigma yayılımı modelinin şart koştuğu rasyonel öğrenmenin faziletleri gereği ciddi bir iç gözleme ve reforma başvurmaktansa, hataları kişiselleştirme, göz ardı etme eğilimini ortaya koyar.

HDHŞ stratejik olarak Babürlülerle yaşadığına benzer bir durumu Çinlilerle de yaşamıştır: Ming İmparatorluğunun şirkete duyduğu ihtiyaçtan çok, şirketin Çinlilere ihtiyacı vardı. Ming-Mançu savaşı esnasında ve öncesinde, on yedinci yüzyılın ortasında Çin boyunca köpüren isyanların önünü açmış olsa bile, Doğu Afrika, Hindistan kıyıları ve Güneydoğu Asya adalarındaki küçük prensliklerde ve sultanlıklarda Avrupalıların işine çokça yarayan böl ve yönet hamleleri için burada pek az alan vardı.

HDHŞ'ye tâbi yerel idarelerle anlaşma yapma fırsatı tanıyabilecek, Babür sisteminde olan, özerk vasal ve himaye düzenlemelerine eşdeğer bir şey de yoktu burada.

HDHŞ, Japon Şogunluğuna karşı da hayli itaatkârdı; “alı-şılagedik istisnai yetkilerinden feragat etmek ve Tokugava'nın beklentilerini karşılamak için kendisini yeniden düzenlemek” zorunda kalmıştı.⁶⁸ Tek bir Japon askerinin öldürülmesine kısas olarak, HDHŞ'nin bütün sermayesine denk yük taşıyan bir Portekiz gemisinin 1610 yılında Japonlarca kaçırılıp yakılması hadisesi, şirket için ikaz niteliğinde bir ders olmuştu.⁶⁹ Japonların, Şogunluğun kırmızı mührünü taşıyan herhangi bir gemi saldırıya uğradığı takdirde, benzer orantısız misillemeler uygulamaya dair katı prensipleri vardı ki, bu yasağa şiddete meyyal Avrupalılar bile titizlikle riayet ediyordu. Japonya'daki bir Hollanda yetkilisi 1707'de şöyle naklediyor: “Burayı terk edip bir daha da dönmemek gibi bir düşüncemiz yoksa eğer, dışımızı göstermemiz yahut şiddet kullanmamız tamamıyla imkânsızdır.”⁷⁰

HDHŞ'NİN DÜŞÜŞÜ

HDHŞ, on yedi ve on sekizinci yüzyıllar boyunca Güneydoğu Asya ile birlikte Doğu Asya'nın yanı sıra, Güney ve Doğu Afrika'da (Ümit Burnu ile Mozambik), Seylan'da, Hindistan'ın doğu ve batı kıyılarında, Ortadoğu'da, Hint Okyanusunun ücra köşelerinde savaşlar yaptı. Şirket, sonrasında Asyalı düşmanlarla karşı karşıya kalmış olsa da, 1660'lara kadar bu seferlerin doğrudan Portekizlilere yönelikti. Batı Avrupa, askeri ve ekonomik meselelerde dünyanın geri kalanının önünde istikrarlı bir biçimde

68. Clulow 2014: 16.

69. Clulow 2009: 85.

70. Şuradan alıntılanmıştır; Clulow 2014: 135.

ilerliyor olsaydı, şirketten de yerli idareler karşısında başarıdan başarıya koşması beklenirdi. Aslını söylemek gerekirse Cava'daki durum buydu. Şirket, gitgide daha fazla yerel idareyi kendine tâbi kılıyor, isyanları da bastırıyordu. Diğer yerlerdeyse durum bundan epey farklıydı.

Hindistan'ın güneybatısında yer alan Malaba Sahili'nde Travankor krallığının genişlemesi, HDHŞ'nin yerel vasallarını tehdit edip kara ticareti üstündeki denetimini tehlikeye sokarak 1739 yılında savaş çıkmasına neden oldu.⁷¹ HDHŞ'nin ultimatunun reddedilmesinin ardından (Travankor kralı misilleme olarak Avrupa'yı işgal etmekle tehdit etmişti), şirket 1741 yılında Seylan'dan asker intikal ettirdi. Başlangıçta kazanılan zaferlerin ardından şirketin kuvvetleri kuşatıldı, aç bırakıldı, teslim olana kadar topa tutuldu ve HDHŞ komutanı en sonunda Travankor'un hizmetine girdi. Cava'da aynı zamanlarda çıkan büyük bir isyanı bastırmada güçlük çeken HDHŞ, yerel müttefiklerinin ihanetinin ardından takviye de gönderemeyince, bölgede kalan bazı kalelerini terk edip barış istedi. 1715'ten başlayıp elli yıl süren dönem için bir tarihçi şu gözlemlerde bulunmaktadır: "HDHŞ bu dönemin sonu itibarıyla, yeni ortaya çıkan iki büyük, merkezleşmiş "mali-askeri" devletin –Travankor ile Maysor– arasında sıkışmış tâli bir oyuncu haline gelmişti."⁷² Nitekim on sekizinci yüzyılın ortasına gelindiğinde HDHŞ için stratejik sorun yalnızca bölgedeki İngilizlere, Fransızlara yetişmedeki başarısızlık değil, Güney Asya'daki rakiplerinin de gerisine düşmüş olmaktı.

HDHŞ, Seylan'da eski müttefiki Kandi racasıyla köprüleri attı ve tıpkı Portekizlilerin yaşadığı (ve İngilizlerin yaşayacağı) gibi iç bölgelerde sözünü geçirmekte güçlük çekti. 1761'de gerçekleşen bir Kandi saldırısı Hollandalıları neredeyse adadan sürecekti. HDHŞ her ne kadar kıyıları 1776'da yeniden kazanmış olsa da,

71. Koshy 1989.

72. Odegard 2014: 14.

Kandi'yi fethetme girişimlerinden vazgeçmek durumunda kalacaklardı.⁷³ Tam bu sıralarda Basra Körfezindeki Hark Adasında bulunan üslerinden de çıkarılmışlardı.⁷⁴ Şöyle daha genel bir yargıda da bulunulabilir:

Avrupa “askeri devrimi”nin genel meziyetlerini kabul etmek durumunda olsak bile, bu ilerlemelerin [Güney Asya’daki] yarattığı eşitsizliklerin, Güneydoğu Asya’da olduğu gibi, on sekizinci yüzyılın ortasına kadar Hindistan üstünde de pek az etkisi olmuştur. Alt kıtada ticarete kayda değer değişiklikler yapmayı icbar etmek için oldukça az Portekiz ve Hollanda askeri vardı; İngiliz ordularının kitlesel olarak ortaya çıkışlarının sebebi ise öncelikle Fransızlara karşı koymaktı.⁷⁵

Nihayetinde HDHŞ’nin başarısı kendi yıkımını da beraberinde getirdi: Bölgeyi ne kadar kendi egemenliği altına alırsa, ticari açıdan o derece başarısız oluyordu; çünkü on sekizinci yüzyılda gitgide yükselen idari, askeri maliyetler, büyük ölçüde sabit kalan gelirleri aşıyordu. (1600’lerde askeri harcamalar HDHŞ’nin toplam bütçesinin beşte biri ile üçte birini oluşturmaktaydı ki, bu zamanın Avrupa devletleriyle kıyaslanınca oldukça yetersiz bile kalıyordu.)⁷⁶ Bu sonucun ironik tarafı şu idi ki, *Heeren XVII* de dahil olmak üzere, şirketteki pek çok kişi bu tehlikenin kati surette farkında idi ve buna dair uyarılarda bulunmuşlardı. Örneğin, *Heeren XVII*’ye hitaben yazılan HDHŞ’ye dair kötümser öngörülerin bulunduğu 1662 tarihli rapor, HDHŞ’nin fetihleri arttıkça “her şeyi kendi başına yönetme konusunda daha da zayıf hale geldiği”ni ve bu temayül durdurulmadığı takdirde şirketin “kendi ağır yükleri altında ezilip kesinkes parçalanacağı”nı id-

73. Wickremesekera 2015.

74. Marshall 1980: 22.

75. Tagliacozzo 2002: 87.

76. Mostert 2007: 11.

dia ediyordu.⁷⁷ Başka bir münekkit de benzer bir öngörüde bulunup “HDHŞ’nin yöneteceği şeyler arttıkça, ticareti destekleyip geliştirmede o ölçüde başarısız olacağını” söylemişti.⁷⁸ *Heeren XVII*’nin Seylan ve Malaka’daki savaşların maliyeti hakkındaki şikâyetinde şöyle deniyordu: “Bir tüccarın hünelerini geliştirip Asya’dan Hollanda’ya zengin yükler gönderme konusunda alnının akıyla çıkması ve maliyetli bölgesel fetihleri gerçekleştirme işini, bu iş için kazanç düşkün tüccarlardan çok daha uygun olan taç sahiplerine ve kudretli monarklara bırakması çok daha iyi olacaktı.”⁷⁹

Askeri dengeyle daha az alakalı olup da HDHŞ’nin genel başarısı ile bekasında hayati önem arz eden şey, onun ticaret tekeli uygulama konusundaki cebri girişimlerinin çok büyük miktarda kaçakçılığın ve korsanlığın önünü açmış olmasıdır. Bir de şirketin kendi içindeki kalıcı yolsuzluk durumu vardır ki, bunların hepsi bir araya gelerek şirketin gücünü baltalamıştır.⁸⁰ Harcamalar 1700’lerde gelirleri aşınca HDHŞ, yeni askeri girişimleri karşılama konusunda hem daha gönülsüz hem de yetersiz hale geldi. Britanya, Napoléon Savaşları zarfında Hollanda’nın Doğu’daki müstemlekelerini fethettiğinde, HDHŞ çoktan iflas etmişti. Bu başarısızlık bir anlamıyla, askeri devrim fikrini tersinden destekleyen bir şey olarak da görülebilir: Modern bir donanma ve orduyu en azından uzun erimli olarak elde tutmak için bir kamu-özel melez yapısından ziyade, merkezileşmiş bir devletin mali kaynaklarına gereksinim duyulur. Bu önermeye karşı ise, modern devlet paradigmasına birebir uyan Hollanda devletinin de, HDHŞ’nin nihai ölümüyle aynı zamanlarda fethedildiği söylenebilir.

77. Şuradan alıntılanmıştır; Weststeijn 2014: 18.

78. Şuradan alıntılanmıştır; Weststeijn 2014: 22.

79. Şuradan alıntılanmıştır; Boxer 1969: 95.

80. Adams 1996.

İNGİLİZ DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİ

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Kraliçe I. Elizabeth tarafından çıkarılan 1600 tarihli bir berata dayanarak kuruldu. HDHŞ'den biraz evvel kurulmuş olsa da gerçek bir anonim ortaklık şeklini alması, imtiyazlı şirketlere ayrı müstakil, melez kamu-özel kimliğini veren istisnai egemenlik yetkilerini elde etmesi daha uzun sürdü. İDHŞ, Doğuya yaptığı seferlerde başlarda Hollandalı muadili tarafından gölgede bırakıldı, Baharat Adalarından büyük ölçüde sürülünce girişimlerini Güney Asya'da yoğunlaştırma yoluna gitti. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde İDHŞ en önemli egemen şirket konumuna yükselecek; neredeyse bütün Güney Asya'yı, dünya nüfusunun aşağı yukarı beşte birini içine alan devasa bir imparatorluğa hükmediyor olacaktı. İDHŞ'nin tarihini bu tarihi yazanlar, şirketin Bengal'de büyük çapta ilk toprak parçasını elde ettiği 1757 yılındaki Palaşi Muharebesinin öncesi ve sonrası olmak üzere genellikle iki farklı döneme ayırma eğilimindedir.⁸¹ İDHŞ ilk döneminde ticaret karakolları, kaleler inşa etmiş ve Portekizliler, Hollandalılar gibi onlar da esas itibariyle deniz hâkimiyeti stratejisine sıkışmışlardı. 1757 sonrasındaki on yıllar, bu kitabın temel meseleleri için bilhassa kritik önemdedir. Bu dönem, önceki iki buçuk yüzyıla kıyasla, Avrupalı ve Asyalı kuvvetler arasında çok daha uzun süreli ve geniş ölçekli mücadelelere sahne olmuştur. İngiliz hükümeti, on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru, egemenlik ve imtiyazlarını yavaş yavaş şirketin elinden alarak onu devlete daha sıkı bağlama yönünde bir süreç başlatmıştı.⁸² 1857'de gerçekleşen Büyük Hint Ayaklanması ise şirketin sona erişine bilfiil damgasını vurmuştur.

İDHŞ'nin hikâyesine, Babür İmparatorluğuyla olan ilişkilerini anlatarak başlayacağım. Şirket ticari ayrıcalıklarını şiddet-

81. Stern 2009.

82. Stern 2009.

le değil diplomasiyle elde etmişti ve her ne kadar deniz temelli şiddet İDHŞ'nin dağarcığında her zaman önemli yer tuttuysa da, Babürlülerle girilen 1680'lerdeki tek doğrudan çarpışma bir fiyaskoyla sonuçlanmıştı. Bu bölümün geri kalan kısmında, İDHŞ'nin Babür İmparatorluğunun çöküşünün ardından 1750'lerde nasıl Güney Asya'da fetih yoluna girdiğini inceleyeceğim. Batının yükselişinin askeri temeline dair tezlerin değerlendirilmesi açısından da kritik bir dönemdir bu. Değerlendirmede öncelikle muharebe alanındaki teknoloji ve taktiklere, sonrasında ise askeri güç ve etkinliğin mali ve idari payandalarına bakılacaktır.

1750'YE KADAR İDHŞ

İDHŞ aşırı kârlar elde etmek için kendi tekeli dayatma niyetindeki silahlı bir tüccar olması açısından HDHŞ'ye benzetilmektedir.⁸³ Nitekim on yedinci yüzyılda İDHŞ adına ticaret iznine talip olması için Babür sarayına gönderilen özel temsilci Sir Thomas Roe, yerel güçlerin “en iyi anladıkları şeyin bir elde kılıç tutmak olduğu” kanısındadır.⁸⁴ HDHŞ gibi İngiliz Şirketi de, kısa süre içinde 1612'den itibaren bölgedeki Portekiz gemileriyle çatışmalara girip genellikle kazanan tarafta yer alacaktır.⁸⁵ İDHŞ'nin erken dönemde en göze çarpan askeri başarılarından biri, Basra Körfezindeki Hürmüz Boğazında yer alan Portekiz kalesinin ele geçirilmesidir. Bu zafer de 1622 yılında İran güçleriyle girilen bir koalisyon sayesinde kazanılmıştır. Safevi imparatoru Şah Abbas, ticaret yapma hakkı, gümrük tavizleri ve keşif seferlerinin maliyetlerini karşılayacak mali destek önerirken, karşılığında *Estado da India*'nın bir yüzyılı aşkın süredir elinde tuttuğu, modern bir *trace italienne* tah-

83. Washbrook 2004: 513-514.

84. Watson 1980: 77.

85. Watson 1980: 77.

kimatıyla korunan kalenin yeniden ele geçirilmesi için donanma desteği istemişti.⁸⁶ Beş gemiden oluşan küçük bir İngiliz kuvveti Portekiz gemilerini defetmede başarı sağladı, kaleyi topa tuttu ve nihai taarruzu gerçekleştirecek Safevi kuvvetlerinin naklinde yardımcı oldu. Askeri bir başarı olmakla beraber, İDHŞ için bunun ticari sonuçları çok daha karmaşıktı ve şirketin henüz belirsiz olan yasal statüsünü gözler önüne seriyordu. Portekiz’le barış halinde olduğu için İngiltere’nin Donanma Büyük Amirali, şirketi hukuken korsanlıkla suçlamakla tehdit etti ve ancak 10 bin sterlinlik kişisel bir ödemeye teskin edilebildi.⁸⁷ Kral James de, “Ben sizi İspanyolların [Portekiz ve İspanyol tahtları o dönemde birleşmişti] şikâyetlerinden kurtardım da siz karşılığında bana hiçbir şey vermeyecek misiniz?” sorusunun karşılığında, İDHŞ’den 10 bin sterlin almıştı.⁸⁸ İDHŞ de bunun ardından, İranlılardan aldığından daha fazlasını ceza olarak ödediğini düşünmeye başladı.

İDHŞ’nin ilk zamanlardaki saldırganlığını abartmamak önemlidir. Hem tabii olduğu kadar yasalar gereği hem de faaliyetleri açısından, Baharat Adalarındaki HDHŞ’den çok daha az savaş meraklısıydı.⁸⁹ Hollandalı muadilleriyle karşı karşıya kaldıklarında, ikinci gelen genellikle İDHŞ oluyordu. Kral I. James ile Hollanda Üst Parlamentosunun Avrupa’da araları iyiydi ve baharat ticaretinin nasıl pay edileceği konusunda iki imtiyazlı şirket arasında bir uzlaşmaya arabuluculuk etme gayretindelerdi. Buna rağmen, Doğudaki HDHŞ yetkilileri, tekellerini dayatma konusunda son derece kararlılardı ve 1623 yılında Amboyna adasında on İDHŞ çalışanını idam etmişlerdi. İDHŞ, 1635’ten sonra *Estada da India*’yla kalıcı bir uzlaşmaya varma konusunda daha başarılı olmuştur.

86. Parker 2002: 200.

87. Pearson 1990: 91.

88. Chaudhuri 1965: 64.

89. Chaudhuri 1965: 64.

Güney Asya'ya düzenlenen bir dizi sefer sonrasında şirket, bölgede kalıcı bir üs kurma gerekliliğinin ayırdına vardı. 1619 yılında Surat'ta inşa ettiği limanla bölgeye adımını atarken, onu güçten ziyade Babür sarayında gerçekleşen diplomasiyle korunan karakollar izledi. 1600'ler boyunca şirketle Babürlüler arasındaki ilişki az çok bir denge hikâyesiydi. Babürlüler, İDHŞ yetkililerini suiistimal ederken, bu talanlar çok ileri gittiğinde şirket tepki olarak Kızıldeniz'de seyahat eden Babür sevkیاتlarını taciz ediyor ve böylece diken üstündeki bir statükoya doğru geri dönmüş oluyordu.⁹⁰ Buna karşın, Farsça Babür kaynakları üzerine çalışan Hasan'a göre tarihçiler, ihtilafın derecesini abartmış, ilişkinin çoğunlukla uyum içinde yürüdüğüne de üstünü örtmüşlerdir.⁹¹ Gucerat ve ardından Bengal'deki imparatorluk yetkililerince suiistimal edilmek şöyle dursun, İDHŞ'dekiler imparatorluğun gümrük vergilerinden yakayı sıyırmak için bu yerel aktörlerle tezgâh kuruyorlardı.⁹² İDHŞ'nin imparatorluğa girişini büyük oranda kolaylaştıran, egemenlik haklarını olağan bir biçimde paylaşan ve dağıtan Babür idaresinin nüfuz edilebilir mahiyeti olmuştu. Bu, rakiplerini imha etmekten çok, onları kendi bünyesine katma, tâbiyetine alma yöntemleri üstüne inşa edilmiş imparatorluğun iş yapma biçimini yansıtıyordu bir ölçüde.⁹³ Özellikle tüccarlarla limanlar hatırı sayılır özerkliklere sahipken,⁹⁴ İDHŞ'nin otonomisi de mevcut teamüllere kolayca uyum sağladı. Şirket, imparatorluğun hizmetinde olduğunu taahhüt ederken, imparator da şirkete, başta ticaret yapma hakkı olmak üzere belli imtiyazlar bahşetti.

90. Chaudhuri 1965; Clulow 2009.

91. Hasan 1991: 357.

92. Hasan 1991: 356.

93. Subrahmanyam 1992; Richards 1993; Alam ve Subrahmanyam 1998; Gommans 2002; Roy ve Lorge 2015; de la Garza 2016.

94. Hasan 2004.

Şirketin ilk tahkim edilmiş karakolu, Babürlülerin nüfuzlarının ötesindeki Madras'ta 1639'da inşa edildi ve askeri bir üstünlükten ziyade, yerel bir entrikanın sonucuydu. Kalenin önündeki esas engel, inşaat giderlerinin yarısını ödeme sözü verecek kadar heveslenen yerel hükümdâr değil, maliyetlerin fazlalığına karşı temkinli olan Londra'daki yöneticilerdi. Bu yöneticilerin şüphelerinin temelsiz olmadığı, yerel hükümdâr anlaşmanın kendi üstüne düşen yükümlülüklerden cayıp para vermeyi reddetmesiyle ortaya çıktı, ama bu noktada artık çok geçti, kale çoktan inşa edilmişti.⁹⁵

On yedinci yüzyılda İDHŞ ile Babürlüler arasındaki tek kayda değer çarpışma 1686'da yaşandı. Bunlar olurken İmparator Evrengzib, isyancı Marathalara karşı giriştiği seferlere kaynak sağlama amacıyla gelirleri artırma baskısı yapıyor, memurları ise İDHŞ'nin gümrük vergilerinden kaçmasına engel olmak amacıyla işi sıkı tutuyordu. Şirket bir yandan da Bombay valisi Sir Josiah Child'ın tesiriyle, Babürlülere karşı daha saldırgan bir tavır benimseme kararı aldı: "Tüccarlar savaşçı olmaya karar vermişti."⁹⁶ Babürlülerin, İngilizlerin karada zafer kazanabileceği raddede zayıfladığını düşünen şirket, hesapta ciddi bir yanlışlık yapmıştı. Bengal'e gerçekleştirilen ilk amfibik saldırı, ağır kayıplar vererek başarısızlığa uğradı. İnananları hacca taşıyan gemilere baskın düzenleyen İDHŞ'ye çok sinirlenen imparator, şirketin sınır dışı edilmesi emrini verdi.⁹⁷ Babürlülerin atadığı Habeşli bir donanma komutanı Bombay'ı abluka altına alıp şirket garnizonunu 1690'da teslim olmak zorunda bırakınca işler tersine döndü. Böylece Madras dışında bütün topraklar kaybedilmişti. İDHŞ barış istedi. İmparatora "en mütevazı ve nâdim" yalvarışlarını tebliğ edip imtiyazlarının yenilenmesi karşılığında savaşın çıkmasına

95. Vigneswaran 2014.

96. Watson 1980: 73.

97. Richards 1993: 239-240.

neden olan yüksek vergilerin yanı sıra büyük bir tazminat ödemeyi de kabul etti.⁹⁸ Yaşananlar şirketin karada daha güçsüz olmakla kalmayıp denizdeki mevzilerinin bile savunmasız olduğunu kanıtlamıştı.⁹⁹ Şirketle alakası olmayan İngilizlerin gerçekleştirdiği “özel” korsanlık faaliyetleri, sonraki yirmi yıl boyunca sürekli bir tahrik konusu oldu ve ara sıra küçük çatışmalara da yol açtı. Bütün bunlar olurken Evrengzib ise Marathalara karşı uzun süredir yürüttüğü sefere tamamen odaklanmış haldeydi ve Bombay’la Madras’ı ele geçirmek için birliklerinin yönünü çevirme konusunda gönülsüzdü.¹⁰⁰

1700’LERDE GÜNEY ASYA’NIN ÖNEMİ

1700’ler Güney Asya’da çalkantıların ve büyük değişimlerin yaşandığı zamanlardı. Her şeyden önemlisi Babür İmparatorluğunun düşüşüne, İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin yükselişine şahitlik etmişti. Pek çok araştırmacı, on sekizinci yüzyılda Hindistan’da hâkim olan yoğun askeri rekabetle Avrupa’da bir-iki yüzyıl önce askeri devrimi tetiklediği iddia edilen koşullar arasında benzerlikler kurmuştur.¹⁰¹ Babür imparatoru Evrengzib’in 1707’deki ölümünden sonraki dönem, çılgın saray entrikalarına, birbiriyle çatışma halindeki bir dizi imparatorluk vârisine, bir yandan Babür himayesine sahte bir bağlılık göstermeye devam ederken fırsat buldukları ölçüde hâkimiyetlerini artıran güçlü bölgesel yöneticilerin gün yüzüne çıkışına şahitlik etti.¹⁰² Vur-kaç saldırılarıyla 1600’lerin sonlarından itibaren Babürlülerin başına bela olan Hindu Maratha Konfederasyonu gitgide güçlendi. İmparator, 1739 yılında İran hü-

98. Hasan 1991: 360; Chaudhuri 1985: 87; Kumar 2015: 188.

99. Kumar 2015.

100. Richards 1993: 241.

101. Roy 2013: 1127; Hoffman 2015: 15.

102. Prakash 2002.

kümdarı Nadir Şah karşısında ezici bir mağlubiyet almıştı. Büyük bir Babür ordusu hezimete uğratılmış Delhi yağmalanmış, imparatorun kıymetli taşlarla bezeli Tavus Tahtı bile (ki Tac Mahal'den iki kat daha pahalıya mal olmuştu) gasp edilmişti. Bu noktada, Babürlüleri mağlup edenin Avrupalılar olmadığının, düşüşlerindeki asli etkenin kendi iç dinamikleri olduğunun, dahası, en tehlikeli askeri hasımlarının Portekizliler, Hollandalılar ya da İngilizler değil İranlılar ve Afganlar olduğunun altını çizmek önemlidir.¹⁰³ Güney Asya sahnesinde bulunan oyuncuların, İDHŞ de dahil olmak üzere neredeyse tümü, on dokuzuncu yüzyılın sonuna değin Babürlülerin yüksek otoritesini teslim ediyor olsa da,¹⁰⁴ sürdürülen oyunun havı gitgide daha fazla dökülüyordu.

Babürlülerin gerilemesiyle birlikte, hem Babürlülerin vârisi olan idareler hem de Avrupalılar –özellikle de İngiliz ile Fransızlar– arasındaki çekişmeler şiddetlendi. Napolyon Savaşları sona erdiğinde İngilizler, Asya'da bulunan Avrupalı bütün rakiplerini kati bir biçimde dize getirmişti. İDHŞ kuvvetleri, on sekizinci yüzyılın ortasında Fransızlara baskın çıkmanın, Manila'yı kısa bir süreliğine işgal etmenin yanı sıra, Cava'nın ele geçirilmesinde de büyük rol oynamıştı. Hollandalılara Doğudaki müstemlekeleri iade edilmişti, ancak bunun sebebi İngilizlerin Hollanda'yı Avrupa'da bir tampon devlet olarak tutma yönündeki stratejileriydi. 1800'e gelindiğinde İDHŞ iflas bayrağını çekti. Şirket, Bengal'i ele geçirmesinin ardından, bir ölçüde kendi başarısının sonucu olarak, adım adım Britanya devletine tâbi hale gelmeye başladı. Ticari kaygılar yerini gitgide egemenliğin gerekliliklerine bırakırken İDHŞ, 1700'lerin sonlarından itibaren melez egemen-şirket niteliğini yitirmeye başladı. Askeri devrimin Avrupa yayılcılığını ve imparatorlukların ortaya çıkışını açıklayıp açıklayamayacağını tayin edebilme amacını güttüğü-

103. Gommans 2002.

104. Alam ve Subrahmanyam 1998.

müz için, buradaki odağımız Avrupalı ve Güney Asyalı güçlerin her birinin kendi arasında süregiden savaşlardan ziyade, bu iki güç bloğu arasındaki denge üstünedir. Bu pragmatik kararın bir maliyetinin olduğunu da itiraf etmek şarttır: Bu da, Black ve başkaları tarafından yerilen, Avrupalı olmayanların ancak Avrupalılarla münasebete girdikleri ölçüde görünür olabildiği Avrupamerkezci yanlılığın sürdürülmesidir. Dolayısıyla, Güney Asya'da 1700'ler boyunca kazanılan en belirleyici iki zaferde –Babürlülerin İranlı Nadir Şah tarafından 1739'da mağlup edilmesi ve Maratha Konfederasyonunun Hint-Afgan ordusu tarafından 1761'de mağlup edilmesinde– Avrupalıların işin içinde olmadığını tekrarlamak önemlidir.¹⁰⁵

İlk olarak, Avrupalıların Güney Asyalı muarızların ile geçinme biçimlerinde kayda değer farklılaşmalar olduğu yeniden vurgulanmaya değer. İDHŞ hâkimiyetini genişletip Fransızlar yayılım atışı gibi önemli yenilikleri uygulamaya koyarken, HDHŞ ve Portekizliler, Güney Asyalı muarızları karşısında 1700'ler boyunca önemli mağlubiyetler alıyorlardı. Hollandalılar, Malabar Sahilinde (günümüz Kerala'sı) bir kenara itilmişken,¹⁰⁶ Portekizliler Marathalar karşısında yaşadıkları yenilgilerin ardından Goa'ya sıkışıp kalmıştı.¹⁰⁷ Diğer Avrupalı güçler de İDHŞ ya da Güney Asyalı yerel güçler karşısında böyle çeşitli mağlubiyetler yaşarken, 1700'lerde hâkimiyetini artıran tek Avrupalı güç Britanyalılarıdır.

Tarihçiler Avrupalıların (özellikle de Britanyalıların) Güney Asya'daki genişlemesine özel bir vurgu yapar. Bunun öncelikli sebebi, bu bölgelerin nüfus ve ekonomik büyüklük açısından, Avrupalıların Sanayi Devrimi öncesinde ele geçirdiği açık ara en önemli bölge olmasıdır.¹⁰⁸ 1750 yılı itibarıyla Bengal'in nüfu-

105. Gommans 1995, 2001.

106. Koshy 1989.

107. Koshy 1989.

108. Black 2004a: 220-221.

su tek başına bütün Britanya'nın nüfusundan fazladır. Bununla beraber, on sekizinci yüzyılın ortasıyla başlayan dönemde ilk kez Avrupalılar tarafından kumanda edilen ve eğitilen (askerlerin pek çoğu hâlâ yerel olsa da) orta ölçekteki orduların, kendileriyle nispeten denk durumdaki çeşitli Asyalı kuvvetlerle daimi çatışmalara girdiğine şahit olundu. Bu deneyimin kendisi, münferit müsademelerden yola çıkarak genel yönelimlere dair çıkarımlarda bulunmaktan daha iyi kanıtlar sağlamaktadır. Dahası Parker, özellikle yayılım atışı yapan talimli piyadeler gibi bazı hayati taktiksel ilerlemelerin –(Avrupa dışında ilk kez 1740'da Güney Asya'da kullanıldığını)– saptar.¹⁰⁹

FATİH ŞİRKET: 1750'DE BAŞLAYAN BİR ASKERİ DEVRİM

İDHŞ'nin askeri kapasitesinde on sekizinci yüzyılda gerçekleşecek sıçramanın işaretleri, yüzyılın başlarında henüz hiçbir yerde görünür değildi. Şirket 1720'lerde hâlâ Babürlülerin azalan gücü karşısında ihtiyatlı tavrını korumaktaydı.¹¹⁰ 1740 gibi geç bir tarihte bile şirketin Güney Asya boyunca sahip olduğu asker sayısı ancak iki bini bulabiliyordu.¹¹¹ İDHŞ'yi değiştiren, doğrudan Babür hâkimiyetinin çöküşü değil, Fransız Doğu Hindistan Şirketinden gelen Avrupamerkezli yeni bir meydan okumaydı.¹¹² İngiliz ve Hollandalı seleflerini genel hatlarıyla model alan Fransız teşekkülü, hem maliye hem de stratejik istikamet bakımından Fransız tahtına çok daha yakından bağlıydı.¹¹³ Aslında bu iki bağımlılık kaynağı birbirini pekiştiriyordu: Şirket, devlet taahhüt

109. Parker 1996: 133.

110. Watson 1980: 80.

111. Parker 1996: 133.

112. Tagliacozzo 2002: 87; Marshall 2005: 135, 156; Lynn 2008: 159.

113. Blussé and Gastra 1981: 8; Pearson 1990: 95-96; Chaudhuri 1985: 86.

ve yardımlarına bel bağladığı için siyasal yönlendirmeye de müsaıttı, Fransız devletinin bir kolu olarak hizmete zorlandığı içınse ticari anlamda zar zor ayakta kalabildi.¹¹⁴ Yine de bu gerilim Fransızları, yerel birlikleri eğiterek Avrupa kökenli çağdaş savaş icra biçimiyle, yani çakmaklı tüfek ve süngü kullanan, yaylım atışında talimli, sahra topçularıyla takviye edilen ve Avrupalılar tarafından idare olunan piyade savaşıyla tanıştırmaktan alıkoymadı.¹¹⁵ Orduların uyruklarından bahsederken, bütün tarafların asker gücünün kahir ekseriyetini Güney Asya'dan toplananların oluşturduğunu, Hindistanlı hükümdârların emrindeki kuvvetlerin başında bile zaman zaman Avrupalı paralı askerlerin bulunabildiğini vurgulamak önemlidir. Avrupa kökenli askeri tekniklerin ithalatı, Avrupalı orduların da ithal edildiği anlamına gelmez.

Britanyalılar ve Fransızlar savaşlarının pek çoğunu ittifak halinde oldukları yerel güçleri finanse edip başıbozuk kuvvetleri de ücretle tutarak vekâleten gerçekleştirmişlerdir.¹¹⁶ Babür İmparatorluğunun parçalanışı, Avrupalıların kendi gayelerini gerçekleştirebilmek için müdahil oldukları birçok veraset çatışmasını da beraberinde getirmiştir. (Yerel güçler de benzer bir biçimde Avrupalıları birbirine düşürme konusunda isteklilerdi.) Britanyalılar ve Fransızlar, 1746 ile 1763 yılları arasında Hindistan'ın güneyinde tahtta hak iddia eden rakip güçleri, Madras ve Pondiçeri'de yer alan üslerinden himaye etmişlerdir. Bu mücadele Avrupa'daki Avusturya Veraset Savaşı ve Yedi Yıl Savaşlarıyla üst üste denk gelecek ve birleşecektir. Devrin en belirleyici muharebesi olduğu genel kabul gören 1757 yılında Palaşı'de gerçekleşen muharebede, sayıca oldukça az olan Robert Clive komutasındaki İDHŞ kuvvetleri, Fransızların desteklediği Bengal hükümdârı karşısında zaferi savaşıarak ve (daha da

114. Howard 1976: 52.

115. Parker 1996: 133.

116. Marshall 2005; Roy 2011b.

önemlisi) rüşvetle elde etmiştir. Şirketin ticari ve idari evreleri arasında keskin bir kopuşa işaret ettiği düşünülen Bengal'in fet-hi (ki epeyce yaygın ama hatalı bir düşüncedir bu, çünkü İDHŞ hem öncesinde hem de sonrasında melez bir yapıydı),¹¹⁷ 1764'te Buksar'da kazanılan zaferin ardından pekişmiş, Güney As-ya'nın en zengin, en yoğun nüfuslu bölgelerinin halkı ve vergi gelirleri üstünde denetimin önünü açmıştır. Bu zaferin sıklıkla, Tilly'nin savaşları devletin yaptığı, devleti de savaşların oluş-turduğuna dair vecizesini hatırlatan bir biçimde, kendi kendini pekiştiren bir başarı döngüsünü harekete geçirdiği düşünülür.¹¹⁸ Gelirlerdeki devasa artışla birlikte şirket, daha büyük ve daha yetkin orduların maliyetini karşılayabilir hale gelmiş, bunun sonucunda denetimi altındaki topraklar ve nüfus artmış, bütün bunlar da daha fazla geliri beraberinde getirmiştir, vs.

Şirketin güneybatıdaki en büyük rakibi yayılmacı Maysor sultanlığıydı. Maysor, dört savaşın 1767-1769 yılları arasında yapı-lan ilkinde ve sonrasındakinde (1780-1784) İDHŞ ile denk şartlar-da mücadele etmiş, şirketin başını çektiği rakip Hint güçleri karşı-sında kesin bir yenilgiye uğratılmış (1790-1792) ve nihayet 1799'da da ortadan kaldırılmıştır.¹¹⁹ Hindu Maratha Konfederasyonu ise, 1755-1782, 1803-1805 ve 1817-1818 yılları arasında yapılan üç savaşla mağlup edilmiştir.¹²⁰ On dokuzuncu yüzyıl boyunca önce İDHŞ, ardından da Britanya Racalığı Güney Asya'da önemli seferber-liklere –özellikle de kendisini yok oluşun eşiğine getiren 1857 yı-lındaki Hint Ayaklanması cevaben– girişmiş olsa da, bunların gayesi Britanya hegemonyasını genişletmek ve koruyabilmektir. En sonunda ortaya çıkan zaferi sanki baştan kaçınılmazmış gibi görmenin, okumayı sondan başa yaparak on sekizinci yüzyılın

117. Stern 2009.

118. Bayly 1998: 33; Marshall 2005: 230; Peers 2007: 246.

119. Roy 2011b.

120. Cooper 2003.

kritik askeri cereyanlarını açıklamanın güçlü bir cazibesi vardır.¹²¹ Buna karşın, Maysor'a ve Marathalar'a karşı yapılan savaşların, baştan sona bir tür muzaffer geçit töreni olmaktan ziyade, kesin surette Britanya lehine dönmeden evvel,¹²² birbirine denk karşılaşmalar olduğunu vurgulamak önemlidir.

İDHŞ'NİN ZAFERİNİ AÇIKLAMAK: TEKNOLOJİ VE TAKTİK

Britanya'nın zaferinin sebeplerini nasıl izah etmeli? Askeri devrim, on dokuzuncu yüzyıl ortasında tamamlanan sürece dair ilk bakışta güçlü bir açıklama getiriyormuş gibi görünebilir: Batının ya da en azından Britanya'nın Güney Asya'daki muazzam genişlikteki hâkimiyetinin altında yaşayan 200 milyon civarında insan vardı.¹²³ Bir bakış açısına göre talim ve üstün silahlara dayanan Avrupa kökenli yeni taktiklerin ortaya çıkışı, Batılıların Güney Asya'daki varlığını kıyıda köşede kalmış, deniz sahasındaki tâli bir oyuncu olmaktan çıkarıp denk bir rakip haline getirmiş, en sonunda da Britanya hegemonyasıyla doruğa ulaştırmıştır.¹²⁴ Talimli, çakmaklı tüfeklerle donatılmış, disiplinle tertip edilmiş piyadelerin, süvari sınıfına ve bireysel kahramanlıklar karşısında üstünlüğü belgelenmiştir.

Gelgelelim, teknolojik ve taktik avantajların belirleyici olduğuna yönelik önerme bazı kaçınılmaz sorunlar içermektedir:

Avrupalıların askeri bilgisinin daha üstün olduğuna yönelik sav, muharebe alanlarında alınan sonuçlardaki farklılaşmanın aksine, bilgilenme bağlamında bir benzeşme olduğu gerçeğiyle

121. Washbrook 2004: 481-482; Peers 2015: 303.

122. Cooper 2003: 538.

123. Marshall 2005: 207.

124. Parker 1996: 133; Headrick 2010: 149-151; Hoffman 2015: 86-87.

pek uyum içinde değildir. Avrupalı paralı askerlerin Hindistan'daki yönetimlerce kiralanması uygulaması o kadar yaygındı ki, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Avrupalı ve Hint bilgi seviyeleri arasında bir ayırım yapmak artık mümkün değildi.¹²⁵

Daha genel mânâda Avrupalılarla Asyalılar arasındaki teknoloji aktarımı hususunda, Chase bizi “bilinçdışı bir çifte standarda” karşı uyarır: “Uzmanlar İtalya’dan İngiltere’ye gidince, bu yeni fikirlere açık olmanın bir işareti olarak görülürken, aynı uzmanlar İtalya’dan Türkiye’ye seyahat edince, durum bir anda yabancı teknolojiye olan feci bağımlılık halini alır.”¹²⁶ Roy ve diğerleri, aktarımın ve uyarılmanın aslında iki yönlü olduğunu, dolayısıyla Avrupalıların da Güney Asyalılardan kopya çektiğini vurgulamakta ısrarcıdır.¹²⁷ Roket gibi teknolojiler bir yana, Avrupalılar kendi kuvvetlerini yerel süvari taktiklerini sahiplenerek geliştirmişti; bununla birlikte çıkarılan en önemli dersler, muhtemelen belirli muharebelere takılıp kalmış askeri tarihçilerin göz ardı etmiş olduğu, orduların ikmal ve finansmanına ilişkin yerel düzenlemelere dair olanlardır.¹²⁸

Tarihçiler, Avrupalıların ateşli silahlar konusunda gerçekte ne ölçüde avantajlı olduğuna dair tartışma halindedir. Bazı on altıncı yüzyıl Portekiz kaynakları, yerel ateş gücünün de en az kendilerinininki kadar iyi olduğunu iddia eder.¹²⁹ Roy’un iddiası, 1700’lerin başında arada bir fark olduğu, ancak bu uçurumun 1770 civarında kapandığı, İDHŞ’nin de zaferlerinin çoğunu teknolojik avantajının ortadan kalkmasının ardından elde ettiği yönündedir.¹³⁰ Batının yükselişine getirdiği açıklamada

125. Roy 2013: 1130; ayrıca bkz. Roy 2011a: 199, 217.

126. Chase 2003: 97-98.

127. Gommans ve Kolff 2001: 40; Roy 2011a: 217; Peers 2011: 81; Washbrook 2004: 293.

128. Black 2004b; Peers 2011: 82; Cooper 2003: 540-41.

129. Eaton ve Wagoner 2014: 16-17; ayrıca bkz. Gommans ve Kolff 2001: 34-35.

130. Roy 2011a: 199-201; ayrıca bkz. Gommans 2002: 152; Peers 2011: 82.

silahların üstünlüğünü merkeze yerleştiren Chase'e göre bile Güney Asya'da "Avrupalıların misket tüfekleri ve tabancaları pek çok durumda yerel silahlar karşısında üstün olsa dahi, Avrupalıların sayıca azlığını Sanayi Devrimine dek telafi edecek kadar değildir."¹³¹ Avrupalıların başını çektiği kuvvetler silahların üstünlüğünden faydalanıyordu, ancak lojistik, diplomasi, maliye, deniz hâkimiyetlerinin önemi düşünüldüğünde, genel askeri başarılarının aslı nedeni bu değildi.¹³²

Peki ya askeri devrim tezinin bir başka kritik bileşeni olan ve Avrupalıların 1500-1700 yılları arasındaki yayılmasında bariz biçimde ortalıkta görünmeyen o büyük ordulara ne demeli?¹³³ Her ne kadar, Avrupalıların önderlik ettiği ve eğittiği daha küçük kuvvetlerin kendilerinden sayıca katbekat büyük olan Güney Asyalı rakiplerini yendiği pek çok vakayla karşılaşılssa da, Fransızların ve İngilizlerin kumanda ettiği ordular 1740'tan itibaren istikrarlı bir biçimde genişlemiştir. 1790 yılına gelindiğinde İHDŞ'nin birlikleri 70 bin kişiyi buluyordu.¹³⁴ 1750'lerle birlikte şirket kuvvetleri, Britanya ve Fransa tahtlarının buyruğu altındaki düzenli askeri ve donanma birimleri tarafından takviye edilmeye başlandı, fakat bu durum şirketlerin önceliğine hâle getirmemiştir. Britanya örneğinde, "Hindistan hakkında neredeyse hiçbir şey bilmeyen bakanlar, savaşların nasıl yürütülmesi gerektiği hakkında kendi görüşlerini vazetmeye pek meyilli değildi... Hindistan'a gidecek amirallere ve kıdemli subaylara verilecek talimatların ana hatlarının çizilmesini, genellikle İHDŞ direktörünün gizli kuruluna bırakmışlardır."¹³⁵ 1700'lerde Avrupalıların sahaya sürdüğü ordular, Doğuya gelişlerinden beri topladıklarının en büyükleriydi; öte yandan on

131. Chase 2003: 136.

132. Cooper 2003; Roy 2011b.

133. Rogers 1995a: 6.

134. Roy 2013: 1143.

135. Marshall 2005: 126.

yedinci ya da on altıncı yüzyıl, hatta ortaçağ Güney Asya ölçütleriyle karşılaştırıldığında pek de büyük sayılmazlardı.¹³⁶ Daha da önemlisi, mesele tek başına orduların büyüklüğü değil, bunun askeri devrim tezinin mali ve idari öncülleriyle bağlantısı içinde nasıl iş gördüğüdür.¹³⁷

İDHŞ’NİN ZAFERİNİ AÇIKLAMAK: ASKERİ MALİYECİLİK

Odağını muharebe alanlarından kaydıran Robert ile Parker, modern orduları oluşturma ve ayakta tutmanın ancak gerekli parayı ve insan gücünü elde edebilecek idari araçlara sahip hükümdârlarca başarılacağı kanısındadır. Avrupalı idareler de, ya bu egemen devlet modeline ayak uyduracak ya da yok oluşla karşı karşıya kalacaktı. Bu idari ve mali meseleler, askeri devrim tezinin ikinci kısmına, yani modern savaşın artan gereksinimlerinin merkezileşmiş bir devleti zorunlu kıldığına yönelik sava ışık tutar. Peki, askeri devrim tezinin bu bileşeni, on sekizinci yüzyıl Güney Asya’sında nasıl bir seyir izlemiştir.

Sayılardan ya da teknolojiye daha önemlisi, Avrupalılarla Güney Asyalıların ordularını inşa etme biçimlerindeki (Güney Asyalılar genellikle Babürlü seleflerini izliyordu bu konuda) farklılıktaymış gibi duruyor. Babürlüler, imparatorluklarının parçalı, otorite paylaşımlı yapısını yansıtan bir biçimde devasa süvari birlikleri topluyordu.¹³⁸ İmparator, görece küçük olan kendi kişisel çekirdek birliklerinin yanı sıra, asalet ünvanları verilmiş çok etnikli bir maiyeti de yanında bulunduruyordu. Bu asillerin her birine belirli bir toprak parçasının vergisi

¹³⁶. Kolff 2001.

¹³⁷. Brewer 1989; Tilly 1985, 1992.

¹³⁸. Streusand 1989, 2001; Gommans 2002; de la Garza 2016.

tahsis ediliyor, bu tahsisin büyüklüğüne denk olarak da belirli sayıda süvari temin etmeleri bekleniyordu.¹³⁹ Bu tahsisler, herhangi bir gelir kaynağı üstünden verilen, geri alınabilir, nakli mümkün olmayan haklardı. Avrupa feodalizmindeki tevarüs edilebilen zeametler gibi değildi. Daha da önemlisi, sayıları 100 bin ile 200 bini bulan bu devasa süvari kuvvetlerinin sadakati, devletin başındaki imparatora değil belli bir soyluyaydı.¹⁴⁰ Bu süvari birlikleri imparatorluk topraklarından gelen hasılatın yüzde 80'ini de tüketiyordu.¹⁴¹ Soylular aynı zamanda bölgesel idareciler olarak da hizmet veriyordu.¹⁴² Bunun yanı sıra, küçük dirlikleri yönetip vergilerini toplayan *zamindârlar*, kendi askerlerini de ellerinde tutuyorlardı.¹⁴³ Babürlülerin, soyluların süvarilerini takviye ettiği, 4 milyonu bulan geniş askeri işgücü piyasasının büyük çoğunluğunu da *zamindârların* beslediği bu askerler oluşturunuyordu. Resmi subay ya da rütbe denen bir şey yoktu ve Babürlülerin zenginlikleri o kadar büyüktü ki, seferleri Avrupa'daki gibi borçlanarak değil doğrudan hazineden finanse ediliyordu.¹⁴⁴ Babürlüler ateşli silahları süvari temelli mevcut savaş yapma biçimleriyle birleştirmişlerdi; bu da askeri devrimin kalbinde yatan, belirli bir askeri teknolojinin zorunlu olarak bir taktik ya da kurumsal yaklaşımı şart koştuğu fikrini çürütür.¹⁴⁵ Gommans, Hasan ve de la Garza'ya göre Babürlülerin askeri müteşebbislerle yerel güç odaklarını bir araya getirerek çok parçalı bir imparatorluk yaratmadaki olağanüstü başarısı, kendi çözümlüşlerinin tohumlarını da içinde taşımış¹⁴⁶ ve bu

139. Richards 1993: 24-25.

140. Richards 1993: 19-25; Gommans 2002: 80-91; Streusand 2001: 353.

141. Gommans ve Kolff 2001: 23.

142. Streusand 2011: 206.

143. Streusand 2011: 208.

144. Richards 1993: 75, 185.

145. Gommans 2002; Lorge 2008, de la Garza 2016.

146. Gommans 2002: 69; Hasan 2004: 126; de la Garza 2016: 190.

parçalı, karma politik iktidar modeli, çok önemli bir biçimde Babür sonrası idarelere ve ordulara temel olmuştur.

Babür Mirasçısı idarelerin ordu toplama konusundaki eğilimleri, savaş beyleriyle koalisyonlar oluşturmak ve yerel askeri emek gücü piyasasından istifade edip bu kuvvetlere Avrupalı paralı askerlerle takviye yapma yönündeydi.¹⁴⁷ Bu durum her ne kadar Avrupalıların başını çektiği ordularla başa baş savaşabilecek büyük orduların inşasına olanak tanımış olsa bile, bu tür bir mali-askeri düzenleme oldukça kırılıyordu.¹⁴⁸ Bir kere müttefikler, savaş beyleri ve paralı askerler savaştan kaçmaları ya da taraf değiştirmeleri için satın alınabiliyorlardı; İDHŞ de yine Babürlü selefini izleyerek bu taktikten, 1757'deki Palasi Muharebesi de dahil olmak üzere pek çok fırsatta büyük bir etkinlikle istifade etmiştir.¹⁴⁹ Doğrudan rüşvetleri bir kenara bıraksak dahi, sadakati kendi savaş beyine olan farklı farklı unsurlardan bir araya gelme kuvvetlerin idaresi daha zordu ve savaşın seyri kendi aleyhlerine döndüğü takdirde parçalarına ayrılmaları muhtemeldi.¹⁵⁰ “*Serdârlar* merkezi hükümetin canı istediği zaman kendi tarafına çekebileceği bürokratlar değildi. Elinde silahlı adam tutma hakkını da beraberinde getiren mirasla kalan intikal eden sahipleriymiş toprak mülkiyeti.”¹⁵¹ Bir başka sorun da, gelirden feragat ederek toprakların ve orduların büyütülmesinin merkezi hükümdârların elindeki parayı gitgide azaltması, bunun da birliklerin tedarikinin ve paralı askerlerin ödemelerinin düzenli yapılmasını güçleştirmesiydi.¹⁵² Bu potansiyel zayıflıklarla kısa vadede başa çıkmak mümkündü elbette, ancak on yıllar boyu süren ve peş peşe tekrar eden sa-

147. Washbrook 2004: 501-502; Roy 2011a: 213-214.

148. Roy 2011a; Roy 2013.

149. Gommans 2001: 365-369.

150. Roy 2013: 1152.

151. Roy 2011a: 215.

152. Peers 2011: 83.

vaşlar, mevcut sorunları had safhaya ulaştırdı. Üstelik bu idarelerin, muharebede yenilgiye uğramak yahut bir liderin ölümlüyle yüzleşmek gibi özel bası tersyüz oluşları atlatmasını da zorlaştırdı.

Askeri Kuvvetleri Batılılaştırma çabalarının, en az çözüldüğü kadar sorunlar yarattığı da olmuştur. Savaş beyleri ile aynı yerel hükümdarın hizmetindeki Avrupalı paralı subayların ilişkileri, ilki düzenli bir emir komuta zincirine uymayı reddettiği için sıklıkla geriliyordu. Black, daha önce Güney Asya'yla alakalı söylenenle bağdaşır bir biçimde, ordularını Avrupa çizgisinde ıslah etmeye girişen Güney Asyalı güçlerin bazen askeri etkinliklerini artırmak bir yana, azalttıklarını iddia eder.¹⁵³

Bu koca orduların uzun seferler, art arda gelen savaşlar boyunca finanse ve tedarik edilmesi, kuşkusuz şirketlerin üstünde muazzam mali baskılar yarattı. Fransız Şirketi, sırtını tahta dayayabilirken, İDHŞ çoğunlukla kendi kaynaklarına bel bağlamak zorundaydı; ancak bir zaman sonra o da Britanya Kraliyet birlikleri, özellikle de Kraliyet Donanması tarafından desteklenmiştir (İDHŞ de bu desteğin faturasını ödemek mecburiyetinde kalmıştır).¹⁵⁴

İDHŞ'nin elindeki hayati avantajlardan biri, tıpkı Babür-lülerin en parlak dönemlerindeki gibi, doğrudan rakiplerine rüşvet vererek ya da paralı askerlere düzenli ödeme yapılmasını, orduların iyi tedarik edilmesini garantiye alarak dolaylı bir biçimde, askeri başarıyı satın almadaki üstün başarısıydı.¹⁵⁵ Şirket, bilhassa maaşları ödemedeki güvenilirliği sebebiyle pek çok paralı askerin öncelikli işveren tercihi olmuştu.¹⁵⁶ Şirket savaş beylerini kiralama konusunda hiçbir çekinceye sahip olmasa

153. Black 2004a: 219.

154. Marshall 2005: 124; Roy 2011a: 212.

155. Cooper 2003: 452; Peers 2011: 101.

156. Peers 2011: 99.

ve başıbozuk süvarilere ciddi ölçüde bel bağlıyor olsa da, yerel adamlardan toplanan, uzun dönem mukaveleli, gitgide büyüyen bir daimi asker stoku oluşturmaktan da geri kalmamıştır.¹⁵⁷ Bu birlikler Avrupa kökenli alay şemasına göre, iki bin askerin başında elli Avrupalının bulunacağı biçimde tertip edilmişti. Düzenli ödemelerin yanı sıra askerlere emeklilik aylığı teminatı verilmişti. Bu kuvvetler, şirketin ordusu için, çoğu Güney Asyalı idarenin mahrum olduğu güvenilir bir çekirdek oluşturmuştur.

Şirketin üstün mali kapasitesi kısmen, nüfuz alanındaki toprak vergisi rejimini, araçların payını azaltacak biçimde yenisinden düzenlemesi sayesinde iken¹⁵⁸ şirketin art arda gelen askeri başarıları da beraberinde yağma ve haraç gelirleri getirdi.¹⁵⁹ Yine de bu gelirler tek başına yeterli olmadığı için, savaşları sürdürebilmek adına, yüzde 90'ı yerel borç verenlerden olmak üzere, şirket gitgide daha fazla borçlanmıştı.¹⁶⁰ Bunun bir sonucu da İngilizlerin, rakiplerinin ve düşmanlarının kullanabileceği muhtemel kredi havuzunu kurutması olmuştur. İDHŞ buna rağmen darboğaza girmiş, 1803'te Maratha Konfederasyonuna karşı giriştiği savaşta iflasın eşiğinden dönmüştür. Şirketin borç/gelir oranı 1793'te yüzde 120'yken, 1809'da yüzde 300'ü aşmıştır.¹⁶¹

ASKERİ DEVRİM TEZİNİ 1750'DEN İTİBAREN GÜNEY ASYA'DA SINAMAK

Bütün bunlar göz önüne alındığında askeri devrim tezi, İDHŞ'nin on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Güney Asya'da hâkimiyeti eline almasını açıklamada nasıl bir sınav verir peki? Batının barut

157. Gommans ve Kolff 2001: 21.

158. Roy 2013: 1151.

159. Marshall 2005: 230, 251.

160. Roy 2013: 1139.

161. Roy 2013: 1138-1139.

teknolojisi (örneğin, çakmaklı tüfekler) ile taktik (örneğin, yay-
lım atışı) konularındaki üstünlüğünün, Avrupa'nın hâkimiyetini
açıklamada belirleyici olduğu hatta başlıca etmenlerden biri ol-
duğu düşüncesi pek muhtemel değildir.¹⁶² HDHŞ ve Portekizlile-
rin Güney Asya idareleri tarafından, karşılıklı silah ve bilgi akta-
rımı sayesinde 1700'lü yıllar boyunca askeri olarak kenara itildiği
gerçeğini bir kenara bıraksak bile, aradaki uçurumun pek de de-
rin olmadığı görülür. Bütün kanıtlar, İDHŞ'nin sonuç olarak bir
dizi Güney Asyalı ve Avrupalı rakibine üstün gelmesine olanak
sağlayan şeyin, onun kurumsal ve mali kapasitesinin üstünlüğü
olduğu fikrinin lehinedir.

Askeri devrim tezinin muharebe alanlarında yaşananlara
ancak kısmi bir açıklama getirebileceği kabul edildiği takdirde,
mali ve idari kapasitelerin altta yatan belirleyiciliğinin 1750-1800
yılları arasında Güney Asya'da olanları daha iyi açıkladığı söy-
lenebilir. Parker ve diğerleri, daha uzun vadede askeri başarının
altında yatanın, modern, etkin ordular ve donanmalar oluşturup
bunları desteklemek için girişilen modern devlet inşası olduğuna
vurgu yapar. Bu Darwinci mantığa göre, idareler rekabeti sürdü-
rebilmek için ya bu yeni biçime uyum sağlayacak ya da yenilgi-
yi kabullenecektir. İDHŞ'nin zaferinin sebebi, kuvvetli orduları
uzun yıllar boyunca Güney Asyalı rakiplerinden çok daha istik-
rarlı bir biçimde sahaya sürmeye muktedir dayanıklı askeri, mali
ve idari bürokrasileri inşa edip bunlara kaynak sağlayabilmesi-
ye, bu durum askeri devrim tezini haklı çıkarmaz mı?

Askeri devrim tezinin bazı veçhelerinin Güney Asya'da
geçerliliğinin olabileceğini söylemek, tezin entelektüel bütünlü-
ğünü oluşturan unsurların kapsamı düşünüldüğünde, çıtayı çok
aşağıya çekmek olacaktır. Askeri başarı açıklanırken, yönetimin
silah ve/veya taktik ve/veya disiplin ve/veya strateji ve/veya ma-
li-idari kurumsal özelliklerinden bir ya da birkaçındaki üstünlü-

162. Lynn 2008: 157.

ğüne başvurmak pek de titiz bir sınama sayılmaz. Bu etmenlerden bir ya da birkaçının işin içinde olmadığı herhangi bir sonucu hayal etmek güç olsa gerek. Askeri devrim tezi, içinden niyete mahsus bazı şartların seçileceği, karılacağı, eşleştirileceği bir muhtemel nedenler derlemesi değil, birbiriyle ilişki içindeki parçaların bir düzen içinde yan yana getirilip dizilmesidir. Bu çalışmada daha önce özetlenen tezin dizilimine ve mantığına dair pek az şey, o dönemde Güney Asya'da yaşananlarla uyum içindedir.

Teknolojik-taktik veçheden daha etkili olmuş olan, devleti inşa edici askeri-mali bileşen bile, İDHŞ'nin Avrupalı (Portekiz, Fransa) ve Asyalı devletleri dize getiren özel bir şirket, hadi diyelim kamu-özel melezi bir teşekkül olduğu gibi karması bariz bir sorunla karşı karşıyadır. Ne İDHŞ'nin Britanya devletinin basit bir uzantısı olduğu ne de kendi başına bir devlet olduğu fikrinin iler tutar bir yanı vardır.¹⁶³ Şirket aynı anda hem anonim bir ortaklık hem Babür imparatorunun vasalı, sayısız Güney Asya haraçgüzar devletinin hâmisidir; kendi adına doğrudan hükmü altındaki toplulukların sayısı da günden güne artmıştır. Hukuki statü bir yana, on sekizinci yüzyılda Güney Asya'yı ele geçirmek için gerekli askerlerin ve hazinenin büyük bir kısmı fiilen, Krallık ya da Parlamento tarafından değil Şirket tarafından toplanmış ve kontrol edilmiştir. Her ne kadar Britanya hükümeti, İDHŞ'nin Fransa'yla ya da diğer Avrupalı güçlerle olan ilişkisini gerektiğinde veto etmiş ya da yönlendirmiş, Avrupalı rakiplerini yenebilmesi için asker ve gemi desteğinde bulunmuş olsa da, Asya güçleriyle alakalı meselelerde müdahil olması çok daha küçük bir ihtimaldi. İDHŞ sonraları, on dokuzuncu yüzyılla birlikte ticari niteliğinin çoğunu yitirip Britanya hükümetine tâbi olmuş olsa da; bu alt kıtayı egemenliği altına almasından önce değil sonra gerçekleşmiştir.

163. Contra Bryant 2013.

SONUÇLAR

Özetlemek gerekirse, Avrupalıların Babürlüler ve Çinlilerle girdikleri ilişkileri kıyaslamak, ilgi çekici bazı benzerlikleri ve farklılıklar ortaya koyacaktır. Bunların ilki ve en bariz olanı, Asya imparatorluklarının kara kuvvetleriyle karşılaştırıldığında Avrupalılarınkilerin önemsiz kaldığıdır. On dokuzuncu yüzyıl öncesinde Avrupalılar ile Asya imparatorlukları arasında yaşanan uzun vadeli çatışma neredeyse yok denecek kadar azdır. Bunun da nedeni, Avrupalıların girecekleri herhangi bir savaşta kaybedecekleri yönündeki gerçekçi öngörüleridir. Bu açıdan bakıldığında askeri devrim kaynaklı herhangi bir avantaj emaresi olmadığı görülür. İkinci olarak, özellikle Avrupalıların ticaret yollarına erişime duyduğu ihtiyaç düşünüldüğünde, Avrupalıların askeri geriliğinin, büyük Asyalı güçlerle uzlaşmayı, çoğunlukla da onlara resmi olarak tâbi olmayı içeren geçici bir çözüm bulmak gerektiği anlamına geldiğidir. Üçüncü olarak, Afrika'da olduğu gibi Asyalı büyük güçlerden hiçbirinin, deniz rotalarını ve ticaretini denetim altına alma konusunda Avrupalılar kadar takıntılı olmayışı, iki grup arasında tavizler verilip uzlaşmaya varılmasını daha kolay hale getirmiştir. Benzer bir sonuçla uyum içindeki pek çok görüşten biri de şudur: "Erken modern dönemde Avrupalılar ile Hint kültürleri arasında bir 'fark' aranacaksa, bunun için en bariz yer kıyı şerididir... Avrupalılar 'denizleri silahlandırma' için, deniz ticaretinin uzun süredir 'serbest' olduğu ve siyasal iktidardan büyük ölçüde bağımsız ele alındığı Hindistan'da daha önce hiç görülmemiş yolların peşindeydi."¹⁶⁴ Dördüncüsü ise, Avrupalıların karada savaştığı zaman, İDHŞ'nin on sekizinci yüzyıl sonlarındaki seferleri de dahil olmak üzere, hayati bir biçimde yerel ittifaklara muhtaç oluşudur.

164. Washbrook 2004: 512.

Askeri devrim avantajlarının gecikmeli bir biçimde sahneye çıktığı 1700'lerin ortası Güney Asya'sını Batı yayılcılığının dönüm noktası olarak tanımlamak esas itibariyle, askeri devrim tezinin savunucuları için, bu kitabın merkezinde yatan eleştirinin de savunulan tezin de tersten tasdiki anlamına gelecektir. Buradan çıkacak kaçınılmaz sonuç, bu dönüm noktasından önce Avrupa'nın Amerika, Güney Asya, Güneydoğu Asya ve Afrika'da gerçekleştirdiği yayılmanın arkasında, en azından karadaki yayılmada, başka etmenler yatmasının şart olduğudur. Bununla beraber Parker'ın kitabının alt başlığının zaman aralığı 1500-1800 iken, tezinin kilit önermesi bu aralığı 1500-1750 olarak kısaltmaktadır.¹⁶⁵ Parker'ın çalışmasının kafa karıştırıcı yönü, geniş kapsamlı ve incelikli tarihsel tetkiklerinin, kendisinin askeri devrim ve Batının yükselişiyle ilgili görece yalın tezinin çoğunlukla altını oyuyor oluşudur. Bu da bir kez daha, Sanayi Devrimi sonrasındaki eğilimleri ve etkenleri, ondan çok daha farklı olan erken modern dönemin içinde bulma yönündeki tehlikeli eğilimi ortaya çıkarmaktadır.

Son mesele de, örgütsel öğrenme tezindeki paradigma yayılımı modelinin inandırıcılığıdır. Erken modern dönemde Güney Asya'da kayda değer ölçüde bir askeri alışveriş söz konusudur. Babür askeri sisteminin kendisi, Moğol, Türk ve İran modellerinin bir melezidir zaten. Güney Asyalılar barutlu silahları 1500'lerde coşkuyla benimserken, Osmanlılar da bu teknolojinin yayılmasında en az Avrupalılar kadar pay sahibidir. 1700'lerde Maysor'un Tipu Sultanı gibi hükümdarlar Avrupalı orduları taklit etmekle yakından ilgileniyordu ve Batılı paralı askerler oldukça fazla rağbet görüyordu. Yine de Giriş bölümünde belirtildiği üzere, paradigma yayılımı modelinin mantığının iş görebilmesi için belli başlı koşulların varlığı zaruridir: Nedensel ilişkileri öğrenmek görece kolay olmalıdır (basit münasebetler ve

165. Parker 1996: 4.

bolca malumatla), çevrenin değişiminden daha hızlı bir biçimde çevreyi öğrenmenin mümkün olması ve çıkarılan derslerin de reformlar vasıtasıyla uygulamaya sokulabilir olması gerekir. Bir önceki bölümde serimlenen içeriği göz önünde bulundurduğumuzda, bu koşullardan herhangi birinin oluşmuş olduğundan emin olmak güçtür.

Savaşta örgütsel öğrenmenin ne kadar zor olduğu, bir on altıncı yüzyıl örneğiyle açıklanabilir.¹⁶⁶ Güney Hindistan'ı hâkimiyeti altında bulunduran Vicayanagar İmparatorluğu, 1519'da Bicâpur Sultanlığına savaş açar. Bicâpur'un elinde yüzlerce top varken, Vicayanagar ordusunda yalnızca birkaç tane vardır ve süvarileri, okçuları, savaş fillere bel bağlamışlardır. Muharebe ve kuşatmanın ardından "modern" Bicâpurlular, "gerikalmış" Vicayanagra tarafından kati surette yenilgiye uğratılmıştır. İki taraf da bu sonucu mevcut güç yapılarının uygunluğuna yormuş, yenilen taraf daha fazla silah sahibi olma çabalarını aynen tekrarlamıştır. Ateşli silahların işe yararlılığı konusunda ortaya koydukları tepkiler birbirine zıt olsa da, Bicâpur ve Vicayanagra için nihai akıbet aynı olacak, ikisi de Babür İmparatorluğu tarafından yutulacaktır.

Eldeki tüm verilere göre Güney Asya 1700'lerde hızlı bir biçimde değişmekteyken, Babür İmparatorluğunun yavaş yavaş dağılışı da sosyo-ekonomik değişimlerin hem nedeni hem sonucuydu. Kuzeybatıdan İranlıların ve Afganların, 1730'larda ve 1760'larda gerçekleştirdiği istilalarla birlikte ortaya çıkan yeni tehditler varken, Avrupalılar bölge siyasetinde ilk kez asli oyuncular haline gelmişti. Pek çok idare, yerli ve yabancı kaynaklardan yeni ya da eski askeri fikirler, teknikler, teknolojiler alıp bunları melezleştirmenin peşindeydi. Bunca değişimin hüküm sürdüğü, istikrarın esamesinin okunmadığı böylesi bir karmaşa ve belirsizlik devrinde, ortamın değişim hızından daha hızlı öğrenme ihtimali de oldukça düşüktü.

166. Şuradan alınmıştır: Eaton ve Wagoner 2014: 19-21.

III. BÖLÜM

TARİHSEL BAĞLAMI İÇİNDE ASYA'NIN AVRUPA'YI İSTİLASI

Nasıl ki Avrupalılar Asya'ya doğru yayılıyorsa, Asyalılar da Avrupa'ya doğru yayılıyordu. Hatta muhtemelen 1500 ve 1600'lerde Asyalıların hükmü altındaki Avrupa toprağı ve nüfusu, Avrupalıların hükmü altındaki Asya toprağından ve nüfusundan fazlaydı. Bu durum, Britanya kuvvetlerinin Güney Asya'da hatırı sayılır sayıdaki bir nüfusu zapt etmeye başladığı 1750'lere kadar böyle devam etti. Bu fethin amili de modern bir egemen Avrupa devleti değil, fethin amili olan Asyalı bir imparatorluğa (Babürlüler) bağlılığını bildiren, egemenlik yetkilerine sahip bir şirket olan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi idi. Erken modern dönemde Avrupa'da bulunan Asyalılar, kökenleri Orta Asya'ya dayanan Türkî bir grup olan; Avrupa, Afrika ve Ortadoğu'da aşağı yukarı Roma İmparatorluğu büyüklüğünde bir alana hükmeden; merkezi 1453'ten itibaren son Roma başkenti Konstantinopolis olan bir imparatorluk kurmuş Osmanlılardı. Osmanlılar 1500'lü ve 1600'lü yıllar boyunca Avrupa'nın tamamında amansız bir tehdit olarak görülüyordu.¹

Peki, Osmanlı İmparatorluğu bu kitapta geçen savlar için neden merkezi bir yer tutuyor? İlk bölümde, Avrupalıların yüzyıllar boyunca birincil Batı dışı muarızı olmuş, Avrupalı büyük güçlerin uzun süreli, yüksek yoğunluklu savaflara girdiği yegâne unsur olan Osmanlıların neden, Batılı ve Doğulu güçler arasındaki askeri dengenin yön değiştirmesi hakkındaki iddialar için en uygun sınama olduğu açıklanacaktır. Sonraki bölümde Osmanlı askeri sistemini kısaca gözden geçireceğiz. Osmanlı'nın farklı sa-

1. Scammel 1989: 2.

vaş tarzlarını verimli bir biçimde bir araya getirmedeki mahareti ve daha da önemlisi, askeri devrimin tanımlayıcısı olduğu söylenen kritik bazı yeniliklere daha önce sahip olmaları, buradaki en önemli meselelerdir. Osmanlıların elinde, doğrudan sultanın emrinde olan, karmaşık bürokratik lojistik bir sistemle iyi ikmal edilen, Avrupalılar aynısını yapmaya başlamadan çok önce merkezi vergi gelirleriyle finanse edilen, ateşli silahlarla donatılmış daimi ve sürekli bir piyade ordusu vardı.

Sonrasında ise Osmanlılar ile Orta Avrupa ve Balkanlar'daki muhtelif rakipleri arasında yapılan, Batılı tarihçilerin geleneksel olarak odağında yer almış savaşları incelemenin yanı sıra, yerel güçler, Osmanlılar ve Avrupalı kuvvetler arasında vuku bulup çok daha az ilgiye nail olmuş Kuzey Afrika'daki mücadeleyi de tetkik edeceğim. Avrupalıların on dokuzuncu yüzyıl boyunca Kuzey Afrikalı hasımlarının elinde mütemadiyen yaşadığı hezimetler ve mağlubiyetler, Batılıların denizaşırı genişlemesinde önerilerindeki herkesi silip süpürdüğüne dair bütün iddiaları kesin bir biçimde boşa çıkarır. Bütün bu başarısızlıklar, İspanyolların ve Portekizlilerin Akdeniz'de başarısızlığa uğrayan seferlerine, Atlantik'e ya da Doğuya yaptıkları seferlerden çok daha fazla kaynak yatırmış olduğu gerçeğiyle birlikte daha da dikkate değer hale gelir. Osmanlılar, tam da askeri devrimin en mühim yüzyılı olduğu söylenen 1550-1650 yılları arasında Avrupa'da hâkim konumdadır. Düşüşlerinin ancak on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında ve Rusların elinde gerçekleşmiş olması, genel kabul gören anlatının öğretileriyle pek uyum içinde değildir. İşin ilginç, Osmanlı İmparatorluğunun, modernitenin kitabî örnekleri oldukları düşünülen Hollandalılar ve İsveçlilerden çok daha geniş kapsamlı ve uzun ömürlü askeri ve jeopolitik başarılarla imza atmış olduğu gerçeğine pek kıymet verilmemiştir.

Bu son nokta beni, bazı mühim ve daha genel hususların tetkikine doğru götürüyor. Osmanlılar ile önceki iki bölümde sunulan tarihsel kanıtları bağlam içine oturtunca, Batı hâkimi-

yetinin 1500'lerden itibaren başladığı efsanesinin büyük ölçüde zaman ve mekâna dair yaygın önyargılara dayandığı ortaya çıkmaktadır. Öncelikle teknolojik, askeri ve siyasi değişimlerin ancak ve ancak askeri devrimle sonuçlanabileceği yönündeki neden-sonuç dizgesinin Avrupamerkezci yorumlanması, diğer bölgelerdeki bulgularla uyuşmamaktadır. Geniş çaplı idari aygıtlarla desteklenen, ateşli silahlarla donatılmış daimi ordular ilk önce Asya'da ortaya çıkmıştır. Dahası, aynı barut teknolojisinin, çok farklı kurumsal bünyelerce başarılı bir biçimde benimsenmiş oluşu da, neden-sonuç ilişkilerinin Avrupa içinde ya da ötesinde deterministik bir biçimde tezahür ettiği fikrini çürütür. Zaman-sal önyargı, on dokuzuncu yüzyıldaki Avrupa hâkimiyeti, sanki modern dönemin eksiksiz özüyümüştü de, öncesinde gelen yüzyıllar Batının kaçınılmaz galibiyetinin habercisi olmaktan başka bir şey ifade etmiyormuş gibi bir okumanın önünü açar. Batı dışı güçler de, kendi felaketlerini bekleyen biçarelermiş gibi tasvir edilirler böylece.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNA GENEL BİR BAKIŞ

On üçüncü yüzyılın sonlarında Kuzeybatı Anadolu'da kurulan Osmanlılar, fetihlerini Balkanlara taşıyıp 1453 yılında da Konstantinopolis'i ele geçirdiler. Bu tarihten itibaren sultanlar, Roma imparatoru unvânını benimsediler. Osmanlılar sonraki elli yıl boyunca Balkanları hâkimiyeti altına alacak, kısmen Kırım Tatarlarının vasallığını temin etmelerinin yardımıyla Karadeniz kıyı şeridindeki egemenliğini genişleteceklerdi.² Geleneksel anlamda askeri tarihçiler tarafından pek önemsenmemiş olsa da, en görkemli fetihleri güney ve doğu bölgelerinde yaptıklarıydı.³

2. Davies 2007.

3. Black 2004b: 76.

1514'te gerçekleşen nihai Çaldıran Muharebesiyle birlikte Osmanlılar, Safevi İran ordusunu yenmiş, ardından gelen seferlerle de Anadolu'nun doğusu ile Kuzey Mezopotamya'yı fethetmiştir. I. Selim'in liderliğindeki Osmanlılar, Memlûk köle askerlerinin imparatorluğuna son verip, Mısır ve Suriye'nin hakimiyetini ele geçirmiş, böylelikle imparatorluklarının büyüklüğünü iki katına çıkararak 1,5 milyon kilometrekareye çıkarmışlardır.⁴ Babîâli, sonraki fetihlerle beraber Bağdat, Yemen, Kuzey Afrika, Batı Kafkasya ve Doğu Akdeniz'in denetimini de eline almış, bu sayede Basra Körfezi ile Kızıl Deniz'e erişim kazanmış elde etmiş ve kutsal şehirler olan Mekke ile Medine'yi zapt ederek halifelik unvanını ele geçirmiştir. Üstelik, güçlü bir donanma inşa eden Osmanlılar, keşif kuvvetlerini ve topçularını Gucerat, Etiyopya, Özbekistan ve Sumatra kadar uzak diyarlardaki müttefiklerinin yardımına da göndererek nüfuzunu o bölgelere kadar yaymıştır.⁵

Tarihçilerin dikkatini ise daha çok, 1526-1541 yılları arasında Macaristan'ın büyük çoğunluğunun ele geçirilmesinin ardından Osmanlıların Orta Avrupa'nın içlerine doğru yaptığı hamle çekmiştir. Bu hamleyle birlikte, Habsburglarla ve zaman zaman onların Hıristiyan müttefikleri Venedikliler, Polonya-Litvanya Birliği, Romanov Rusya'sıyla girişilen uzun süreli çekişmeler başlamıştır. En geniş topraklarına 1693'te ulaşmalarının ardından,⁶ Osmanlıların Avrupa'daki genişlemesi yüzyıl sonuyla birlikte gerilemeye başlayacaktır.⁷ Osmanlılar, 1730'ların sonlarında kadar Ruslar ve Habsburglar karşısında kayda değer zaferler kazanmış olsalar da, bu dönemin ardından Ruslar, Osmanlılar karşısındaki bir dizi savaştan etkileyici zaferlerle ayrılacaktır.

4. Agoston 2012: 113.

5. Casale 2010; Chase 2003; Black 1998: 31.

6. Tuck 2008: 497.

7. Wheatcroft 2008.

Osmanlılar, askeri devrim tezinin sınanması bakımından neden en iyi vakadır? Hristiyan Avrupa güçleri ile Osmanlılar arasındaki mücadelenin kronolojisi ilk bakışta tezin önermesini desteklemiş gibi görünebilir. Askeri devrim öncesinde Osmanlılar, Batılı hasımlarını mütemadiyen yenerek Viyana kapılarına kadar ilerlemiş, ama Batılı kuvvetler modernize olmaya başlayınca bu kuvvetler sultanın ilerlemesinin önüne set çekebilir hale gelmişlerdir. Otuz Yıl Savaşlarından çıkan dersler Kutsal Roma İmparatoru ve müttefiklerince kavranmaya başlayınca, Osmanlılara on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda müzmin hale gelecek büyük mağlubiyetlerin ilkinin 1600'lerin sonunda tattırmayı başarmışlardır. Parker Osmanlıları, modern teknolojilere sahip olup da, Avrupalı rakiplerine ayak uyduramamış olmaları bakımından Babürlüler ve Safevilerle birlikte değerlendirir; ona göre İslami imparatorluklar mevcut askeri sistemlerini ve siyasal kurumlarını bu teknolojilerin gerektirdiği şekilde intibak ettirmeyi başaramamıştır.⁸ Bu minvalde, ilkin Hodgson, sonrasında McNeill tarafından geliştirilen barut imparatorluğu tezi benzer bir biçimde de Osmanlılar,⁹ topları ilk başta kullanmaya başlamalarının sözümona onları siyasal merkezileştirmeye götürüp daha ileri reformların önünü kesmesiyle başarısızlığa mahkum olmuştur.

Erken modern dönemin, amansız bir Batı ilerlemesi dönemi olduğuna yönelik zımnî varsayıma itiraz etmek için, bu dönemde Kuzey Afrika'daki durumun Batı açısından bir hüsrana ve yıkım olduğu dile getirilebilir. Batının geri çekilişleri, mağlubiyetleri, başarısız fetih girişimleri, en az zaferleri kadar mühim ve öğreticiyken, ikinciye ilki aleyhine haddinden fazla vurgu yapıl-

8. Parker 1996: 136.

9. Hodgson 1974; McNeill 1982.

ması ortaya tahrif edilmiş bir genel manzara çıkarmıştır. Black'e göre, Batının zaferlerini Korte ve Vasko da Gama'dan başlatıp, 1757 Plaşı Muharebesinden on dokuzuncu yüzyıla uzanan düz bir çizgide sıralama, Batı hâkimiyetinin dört yüz yıl aralıksız sürdüğüne yönelik hatalı bir resim çizmektedir.¹⁰

Bazı tarihçilerin dikkat çektiği üzere, Osmanlılar ile Avrupa'nın Hristiyan güçleri arasında on beşinci yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar süren savaşlar, Batı ile dünyanın geri kalanı arasındaki askeri dengenin dönüşümüne dair önermeleri sınamak için pek çok açıdan en bariz zemini teşkil etmektedir. Ancak yüzyıllarca süren mevzubahis mücadele, bu bağlamda umulandan çok daha az ilgiye mazhar olmuştur.¹¹ Osmanlı örneği, askeri devrim tezinin önceki bölümlerde işaret edilen keşif seferlerine uygulanmasına dair pek çok sorunu açıklığa kavuşturmaktadır. İster Amerika'daki *konkistador*lara, ister doğudaki Portekizlilere, Hollandalılara ya da İngilizlere uygulansın, askeri devrim tezinde nükseden sorun, küçük keşif kuvvetlerinin hiç bir bakımdan aynı zamanlarda Avrupa'da büyük güçler arasında yaşanan savaşlardaki orduların yanından yöresinden geçmiyor oluşudur. Avrupa'nın 1750'lere kadar gerçekleştirdiği seferler, her iki tarafın da kurumsal ya da sosyo-ekonomik seciyesini sınavacak uzun vadeli seferberliklerden ziyade (Aztekler ve İnkalarla yapılanlar istisna olmak kaydıyla), öz itibarıyla küçük çaplı müsademelerden başka bir şey değildir.

Amerika, Afrika, Asya'da faal haldeki kendi hesabına çalışan maceraperestlerin ve egemen şirketlerin toplamı, "hakiki" Avrupa kuvvetlerinin ya da en azından Avrupa'daki büyük güçlerin savaşlarındaki orduların, donanma kuvvetlerinin yanından bile geçemediği içindir ki, büyük Batılı güçlerin onlara Batılı ol-

10. Black 2004b: 2; ayrıca bkz. MacDonald 2014: 27.

11. Black 1995: 99; Guilmartin 1995: 302-304; Agoston 1998: 129; Agoston 2005: 6; Agoston 2012: 110; Borekci 2006: 408.

mayan emsalleri üstünde belirgin bir avantaj sağlayan askeri devrimden fayda sağlayıp sağlamadığını saptamak güçtür. Yalın bir gerçek varsa, o da Avrupalı hiçbir büyük gücün Sanayi Devrimi sonrasına kadar Osmanlılardan başka bir Asyalı büyük güçle geniş ölçekli bir savaşa girişmemiş olduğudur. Batılıların deniz ötesi kuvvetlerinin devletlerine oldukça zayıf bağlarla bağlı olmaları sebebiyle, yüksek yoğunluklu savaşların savaşı verenler üstünde siyasal, toplumsal, ekonomik değişimleri zorunlu kıldığı; özellikle de bu büyüklükteki bir askeri rekabetin beraberinde getirdiği mali, idari gereksinimlerin merkezileşmiş egemen devletlerin oluşmasına sebep olduğu yönündeki kilit nitelikteki iddiayı sınamak oldukça güçtür. Ne açıdan bakılırsa bakılsın, Avrupalılarla Orta Avrupa'da, Balkanlar'da, Akdeniz'de ve Kuzey Afrika'da beş yüz yıl boyunca düzenli olarak büyük ölçekli savaşlara girişmiş oldukları için Osmanlılar büyük bir istisna olmanın yanı sıra, askeri devrim tezinin merkezi varsayımlarını sınamak için de en iyi örnektir.

Osmanlılar ile Avrupa'nın Hristiyan güçleri arasındaki bu çekişme, Avrupa sahnesindeki gelişmelerin yanı sıra diğer medeniyetlerle girilen askeri dengeyi birbirine bağlaması sebebiyle, askeri devrim tezi için bu kadar vazgeçilmez bir sınav teşkil ediyorsa, neden daha fazla dikkat çekmemiştir? Parker, Robert ve diğerlerinin ortaya koyduğu bir sebebe göre savaş yapma biçiminde erken modern dönemde yaşanan devrimin merkezi kıtanın batı yakasıyken (Hollanda, Fransa, İtalyan ve Alman devletleri, İsveç ve İspanya), doğudaki Avrupalılar bu hayati önemdeki yenilikleri ancak gecikmeli ve kusurlu bir biçimde kullanıma sokabilmişti.¹² Parker, Polonya-Litvanya Birliği'nden bahsederken (ki bu birliğin ortadan kalkışı, askeri cereyanlara ayak uyduramayanların başına neler geleceğine dair uzmanların en gözde kıssadan hisse hikâyesi-

12. Parker 1996: 35-37.

dir)¹³, nispeten geri olan Osmanlı ve Tatar hasımlarıyla karşı karşıya oldukları için ağırlıklı olarak süvari ordularına bel bağlamaktaki ısrarlarının akla yatkın olduğu kanısındadır.¹⁴ Aynı akıl yürütmenin izlerine, Habsburg ordularının karşısındaki Osmanlılar'dan bahsederken de rastlansa da,¹⁵ Parker başka meseler bağlamında meseleye değinirken Habsburg bu kuvvetlerini askeri devriminin arasında sayar.¹⁶ Başka bir yerde ise Osmanlıların askeri devrimi ancak "kusurlu bir biçimde tatbik ettikleri"ni öne sürer.¹⁷

Ancak sahadaki kuşatmalara, harekâtlara baktığımızda, bu cephedeki savaşın öyle ya da böyle Batı Avrupa'daki askeri gelişmelerden geride ya da izole olduğunu iddia edebilmek güçleşecektir. Agoston, ikna edici bir biçimde, Macaristan'daki Habsburg imparatorluk kuvvetlerinin Osmanlıların zaferlerine karşı 1500'lerin sonlarından itibaren askeri devrimin çekirdeğini oluşturan tedbirleri devreye soktuğunu ileri sürer:¹⁸ "Habsburglar, muharebe alanında Osmanlılara karşı, Avrupa askeri teknolojisi ve taktığının en önde gelen veçhesi olan piyadeleri on altıncı yüzyıl gibi erken bir tarihte kullanmaya başlamıştır."¹⁹ İmparatorluk kuvvetlerini şekillendiren, Roberts, Parker ve diğerlerine göre askeri modernleşmenin membaı olan, Felemenk bölgesindeki İspanya-Hollanda savaşının deneyimleri olmuştur. Habsburg kuvvetleri, Otuz Yıl Savaşlarının etkileriyle daha da değişmiş (Parker'a göre en kilit gelişmelerin 1500-1650 arası dönemde yaşandığını hatırlayalım),²⁰ bu da onları bir kez daha

13. Örnek Downing 1992; Ertman 1997; Glete 2002; bu görüşün eleştirisi için bkz. Frost 2000; Davies 2007; Stevens 2007.

14. Parker 1996: 37.

15. Parker 1995: 337.

16. Parker 1996: 173; Parker'ın Habsburglar ve askeri devrim hakkında yaptığı tartışma için bkz. Agoston 1998: 128, 9. dipnot.

17. Parker 1990: 173.

18. Agoston 1998, 2012.

19. Agoston 2012: 125.

20. Black 1995: 99.

rakiplerine nazaran askeri devrimin en ön safına yerleştirmiştir. Daha yüksek oranda misket tüfeği kullanımı, taktik olarak daha karmaşık manevraların tatbik edilebilmesi için erlere nazaran subay oranının daha da artırılması, daha fazla talim, emir komutanın merkezileştirilmesi ve harp okullarının, askeri kütüphanelerin kurulması bu değişimler arasında sayılabilir. Buradan bakılınca Osmanlılar en geç 1590 yılıyla beraber Macaristan'da ve çevresinde, Avrupalıların ortaya koyabilecekleri en gelişkin kuvvetlerle savaşmış demektir. Her ne kadar Agoston, Habsburgların hakimiyeti altındaki topraklarda, daha 1648'teki Vestfalya Barışı sonrasında bir merkezileşme süreci olduğunu teşhis ediyorsa da, belirgin biçimde konfederal olan Kutsal Roma İmparatorluğunun mali ve askeri desteği önemini sürdürmüştür. Bu teşekkülü, merkezileşmiş egemen devlet şemasına oturtabilmek oldukça zordur. Bununla birlikte Habsburg'un toprakları, her birinin kendine ait donanması, alayları ve ortak kararlarda veto hakkı olan Hollanda'nın yedi vilayetinden (önde gelen bir tarihçiye göre bunlar bir federasyondan çok bir ittifakı andırıyordu),²¹ açık bir biçimde daha birleşiktir. Erken modern dönem Avrupa'nın en gelişmiş ülkesi olarak sunulan Hollanda ile en başarısız sayılan Polonya-Litvanya Birliği arasında, fazlasıyla gayri merkezi olmaları, siyasal kararlara dair çoklu veto hakkına sahip olmaları anlamında bariz bir benzerlik olduğu hususunu tarihçilerin ve diğer araştırmacıların daha fazla dile getirmemiş oluşu şaşırtıcıdır.²²

Bu olgularla beraber düşündüğümüzde, askeri devrim tezinin doğru olabilmesi için "Mantıksal olarak Habsburgların [1500'lerin ortasından itibaren], Türkleri durdurmakla kalmayıp etkisiz hale getirmeleri beklenirdi," şeklindeki önermeye

21. Boxer 1965: 13.

22. Bir istisna için bkz. Rudolph ve Rudolph 2010.

katılmamak elde değildir.²³ Ancak bu söylenen şey, neredeyse bir buçuk yüzyıl sonra gerçekleşebilecekti. Parker askeri devrim için şart olan askeri yeniliklerin 1500'lerde ortaya çıktığını iddia ederken,²⁴ Roger kırılmayı daha da erkene alıp, bunları Batının denizaşırı hâkimiyeti için kritik olduğunu düşündüğü, piyade ve topçu sınıflarının yükselişe geçtiği 1400'lere tarihler.²⁵ Kesin tarihin ne olduğundan bağımsız olarak devrim ne kadar erken gerçekleşmişse, Osmanlıların önemi o kadar belirginleşir ve yüksek performansları, Batının askeri üstünlüğü tezine o kadar meydan okur. Dahası Osmanlılar, askeri modernliğin 1500'lerdeki en mükemmel örneği olan İspanyollara karşı da Kuzey Afrika'da başarıyla savaşmıştır. Bu da Osmanlıların Avrupalı güçler karşısındaki askeri etkinliğine dair ikinci bir kanıt teşkil eder. Bu coğrafyadaki büyük savaşlarda Faslılar ve Portekizliler de işin içindedir. Özetle Balkan ve Kuzey Afrika hudutları, Batının erken modern dönemdeki sözde askeri üstünlüğüne dair iddiaların sınanması için en uygun zemini sunmaktadır.²⁶

Müslümanlar ile Hristiyan güçler arasındaki mücadeleden deniz harbi de önemli bir bileşen olsa da, askeri devrim tezinin öncüllerinin sınanması için daha kullanışsız bir sahadır. Erken modern dönemde Akdeniz'deki savaşlarda, topla donatılmış okyanus geçen yelkenli gemilerden ziyade kürekli kadırgalar kullanılıyordu. Bunun genel anlamdaki bir geriliğe mi, yoksa Atlantik, Hint ve Pasifik Okyanuslarındaki koşullardan farklılaşan şartlara uyum sağlanmasına mı işaret ettiği sorusunun cevabı açıktır.²⁷ Hess'e göre;

Topların menzillerinin kısalığı (200 ile 500 metre) ve hareketlerinin öngörülemezliği, Akdeniz'in hafif rüzgârlarına uyum sağlایa-

23. Guilmartin 1995: 318.

24. Parker 1995: 341.

25. Rogers 1995b: 56, 60-61.

26. Black 1995: 104; ayrıca bkz. Guilmartin 1995: 302-304.

27. Guilmartin 1974, 1995; Glete 2000.

*bilecek kadar esnek teçhizatlı olamamaları ve Atlantik gemilerinin derin su çekimi, onların Akdeniz savaş kadirgaları karşısındaki etkilerini kısıtlamıştır. Kürekli gemilerin durgun havalardaki ve sığ sulardaki manevra kabiliyetleri çoğu zaman, Akdeniz sularındaki Atlantik yelkenlilerinin daha yüksek olan ateş güçlerinin ve seyri-sefer kabiliyetlerinin tesirini etkisiz hale getirmiştir.*²⁸

Kezâ Osmanlılar, Berberi korsanları kullanıp Hristiyan hasımlarını taciz ederek Akdeniz adalarındaki ve kıyı şeridindeki müstemlekelerini 1800'lere kadar ellerinde tutmayı başardıkları için, bu dönemde kadirga kullanımında ısrar etmenin öyle büyük bir stratejik maliyeti olduğunu söylemek de güçtür.²⁹

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA ASKERİ SİSTEM

Osmanlıların askeri başarısının kalbinde yatan şey, bozkırın at sırtındaki okçularından tutun da, ateşli silahlarla donatılmış profesyonel, daimi piyade düzenlerine, kuşatma mühendisleri ve topçularından, güçlü kadirga kuvvetlerine varana dek birbirinden çok farklı savaş taktiklerini kaynaştırmadaki esneklikleridir. 1300'lerden 1500'lerin sonunda kadar Osmanlı ordusu büyük ölçüde, Babürlülerinkine benzer bir sistemle silah altına alınan süvarilerden oluşuyordu. Şahıslara, miras bırakılamayan belli bir toprak parçasının (*tımar*) geliri tahsis ediliyor, bunun karşılığında da onlardan, belli sayıdaki maiyetiyle birlikte tam teçhizatlı süvariler olarak savaşlarda hizmet vermeleri bekleniyordu. 1500'lerde sayıları 50 bin ila 80 bin'i bulan bu kuvvetlere³⁰ *sipahi* ya da *tımarlı sipahi* deniyordu.

28. Hess 1978: 15.

29. Murphey 1993.

30. Murphey 1999: 37-39; Aksan 2011: 149; Agoston 2012: 115.

Sultanlar 1300'lerin sonundan itibaren kendi maiyetinde, saray süvarisi, topçu ve özellikle de Yeniçeri ("yeni asker") birliklerinden oluşan maaşlı, daimi kıtalar tutmaya da başladı. Sayıları 1400-1650 yılları arasında 20-30 bini bulan Yeniçeri kuvvetleri,³¹ sultanın Hristiyan tebaasından çocukluklarında alınıp piyade olarak yetiştirilen, 1500'lerin başından itibaren de özellikle misket tüfeklerini kullanmaları için eğitilen köle askerlerdi. Herkes-ten önce büyük ölçekli daimi ordular toplayabilen Osmanlılar, dikkate değer bir biçimde Avrupalı emsallerinin ilerisindeydi.³² Örneğin Habsburglar, buna denk daimi bir orduyu ancak 1600'lerin ortasında toplayabilmişti.³³ Yakın tarihli bazı çalışmalar Yeniçerilerin, Avrupalı rakiplerinden on yıllar önce yayılım ateşini (ki bu modernitenin totemi gibi bir şeydir) kullandığını iddia etmektedir.³⁴

Osmanlılar bunun yanı sıra geçici, başıbozuk yağmacı süvari kuvvetleri de topluyor,³⁵ Tatar vasallarından gelen, sayıları on binleri bulan ilave hafif süvari okçularıyla destekleniyorlardı.³⁶ 1500'lere gelindiğinde Osmanlı ordusundaki, hızlı hareket kabiliyetleri başarılarında önemli bir etken olan süvarilerin piyadelere oranı üçe bir civarındayken; 1600'lerle birlikte piyade neferlerinin sayısı gitgide artmış,³⁷ Habsburglara karşı verilen 1690'daki savaşta aynı oran bu sefer bire bir olmuştu.³⁸

Tarihçiler arasındaki genel kabul, Osmanlıların barut teknolojisinin, en azından 1600'lerin sonuna dek Avrupalılarınkine denk olduğu, bunun İranlılar ve Memlûkler karşısındaki başarı-

31. Murphey 1999: 45; Aksan 2011: 149-150.

32. Murphey 1999: 19, 32; Glete 2002: 39; Parrott 2012: 30; Agoston 2014: 93.

33. Agoston 2005: 23.

34. Borekci 2006; Agoston 2014: 96-98.

35. Aksan 2011.

36. Davies 2007.

37. Murphey 1999: 20.

38. Agoston 2014: 123.

larında da temel bir belirleyici olduğu yönündedir.³⁹ Barut imparatorluğu tezine göre, Osmanlıların büyük kuşatma silahlarında erken dönemde kazandığı başarı, onları düşük rekabet dengesi tuzağına (daha ileri reformlar yapma saikini ortadan kaldıran, “yeterince iyi” olan çözümlere sıkışıp kalma durumu) itmiş ve sonrasında Osmanlıların hafif sahra topraklarını kullanıma sokmakta başarısız olmasına sebep olmuştur.⁴⁰ Ancak 1980’lerden itibaren açılan Osmanlı arşivlerine dayanan daha yakın tarihli açıklamalara göreyse, bu bir efsaneden başka bir şey değildir ve sultanın askerleri, Konstantinopolis’te ve imparatorluğun başka yerlerinde bulunan dökümhanelerde üretilen orta ve hafif olmak üzere her türden topa sahiptir.⁴¹ Chase’in silahlara dair ansiklopedik çalışmasının sonucuna bakılırsa, “Ateşli silahlar sözkonusu olduğunda, Osmanlılar çok açık bir başarı hikâyesidir.”⁴² Murphey’in iddiasıysa, Osmanlıların pek çok Hristiyan monarka nispeten dini açıdan daha müsamahakâr oluşunun (örneğin, sultanın İberya’dan sürülen Yahudileri kabul etmesinin), dışarıdan gelen teknoloji aktarımına daha açık oldukları anlamına geldiği yönündedir.⁴³

Babıâli 1700’lü yıllara dek, lojistik, finans ve asker toplama konusunda Avrupalı hasımlarından daha yetkindi. Osmanlılar, Avrupalı rakiplerinden daha büyük orduları sahaya istikrarlı bir biçimde sürebiliyor, muharip güçlerinin sürekliliğini daha iyi sağlayabiliyordu.⁴⁴ Sultanların yararlanabildiği 20 ila 40 milyon arasında değişen nüfus,⁴⁵ Fransa’nın⁴⁶ ya da V. Şarklen’in denetimi altındaki Habsburg topraklarındaki nüfusa aşağı yukarı

39. Murphey 1999: 15; Chase 2003; Agoston 1998: 138-140; 2005.

40. Hodgson 1974; McNeill 1982.

41. Agoston 2005.

42. Chase 2003: 97.

43. Murphey 1999: 106.

44. Murphey 1999: 30-32.

45. Murphey 1999: 49; Dale 2010: 107; Aksan 2011: 143.

46. Glete 2002: 142-143.

denkti.⁴⁷ (Bununla beraber on dokuzuncu yüzyıldaki geri çekilişe değin Osmanlı İmparatorluğu nüfusunun yarıdan fazlasını Hıristiyanların oluşturduğunu vurgulamak gerekir.)⁴⁸ Safevilerle Mezopotamya çölleri, Habsburglarla Orta Avrupa gibi çok farklı bölgelerde savaşabildikleri göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlıların lojistik başarısı daha da dikkate değer hale gelir. İmparatorluk, sultanın nezaretinde çalışan dökümhaneler ve tersaneler sayesinde, silah ve gemi bakımından kendi kendine yetebiliyordu.⁴⁹ Yine doğrudan hükümdar tarafından inşa edilen, donatılan, toplanan ve kumanda edilen donanma, Avrupalıların devlet dışı çözümlere bel bağlamasıyla karşılaştırıldığında (Venedikliler bu duruma istisna oluşturuyordu) zamanının ötesinde görünüyordu.⁵⁰ Buna karşın, Osmanlılar da yerine göre özel teşebbüse başvurup Kuzey Afrika'da etkin olan korsanları istihdam ediyordu.⁵¹ Son olarak Osmanlılar, büyük orduları, donanmaları yıllar boyunca toplayıp ayakta tutarken, zamanının pek çok Avrupalı gücü arasında kural haline gelmiş olan yıkıcı iflaslara da çok daha az meyilliydi.⁵²

OSMANLILARIN AVRUPA SAVAŞLARI

Osmanlılar daha 1300'lerde Avrupa'ya akın etmiş, sonraki iki yüzyıl boyunca Balkanların büyük bir kısmını kendi boyundurukları altına almış olsa da, Avrupa'nın merkezindeki mücadelelerinin tarihi on altıncı, on yedinci yüzyılları bulur. Balkanlardaki çeşitli isyanları bastırmanın ardından, Osmanlılar Macaristan

47. Agoston 1998: 128.

48. Aksan 2007b: 268.

49. Agoston 2005.

50. Glete 2000: 96.

51. Murphey 1993; Colas 2016.

52. Murphey 1999: 32.

Krallığının güney savunma hattına hücum edip 1521 yılında, kritik önemdeki müstahkem şehri Belgrad'ı ele geçirdi. 100 bin kişilik bir ordu toplayan Muhteşem Süleyman, 1526 yılında, Hıristiyan topraklarında ilerleyip Mohaç'ta Macarlar ve müttefiklerinin karşısına çıktı. Macarların ezilip krallarının da öldürüldüğü savaş, Osmanlıların teknolojik, taktik, lojistik alanlarında Batılı emsalleri karşısındaki üstünlüğünü ortaya koymuştu. Osmanlıların profesyonel, talimli, misket tüfekli Yeniçerilerden oluşan çekirdek ordularının yanı sıra, seçkin topçuları da hayati önemde olduklarını kanıtlamıştı.⁵³ Guilmartin'in iddiasına göre, Macaristan'ın büyük bir bölümünü işgal etmelerini ve Viyana'ya vuruş mesafesinde (220 km kadar) konuşlanabilmelerini sağlayan Mohaç'ta elde ettikleri zafer, İspanyolların ve Portekizlilerin o zamana kadar Avrupa dışında kazandıkları zaferlerden stratejik olarak çok daha anlamlıydı.⁵⁴ Bu zafer aynı zamanda Osmanlıların 1529'da Viyana'yı kuşatabilmesinin önünü açmış olsa da, sefer mevsimi kapanmadan şehrin duvarlarını yarmayı başaramamışlardır.

Macaristan kralının Mohaç'taki ölümünün siyasi sonucu, tahtta hak iddia eden iki kişinin ortaya çıkması oldu. Bunlar, Yanoş Zapolya ve Habsburg hanedanından I. Ferdinand'dı. Osmanlılar Yanoş'u destekleyince, onun ve oğlunun hak iddiasını Habsburglara karşı savunmak için Macaristan'da tekrar savaşmak zorunda kaldılar. Ülke, Habsburglar tarafından yönetilen ama resmi olarak Kutsal Roma İmparatorluğunun bir parçası olmayan Macaristan Krallığı, Hıristiyan bir prens tarafından yönetilip Osmanlıların himayesindeki Transilvanya ve ilk hükümdarı Yanoş Zapolya olan Osmanlı Macaristan'ı arasında üç parçaya bölünmüş oldu. Osmanlılar 1541'de Budin'i ele geçirerek kontrollerini artırmış, 1551'de daha fazla Macaristan toprağı almaya

53. Agoston 2012: 117; Borekci 2006: 430.

54. Guilmartin 1995: 303.

devam ettirmiştir. Osmanlılar ve Habsburglar savaş faaliyetlerini sırasıyla İran'a ve Kuzey Avrupa'ya yöneltmeye başlayınca, bunu on altıncı yüzyılın sonlarına doğru bir barış dönemi takip etmiştir.

Hollanda-İspanya savaşında olduğu gibi, Macaristan'daki savaşta da hâkim olan muharebelerden çok muhasaralardır. Kuşatma savaşında benzeri olmayan bir maharet gösteren Osmanlılar, Adriyatik'ten Kuzey Macaristan'a kadar uzanan savunma hattında bulunan pek çok müstahkem mevkiyi 1540'a dek ele geçirmeyi başarmıştır.⁵⁵ Hayatta kalan Macaristan soslularının ve onların atadan kalma topraklarının zenginliklerinden ve Kutsal Roma İmparatorluğunun bahşettiği kaynaklardan faydalanabilen Habsburglar, çağının en gelişkini olan *trace italienne* tahkimatlarının bir araya getirilmesinden oluşan, uzunluğu bin kilometreyi bulan devasa bir yeni savunma hattının imarına girişmişti. Osmanlılar bu yeni tarzdaki topçu tahkimatlarını ele geçirince, bu çabalar da büyük ölçüde sonuçsuz kalmıştır. Hristiyan güçler arasındaki uyuşmazlık sultanın en büyük kazancı olmuş, olabilirse de buna mukabil Osmanlıların savunmadaki sebatkârlıkları da ortaya çıkmıştır.

Osmanlılar, Macaristan'da sefer dönemleri dışında da yaklaşık 25 bin kişilik bir garnizon tutmayı sürdürmüştür⁵⁶ ve ateşkeslerde bile daimi olarak düşük yoğunluklu çarpışmalar, müsademeler olagelmıştır. En uzun süreni ise, Hristiyan vasalların savaşın sonuna doğru Osmanlılara ihanet edip karşı kampa geçmesiyle birlikte, Osmanlıların ilk askeri, diplomatik bozgunlarını yaşadığı 1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşıdır.⁵⁷ Hristiyan güçler muharebe alanındaki yetkinliklerini geliştirmiştir, ancak Osmanlılar onlarla sonuna kadar mücadele edip önceki

55. Murphey 1999: 15.

56. Agoston 2012: 118.

57. İng. Long Turkish War –çn.

kazanımlarını ellerinde tutmayı başarır.⁵⁸ Bununla beraber Osmanlıların, Batı Macaristan'da lojistik operasyon kapasitelerinin sınırına dayandıkları netlik kazanmıştır. Devasa orduların Osmanlı topraklarının göbeğinden nakledilmesi ve ikmal edilmesi gerekliliği, ancak nispeten kısa süren seferler gerçekleştirebilecekleri anlamına geliyordu.⁵⁹ Habsburglar ise, on yedinci yüzyılın ilk yarısının büyük bölümünü kaplayan Otuz Yıl Savaşlarında tükenmişti.

Osmanlıların Viyana'yı ele geçirmeye dair son girişimi 1683'te gerçekleşti. Şehrin duvarlarının lağımlarla yıkılmasıyla başlarda kazanılan mücadele, kuşatmacılar Polonya-Litvanya Birliğinin süvari orduları tarafından sürülünce (askeri devrimdeki ilerlemelerle birlikte süvarilerin modasının geçtiği yönündeki kanı hatırlatılmalı) boşa çıkmış oldu. Ardından gelen on altı yıllık savaş, Kutsal İttifak'ın oluşmasıyla birlikte, ilk defa aynı anda bütün Hristiyan hasımlarını karşısına almak zorunda kalan Osmanlılar için büyük sorunlar oluşturdu. Kutsal İttifaka karşı Macaristan'da ve Balkanlar'da Habsburglarla, Ukrayna'da Lehlerle, Karadeniz civarında Ruslarla ve Yunanistan'da Venediklilerle savaşmak zorunda kaldılar. Mağlup olan Osmanlılar, 1699'da imzaladıkları Karlofça Antlaşmasıyla birlikte Macaristan'daki topraklarından feragat etmekle birlikte, başka yerlerde pek çok başka ödünler de vermişti. (Bunların bir kısmı on sekizinci yüzyılda geri kazanılacaktı.) Duruma dair bütün etmenlerin tahkik edilmesi araştırmacılar için (o zamanın aktörleri şöyle dursun) epeyce güç olsa da, Osmanlı'nın ilk kayda değer mağlubiyetini alma nedeninin, başlıca Hristiyan düşmanlarının hepsini birden karşısına almak zorunda kalışı olduğu söylenebilir.⁶⁰

58. Borekci 2006: 424-425; Agoston 2012: 111-112.

59. Murphey 1999: 21.

60. Murphey 1999: 10; Borekci 2006: 409; Agoston 2014: 124.

Lehler iç ihtilaflar ve askeri gerilemeyle boğuşurken, Osmanlıların on sekizinci yüzyılın ortasında Rusları, Venediklileri, Habsburgları savaşlarda ayrı ayrı mağlup edebilmiş olduğu gerçeği de bu izlenimi güçlendirmektedir. Osmanlılar ile Habsburglar arasında gerçekleşen son büyük savaştan galip çıkan Kutsal Roma İmparatorluğu değil, Büyük Petro'nun başında olduğu Rus ordusunu 1711'de, Venediklileri de 1715'te mağlup eden Osmanlı ordusu olmuştur. Habsburg ile Osmanlı orduları 1787-1791 yılları arasında da çarpışmaya devam etti, fakat bu, süregiden Rus-Türk Savaşının yanında tâli kalır. Ruslar bu savaşla önemli askeri ve diplomatik zaferler elde etmiş, Habsburglar ise eski kazanımlarına geri dönmek zorunda kalmıştı; böylelikle statüko da bozulmamıştır. Bundan kısa bir süre sonra, Kutsal Roma İmparatorluğu Napolyon tarafından nihai olarak mağlup edilecek ve dağılacaktır.

OSMANLILARIN ON SEKİZİNCİ YÜZYILIN ORTASINDAN İTİBAREN GERİLEMESİ

Osmanlıların on sekizinci yüzyılda yaşadığı askeri düşüş neyle açıklanabilir? Bir bakıma Osmanlıların Avrupa karşısında oluşturduğu tehdidin etkisinin azalması, Doğu ile Batı arasındaki askeri dengede gerçekleşen daha büyük bir değişimin ilk emareleri olması itibariyle, Doğu Hindistan Şirketinin aynı zaman aralığında ilkin Bengal'de, ardından da Güney Asya'da daha geniş biçimde gerçekleştirdiği fetihlerine paralel olarak görülebilir.⁶¹ Daha önce ortaya koyduğumuz kanıtlar, Avrupalıların 1500 ile 1750 yılları arasında genel askeri üstünlüğü elinde tuttuğu yönündeki iddiaların yanlış olduğunu ispatlamaktadır. Fakat bu dönemin ardından, özellikle de on dokuzuncu yüzyıl

61. Black 1998: 108; Chase 2003: 203.

boyunca Batının askeri üstünlüğü gitgide daha elle tutulur ve belirleyici hale gelmiştir. Avrupa'nın Avrupalı olmayan muarızları karşısında görelî askeri üstünlüğüne dair kavrayışımızı bu denli çarpıtan ise, bu dönemde yaşananları erken modern döneme isnat ederek okuma yönündeki hatalı eğilimin kendisidir.⁶²

Osmanlıların Avrupalı rakipleri üstünde hâkimiyet kurdukları 1453-1683 arası dönemdeki savaşların olağan hali, meydan muharebelerinden çok Osmanlıların her ikisinde de üstünlüğü elde tuttuğu kuşatmalarla neredeyse aralıksız gerçekleşen sınır baskınlarıydı.⁶³ Parker'ın tahkimatlara saldırmanın ve onları savunmanın, toprakların hâkim olduğu bir dönemde onu izleyen askeri, kurumsal, siyasal değişimlerin öncelikli saiki olduğu düşüncesini ele aldığımızda, Osmanlıların kuşatmalardaki yetkinliğinin daha geniş kapsamlı askeri devrim tezi için büyük bir önem teşkil ettiği ortaya çıkar. Bununla birlikte 1683-1699 savaşı alışılmadık sayıda (on beş) muharebeye sahne olmuş, Osmanlılar bunların ikisi hariç hepsinde mağlup olmuştur.⁶⁴ Bu da, Osmanlı askeriyesinde ve maliyesinde 1600'lerin ikinci yarısında başlayıp yoğunluğunu ve hızını bir sonraki yüzyılda artıracak olan büyük yapısal değişimlere denk düşer. Belli bir sayıda atlı asker sağlanması karşılığında, miras bırakılamayan toprak tahsisine dayanan *tımar* sistemi, bir ölçüde piyadelere yönelik artan ihtiyaçtan, bir ölçüdeyse tarım gelirinin askeri yükümlülükleri yerine getirmeye yetmemeye başlaması sebebiyle zayıf düşmüştür.⁶⁵ Bu da, masrafları doğrudan imparatorluk hazinesinden karşılanan, daha fazla yeniçerinin sahaya sürülmesine yönelik baskıyı artıracak ve oldukça büyük bir mali darboğaza neden olacaktır.⁶⁶ Kökeni,

62. Aksan 2007a: 1.

63. Murphey 1999: 1.

64. Agoston 2005: 201.

65. Aksan 2007a: 55; Aksan 2011: 149; Dale 2010: 133.

66. Murphey 1999: 16.

İmparatorluğun Hristiyan halkının çocuklarının toplanmasına dayanan bir köle ordusu olan yeniçeriler, gelirlerini takviye edecek yan işler tutmaya başlayıp verasete dayalı bir zümre haline gelmeye başladı.⁶⁷ Sultanlar da, piyade saflarını genellikle vilayetlerdeki yerel ayanın tarafından toplanan geçici kuvvetlerle doldurmaya başladı.

Bunun sonucunda yerel ayanın mali ve askeri gücü büyümüş, imparatorluk içinde merkezden gittikçe kopan bir zümre oluşmuştu.⁶⁸ 1500'lerde vergi gelirlerinin neredeyse yüzde 60'ı imparatorluk hazinesine giderken, 1600'lerin sonunda bu yerel şahsiyetler vergi gelirlerinin yüzde 75'ini kontrol etmeye başlamış,⁶⁹ daha sonra paylarını yüzde 80'in üstüne çıkarmışlardı.⁷⁰ Aksan, 1768-1770 arasında İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin askeriye için sultanın harcadığından üç-dört kat daha fazla para harcadığına işaret ederek önemli bir kıyaslama yapar.⁷¹ Geçici kuvvetlerin yerel olarak toplanmasına yönelik yeni düzenlemelerin getirdiği olumsuzluklardan biri de, savaşların kesintiye uğradığı zamanlarda eski askerlerin eşkıyalığa başlaması ya da sultana karşı girişilen isyanlara katılmasıdır ki, bu da imparatorluk maliyesinin sorunlarını daha da belirgin hale getirecektir.⁷² Osmanlıların kusursuz lojistiğe sahip oldukça büyük orduları harekete geçirmede sahip olduğu geleneksel istikrar ve Tatar müttefiklerinden gelen destek, 1700'lerin ilk yarısında bu geçici kuvvetlerin Avrupalı ordular karşısında yarışta kalabilmesi için genellikle yeterli olmuştur.⁷³ Osmanlılar, bir barış evresinin ar-

67. Agoston 2012: 129.

68. Aksan 2007a: 38; Aksan 2011: 152, 156-158; Agoston 2012: 112; Agoston 2014: 123; Barkey 2008: 228-229.

69. Agoston 2012: 1300.

70. Aksan 2007b: 262.

71. Aksan 2002: 256.

72. Aksan 2007a: 56-57; Agoston 2012: 127.

73. Guilmartin 1995: 321; Murphey 1999: 49.

dından Ruslarla yaptıkları bir dizi savaşta 1768'den itibaren art arda mağlubiyetler aldılar. Babiâli vergi gelirlerinin daha da azalmasından muztarip haldeydi, askeri lojistik sistemi çökmüştü ve kısmen bunun neticesi olarak, yeni kuvvetlerin taktik kusurları sürdürülebilir olmaktan çıkmıştı.⁷⁴

Osmanlı'nın askeri olarak gerilemesine dair, hem o zaman hem sonrasında çizilen resme göre, Avrupa orduları hızlı bir biçimde modernleşirken, dini, kültürel, yerel siyasi etkenler, sultanları modası gitgide geçen bir savaş yapma tarzına hapsedmişti.⁷⁵ Halbuki durgunluk, durağanlık şöyle dursun, imparatorluk 1650-1800 arası dönemde hızlı, kökten değişimlerden geçiyordu. Bu değişimler, her ne kadar yukarıda belirtildiği üzere asli olarak kurumsal ve mali değişimler olsa da, askeriye'nin değişimi üstünde de doğrudan etkiliydi. Genel anlamda, esas sorun teknoloji değildi, çünkü hem Osmanlılar hem de rakipleri Ruslar, silahları ve uzmanlığı Batı Avrupa'dan kolayca temin edebiliyordu.⁷⁶ 1700'lerdeki Osmanlı ordusu 1600'lerdekinden oldukça farklı olsa da, en önemli değişikliklerin bazıları etkinliği artırmaktan ziyade, tam tersine onu baltalama eğilimindeydi.⁷⁷ Örneğin, Yeniçeriler 1700'lere gelindiğinde talim yapmayı bırakmış gibi duruyordu.⁷⁸ Daha önce de belirtildiği üzere, Osmanlılar erken modern devrimin en kilit özelliklerinden çoğunu Avrupalı rakiplerinden çok önce benimsemiş oldukları için, imparatorluğun mevcut teşekkülü ile modern savaşın gereklilikleri arasında zorunlu bir bağdaşmazlık söz konusu değildi. On sekizinci yüzyılda gelen yenilgilerin ardından izlenmesi gereken yolun, Batı Avrupa'daki modelleri sıkı sıkıya taklit ederek değişimi hızlandırmak mı (geniş çaplı siyasal, toplumsal kısıtlara rağmen bunun mümkün olduğunu var-

74. Aksan 2011: 159; Agoston 2005: 204; Agoston 2012: 133-134.

75. Grant 1999; Aksan 2002; Agoston 2014; Kadercan 2013/2014.

76. Murphey 1999: 14; Grant 1999: 182, 200; Chase 2003: 93-95.

77. Agoston 2012: 125.

78. Aksan 2007a: 53.

sayarak), yoksa çürümeye yüz tutan geleneksel Osmanlı kuvvetlerini tadil etmek mi olduğu açık değildi. Bir araştırmacının kısa ve özlü bir biçimde dile getirdiği üzere, “Yenilgi aşikâr olsa bile, yenilginin sebebinin ne olduğu ya da münferit bir mağlubiyetin uzun vadeli askeri potansiyel üzerindeki etkilerinin ne olacağı çoğu zaman pek açık değildir.”⁷⁹

Osmanlıları yıkıma götüren Avrupalı aktörün, en Avrupalı kimliğine yönelik en zayıf iddiaya sahip aktör oluşu da oldukça ironiktir. 1686-1699 yılları arasındaki muzaffer Kutsal İttifakta oynadıkları rolün yanı sıra, Babiâli karşısında 1768-1829 yılları arasında dört savaş kazanan da Habsburglar değil Romanov Rusya’sıydı. Serfliğe dayanan toplumsal yapısının yanı sıra, Batıdan taşınan teknolojiye en az Osmanlılar kadar bağımlı olan Ruslar,⁸⁰ askeri devrim tezine pek de iyi bir örnek değildir, zira tarihçiler, sosyal bilimciler tarafından modernliğin timsalleri olarak görülen Hollandalılar, İsveçliler, İngilizler ve Fransızlardan oldukça uzaktırlar. İşin aslı, “geri kalmış” Ruslar, Osmanlıları mağlup etmelerinden çok evvel, Büyük Kuzey Savaşının 1721’de bitişiyle beraber, modernliğin numunesi olan İsveçlilerin büyük güç statüsüne de son vermişti.⁸¹ Parker, Chase, Hoffman ve diğerlerinin iddiaları, Rusların sıklıkla “yanlış” rakipler olan atlı göçerlerle savaştığı için askeri rekabetin getirilerinden tam anlamıyla faydalanamadığı yönündedir.⁸² Prusya kralı Büyük Frederik bile, Rusya’nın Osmanlılar karşısında 1768-1774 yıllarında kazandığı zaferleri benzer bir biçimde, “tek gözlü bir adamın hepten kör olan ötekini pataklamasi” olarak görerek aşağılamıştır.⁸³ Ancak Frost, “Büyük Petro dönemi Rusya’sı, yirminci yüzyılda çok daha açık hale gelecek olan, modern

79. Tuck 2008: 498.

80. Ralston 1990; Stevens 2007.

81. Frost 2000: 13.

82. Hoffman 2015: 90; Aksan 1993: 222. Aslında Rus çarları, 1683’e kadar Tatar hanına haraç ödemiştir (Black 1998: 15).

83. Aksan 1993: 224.

askeri teknolojiye sahip küçük bir askeri elitin, geri kalmış, tarımsal ekonomiyi arkasına alarak devasa bir gücü ele geçirip muhafaza edebileceği gerçeğinin erken dönemdeki kanıtlarından biridir,”⁸⁴ diyerek onun başarısına dikkat çeker.

KUZEY AFRIKA

Portekizliler ile Habsburgların Kuzey Afrika’da yaşadığı hezimetler, dayandıkları sınırlar, Avrupalıların erken modern dönemde Batılı olmayan hasımları karşısında girdiği denizasırlı seferlerde yenilgi yüzü görmedikleri yönündeki kanıyı düzeltmek için iyi bir vesiledir. Bu seferler, Avrupa’nın barut teknolojisindeki ilerlemelerinin ne denli gelip geçici olduğunu, daha da önemlisi muharebe alanındaki daha sınırlı meseleler karşısında geniş çaplı bağlamsal etmenlerin nasıl ağır bastığını ortaya serer. Bu resim belki de, Batı muzafferliğine dair standart klişelerle uyum içinde olmadığı için nispeten daha az ilgiye mazhar olmuştur.⁸⁵ Ancak bu görece az bilinirlik, bölgedeki muharebelerin tali kaldığı gibi bir olguya isnat edilemez. Hem Osmanlılar hem de Portekizliler, erken modern dönemdeki en geniş çaplı donanma seferlerini Kuzey Afrika’ya gerçekleştirmiştir ve bu seferlerde kullanılan kuvvetler, Hint Okyanusunda ya da Amerika’da kullanılanların hepsinden çok daha geniş çaplıdır. İberyalılar 1580’e kadar devam edecek bir yüzyılı aşkın bir süre boyunca, yarımadanın fethini (ki ancak Gırnata’nın ele geçirilmesiyle 1492’de tamamlanabilmiştir), Akdeniz’in diğer kıyısına doğru genişletmeye dair bitmek bilmez hayallere kapılmıştır. Hatta Portekiz kralı zafer kazanacağını umarak kendisine “Portekiz’in ve Afrika Denizinin İki

84. Frost 2000: 320.

85. Hess 1978; Cook 1994; Black 2004b: 79.

Yakasındaki İki Algarve'nin⁸⁶ Kralı" unvanını layık görmüştür.⁸⁷ Gelgelelim Portekizliler en büyük, en dikkat çekici yenilgilerini Fas'ta tadacaktır. Osmanlılar ve müttefikleri tarafından hezime uğratılan Avrupalılar, Kuzey Afrika kıyılarında yer alan önemsiz karakolları ellerinde tutabilmek için muazzam paralar dökmek zorunda kalacaktır.

Bu girişimlerden daha evvel ise Portekizlilerin, Cebelitarık Boğazının hemen yanındaki şehir devleti Sebte'yi fethi gerçekleştirmiştir. Tarihçiler bu fethin altında yatan ekonomik saikler olduğunu kaydeder. Sebte, trans-Sahra altın ticareti için önemli bir noktadır, etrafındaki topraklar da hem tahıl hem tekstil üretimi açısından zengindir. Bununla beraber tarihçiler ruhunun Haçlı muhtemelen daha da önemli bir yer tuttuğu kanısındadırlar. Portekizliler bu topraklara dair hak iddialarını, pek de ihtimal dahilinde olmayan bir biçimde, Vizigotların Kuzey Afrika'da kurduğu krallığın meşru vârisi olduklarına dayandırmıştı.⁸⁸ Harekât başarılı olsa da (bizzat kral ve üç oğlu tarafından yönetilmişti), on yıllar boyunca Sebte'yi savunmanın ötesinde pek fazla bir şey gerçekleştirilemedi. Portekizliler 1458'den 1520'lere kadar, özellikle Fas'ın Atlantik kıyısında bir dizi başka liman ve karakolu zapt edip onları tahkim etti. Gemi ve toplarda elde ettikleri neredeyse üstünlük sayesinde, Tanca gibi kıyıda yer alan kuşatılmış toprakları sayıca çok az oldukları zamanlarda bile zapt edip ellerinde tutabildikleri için, Portekizlilerin başarıları birçok açıdan askeri devrimin örüntüleriyle uyum içindedir.⁸⁹ Habsburg kuvvetleri de benzer bir başarıyı yine bir ölçüde askeri teknolojiye dayanan yetkinliklerinden kaynaklı olarak, Akdeniz kıyı şeridinin daha doğusunda yer alan Melîle (1497'de, bugün

86. Algarve: Portekiz'in güney ucundaki bölge. Arapça al-Garb'dan [Batı] –ed.n.

87. Cook 1994: 83.

88. Cook 1994: 85; Disney 2009: 2.

89. Disney 2009: 11; Cook 1994: 84.

hâlâ İspanya'nın elindedir), Cezayir şehri gibi limanların zapt edilmesinde gösterdi.⁹⁰

Bu erken dönem zaferleri açıklamada aynı ölçüde önem arz eden bir başka şeyse, kabileler arası savaşlar, müzmin veraset mücadeleleriyle bitap düşmüş Mağrip boyunca yerel idareler arasında bir birlik olmayışıdır. Avrupalılar rüzgâr tersine dönmeyen önce bile Afrika, Asya'nın başka yerlerindeki sınırlarının hatırlattığı üzere, yaptıkları fetihlerin stratejik sınırlarının az çok farkındaydı. Portekizliler ve İspanyollar çoğunlukla gemilerinin silahlarının menzili çapında hâkimiyet kurabiliyor, kıyıdaki müstahkem mevkilere yapılan baskınların ötesinde, ordularının etki gücü denizden uzak bölgelerde keskin bir biçimde düşüyordu. Yerel Müslüman eşrafın bazılarını kendilerine müttefik ve vasal yapmayı başarmış olsalar da, Hristiyanlar ile Müslümanlar, özellikle de yakın zaman önce İspanya'dan sürülen Müslümanlar arasındaki dini husumet, yerel halkları Avrupa hükmü altına alma yönündeki çabaları büyük ölçüde zorlaştırmıştır. İlk dönemki fetihler, Sahra ticaretinin yönü Portekizliler ile Habsburgların hâkimiyeti altındaki limanlara kaydırıldığı için kâr getirebiliyordu.⁹¹ Özellikle Kuzey Avrupa'dan gelen başka Avrupalı mütecavizler bu ticarete sokulmaya başlayıp, yerel tüccarlar da zaman içinde alternatif güzergâhlar bulunca, Kuzey Afrika'da tahkimat ve garnizon tutmanın maliyeti, getirilerini büyük ölçüde aşmaya başladı. Portekizliler en sonunda Mağrip'teki yerleşimlerini ellerinde tutabilmek adına, bu karakolların hasılatının elli katını harcar oldular.⁹² Portekizliler ile İspanyollar, en sonunda Kuzey Afrika'da kazanamayacaklarının, zararlarını bile tazmin edemeyeceklerinin farkına vardı.⁹³ Kaynakları bu bölgeye

90. Hess 1978: 12.

91. Hess 1978: 32.

92. Pedreira 2007: 56, 59.

93. Hess 1978: 42.

akıtma, elde kalan karakollara on yıllar, hatta yüzyıllarca tutunma kararı, prestij ve ideolojinin rasyonel kâr-zarar hesaplamalarına baskın geldiğinin bir kanıtıdır.

Avrupalıların akınını önce durdurup sonra tersine çeviren iki önemli askeri gelişme, Fas kuvvetlerinin güçlendirilip bir araya getirilmesi ve Mısır'ı fetheden Osmanlıların batıya doğru yayılmasıydı. İspanya'dan gelen Müslüman muhacirler, Avrupalı silah kaçakçıları, ilticacılar, Osmanlı topçuları ile yerli yaratıcılığın bir araya gelmesi sayesinde Faslılar, Portekizli rakipleriyle aralarındaki farkı kapatabildi. (Portekizliler adına savaşan topçuların çoğunluğunun da Fransızlar, Almanlar ve İtalyanlardan oluşan yabancılar olduğu vurgulanmalı).⁹⁴ Portekizliler önemli müstahkem mevkielelerinden bazılarını kaybedince (örneğin, 1515'te Marmora, 1539'da Agadir), ellerinde kalan kaleleri düşmanları Müslüman topçularından koruyabilmek için topa dirençli modern tasarımlarla yeniden inşa etmenin yüksek maliyetiyle yüzleşti. Tabii bu zorunluluk da krallığın Kuzey Afrika'daki sahip olduğu topraklar dolayısıyla içine girdiği net kaybı daha da artırdı. Bunun sonucunda Portekizliler 1542-1545 arasında üç tane hariç bütün yerleşimlelerinden geri çekilmiş olsa bile, daha en kötüsü gelmemişti.

Genç kral Sebastian, 1578 yılında krallığın yıllık gelirlerinin yarısına mal olan 20 bin kişilik bir ordunun başına geçti ancak Portekiz hem kralın hem de ülkedeki soyluların büyük bir kısmının Fas'taki muharebe alanında katledilmesiyle sonuçlanan mutlak bir yenilgi yaşadı.⁹⁵ Faslılar muharebede kullanılan ateşli silahlar bakımından Portekizlilerle denkti, onlara galibiyeti getirense liderliklerinin, disiplinlerinin ve süvarilerinin üstünlüğü oldu.⁹⁶ Bir tarihçiye göre bu vaka, "denizaşırı yayılma süreci

94. Cook 1994: 124.

95. Cook 1994: 247-254.

96. Cook 1994.

boyunca Portekizlilerin yaşadığı mutlak suretteki en büyük askeri felakettir.”⁹⁷ Krallık vârisiz kalmış, arkasından gelen belirsizlik ve zafiyet dönemi İspanyolların ani istilasının önünü açmış, bunun sonucunda da İspanyol kralı Portekiz kralı unvanını almıştır. Portekiz’in Avrupa dışındaki girişimlerinin, bizzat krallığın bağımsızlığına yönelik can alıcı, vahim sonuçlar yarattığı söylenebilir.

Kuzey Afrika’daki Osmanlı-Habsburg mücadelesi 1518’de başladı. İspanyol kuvvetleri Trablus’u 1510’de ele geçirmişti. O sıralarda Habsburgların Akdeniz’in her iki yakasındaki müstahkem mevkiileri ve nakliyeleri, görkemli bir amfibik kuvveti toplayıp çeşitli müşterilerinin hizmetine sunan, devlet dışı askeri girişimciler olan, Türk Barbaros kardeşlerin tehdidi altındaydı. Barbaros Oruç [Oruç Reis], Mısır’ı daha yeni Memlûklerin elinden alan Osmanlılardan yardım isteyip karşılığında biatını sundu. Sultan kabul edince, yeni topraklar üstündeki hükümdârlığının simgesi olarak adına Cuma hutbesi okutuldu, sureti paranın üstüne basıldı. Cezayir kenti ve Tunus, imparatorluğun iki yeni vilayeti oldu (daha sonra Trablus bir üçüncüsünün merkezi olacaktı), Oruç’un kardeşi Barbaros Hayreddin Cezayir valisi, ardından da bütün Osmanlı donanmasının büyük amirali [kaptan-ı deryası] oldu. Sultan, yeni topraklarındaki kazanımlarını güvence altına almak, Hristiyanların püskürtülmesinde yardımcı olmak için kıymetli tedariklerle dolu gemileri ve yeniçeri birliklerini ona gönderdi.

Kutsal Roma İmparatoru V. Şarklen, bugünkü Cezayir ve Tunus kıyılarını ele geçirebilmek için sarf ettiği çabayı gitgide artırmış, bir noktada *konkistador* Hernán Cortés’in bile desteğini arkasına almıştı. Habsburgların, kritik limanları alıp elde tutmak için seferber ettiği ve sayıları 30 bini bulan kuvvetleri, İngiltere’yi fethetmek için 1588’de tahsis edilen İspanyol Armadasından bile bü-

97. Disney 2009: 19.

yüktür. Osmanlıların ise, Tunus'u yeniden zapt etmek için 1574'te topladıkları 100 bin kişilik devasa kuvvet, üç yıl önce İnebahtı'daki donanmadan bile büyüktür ve bu Osmanlılar için yüzyılın en pahalı seferi olacaktır.⁹⁸ Habsburg müstahkem mevkillerinin, *trace italienne* tasarımlarına göre modernleştirilmesi, her ne kadar Osmanlıların işini güçleştirmiş olsa da bu limanlar hâlâ savunmasızdı.

Tunus için girilen, Osmanlıların kazandığı muharebenin ardından iki imparatorluk da dikkatini başka yerlere çevirir. İspanyol Habsburglar, Protestan düşmanlarına gün geçtikçe daha fazla odaklanırlarken, sultan hedefini doğudaki İran Safevilerine çevirir. İspanyollar birkaç karakolda tutunmayı başarmıştır, ancak Osmanlı etkisi halen baskın haldedir. Müslüman korsanlar ve yağmacılar, topla donatılmış yelkenli gemilerle yük gemilerini, liman şehirlerini talan etmeye devam etmiş ve saldırılarını İngiltere, İrlanda ve hatta İzlanda'ya kadar taşımıştır.⁹⁹ Tüm bunlar olurken Osmanlılar çoğunlukla yerel Arap ve Berberi rakipleriyle mücadele halindeydi. Çoğu zaman belirleyici olan sultanın birliklerinin üstün disiplini ve ateş gücü oluyordu.¹⁰⁰ Hal böyleyken, Avrupalıların deniz fetihlerinde de, on altıncı yüzyılda muharebe sahasında barutlu silahların kullanımıyla ortaya çıkmış yeniliklerde de bir tekeli söz konusu değildi. Babıâli, Kuzey Afrika üstündeki hükümdârlığını (genel anlamda doğrudan denetimi olmasa da) on dokuzuncu, yirminci yüzyıla dek sürdürmüştür.

Batı yayılmacılığının bu bölgedeki kısıtlarını göz önünde bulundurmak açısından, Portekizlilerin bu bölgeye, Avrupa dışındaki bütün teşebbüslerinden çok daha fazla asker, gemi ve para vakfettiğinin altını çizmek önemlidir. *Estado da India* ile Albuquerque'nin Goa, Hürmüz, Malaka'yı fetihlerinin gerçekleştiği kritik önemdeki ilk on yıl boyunca bile, "aralıksız, muazzam ve pa-

98. Hess 1978: 95.

99. Hess 1978: 121.

100. Cook 1994: 181.

halı askeri intikallere” sahne olan Fas, Portekiz’in birincil önceliği olmayı sürdürdü.¹⁰¹ Portekizlilerin doğudaki harekât kuvvetlerinin sayısı hiçbir zaman 2.000’i geçmezken, 1415’te Sebt’e gerçekleştiren ilk saldırıda 20 bin, 1478’te Asila’ya yapılında 30 bin, 1578’teki nihai ve ölümcül seferde ise yine 20 bin asker yer almıştı.¹⁰² “Ele geçirilecek bir Asya, harcanacak çok az kaynak varken Lizbon, askerleri ve parayı Fas için savuruyordu,” diye ifade eder bu durumu Cook.¹⁰³ Habsburglar da benzer büyüklükteki kuvvetleri Cezayir, Tunus ve Libya’ya Osmanlılarla savaşmak üzere göndermişti. Bu nedenle Portekizlilerle Habsburgların Kuzey Afrika’daki stratejik hedeflerini gerçekleştirmedeki başarısızlıkları, kararlılıklarındaki bir eksikliğe isnat edilemez. Faslılar kendi evlerinde olsalar da, Hristiyan güçler ile Osmanlılar kendi iktidar merkezlerinden aşağı yukarı eşit bir mesafede savaşıyorlardı. Avrupalıların denizdeki gücü, Kuzey Afrika’daki küçük idareler karşısında kazanılan başlangıçtaki zaferlerde önemliydi, fakat bu güç Osmanlı donanmasını kesin olarak yenilgiye uğratmada (İnebahtı sonrasında bile), Batı Akdeniz’e büyük keşif kuvvetleri konuşlandırmalarının ve ikmal etmelerinin önüne geçmede ya da Berberi yağmacıları sindirmede bile yetersiz kalmıştı.¹⁰⁴ Askeri örgütlenmelerin savaştan ne öğrendiklerine (ya da öğrenmediklerine) dair kitapta yer alan daha geniş dersler açısından, İspanyolların Kuzey Afrika’da Osmanlılar karşısındaki başarısızlıklarını nasıl açıkladıklarına dikkat etmek mühimdir. “İspanyollar, Türklerin savaş hünerlerinin, özellikle de disiplinlerinin hakkını teslim ediyordu etmesine, ama Hristiyanların başarısızlıklarının nedeni, düşmanın gücüne değil, liderlerin kifayetsizliğine ya da gezegenlerin konumuna isnat ediliyordu.”¹⁰⁵

101. Disney 2009: 2, 13.

102. Disney 2009: 13.

103. Cook 1994: 144; ayrıca bkz. Glete 2000: 78.

104. Murphey 1993; Colas 2016.

105. Hess 1978: 193.

Askeri devrim teziyle Doğu-Batı dengesinin ışığında Osmanlılar hakkında neler söyleyebiliriz? Birincisi, dönemselleştirmenin önemi ve anakronizmin tehlikeleri olacaktır. Osmanlılar 1400 ile 1650 yılları arasında Avrupa ve Akdeniz'deki en başarılı fatihlerken, bundan bir yüzyıl sonra da geniş kazanımlarını büyük ölçüde elinde tutabilir, herhangi bir Batılı büyük gücü alt edebilir durumdaydı. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısı boyunca Osmanlı'nın gücünde hiç kuşkusuz bir düşüş olmuştur; hal böyleyken, Osmanlılar hakkındaki "Avrupa'nın hasta adamı" tasvirini on yedinci, hatta on altıncı yüzyıllara değin götürmek konusunda epeyce hatalı bir eğilim söz konusudur. Bu yolla, zamanının süper gücü sanki biçare bir biçimde kendi felaketini bekliyormuş gibi resmedilir. Sonrasında tartışılacağı üzere, Osmanlılar kendi doruk noktalarını açık bir biçimde geride bırakmış olsa da, hiçbir yerde, Avrupa modernitesinin sembolü olduğu söylenen Hollanda, Portekiz ve İspanya devletleri kadar büyük ölçüde yahut hızlı şekilde düşmemişlerdir. Bahsi geçen Avrupalı güçlerin hepsi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde yıkılmasından çok daha evvel fethedilmiştir.

Peki ya, askeri devrim tezini daha detaylı bir biçimde ele alırsak? Roberts ve Parker'ın devrimci değişimlerin en parlak çağı olarak tanımladığı dönemde, Osmanlılar, yeni tekniklerin öncüsü olduğu söylenen İspanyollar ve Kutsal Roma İmparatorluğu gibi Avrupalı rakipleri karşısında üstünlüğü elinde tutuyordu. Askeri devrim, Rogers ve Guilmartin'in iddia ettiği gibi daha erken bir tarih olan geç dönem ortaçağa tarihlendiği takdirde,¹⁰⁶ Osmanlı'nın Batılı güçlere yaşattığı yenilgiler daha da dikkat çekici, teknoloji, taktik, lojistikteki erken dönem ilerlemeleri daha da takdire şayan hale gelecektir. Black'in dile getirdiği üzere,

106. Rogers 1995b; Guilmartin 1995.

“Roberts’in bahsettiği dönemde [1550-1650] ya da daha öncesinde askeri bir devrim gerçekleşmiş olsa da, Hristiyanlık ile İslam arasındaki askeri dengede belirleyici bir değişime, sınırlarda bir harekete sebebiyet vermemiş, üstelik bu durum Kuzey Afrika’daki Hristiyan askeri varlığının ehemmiyetsiz mahiyetiyle daha da vurgulanmıştır.”¹⁰⁷

Parker şu ifadeleriyle, bir anlamda kendi tezinin en şiddetli eleştirilerinden birini yapar:

*Türkler 1606’de Girit’i Venediklilerin elinden almış, 1711’de Rusya’yı, 1737-39’da Avusturya’yı büsbütün yenilgiye uğratmıştır... İspanyolların Cezayir’e 1775, 1783, 1784’te gerçekleştirdiği saldırılar başarısızlığa uğramış, Napolyon bile 1799’da Akka’yı ele geçirmeyi başaramamıştır... Büyük İslam devletlerinin –tıpkı Asya imparatorlukları gibi– devasa orduları harekete geçirip devamlılığını sağlamadaki dirayetleri sayesinde Batılıları kendilerinden uzakta tutmayı başardıkları kesindir. Avrupalılar Müslüman kuvvetleri, Türklerin 1683’te Viyana dışında yaşadığı hezimet gibi, büyük yenilgilere uğratmayı başarmış olsa da, unutulmamalıdır ki, Avrupalılar İstanbul’un kapılarını dayanamamıştır, Viyana kapılarına giden Türklerdir.*¹⁰⁸

[Parker,] Osmanlılara Batı tarafından galebe çalınmasının ancak Sanayi Devriminin gelişyle gerçekleştiğini söyleyerek konumunu revize eder. Bununla beraber, taarruz anlamında olmasa da Batının, Osmanlıların 1500’lerdeki dizginsiz ilerleyişini yavaşlatmasını mümkün kılması açısından erken modern dönem askeri devrimin önemini sürdürdüğü kanısındadır.¹⁰⁹ Daha önce de belirtildiği üzere Batının kazandığı savunma zaferleri, Safevilerin doğuda kazandıklarıyla beraber, Avrupalıların teknolojik, taktik

107. Black 1995: 100.

108. Parker 1995: 355-356.

109. Parker 1995: 356.

yeniliklerinden ziyade, Osmanlıların kendi lojistik menzillerinin sınırlarında iş tuttukları gerçeğinin yansımalarıdır. Durum buysa, Black'ın sıklıkla hatırlattığı, tarihçilerin teknolojiyle muharebe alanının önemini altta yatan etmenler pahasına abartma eğiliminde oldukları iddiası doğrulanmış olacaktır.¹¹⁰ Bunun yanı sıra, hem o günün faillerinin hem de yüzyıllar sonrasından bakan araştırmacıların askeri yetkinlik hakkında nasıl hükme varabilecekleri gibi daha genel bir soruyu da ortaya çıkarır. Bu da, askeri örgütlenmelerin kendi etkinliklerini ve rekabet güçlerini geliştirebilmek için uyum sağlayıp sağlamadıkları, sağladılarsa nasıl sağladıklarını belirleme meselesiyle doğrudan ilgilidir. Murphey'nin gözlemine göre, Osmanlıların askeri performansını –zamanın diğer güçlerinin pek çoğunda olduğu gibi– belirleyen beş etmen vardı: “teknolojik kısıtlar, mali kısıtlar, fiziksel ve çevresel engeller, motivasyonel sınırlar, devletin gücü ile cebrinin sınırları.”¹¹¹ Bu kısıtların ölçülüp biçilmiş örgütsel bir reforma ne ölçüde izin vereceğini kestirmekse güçtür.

Özetlemek gerekirse, askeri devrim tezinin değerlendirilmesinde Osmanlıların ve Avrupalı güçlerle giriştikleri uzun süreli çatışmanın bu kadar can alıcı bir yer tutmasının pek çok sebebi vardır. İlki, yakın tarihli mükemmel eleştirel çalışmalara rağmen, bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz üzere, askeri tarih içinde Batı deneyiminin dengesiz ağırlıkta bir yer kaplıyor oluşudur. İkincisiyse, tarih, hatta sosyal bilim literatürlerinin genel anlamda kendilerine dayanak olarak, askeri devrim tezi sayesinde hâkim olan alışlageldik Batı hâkimiyeti tasviriyle Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'nın hasta adamı olduğuna yönelik yine aynı derecede alışlageldik tasviri esas almalarıdır. Hoffman tarafından yapılan yakın tarihli çalışmalar, bu modellerin ne

110. Black 2004b: ix.

111. Murphey 1999: 13.

denli dayanıklı olduğunu gösteriyor.¹¹² Batının yükselişini açıklarken askeri devrim tezini birebir yeniden üreten Gennaioli ve Voth,¹¹³ Ming ve Osmanlı İmparatorlukları hakkında şu yargıya varır: “Teorimizin de öngördüğü üzere, ikisi de ne büyük oranda merkezileşmiş bir hükümet yapısı ne de üst düzey bir düzenli vergi toplama sistemi geliştirebilmiştir.”¹¹⁴ Tam aksi nedenlerle Osmanlılara itibar etmeyen yazarlar da vardır. Onlara göre Osmanlılar, çok merkezileşmiştir, sözümona Hollandalılar ile İngilizlerin başarılarını açıklayan, güçler ayrılığı, yürütme üstünde denetim gibi şeylerden yoksundurlar.¹¹⁵ Sosyal bilimcilerce şevkle kabullenilen “mali-askeri” devlet tezine göre, ilerlemenin teşvik edilmesinde belirleyici olan şey, tam da monarkın özerk yerel aktörlerle pazarlık ve müzakere etmeye yönelik duyduğu ihtiyaçtır.¹¹⁶ Son olarak, Osmanlıların karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alınmasındaki amaç, yalnızca bu tarihi örneğe ilişkin algıyı değiştirmek değil, Batının yükselişi, devletin doğuşu ve savaşlardaki değişim dinamiklerine dair genel tartışmayı tadil etmektir.

ERKEN MODERN DEVRİME DAİR SONUÇLAR

Önceki bölümlerde Amerika kıtasında, Afrika kıyıları ve Asya'nın Hint Okyanusu kıyıları boyunca gerçekleşen Avrupa yayılmacılığını, bu denizaşırı seferlerin idare ediliş şekillerinin askeri devrim tezi şemasıyla uyumlu olup olmadığı, uyumluysa ne ölçüde uyumlu olduğuna karar verebilmek için merkeze koyduk. Sonuç olarak, genel itibariyle uyumlu değiller. Askeri devrim tezine düpedüz zıt bir biçimde Avrupalılar, 1750 öncesinde Avrupa

112. Hoffman 2015: 147-148, 169-170.

113. Gennaioli ve Voth 2015: 1409-1413.

114. Gennaioli ve Voth 2015: 1437; ayrıca bkz. Karaman ve Pamuk 2010.

115. Ör. Blaydes ve Chaney 2013; Hoffman 2015: 148.

116. Brewer 1989; North ve Weingast 1989.

da dahil olmak üzere hiçbir yerde hiçbir medeniyete kıyasla askeri olarak üstün konumda değildi. İspanyollar, Amerika kıtasında gösterdikleri kısmi istisnai başarılarını, askeri teknikten ziyade hastalıklara ve yerel müttefiklere borçluydu. Askeri devrim tezi, erken modern dönemdeki Batı yayılmacılığını açıklayamaz, çünkü Avrupa'daki büyük savaşlarda kullanılan tarzdaki orduları diğer kıtalara intikal ettirebilecek yeterlilik şöyle dursun, bir çaba bile yoktu. Batı genişlemesinin başlıca âmilleri, devlet görevlileri ya da yetkilileri değil, imtiyazlı şirketler ve kendi hesabına çalışan maceraperestlerdi.

Afrika ile Asya'daki Avrupa yayılması, dünyanın o zamanki büyük güçlerinin ilgisini çekmeyen parçacıkları, yani okyanuslar için, Avrupalıların kendi aralarında rekabet etmeye hevesli oluşlarıyla ve küçük kıyı karakollarını güvenceye alabilmek için Afrika'daki, Asya'daki yerel idarelere yamanma, onlarla uzlaşmaya varmadaki hünerleriyle açıklanabilir. Yabancı hükümdarlara gösterilen hürmet, onlarla girilen ortaklıklar, fetih seferleri düzenlemekten daha önemliydi genel itibarıyla. Bu yaklaşımların temeli teknoloji, taktik, mali-askeri kurumlar kadar kültürel temayüllerde de aranabilir. Batı dışı başlıca güçler, okyanuslar için yarıya girmemeyi seçmiştir. Batının denizlerde sahip olduğu avantaj, kıtalararası mesafeleri kat etme gibi temel bir gerçeğin dışında, Batı dışı büyük güçler karşısındaki askeri dengeyi değişime uğratmamıştır. Özetlemek gerekirse, ilk hakiki küresel uluslararası sistemin doğuşundan sonraki iki yüz elli yıl boyunca, Batının askeri hâkimiyetinden bahsetmek mümkün değildir.

Avrupa'nın 1500-1750 arası dönemdeki fetihleri, hem ele geçirilen ekonomik, demografik kaynaklar açısından hem de üstesinden gelinmesi gereken askeri direnç açısından Osmanlılar, Babürlüler ve Mançuların fetihlerinden çok daha az dikkate değer ve kapsamlıdır. Çok katmanlı, merkezileşmiş idari, mali, lojistik bir aygıtı arkasına alan profesyonel, daimi, talimli, ateşli silahlarla donatılmış kuvvetler gibi kritik önemdeki askeri yeni-

likler açısından Çinliler ve Osmanlılar, herhangi bir Batılı güçten daha iddialıdır. Gelgelelim, herhangi bir tekil modeli modernliğin turnusol kâğıdı olarak kabul edip bunu da etkinliklik eşitlemek tehlikeli bir adımdır. Savaş ve örgütsel değişim anlamında, bir yandaki yakınsama ve homojenlik ile öte yandaki etkinlik arasındaki ilişki, paradigma yayılımı modelinin altından kalkabileceğinden çok daha çeşitlidir.

Peki, askeri devrimin Batının erken modern dönemdeki sözümona küresel hegemonyasının itici gücü olduğuna yönelik kanıtlar bu kadar zayıfsa, neden tez hâlâ bu denli etkilidir? Aşağıdaki iki bölümde cevabın büyük oranda tarihsel belgelerin düzenlenme, yorumlanma biçimlerindeki zamansal ve mekânsal önyargılarda yattığını ileri süreceğim. Sonuç olarak bu önyargılar, yalnızca daha geniş mânâda dünyaya dair kavrayışımızı değil (şüphesiz onu da), bizatihi Avrupa'ya dair kavrayışımızı da tahrif etmiştir. Mekânsal önyargı (Avrupamerkezcilik), Avrupa'da yaşanan belli bir dizi askeri, siyasi gelişmenin, hatalı bir biçimde sanki bunlar tutarlı, zorunlu, evrensel bir nedensel resim ortaya koyuyormuş gibi ele alınmasına denir. Zamansal önyargı (anakronizm) ise, tek bir istisnai, büyük oranda geçici Avrupa hâkimiyeti döneminin, eşyanın doğal düzeniymiş gibi soyutlanması, geri kalan tarihsel kayıtların hepsinin bu sav uyarınca tasnif ve elemekten geçirilmesidir.

Zamansal önyargı yansıması, on dokuzuncu yüzyılda elde edilen sonuçlarla, Sanayi Devriminin dinamiklerine dayanarak çok daha farklı olan sanayi öncesi dönemi okumaya dair oldukça aldatici eğilimde görülebilir. Batının on dokuzuncu yüzyıldaki zaferlerini diğer bütün tecrübelerin de buna göre değerlendirileceği, eşyanın doğal düzeni, Avrupa'nın öteki medeniyetlerle girdiği ilişkilerdeki tanımlayıcı *leitmotif* olarak görmek ve Avrupa'nın ilk dönemki aşağı konumunun yanı sıra, İkinci Dünya Savaşı sonucunda Avrupa imparatorluklarının yıkılışını, Batı dışı güçlerin yükselişini de göz ardı etmek savunulabilir bir konum

değildir. Güncel bir “nihai durak” sayacaksak, bu Avrupa askeri gücünün körelişi, Asyalı büyük güçlerin jeopolitik yükselişi, Batılıların Güneydoğu Asyalı ve İslamcı isyancılar karşısında 1950’lerden bu yana yaşadığı mağlubiyetlerden geçecektir (son bölümde ele alındığı üzere).

Mekânsal önyargı dönersek, Avrupalılar resimden çıkarıldığında çerçevenin nasıl değişeceği ve Batı dışında gerçekleşen askeri, toplumsal değişimlerin askeri devrim tezinin savunucuları tarafından özellikle belirtilen silsileye uyup uymayacağı soruları akla gelecektir. Kanıtların ortaya koyduğu üzere, ne yeni taktikler ne de barut teknolojisi diğer bölgelerde dönüştürücü bir gücü haizdir. Dünyanın başka köşelerinden daha geniş kapsamlı delilleri göz önünde bulundurmanın kendisi yeterince iyi olsa da, meseleye böyle bir yukarıdan bakış Avrupa hakkında bildiğimizi düşündüğümüz şeyleri de tartışmaya açar. Yeni tarzdaki kaleler, yeni taktikler sahiden orduların genişlemesine neden olup bunu zorunlu kılmış mıdır, yoksa bu durum bir tesadüften mi ibarettir? Daha büyük ordular, merkezileşmiş, ege-men devletlere neden olup, onları zorunlu kılmış mıdır, yoksa Avrupa’da olayların bu şekilde gelişmiş olmasının ardında rastlantısal, kendine has başka nedenler mi yatmaktadır?

MEKÂNSAL ÖNYARGI: AVRUPAMERKEZCİLİK

Araştırmacılar arasında Avrupamerkezci bir taraflılık olduğuna dair kanıtımız nedir? Andrade’nin tahminlerine göre Avrupa hakkında yapılan askeri tarih çalışmalarının sayısı, diğer bölgelere dair yapılanlardan “yüzlerce kat” fazladır.¹⁷ Jeremy Black, bu sapmanın niceliksel bir problem olmanın ötesinde, tarihin kavranış, yazılış biçimlerini nasıl şekillendirdiğini betimler:

117. Andrade 2011: 11; ayrıca bkz. Glete 2000: 11.

*Eğilim öncelikle, münhasıran olmasa da büyük oranda Batıdaki gelişmelere odaklanma; ikinci olaraksa, diğer yerlerdeki gelişmeleri Batılı paradigmalara, Batı dışı güçlerin Batıyla kurduğu ilişki nispetince ele alma yönündedir. Bu son iki etmen de birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedir... Sözgelimi, tartışmanın odak noktası Batıdaki askeri devrimlerdir, tanımlamalar Batılıdır, Batı dışı güçler sahneye çıktığında da bunu Batılı emsallerinin başarılarını kayda geçirmek üzere yaparlar.*¹¹⁸

Parker, McNeill gibi yazarlar gözlerini Avrupa dışındaki gelişmelere de çevirmiştir. İkisinin de kanaati, askeri devrimle ortaya çıkan ilerlemelerin pek çoğunun, Çin'de yüzyıllar önce vuku bulan muadilleri olduğu yönündedir. Özellikle Parker, Japonya, Hindistan, Sri Lanka, Doğu ve Güney Afrika'da geniş kapsamlı birincil araştırmalar yürütmüştür.¹¹⁹ Gelgelelim odak noktası hâlâ doğrudan doğruya Avrupa'dır. Erken modern dönem askeri tarih hakkındaki en temel çalışmalardan birinde on iki bölümün sekizinin Avrupa'ya ilişkin olması dikkat çekicidir.¹²⁰ Askeri devrim tartışmaları hakkındaki en önemli derlemede, Batı-Orta Avrupa'nın ötesine bakan tek bir bölüm bulunur.¹²¹

Bu eğilimin, uluslararası ilişkiler alanında dile getirilişi de bundan geri kalmaz. Levy, 1495 sonrası büyük güçler hakkında yaptığı çalışmayı sözü dolandırmadan şöyle takdim eder: "Bu çalışma, Avrupa'da beş yüz yıl önce ortaya çıkan 'Büyük Güç sistemi' üzerinedir... Çalışmadaki Avrupamerkezci yanlılık kastidir. Avrupa temelli bu sistem, Batılı araştırmacıların pek çoğunun büyük tarihsel ilgisine nail olmuş, uluslararası tutumlar ve savaşlara dair pek çok teori de buradan türetilmiştir."¹²²

118. Black 2004a: 212.

119. Parker 1995: 338.

120. Mortimer 2004b.

121. Rogers 1995c.

122. Levy 1983: 10.

Bilimsel saha, alanın önde gelen dergilerinde yayınlanan makalelerin coğrafi odaklarını gösteren aşağıdaki tablonun ortaya koyduğu üzere, o zamandan beri bu durumu düzeltmeyi başaramamıştır. Genel itibariyle “uluslararası sistem” yahut “büyük güçler” hakkında yazıp, yalnızca Avrupa kaynaklı örnekleri, kanıtları kullanmak vaka-i adiyedir, pek garipsenmez. Yazarlar; Fransa, Hollanda, Habsburg İmparatorluğu, İsveç, İngiltere ve diğer Avrupa güçlerini mukayese edip ve açıklamaların hayati bileşenleri sistemik rekabet ile yayılım olsa bile, tek bir bölgesel örneğe bakmayı sürdürürler.¹²³

Tablo 3.1. Uluslararası ilişkilerde Avrupamerkezcilik: 1980 ile 2007 arasında önde gelen on iki uluslararası ilişkiler dergisinde 376-1919 döneminde gerçekleşen olaylar hakkında yayınlanmış makalelerin coğrafi bölgelere göre dağılımı:

COĞRAFİ ODAK	MAKALE SAYISI
Avrupa ve Kanada	205
Doğu Asya	66
Amerika Birleşik Devletleri	35
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	21
Güney Asya	6
Güneydoğu Asya	6
Sahraaltı Afrika	5

Kaynak: College of William & Marry Üniversitesindeki Teaching, Research, and International Policy (TRIP) projesinden alınmış bilgilerdir. J. C. Sharman, “Myths of Military Revolution: European Expansion and Eurocentrism,” *European Journal of International Relations* [Eğitim, Araştırma ve Uluslararası Siyaset] 24(3) (2018)’den alınarak yayınlanmıştır.

123. Downing 1992; Ertman 1997.

Askeri devrim tezi için orantısız bir biçimde tek bir bölgeden gelen bulguları göstermek, gerekli ve yeterli nedensel ilişkilerin var olduğunu farz etmek, daha geniş çaptaki bulgular göz önüne alındığında temel kabulleri sorgulamaya açık hale getirir. Bir ölçüde bu sapmanın bir sonucu olarak, açıklamalar deterministik olmaya meyillidir ve belirli bir sonuca giden tek bir güzergâh bulunduğu izlenimini verir.¹²⁴ Aynı sonucun bağımsız tesadüfi öncüllerin ürünü olabileceğine ihtimal verilmez; akıl yürütme, belirli özel bir olay dizisinin bir silsile halinde birbirini izlediği, bunların da belli bir sonucu üretmek üzere gerek ve yeter şartları oluşturduğu şeklindedir. Diğer bölgelere baktığımızda, bu sözümona gerekli ve yeterli olan ilişkilerin neredeyse hepsinin temelsizleştiğini görürüz. Avrupa tarihinin belirli veçhelerine rastlantısallık ile nedensel karmaşıklığın altını çizerek, yeni bir gözle bakabilmeyi umuyorum.

Basmakalıp tanımlara bakılırsa, tarihçiler sosyal bilimlerde yaygın olan basit neden-sonuç tarzı açıklamalardan kaçınıp derin ve teferruatlı anlatıları tercih etmektedir. Gelgelelim orijinal askeri devrim tezi, bir dizi zorunlu neden çerçevesinde bir araya getirilmiştir. Roberts'in ifade ettiği üzere, "Savaşların ölçeğinde yaşanan dönüşüm, kaçınılmaz olarak devlet otoritesindeki artışa neden olmuştur... Geniş ölçekli taarruzlar için gerekli olan idari, teknik, mali kaynakları da bir tek devletin kendisi sağlayabilir durumdadır artık."¹²⁵ En başta ortaya çıkan taktiksel değişimler de, "gerçekten devrim niteliğindeki değişimlerin etkili nedenleridir aslında."¹²⁶ Askeri devrim önermesinin tekil bileşenlerinin birbirine zorunlulukla bağlı olduğu söylenir; nedensel dizilimin bir parçası, ötekisinin de mevcut olmasını şart koşar. Sözelimi, yeni tarzdaki müstahkem mevkiiler zorunlu olarak,

124. Ralston 1990; Ertman 1997'nin eleştirisi için bkz. Mahoney 1999.

125. Roberts [1955] 1995: 20.

126. Roberts [1955] 1995: 29.

onları koruyacak büyük orduları gerektirmiş; barut, piyade ağırlıklı orduları mecburi kılmış; ileri düzeydeki donanmalar ise özel değil kamusal mülkiyeti şart koşmuştur vb.¹²⁷

Tarihçiler askeri devrim önermesinin yalnızca Avrupa dışı için tutarlı olmadığını ortaya çıkarmakla kalmamıştır; bulgularına göre bu izah Avrupa'nın içinde bile iş görmemektedir. Örneğin, barutlu silahların, yeni hat taktiklerinin ya da yeni tarz kalelerin ortaya çıkışının, orduların büyümesinde yahut devletin yükselişinde nedensel bir etkisi söz konusu olmayabilir. Birtakım Batı Avrupa idaresinin, ordularının genişlemesinin ardından modern egemen devleti tanımlayacak olan hasletleri geliştirmiş olması, yalnızca bir tesadüf de olabilir.¹²⁸

The Asian Military Revolution [Asya Askeri Devrimi] isimli kitabında Lorge, “Erken modern dönem savaş icra tarzının on ikinci, on üçüncü yüzyıllarda Çin’de keşfedilmiş” olduğunu,¹²⁹ erken modern Avrupa’daki askeri gelişmelerin de Batılı savaş icra biçiminin tehirli bir Çinlileştirilmesi olduğunu iddia ediyordu.¹³⁰ Barutlu silahlarla, yaylım ateşini yaygın bir biçimde kullanan profesyonel talim almış büyük daimi piyade ordularını, topa dayanıklı kaleleri, hayli gelişkin bürokratik idari aygıtları bin yıl önce ilk geliştiren Çinliler olmuştu. Ancak ne yeni ateşli silahların ne de yeni tarz kalelerin mevcut siyasi kurumların değişiminde bir etkisi olmuştu. Ortaçağın Çin orduları, on sekizinci yüzyıla dek herhangi bir Batı Avrupa ordusundan daha büyük olmayı sürdürmüştü. Çin’in profesyonel ordu, barut, ateşli silahlar gibi yeniliklerini göz önünde bulundurduğumuzda, Batı kültürünün büyük ölçekli askeri-teknik gelişmeler için bir ön şart

127. Örnek Parker 1996: 3; Bayly 1998: 30; Rogers 1995b: 61-62, 74-75; Black 2004a: 218; Lorge 2008: 5-6.

128. Gat 2006.

129. Lorge 2008: 1.

130. Ayrıca bkz. Lorge 2005; Laichen 2003; Swope 2005, 2009; Andrade 2011, 2016; Andrade, Kang ve Cooper 2014.

olmadığı görülür.¹³¹ Çin, Japonya, Güney ve Güneydoğu Asya'da izlenen birbirinden ayrı güzergâhları detaylı bir biçimde ele alan Lorge, gerek şartlar mefhumuna –ki bu şartlardan en önemlisi olan barutlu silahların yayılmasının tek bir kurumsal karşılığının olduğu mefhumuna– eleştirel yaklaşmaktadır.¹³²

Ateşli silahlar piyadelerin süvariler üzerindeki hâkimiyetini Avrupa'da olduğu kadar Japonya'da da pekiştirmiştir, ama ateşli silahların mevcut atlı okçu geleneğine uyum sağladığı Güney Asya'da, askeri devrim tezi şemasına uyan hiçbir şey yaşanmamıştır.¹³³ Aksine, atlı okçular, toplardan, misket tüfeklerinden çok daha devrimseldi.¹³⁴ Topçu sınıfının, kuşatmaların idare edilmesinde nispeten pek etkisi olmamış, hatta bazı bakımlardan tararruz edenlerden çok savunma halindekiilerin işine yaramıştır.¹³⁵ Kuşkusuz barutlu silahların yönetim biçimlerini yeniden şekillendirdiği de yoktu. Avrupa'da vuku bulmuş olaylar dizisinde doğal ya da kaçınılmaz hiçbir şey yoktu. Batı dışındaki baskın imparatorlukların askeri teknolojik gelişimin önünü kestiği yönündeki “barut imparatorluğu” tezine dair yapılan hususi araştırmalar da,¹³⁶ daha yakından incelendiği takdirde Babür ve Çin pratikleriyle ters düşecektir.¹³⁷

Doğu Asya'ya referansla tarihten uluslararası ilişkilere dönersek; Johnston, Kang, Suzuki, Hobson, Hui, Ringmar vd. gibi uzmanlar, Avrupa tarihinin genelgeçer açıklamalar oluşturmak için oldukça yanıltıcı olabileceğini iddia etmektedir.¹³⁸ Aleni bi-

131. Laichen 2003; Lorge 2008; Andrade 2016.

132. Lorge 2008: 5-6, 20-21, 177-178; ayrıca bkz. Gommans 2002: 134-135, 159; Charney 2004: 72, 278-279; Lee 2015: 269-287.

133. Gommans 2002; Streusand 2011.

134. Gommans ve Kolff 2001; Gommans 2002.

135. Eaton ve Wagoner 2014.

136. Hodgson 1974; McNeill 1982: 95-96.

137. Gommans 2002; Streusand 2011; Lorge 2008; Swope 2009; Eaton ve Wagoner 2014; Andrade 2011, 2016; de la Garza 2016; Gommans ve Kolff 2001.

138. Johnston 2012; Kang 2010, 2014; Suzuki vd. 2014; Hobson 2004; Hui 2005; Ringmar 2012.

çimde Avrupamerkezci olan Correlates of War [Savaş Bağıntılar] ve Great Power Wars 1495-1815 [Büyük Güç Savaşları...] gibi veri setlerini kendine temel alan uluslararası ilişkiler çalışmaları-
nın, uluslararası sistemlere dair yaptıkları çıkarımlar konusunda ciddi ölçüde yanıltıcı olduğu kanıtlanmıştır.¹³⁹ Victoria Tin-bor Hui'nin Çin ile Avrupa tarihleri arasında yaptığı derinlemesine kıyaslama, karşılaştırmalı bölgesel yaklaşımdan elde edilebilecek yeni kavrayışlara dair verilebilecek en yerinde örneklerden biridir; özellikle de tıpkı Roberts ve Parker gibi, tarihçilerin devletlerin oluşumunda savaşların oynadığı role dair sordukları temel sorulara yanıt araması bakımından.

Hui, antik Çin ile erken modern Avrupa sistemlerinin izlediği birbirinden ayrılan güzergâhlar arasında bir karşılaştırma yapar.¹⁴⁰ Antik Çin'in, 1500 civarına kadar Avrupa'yla benzer olduğu söylenebilir, her ikisi de "feodal hiyerarşinin çözülüşü, yaygın savaşlar, uluslararası anarşi durumu, bölgesel egemen devletlerin ortaya çıkışı, güç dengesinin şekillenmesi, merkezileşmiş bürokrasinin gelişimi, devlet-toplum pazarlıklarının ortaya çıkışı, uluslararası ticaretin genişlemesi" tarafından karakterize edilmiştir.¹⁴¹ Hui'ye göre savaşlar devletlerin oluşmasına yol açabildikleri gibi imparatorluklara da yol açabilirler. Antik Çin ile erken modern Avrupa, benzer başlangıç koşullarına sahiptir, ancak eriştikleri nokta itibarıyla birbirlerinden kökten farklıdırlar. Çin'deki muharip devletler döneminin ardından emperyal birleşme gelirken, Avrupa parçalı, anarşik sistemini sürdürmüştür. Hui'nin ulaştığı sonuç, Lorge gibi tarihçilerin ulaştıklarıyla benzerlik içindedir: Evrensel ve zorunluymuş gibi ortaya koyulan ilişkiler, aslında nevi şahsına münhasır ve rastlantısaldır.

139. Fazal 2007; Kang 2014; Butcher ve Griffiths 2017.

140. Hui 2005.

141. Hui 2005: 1.

Avrupa uzmanları, Avrupa'nın çoğulcu uluslararası sisteme açıklık getirmek için güç dengesi, *diseconomies of scale* (ölçek verimsizliği) gibi mekanizmaları ortaya koyarken, bu mekanizmaların evrensel olarak geçerli olduğunu da varsaymıştır. Çin deneyimine bakan Hui ise, zıt sonuçlar üreten başka iki mekanizma olduğunu fark eder: *bandwagoning* (sürünün peşine takılma) ve *positive returns to scale* (ölçeğe göre artan getiri). Bunlar Çin'deki müstakil devletlerin tek bir imparatorluk kurulması için fethe-dilmesinin önünü açan mekanizmalardır. Çin'le kıyaslama yapılması, Avrupa'daki asli cereyanlara da farklı bir gözle bakılmasını sağlar. Çin'deki muharip devletler döneminin galipleri, ordularını büyütme için zorunlu askerliği getirmiş, böylece hasımları karşısında rekabet üstünlüğü kazanmışlardır. Sistemin gelişimini açıklayan şey, "denge mantığı" değil, "hâkimiyet mantığı"dır. Askeri devrim tezinin, erken modern Avrupa'da devletlerin oluşumunda kaba kuvvet gördüğü yerde Hui, "kendini güçsüzleştirme" dediği, bir dizi kısa vadeli doğaçlama tedbir görür. Buna dair verilebilecek en önemli örnekler, devletlerin kendi kaynaklarından çok borca bel bağlaması, mecburi askerlerin değil paralı askerlerin kullanımı,¹⁴² kısacası kurumlar inşa etmektense sorunları para saçarak çözme yönündeki eğilimdir. Buradan bakınca da tayin edici temel soru, Avrupa'nın başarısının nasıl açıklanacağı olmaktan çıkıp Avrupa'nın tek bir çatı altında toplanmasının neden başarısız olduğu haline gelir.¹⁴³

Sözün özü; farklı bölgelere dair tarihsel bulguları kıyaslamak, Avrupa'nın erken modern dönemde askeri modernlik yoluna öncülük ettiği varsayımına dayanan herhangi bir Avrupa istisnacılığının kati surette temelsiz kılar. Daha geniş bir açıdan bakmak, aynı zamanda belli teknolojilerin ve taktiklerin oluşturduğu etkilerin büyük ölçüde kültürel ve siyasal bağlam tarafın-

142. Hui 2005: 36.

143. Ayrıca bkz. Lorge 2005: 2.

dan şekillendirildiğini kanıtlar. Bu bağlamlar birbirlerinden çok farklılaşabileceği için, gelişmelerin belirli bir dizilimde gerçekleşmesini zorunlu kılacak tek bir hâkim mantık da yoktur.

ZAMANSAL ÖNYARGI: ANAKRONİZM VE TELEOLOJİ

Mekânsal önyargılar, zamansal olanlarla yakından ilintilidir. Geçmiş hakkında, bugünün çerçevesinden bakıp Batının başarısının ve Doğunun başarısızlığının işaretlerini arayarak yazma yönünde belirgin bir eğilim vardır. Lorge, tarihçilerin Batı hâkimiyeti ve Asya'nın güçsüzlüğünün geçerli olduğu bir zamandan geriye dönerek önceki yüzyıllardan, Batının başarısının, Doğunun başarısızlığının “kaçınılmaz” oluşunun “önkoşullarına” dair bulguları çekip çıkarma yönünde bir eğilime sahip olduklarına dikkat çeker.¹⁴⁴ Şöyle bir uyarıda bulunur: “Vurguyu, Avrupa ulus devletlerinin 1500'den sonra yükselen gücüne, özellikle de ekonomik, teknolojik, siyasal gelişmelerin bizi dört başı mamur Hegelci bir ilerleme süreci içinde kabullendiğimiz Batı hâkimiyetindeki dünyaya doğru götürüşüne yaptığımızda, Batı dışı idarelerin gerçek tarihleri ancak antika meraklıların ilgi alanına havale edilmiş olur.”¹⁴⁵ Black'in altını çizdiği, Batının yüzyıllar içinde elde etmiş olduğu zaferleri tek bir eğilimin parçalarıymış gibi ele alma tehlikesine benzer bir biçimde,¹⁴⁶ Thornton da Avrupa-Afrika arasındaki ilişkinin önceki yüzyıllarda oldukça farklılık arz eden koşullarının Afrika'nın on dokuzuncu yüzyılda ele geçirilişine bakarak anlaşılması eğilimini tenkit eder.¹⁴⁷

144. Lorge 2008: 6-7, 178; ayrıca bkz. Black 2004b: 153.

145. Lorge 2008: 99-100.

146. Black 2004a: 215, 223-224; 2004b: 67-72.

147. Thornton 1999: 8; ayrıca bkz. Hobson 2012; Kadercan 2013/2014; Suzuki vd. 2014.

Erken modern dönemdeki büyük güçlerin hepsi bir noktada yükselmiş ve düşmüştür. Ancak bunlardan bazıları daha çok yükselişleriyle mevrubahis olurken, diğçerleri ağırlıklı olarak düşüşleriyle konu olabilmektedir. Hollandalılar, İsveçliler on sekizinci yüzyılda kati surette yenilip tali bir güç konumuna tenzil edilmiş; benzer şekilde Portekizliler 1580-1640 yılları arasında İspanyollar tarafından mağlup ve işgal edilmiş olsalar da, tarihleri yazılırken yine de çoğunlukla yükselişleri, başarıları göz önünde bulundurulmaya devam edilir. Öte yandan Osmanlılar, Babürlüler, Ming ve Çing İmparatorlukları, Avrupalı emsallerinden çok daha büyük toprakları, nüfusu, zenginliği, askeri gücü ele geçirmiş ve denetimi altında bulundurmuştur. Babürlüleri istisna olarak kabul etsek dahi diğçerleri, büyük güç olma konumlarını çok daha uzun süre korumuştur. Hangi nesnel ölçütle bakarsak bakalım, Batı dışı imparatorlukların daha başarılı olduğı görülecektir. Gelgelelim Osmanlılar, Babürlüler, Çinliler çoğunlukla çöküşleri bağlamında, onları geri kalmışlığa, yenilgiye mahkûm eden attıkları kritik yanlış adımlar, yitirdikleri fırsatlar bağlamında ele alınırlar. Cazip olan, Batı Avrupa'nın sonraki başarılarına bakıp sonuçta elde edilmiş zaferlerin önceki dönemlerde ki işaretlerini çıkarmak olsa da, Asya'ya bakılırken durum bunun tam tersi olur. Bu imparatorlukların çöküş dönemlerinden geriye bakılarak, önceki yüzyıllarda yaşanmış bütün gelişmelerde çürümenin, başarısızlığın, mağlubiyetin kaynakları bulunmaya çalışılır.¹⁴⁸

Son bölümün temelini, hikâyenin "sonunun" ne olduğuna yönelik bu saplantı oluşturacaktır. Hikâyenin sonu, ondan önce yaşananları nasıl gördüğümüzü şekillendiriyorsa, şu ana kadar ortaya attığım iddialar bu bakış açısını değıştirmede ne ölçüde başarılı olabilir? Argümanımın kendisi ne ölçüde, takribi Fransız Devrimi zamanlarının milat olarak alınmasına dayanmaktadır? Bazıları buna, Batının Asyalı büyük güçleri mağlup ettiğini, hâkimiyeti

148. Agoston 2005; Subrahmanyam 2006; Aksan 2007; Lorge 2008; Gommans 2000.

altına alıp tahtlarından ettiğini, Avrupa'nın Birinci Dünya Savaşıyla birlikte yeryüzü üstünde denetimi altında olan toprak parçalarını yüzde 35'ten 85'e çıkardığını söyleyerek itiraz edebilir. Askeri devrimin birkaç yüzyıl geç olsa da yine de gerçekleşmiş olduğu anlamına gelmeyecek midir bu? Bu türden sorulara yanıt vermek için, hikâyenin değişik nihai noktalardan bakıldığında nasıl farklılaştığını değerlendireceğim. Bunların ilki, Batının yirminci yüzyıl şafağında gücünün doruğunda olduğu dönem olacak. İkincisi ise, Avrupa imparatorluklarının çöküşüyle Avrupa ve ABD kuvvetleri karşısında 1950'den günümüze kadar girişilen isyanların elde ettiği başarı olacak.

SONUÇ

EN SONUNDA KAZANAN NASIL AVRUPALILAR OLDU? (SONRAKİ MAĞLUBİYETLERİNDEN ÖNCE)

Doğal bir sona sahip olmayan bir hikâyenin nerede biteceğini tayin etmek, çıkarılacak dersler açısından büyük farklılıklar yaratabilir. Avrupa yayılcılığının sınırlarına dair getirilen bir açıklamayı, Batı hâkimiyetinin en güçlü olduğu –kabaca Napoleon Savaşlarıyla Birinci Dünya Savaşı arasındaki, özellikle de bu dönemin ikinci yarısındaki– dönemden hemen önce kesmek, hile yapıyormuş, önermemle uyuşmayan tarihsel bulguları dışarıda bırakıyormuş gibi görünmeme sebep olabilir. Avrupalılar on dokuzuncu yüzyıl boyunca, daha önce imparatorluk hayallerini akamete uğratan engelleri süpürüp atmayı başarmıştır. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Güney Asya'nın fethini tamamlamış, ardından gelen Avrupalılar Güneydoğu Asya'yı da sömürgeleştirmiştir. Amerika kıtasındaki yerleşimciler yerlilerin son direnişlerini de kırmıştır. Aynı dönemde Avrupalı büyük güçler, Osmanlı ve Çin'deki Çing İmparatorluklarının yanı sıra Japonları da sindirmiştir. Nihayet Afrika (Güney Pasifik'le birlikte) muhtelif sömürgeci güçler arasında pay edilmiştir. Yirminci yüzyılın başıyla birlikte yeryüzünün her bir parçasının ya resmen Batı hâkimiyetine ya da resmi olmayan Batı hegemonyasına tâbi olduğunu söylersek çok ileri gitmiş olmayız. Bu eşi görülmemiş, neredeyse mutlak küresel ölçekte elde edilmiş zafere, Avrupa'nın askeri üstünlüğü düşüncesini eleştirip Batı dışı idarelerin güçlerinin altını çizen önceki bölümlerde ortaya koyulan yargıları gözden düşürür mü? Sözün kısası, önermelerim Avrupalıların en sonunda kazanmış olduğu gerçeğine nasıl bir açıklama getirebilir?

Erken modern dönemde ortaya çıkmış gelişmelere göz attıktan sonra, dönemselleştirmeye ilgili bu gayet makul itiraza cevap verip farklı bitiş noktalarından bakıldığında, önceki olayların nasıl farklı görünebileceğini tetkik edeceğim. Kitap şu ana dek, on sekizinci yüzyılın sonuna kadar olan dönemi ele almıştır. Avrupalıların mutlak surette zafer kazandığı düşüncesi, bu sonuca yirminci yüzyılın başından bakarak ulaşır. Ancak kuşkusuz sonunda Avrupalılar galip gelmiş değildir. Yirmi birinci yüzyıldan baktığımızda, on dokuzuncu yüzyılda gerçekleşen göz alıcı derecede hızlı imparatorluk inşası sürecini, 1945'ten sonraki birkaç on yıl içinde gerçekleşen aynı hızdaki emperyal çöküşün izlemiş olduğunu fark edebiliriz. Bu devasa/muazzam ölçekteki imparatorluk inşası ve dekolonizasyon süreci, egemen devletlerden oluşan günümüz uluslararası ilişkiler sistemini doğurmuş olsa da,¹ uluslararası ilişkiler uzmanları bu ikiz sürece hak ettiğinden çok daha az ilgi göstermiştir.²

En başta belirtelim: Bu kısa sonuç bölümü, Batı ile dünyanın geri kalan bölgeleri arasında Napolyon Savaşlarından günümüze kadar geçen iki yüzyıllık dönemde gerçekleşmiş bütün askeri ilişkileri kapsayacak hızlı bir tur gerçekleştirmeyi ne amaçlar ne de böyle bir şeyin altından kalkabilir. Dolayısıyla, on dokuzuncu, yirminci, yirmi birinci yüzyıllara dair yapılacak son derece seçmeci soruşturmanın amacı, yeni emperyalizmin ya da dekolonizasyonun nedenleri ve sonuçları hakkında süreklilik arz eden tarihsel ya da analitik tartışmalara girişmek değildir. Daha ziyade, erken modern döneme dair önermelerimin daha sonraki gelişmeler ışığında geçerliliğini nasıl koruduğunu anlamaktır.

Önceki bölümlerde askeri teknolojiadaki avantajların nadi-ren belirleyici olduğunu, Avrupalıların böylesi bir avantaja sahip olduğu yerlerde bile (örneğin, top donanımlı yelkenli gemiler),

1. Philpott 2001; Crawford 2002; Keene 2002; Spruyt 2005; Reus-Smit 2013.

2. MacDonald 2014: 10.

bunun stratejik dengeleri değiştirmediğini iddia etmiştim. Peki, bu sav bir tarafın elinde modern tñfekler, makineli silahlar, diğerinin elindeyse mızrak, kılıç, misket tñfeęi varken de geğerliliğini koruyabilir mi? Askeri teknolojik ùstñnlñk, oldukęa mñtevazı Avrupalı gñçlerin 1800’lerde sıklıkla Asyalı imparatorlukları kñçñk dñřñrmesini, uçsuz bucaksız toprak paręalarını fethetmesini ağıklamaz mı? Durum buysa, ònceki bñlñmlerde dile getirilen silahlardaki farklılığın neredeyse hiçbir zaman belirleyici olmadığı yñnñndeki iddiaların hñkñmsñz kılındığı anlamına mı gelir bu?

Sanayi Devrimiyle yaşanan ilerlemeler, Avrupa ile òteki medeniyetler arasındaki ilişkilerde temel bir değişime işaret eder, bunun òncesindeki erken modern dñnemin dinamiklerinin farklı oluşunun sebebi de bir òlęñde budur.³ Bununla birlikte yakın dñnemde yapılan tarihsel çalışmalardan yararlanarak, on dokuzuncu yñzyıl emperyal fetih savaşlarında, Avrupa’nın sahip olduğu lojistik ve organizasyonun, yerel mñttefikleri, kaynakları harekete geçirme kabiliyetinin, rakipleri arasındaki bñlñnmñřlñklerin de kazanılan zaferlerde en az silah ùstñnlñęñ kadar ònem arz ettiğini iddia ediyorum. Bir òlęñde kendilerinden ònce Osmanlıların olduğu gibi Çin’in Çing İmparatorluğu da, askeri yeterlilikte mutlak bir dñřñře neden olan içsel bir kurumsal bozulma sñreciyle karşı karşıya kalmıştı. Daha yakın tarihli olaraksa 1945’ten gñnñmñze yaşanan gelişmeler, çağdaş Batının rakipleri ùstñnde sahip olduğu benzer, hatta daha da bñyñk teknolojik ùstñnlñęñ pek az şey ifade ettiğini kanıtlar niteliktedir. Dekolonizasyon savaşları ile daha yakın tarihli ayaklanmalar, Batının muazzam teknolojik avantaja sahip olup muharebelerin çoğunu kazandığı durumlarda dahi, sonuç itibariyle savaşları kaybettiğini gñstermektedir.

Erken modern dñnemden çıkan sonuçlar on dokuzuncu yñzyıl bakış açısından değerlendirilebiliyorsa, on dokuzuncu

3. Doyle 1986; Mann 1993; Gat 2006; Darwin 2007.

yüzyılın deneyimleri de yirmi birinci yüzyıldan bakarak değerlendirilebilir demektir. Bu şekilde baktığımızda, pek çok araştırmacının Avrupa yayılcılığına dair kavrayışlarının temelini oluşturan 1850-1914 arası dönemin temsil niteliği oldukça azdır ve hem son beş yüz yıldaki uluslararası siyasetin kapsamının genişliğinin hem de medeniyetler arası savaşta zaferi neyin tayin ettiğinin anlaşılması için oldukça zayıf bir kılavuz olma özelliği taşır.

İmparatorlukların kurulma, yıkılma süreçleri, kültürel etmenlerin ağır bastığına yönelik iddiaların daha yakından incelenmesini şart koşar. Avrupalıların deniz sahasını, denizaşırı bölgeleri birbirine bağlamayı tercih edişlerinin, erken modern dönem boyunca kati bir karasal yönelime sahip olan güçlü Asyalı, Afrikalı idarelerle bir arada yaşayabilme becerileri için hayati olduğunu iddia ediyorum. Batının on dokuzuncu yüzyılda kazandığı zaferin altında yatan Sanayi Devriminin bilimi, teknoloji ve buna bağlı olarak gelişen modern bürokratik devlet idiye, fikirlerle kültürün tesirini nereye koymalı?

Sanayi Devrimi bir kez daha, Avrupalıların yeni imparatorluklar kurmada nasıl bu kadar başarılı olduklarını açıklamada hayati bir yer tutmaktadır. Ama sezgilerimize aykırı olsa da sorun bundan öncelikli soru, Avrupalıların neden devasa imparatorluklar kurmak istemiş olduğudur. En iyi ihtimalle askeri, ekonomik açıdan getirilerin belirsizliği bir yana, büyük güç olmanın koloni sahibi olmayı şart koştuğu uluslararası bir bağlamda geç dönem emperyal yayılcılığın, birçok örnekte prestij ve statüye dair kaygıların bir yansıması olduğu görülür. İkinci Dünya Savaşını izleyen on yıllarda ise koloni sahibi olmak, değer görmekten çıkıp uluslararası toplumun genel kabullerindeki kökten değişimin bir parçası olarak, derin biçimde kınanan bir şey haline gelmiştir. Avrupalılar, kendi karşılıklarına dizilen dekolonizasyon güçleri üstündeki endüstriyel, idari üstünlüklerini genel anlamda korumuş olsa bile, bu durumun belirleyiciliğini

yitirdiği, Avrupa imparatorluklarının çöktüğü söylenebilir. Avrupa imparatorluklarının yükselişlerinin ve düşüşlerinin seyrini çizen, şekillendiren, bütünüyle ya da büyük ölçüde maddi etmenler, rasyonel neden-sonuç hesaplamaları değil, fikirlerdeki ve kültürel bağlamlardaki değişimler olmuştur.

Şimdiye dek anlatılan hikâyenin, kendisine nispetle tarihsel bitiş noktasının yeri değiştirildiğinde nasıl değişime uğradığı görüldüyse, bu bölümde esas yapmak istediğim şeylerden biri olan savaş ve kurumsal değişime dair girdiğim tartışmayı sonuca bağlama işine dönebilirim. Rasyonel öğrenme ve Darwinci hayatta kalma baskısı üstünde temellenen işlevselci modelin neden pek akla yatkın olmadığına dair gerekçeleri bir araya getireceğim. Üstün olan Batılı savaş yapma tarzına doğru yaklaşacaklarına dair beklentinin aksine, Batı dışı rakiplerin oldukça farklı savaş yapma biçimleri kullanarak kendi performanslarını nasıl geliştirdikleri çarpıcıdır. Başarı çoğunlukla rekabetçi çevre içindeki rasyonel öykünme ve/veya homojenize edici tasfiyeyle değil, taktik ve kurumsal farklılaşmayla gelir. Örgütsel öğrenme ve değişime dair yapılan bu daha genel vurgular, tercihlerin belirlenişi, hedeflerin koyulması, kâr ve zararın hesaplanması, neyin zafer neyin yenilgi sayılacağına dair kavrayışın yaratımı, askeri kurumlar için gereken uygun biçimin ve işlevin ortaya çıkarılması gibi konulardaki algıların ve beklentilerin kültürel olarak inşa edilmiş olmasına önem atfeden bakış açılarıyla uyum içindedir. Bu bakış açısı, savaş ve kurumsal değişimi mutlak manada olarak açıklamak üzere alternatif bir model önermekle kalmaz, on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan “yeni emperyalizm”in dönüştürücü jeopolitiğinin ve ardından gelen Avrupa’nın daralması ve çöküşünü kapsayan aynı ölçüde radikal sürecin anlaşılması için özel bir önem arz eder.

HİKÂYENİN SONUNDA KAZANAN OLMAK: YENİ EMPERYALİZMİN SAİKLERİ VE ARAÇLARI

Avrupalılar ile Avrupalı olmayanlar arasındaki askeri dengenin değişimine dair en çarpıcı örnek belki de on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğindeki “Afrika Talanı”dır. Avrupa imparatorlukları, 1876 itibariyle Afrika’nın yüzden 10’undan azını denetimi altında tutan bir konumdayken,⁴ Birinci Dünya Savaşıyla birlikte kıtanın yüzde 95’ine hâkim hale geldiler.⁵ Üç yüz elli yıl önceki Kortezi ve Pizaro zamanlarından beri Avrupalılar, böylesi büyük ölçekli askeri neticeler alabilmiş değildi. Afrikalıların mızrakları ve yayları karşısındaki mükerrer atışlı tüfek ve makinalı tüfek imgesi, Avrupa’nın galibiyetlerine dair teknoloji temelli izahatlar içinde en uzun ömürlü olmuş metaforlardan biridir. Bu orantısız zaferler, genel anlamda Batılı güçleri, özelde ise teknolojinin belirleyiciliğini mütemadiyen hafife alan bir akıl yürütme bağlamında nasıl açıklanabilir ki? Buna cevap vermek için bir adım geri atıp bu muharebelerin, savaşların neden yapıldığı, yeni emperyalizmin arkasında yatan saikin ne olduğu sorusunu soracağım.

İlk bölümde tartışıldığı üzere, Avrupalılar ile Afrikalılar arasında ilk uzun süreli etkileşimin gerçekleştiği 1400’lerin sonundan kabaca 1800’lere dek Avrupalılar, Afrika siyasetinde marjinal bir rol oynamıştır. Avrupa’nın Atlantik ve Hint Okyanusları boyunca sahip olduğu ticaret ve kölecilik karakollarının varlığı, genel itibariyle yerel hükümdârların iyi niyetine bağlıydı. Aradaki yüzyıllarda gerçekleşen askeri yenilikler süreci de güç dengesinde kayda değer bir dönüşüm yaratmış değildir. 1880’lerin başında ise Fransız ve Alman hükümetlerinin gerçekleştirdiği yeni toprak gaspları, Belçika kralının devasa şahsi yurtluğu için kalkıştığı hayalperest teşebbüs, Berlin konferansı ve ardından

4. Vandervort 1998: 1.

5. MacDonald 2014: 17.

gelen birkaç on yıl boyunca Afrika'nın Avrupalı güçler arasında pay edilmesiyle neticelenecek bir dinamik başlatmıştır.⁶ Bu muazzam değişim ve kıtanın nihayet fethi, Avrupa'nın neden en başta "Afrika Talanı"na girişmiş olduğuna ve bunda nasıl başarılı olduğuna dair soruları açığa çıkarır. İlkinin cevabı, büyük güç olmanın gerektirdiği prestij göstergelerini işaret eden kültürel saiklere tabi olmakla yatarken; Avrupa fethi işinin "nasıl"ı ise, bir muharebe teknolojisi meselesi olduğu kadar politik ve lojistik bir meseledir.

YENİ EMPERYALİZMİN SAİKLERİ

İlk önce "neden" sorusuna bakarsak, konuyla en alakalı kitaplardan birinde şu gözlemlere rastlarız:

Tarihçiler, Avrupa emperyalizminin altında yatan evrensel saiki su yüzüne çıkaracak felsefe taşını aramayı bırakmıştır artık. Tartışmalı mesele hakkında az buçuk mutabık olunan bir şey varsa, o da emperyal maceralara katılmanın arkasındaki saiklerin muhtelif, karmaşık ve ulustan ulusa değişiklik arz eden cinsten oluşudur.⁷

Şüphesiz bu devasa tarihsel literatürü tartışmak için yeterince yere burada sahip değiliz.⁸

Uluslararası ilişkiler bakış açısından gelebilecek temel varsayım belki de (disiplinin kolonizasyon sürecine dair şaşırtıcı derecede kısıtlı ilgisini bir kenara bırakırsak), Avrupa devletlerinin ulusal zenginliklerini ve güçlerini çoğaltmak için denizaşırı yeni

6. Konferansın önemine dair birbirinden farklılaşan bakış açıları için bkz. Craven 2015.

7. Vandervort 1998: 30.

8. Diğerlerinin yanı sıra bkz. Chamberlain 1974; Snyder 1991; Cain ve Hopkins 1993; Mommsen 1980; Hobsbawm 2010; Hyam 2010; Darwin 2014.

fetihler peşine düştükleri olurdu.⁹ İmparatorluk inşası, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar boyunca sıklıkla ulusal güvenliği ve zenginliği artıracak bir strateji olmasıyla meşrulaştırılıyordu. Bu türden bir gerekçelendirme, sosyal bilimlerin uluslararası siyasetteki davranışları neyin güdülediğine dair temel varsayımlarıyla da uyum içindedir. Şöyle ki: “İmparatorluk, iç dengenin tesisi için bir araçtır. Devletler, diğer toprakları kendine tâbi kılarak ve ilhak ederek kullanışlı metalara ve insan gücüne erişim sağlar. Bu strateji sayesinde, aynı kaynaklara hasımların erişiminin de önüne geçilmiş olur.”¹⁰ Bu mantığa göre, Avrupalı devletler savunma odaklı bir zihniyete sahip olsalar dahi, gelecekteki muhtemel rakiplerine nispetle, özellikle de o günlerde keskinleşen Avrupa içi rekabeti göz önünde bulundurduğumuzda, güvenliklerinin tehlikeye girmesine engel olmak için bu talanın içine çekilmiş olabilirler.

Meseledeki saiklerin muhtelifliğine ve karmaşıklığına dair yukarıda dile getirdiğimiz ikaza rağmen, yeni emperyalizmin yürütülmesinde statü ya da prestij gibi kaygıların arz ettiği önem dikkate değerdir. Zamanın toplumsallaşma biçimi, emperyal tutkuların teşvik edilmesi ve “yalnızca” bir egemen devlet olma fikrininse hakir görülmesi yönünde iş görmüştür.¹¹ Denizaşırı imparatorluklara sahip büyük güçler bunları muhafaza etmek, diğerleriye bunlardan birine sahip olmak için teşvik ediliyordu. Uluslararası sisteme yeni girmiş Almanya gibi ülkelerin yanı sıra, İtalya ve Japonya da mevcut büyük güçlerin sahip olduğu kıtalararası imparatorlukları taklit etmenin peşindeydi.¹² Daha sonra tartışacağımız seçim mekanizmasının açık bir yansıması olarak Bosworth, İtalyan Eritre’si hakkında şunları kaydeder: “Koloni- nin elde tutulmasına yönelik en basit ve en ikna edici argüman,

9. “Kapasite kümelenmesi” fikri için bkz. Morrow 1991; Liberman 1996; Hager ve Lake 2000; Spruyt 2005.

10. Spruyt 2005: 39.

11. Reus-Smit 2011.

12. Bosworth 1979; Suzuki 2009; Barnhart 2016.

bir tür Darwinizmin çeşitlemesiydi. İtalya Eritre'ye giderek, uluslararası olarak en güçlüünün kim olacağı mücadelesine katılmıştı ve bu rekabette geri düşmek 'ulusal ölüm' anlamına gelebilirdi.”¹³ Günün önde gelen gazetelerinden birinde İtalya'nın Afrika'da bir imparatorluk elde etmesi gerektiği belirtiliyordu, yoksa “kendini Büyük Güç olarak addetme iddiasından düşecek... irice bir İsviçre olmakla yetinmek zorunda” kalacaktı.¹⁴ Mesele askeri bir tehdide değil, ayakta kalmaya dair güvensizliğe karşılık vermektir ki, “İtalya'nın on dokuzuncu yüzyıl dış politikasının ve askeri hazırlıklarının temel gayesi... yeni ulusun büyük güç statüsünde olduğunu kabul ettirmektir. Görünen o ki, böylesi bir pozisyon on dokuzuncu yüzyıl sonuna doğru, bir imparatorluğa sahip olmayı gerektiriyordu.”¹⁵ İtalyan imparatorluğunun hikâyesi ekonomik anlamda, ardı arkası kesilmeyen kayıplardan ve “hamasi aşırı yatırım”lardan mürekkeptir.¹⁶ Askeri olaraksa avuntu ile felaketler arasında gidip geliyordu; Etiyopyalılar karşısında 1896'da Adowa'da yaşanan yenilgi de İtalyanların talihinin dip noktasıydı.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki Japon emperyalizmi de İtalya'ninkine benzer bir mantıkla yürütülüyordu:

(...) bunu destekleyecek emperyalizm ve güçlü askeriye, “medeni” devlet kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak görülüyordu... Etkili bir emperyalist güç olmak Japonya'yı askeri olarak korumakla kalmayacak, Japonya'nın “medeni” devletler topluluğunun asli üyesi olduğunun tanınmasını, güvenliğinin akde bağlanmasını sağlamış olacaktı. Ne de olsa büyük “medeni” güçlerin hepsi, aynı zamanda askeri olarak en güçlü olanlardı ve “gayri medeni” devletleri “medenileştirme” misyonları kapsamında uçsuz bucaksız kolonileri ellerinde tutuyorlardı.¹⁷

13. Bosworth 1996: 99.

14. Bosworth 1996: 101.

15. Vandervort, 1998: 32-33.

16. Bosworth 1996: 94.

17. Suzuki 2005: 154.

Uzun süredir emperyal bir güç olmayı sürdüren Fransa'nın, 1830'lardan itibaren Cezayir'e, elli yıl sonra da Sahraaltı Afrika'sına gerçekleştirdiği sayısız kolonyal seferin altında maddi fayda elde etme arayışı kadar, Prusya karşısında yaşadığı 1871'deki küçük düşürücü mağlubiyetin lekesinin silinmesi ve bir ihtişam arayışı da yatıyormuş gibi görünüyor.¹⁸ Hollanda sömürgeciliğinin Güneydoğu Asya'daki geç dönem genişlemesi de 1890'lardan itibaren benzer bir dinamiğin yansımasıdır ve saygınlığa dair kaygılar, ekonomik etmenlere ya da Avrupa'daki rakiplerine dair endişelere ağır basmıştır.¹⁹ Benzer bir biçimde Lorge da Avrupa'nın imparatorluk inşalarını, bunların "her şey hesaba katıldığında, ihtişam uğruna girişilmiş kâr getirmeyen maceralara kan ve para akıtmadaki gönüllülüklerinin" bir sonucu olduğunu söyleyerek değersizleştirir.²⁰ Çinliler ile diğer Asyalı idarelerin deniz imparatorlukları kurmadaki "başarısızlıkları"nı, bu türden zarar ettirici gösteriş projelerine para akıtmaya niyetli olmayışlarına bağlar.²¹

Kolonyal imparatorlukların askeri ya da ekonomik kapasitelerini gerçekten genişletip genişletmediği, özellikle bu müstemlekeleri kurmanın, karargâh haline getirmenin, idare etmenin maliyetleri göz önüne alındığında büsbütün şüphelidir. Yeni denizaşırı fırsatlardan gelecek kazançtan nasiplenmek üzere oluşturulmuş (emperyal idarenin maliyetini de anakaranın üstüne yıkan) bu yeni imtiyazlı şirketler dalgasının hemen her zaman zararda olduğu, sıklıkla iflasa sürüklendiği, yalnızca vergi mükelleflerinin sırtından ayakta kalabildiği gerçeği, yeni kolonilerin ticari faydalarının kısıtlılığına işaret eder.²² Bir hesaplama göre, "Britanya İmparatorluğu... en azından 1800-1912

18. Brunschwig 1966; Cooke 1973; Barnhart 2016.

19. Locher-Scholten 1994.

20. Lorge 2008: 98.

21. Lorge 2008: 110; ayrıca bkz. Black 2004b: 154.

22. Giordani 1916; Galbraith 1970; Slinn 1971; Vail 1976; Neil-Tomlinson 1977.

yılları arasında hiç kâr etmemiş, hatta sübvansiyona ihtiyaç duymuştur.”²³ Kolonilerin tipik olarak küçük bir elit grubuna kazanç sağladığı yerlerde bile, bu kazançların ya da daha fazlasının, fethin ve resmi bir tabiiyetin olmadığı eşit koşullar altında gerçekleştirilecek bir ticaretten ya da yatırımdan kazanılıp kazanılamayacağı da bir soru işaretidir.²⁴ Emperyal güçler kolonilerde ordular kurmuş olsa da, bu kuvvetlerin asli amacı, anakara savunmasının geliştirilmesinden ziyade emperyal sınırların korunması ve genişletilmesiydi.²⁵ Belki daha da önemlisi, araştırmacılar bugün hala imparatorlukların ekonomik ve güvenlik açısından faydalarına dair (varsa böyle bir şey) hâlâ tartışma halindelerse, o günün liderlerinin sağlıklı hesaplamalar yapması pek de olası değildir. Bu da liderlerin maliyet, fayda hesabı yapabildiği ya da farklı eğilimlerin ve kararların nedensel etkilerini tartabildiği yönündeki varsayımın ne kadar inanılması güç olduğunun altını çizer.

Buradaki mesele, Avrupalı güçlerin, kendilerini yoksullaştırıp saldırıya açık hale getirecek, irrasyonel bir dış politikaya kasten yönelmiş olması değildir. Çağın ruhu, büyük güçler için normatif olarak gerekli görülen kurumsal biçimin imparatorluk olduğunu, koloni sahibi olmanın ulusal azamete giden yol olduğunu telkin ediyordu. İmparatorluklar, kendi içlerinde bir amaç olmanın yanı sıra, ulusal başarının ve güvenliğin vasıtasıydı. İmparatorluk, o zamanın bağlamı içinde büyük güç olmanın meşru biçimini teşkil ediyordu.

23. Hoffman 2015: 208; ayrıca bkz. Davis ve Huttenback 1986.

24. Spruyt 2005: 55-77; MacDonald 2009: 61-62.

25. Barkawi 2005, 2017.

YENİ EMPERYALİZMİN ARAÇLARI

On dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan yeni emperyalizmin saiklerinin ne olduğu sorusunu bir kenara bırakıp Avrupalıların bu yeni imparatorlukları ele geçirirken kullandığı araçların, önceki bölümlerde tartışılan erken modern dönemdeki askeri başarıyı getiren şeylerle ne kadar uyduğu sorusuna bakacağız. Avrupalıların, Asya, Afrika ya da Avrupa'daki Batılı olmayan rakipleri karşısında kayda değer askeri teknolojik avantajlara sahip olmadığını, bunun da sebebinin rakiplerinin benzer teknolojilere sahip oluşu ya da bunları çabucak ele geçişi olduğunu iddia etmiştim. Avrupalıların daha üstün silahlara sahip olduğu Amerika kıtasının bazı bölümleri ve açık denizler gibi örneklerse büyük ölçüde önem arz etmez. Bunun sebebi, ya diğer etkenlerin hâkim oluşu (hastalık, demografi) ya da teknolojik üstünlüğe sahip olunan bu kısıtlı sahaların belirleyici bir avantaj sağlamadaki başarısızlığıdır. (Asya imparatorlukları, çoğu Afrika yönetimi ya da başka bir biçimde Mapuçe gibi Amerikalı gruplar karşısında kaldıkları durum örnek verilebilir.) Buradan çıkarılacak sonuç, 1800'e kadarki Avrupa yayılmacılığına dair daha önceki açıklamalarda, Avrupalıların muharebe alanlarında görünürde sahip oldukları teknolojik üstünlüğe haddinden fazla önem verildiğidir.

Peki ya 1800'den sonrası? Burada, muharebe alanında kullanılan teknoloji belirleyici bir etmenmiş gibi görünebilir. En göze çarpanı ise, özellikle 1880'lerle birlikte ortaya çıkan mükerrer atışlı, şarjörlü tüfekler ve onların hemen ardından çıkan makinalı tüfeklerle birlikte silahlardaki ilerlemelerdir. İddiam, Sanayi Devrimiyle birlikte Avrupalı idarelerle Afrikalı, Asyalı ve diğer emsalleri arasında güç bakımından belirgin bir ayrım oluştuğu, bununla beraber askeri olmayan teknoloji, siyaset ve lojistiğin gelişkin silahlardan çok daha etkili olduğu yönündedir. Ayakta kalan doğu imparatorluklarının en güçlüsü olan Çing İmparatorluğunun Avrupalıların tabiiyetine girişinde, askeri

teknolojideki farklılıktan ziyade küçük batılı kuvvetlerin baskın hale gelmesine müsaade eden rejimin kendi siyasi ve kurumsal köhnemişliği rol oynamıştır.

Teknolojik açıklamaya düşkün olan araştırmacılar bile, askeri olmayan teknolojinin aynı ölçüde önemli olduğuna vurgu yapar.²⁶ Bunlardan biri, Afrika'daki tropik hastalıklara kurban giden Avrupalıların dehşet verici derecedeki ölüm sayısını azaltan tıbbi ilerlemeler olmuştur.²⁷ Bir diğeri, nehir bağlantılarıyla kuvvetleri daha iç bölgelere sevk ve ikmal etme kabiliyetini beraberrinde getiren buharlı gemilerin icadıdır.²⁸ Sonrasında demiryolu da bu lojistik avantajı tamamlayıp genişletirken telgraf, anakara ile kolonyal karakollar arasındaki stratejinin daha yakından kordine edilmesini sağlayacaktır.

Güneydoğu Asya, Afrika ve diğer yerlerdeki uzmanlar, Avrupa'nın gerçekleştirdiği fetihlerin açıklanmasında teknolojinin ötesinde lojistik, planlama, disiplin ve stratejik hareket kabiliyetinin bir araya gelişinin önemini vurgular.²⁹ Erken modern dönemden modern döneme değin süreklilik arz eden şeylerden biri, genellikle emperyal kuvvetlerin büyük çoğunluğunu oluşturan yerel birliklerin hayatiliğiydi. Diğer yandan, Afrikalı idarelerin yerel rekabetleri bir yana bırakamayışı, "böl ve yönet" taktiklerinin etkinliği de Avrupalıların fethinin önünü açan kritik etmenler arasındaydı.³⁰

Avrupalıların zaferlerinin hâkim olduğu dönemlerde dahi, kolonyal imparatorlukları çöküşe götürecek eğilimlerin

26. Headrick 1981.

27. Headrick 2010: 146-147. Kıyaslama yapmak gerekirse, Kuzey Amerika Yerlilerinin on dokuzuncu yüzyıldaki direnişleri art arda gelen ölümcül salgınlarla çöktürülmüştür. Bkz. Headrick 2010: 123-127.

28. Charney 2004: 72; Black 2004b: 159.

29. Vandervort 1998; Charney 2004; Darwin 2007; MacDonald 2014.

30. Vandervort 1998; Thompson 1999; Newbury 2003; Spruyt 2005; Darwin 2007; MacDonald 2014.

başlangıcını, daha genel anlamda Batının denizaşırı seferlerinde talihin döneceğini teşhis etmek mümkündü. Avrupa dışında düzensiz taktikler uygulayanların, Avrupalı istilacıların başına devamlı surette bela açması daha olasıydı. Batılı taktikleri taklit etmeye çalışan Batılı olmayan güçlerse, kendilerini Avrupa'nın işgali karşısında genellikle daha aciz kılmıştır.³¹ Avrupalılar bu başıbozuk rakiplerini alt edebilmek için, ufak keşif kuvvetlerinden ziyade, gitgide büyüyen ordularının üstüne genel anlamda kayda değer bir yük bindirecek büyük ölçekte kuvvetler sevk etmek zorunda kalacaktı.

Fransızlar, 1840'larda Cezayir'i "yatıştırmak" için bütün ordusunun üçte birini oluşturan 100 bin kişilik bir birlik sevk etmişti.³² Ruslar, Kafkaslardaki Çeçen direnişini kırma yönündeki başarısız girişim için 155 bin kişilik bir ordu intikal ettirir; başarı ancak Kırım Savaşının hemen ardından 250 bin kişilik bir ordunun sevk edilmesiyle elde edilecektir.³³ İtalyanlar, Birinci Dünya Savaşının hemen öncesinde Libya'yı fethedebilmek için 100 bin kişiyi aşan bir ordu göndermek zorunda kalmıştır.³⁴ İngiliz Hindistan Şirketi, 1800'lerin başında Güney Asya'da 100 bin kişilik bir ordu kurmuş olsa da, Britanyalıların bundan bir yüzyıl sonra Güney Afrika'daki Boerleri bastırabilmek için neredeyse yarım milyonu bulan bir kuvveti seferber etmesi ve nakletmesi gerekecektir.³⁵ İki dünya savaşı arası dönemde Fas'ın Rif bölgesindeki direnişi ortadan kaldırmak için, İspanyolların uğradığı bir dizi aşağılayıcı bozgundan sonra, 250 bin kişilik bir Fransız ve İspanyol ordusu gerekir. Bütün bu büyük çıkarmalara rağmen Avrupalıların başarı oranı düşmeye başlar.

31. Ralston 1990; Charney 2004: 243, 263; Black 2004b: 219; Roy 2013: 1152; Gommans ve Kolff 2001: 40; Headrick 2010: 139; Wickremesekera 2015.

32. Vandervort 1998.

33. Headrick 2010: 168.

34. Vandervort 1998: 185.

35. Judd ve Surridge 2002.

MacDonald'a göre, 1914 öncesi anti-emperyal ayaklanmaların yalnızca yüzde 18'i başarılı olurken, 1918 sonrasında bu oran yüzde 57'ye çıkar.³⁶ Avrupalıların emperyal harekâtlardan zaferle çıkabilmek için rakiplerini sayıca ezmek zorunda oldukları gerçeği; Korteş'den Plaşı'yi, oradan da Rorke Geçidine, küçük Batılı kuvvetlerin karşlarına çıkan çok daha büyük düşman kuvvetlerinin hakkından geldiği yönündeki beylik tasvirle uyum içinde değildir.

Dikkatlerimizi Afrika'dan çevirirsek, doğudaki imparatorluklara ne olmuştur peki? Kitabın büyük bir kısmında, Asya imparatorluklarının uzun süre Avrupalı emsallerinin gölgesinde kaldığı, erken modern dönemin büyük fatihleri olarak görülmesi gerekenlerin ikincisi değil ilki olduğu vurgulandı. Amma velayetin on dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde doğulu büyük güçler aşağılanmış, tâbi konuma itilmişti. Avrupalı kuvvetler on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çin orduları karşısındaki muharebeleri Afrika'daki gibi ezici ve kati bir biçimde kazanıyordu. Babürlüler ile Osmanlıların çöküşü ikinci ve üçüncü bölümlerde ele alınmıştı. Peki ya Çinliler? "Aşağılanma yüzyılı"nın Avrupa yayılmacılığına dair daha geniş çaplı tartışmalar için anlamı nedir?

Avrupalılar 1840'lardan itibaren Çinlilerin kıyı şeridindeki ve iç bölgelerdeki nehir savunmalarını mütemadiyen ezip geçmiştir.³⁷ İkinci Afyon Savaşının sonunda Pekin ele geçirilmiş, elit Moğol süvarileri tarumar edilen imparator kaçmıştır. Britanya ve Fransa, Çing İmparatorluğunu sadece 20 bin kişilik bir kuvvetle kesin bir yenilgiye uğratabilmiştir.³⁸ Çing İmparatorluğuna ne olmuştu? Bir önceki yüzyılda Avrupalıları kıyıda tutmakla kalmayıp, steplerden gelen göçebe tehdidini de, Orta Asya'ya doğru

36. MacDonald 2014: 231-232; ayrıca bkz. MacDonald 2013.

37. Fay 1998; Wong 2000; Lovell 2011; Bickers 2012.

38. Hanes ve Sanello 2002; Bickers 2012.

gerçekleştirdiği neredeyse soykırıma varan bir harekâtla nihayet bastıran Çin;³⁹ o zamanlar da tıpkı şimdiki gibi, “politik olarak ifade edilen, askeri olarak tatbik edilen, tabiatı gereği emperyal bir mefhum” sayılırdı.⁴⁰ Bir yüzyıl önceki Osmanlılar gibi onlar da, Avrupalılar ordu ve donanmalarında radikal ilerlemeleri uygularken eski biçimlere saplanmış, zamanda asılı kalmış bir Asya ordusu değildi. Çing orduları mutlak anlamda inişe geçmiş, geleneksel kuvvetini yitirmişti.⁴¹ Tıpkı Osmanlılar gibi onların da askeri olarak çöküşleri, alttan gelen yerel siyasal ve mali etmenlere sıkı sıkıya bağlıydı.⁴² Bir dizi ayaklanma, özellikle de milyonlarca kişinin ölümüyle sonuçlanan on dokuzuncu yüzyılın açık ara en kanlı çatışması olan Taiping İç Savaşı, Çing hanedanlığının korunması için askeri ve mali yetkilerin yerel idarelere devredilmesi gibi umutsuz önlemlere bile yol açtı.

Askeri mağlubiyetler kadar dikkate değer bir şey varsa o da Çin sarayının tepkisidir. Paradigma yayılımı modeline ve daha genel mânâda işlevselciliğe göre, örgütsel başarısızlığın reform için büyük bir teşvik anlamına gelmesi gerekir. Özellikle de hem askeri tarihte hem de sosyal bilimlerde kabul gören bir varsayım olan örgütsel öğrenmeye ve tasarlanmış reformlara vurgu yapanlar için, Çing güçlerinin Afyon Savaşlarında deneyimlediği kesintisiz muharebe kayıplarının, gerçekte olandan çok daha hızlı ve kapsamlı reformlar üretmiş olması gerekirdi. Bunun olmayışı, öğrenme yoluyla askeri etkinliğin iyileştirilmesinin kuşkulu olduğunun işaretidir. Birinci Afyon Savaşında Britanyalılar karşısında yaşanan ilk kesin mağlubiyetlerin ardından Çing liderliğinin neyin yanlış gittiğini, bunun sebebinin ne olduğunu teşhis etmesi gerekirdi.⁴³ Hiziplerden biri

39. Perdue 2005.

40. Lorge 2005: 1.

41. Andrade 2016: 243; Mao 2016: 30.

42. Lorge 2008: 168.

43. Polachek 1991.

yaşanan aksiliklerin sistemik problemlerden kaynaklandığını ve tepeden tırnağa bir reformu şart koştuğu görüşünderken, diğeri ise gerçek suçlunun ihanet ve zayıf liderlik olduğunu iddia edip Batılılaşmaya karşı çıkıyordu.⁴⁴

Elde edilen bu birbirine zıt sonuçlar, kişisel gündemlerden, saray entrikalarından muaf olmasa da önceki bölümde Osmanlılar için öne sürülen nokta burada da geçerlidir: Kaybetmiş olduğunu bilmek bir şeydir, neden kaybettiğini ya da bunu nasıl tersine çevireceğini bilmek ise başka bir şey. Tekrarlamak gerekirse; geriye dönüp bakma gibi büyük bir avantaja sahip olan araştırmacılar bile bu teşhisleri oldukça zor ve tartışmalı bulmaktadır. Çing hükümdarları doğru teşhiste bulunmuş, ıslah edici önlemlerde karar kılmış olsalar bile, uygulamanın kendisi vahim zorlukları beraberinde getirir. Ralston'ın Avrupa askeri modelinin ithaline dair kitabında açık olarak ortaya koyduğu üzere, Batılı reformlar güzergâhında kesin surette karar kılmış Batılı olmayan hükümdârlar bile, bu türden bir dönüşümün sonunu getirme konusunda inanılmaz zorluklar yaşamıştır. Batılı ve yerel modellerin melezlenmesiyle ortaya çıkan sonuç, bazı zamanlar askeri olarak daha verimsiz olmakla kalmamış; hükümdârlar reform sürecinde çoğu zaman kendilerini iktidarda tutan siyasal sistemin temellerini tehlikeye sokmuştur.⁴⁵

Erken modern dönem Avrupa yayılcılığı, yeni emperyalizmin en parlak döneminden bakarak incelendiğinde genel anlamda ne kadar farklı görünecektir? Askeri devrim tezi, iki ya da üç yüz yıllık bir gecikmeyle, Avrupa yayılcılığı hakkında haklı mı çıkmış olacaktır? Bu türden bir sava karşı çıkmak adına, askeri devrim tezinin belli bir tarihsel bağlama oturan, toplumların icadından, daimi Avrupa ordularının doğuşuna, feodalizmin çöküşüne kadarki erken modern dönem teknolojik ve kurumsal

44. Mao 2016.

45. Ralston 1990.

gelişmeler etrafında şekillendirilen bir önerme olduğunu vurgulamak gerekir. Batılıların askeri meselelerdeki maddi-teknolojik üstünlükleri sayesinde, tarihin bir noktasında diğer halklar karşısında galip geldiği gibi muğlak bir kavrayışla bir tutulamaz. Bir adım geriye atıp askeri devrim tezinin arkasında yatan mantığa bakarsak, uluslararası güvenliğe dair rekabetin, en uyumlu ve askeri olarak en etkin çözümlerde birleşilmesinin önünü açmak amacıyla kurumsal yapıları amansız ve etkin bir biçimde ayıkladığı, bunu da rasyonel karar alma ya da fetihle gelen Darwinci tasfiyeyle yaptığı düşüncesi, Avrupalı kolonyal imparatorlukların doğuşuyla pek uyuşmamaktadır.

HİKÂYENİN SONUNDA KAYBETMEK: 1945 SONRASI DEKOLONİZASYON VE AYAKLANMA

Avrupa'nın genişlemesini Avrupa'nın gerilemesi olmadan açıklamak mümkün müdür? Amerika ve Okyanusya kıtalarındaki yerleşimci ülkeleri saymazsak, Avrupa hâkimiyeti kurulduğundan çok daha hızlı bir biçimde yıkılmıştır. Avrupa imparatorlukları çoğu ölçüte göre en geniş nüfuz alanına iki savaş arası dönemde ulaşmıştır. 1945-1975 arası dönemde küçülme sıkma ile askeri yenilgilerin üst üste gelmesiyle birlikte imparatorlukların yerini, merkezinde egemen devletlerin yer aldığı daha önce benzeri görülmemiş homojenlikteki bir uluslararası sisteme bıraktığına şahit oluruz. Bir kez daha belirtmek adına; amacımız, Avrupa imparatorluklarının yıkılışına dair muazzam derecede karmaşık hikâyeyi yeniden anlatmak ya da özetlemek değil, bitiş noktasının yerini değiştirmenin daha önce elde edilen sonuçlara dair bakış açımızı değiştirip değiştirmeyeceğini görmektir. İmparatorlukların meşruiyetlerini yitirışleri, modern uluslararası sistemin oluşumu ve dönüşümünde, güç ve servete yönelik rasyonel arayıştan ziyade kültür ve fikirlerin önem arz ettiğine

yönelik daha önce ulaştığımız sonuçları destekler niteliktedir.⁴⁶ İkinci olarak ise, “geri kalmış” Batı dışı güçlerin “ileri” Batılı hasımlarının hakkından mütemadiyen gelmiş olması, daha geniş meselelerden bağımsız olarak silahların ve askeri teknolojinin değeri konusundaki önceki şüpheciliği desteklemektedir.

Avrupa’nın gerileyişinin ve dekolonizasyonun açıklanmasında, askeri mağlubiyetler ya da ekonomik çöküş kadar meşruiyet yitiminin de payı varmış gibi duruyor.⁴⁷ Britanya, kolonilerinin çoğunu savaştan bırakmıştır. Hollandalılar, Portekizler, özellikle de Fransızlar imparatorluklarının bazı parçalarını ellerinde tutmak için savaştıklarıdaysa, askeri çatışmanın sonucunu tayin eden büyük ölçüde kolonilerdeki, anakaradaki ve daha geniş uluslararası toplum iklim olmuştur. Dönüşen uluslararası normlar kâr-zarar hesabını gitgide dengeye oturtmuş, emperyal kazanımlar içeride de dışarıda da savaşılmaya değer görülmemeye başlanmıştır. Yerel müttefik ve destek edinme becerisinin, hem büyük oranda deniz hâkimiyetine dayanan erken modern dönem Avrupa yayılcılığı hem de on dokuzuncu yüzyıldaki yeni emperyalizm için ifade ettiği büyük önemi hatırlarsak, bu destek ortadan kalktığında imparatorlukların elde tutulmasının da gitgide zorlaştığını kavrarız. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa işgalciliğine karşı direnmeye çabalayanların çoğu bunu tek başına yaparken, yirminci yüzyılın üçüncü çeyreğinde komünist bloktan gelen yardımlar ve yeni özgürleştirilmiş devletlerdeki kurtarılmış bölgeler, emperyal kuvvetler karşısında savaşanlar adına daha yüksek başarı şansı anlamına gelmiştir. Vietnam’dan Afganistan’a dek yaşanan kanlı deneyimlerin, 1983’te Lübnan’da, 1993’te Somali’de ABD’nin uğradığı daha küçük cinsten yenilgilerin ardından pek çok gözlemci, demokratik kamuoyunun zayıftan hoşnut

46. Finnemore 1996; Wendt 1999; Finnemore 2003; Phillips 2011; Reus-Smit 2013.

47. Jackson 1993; Philpott 2001; Crawford 2002; Reus-Smit 2013.

olmadığını ve modern demokratik siyasal sistemlerin özleri itibariyle, Batılı güçlerin dünyanın diğer yerlerindeki düzensiz güçler üstünde sahip olduğu askeri-teknolojik avantajın etkisini sifıra indiren uzun, sonu belli olmayan savaşlar için uygun olmadığını iddia etmiştir.⁴⁸

Dekolonizasyon savaşları ve ardından gelen Batının ayaklanma bastırma harekâtları; en gelişmiş teknolojiye, en büyük ekonomiye, en gelişkin devlet aygıtına sahip olanların mutlak biçimde zaferi elde edeceği yönündeki kolaycı varsayımın altını kati surette oyar.⁴⁹ Muharebeleri kazanıp savaşları kaybetmek, Asya, Afrika, Ortadoğu'da bulunan Batılı kuvvetler için kendini tekrar eden bir tema haline gelmiştir.⁵⁰ Bu da muharebe alanındaki etmenlerin önemine dair soru işaretleri doğurur. On dokuzuncu yüzyıl emperyal işgallerinden çıkarıldığı düşünülen, Batılı olmayan daha az gelişmiş hasımlar karşısında zaferi garantiye almakta en büyük payın Batının sahip olduğu askeri teknolojiye ve modern endüstriyel devlete ait olduğu yönündeki esaslı “dersler”, 1945'ten günümüze yaşanan gelişmelerce düpedüz tekzip edilmiştir. Daha iyi silahlar, mutlak hava hâkimiyeti, üstün iletişim, gelişkin tıbbi teknoloji, stratejik hareket kabiliyeti üstünlüğü, gelişkin lojistik, daha ileri tatbikatlar, kaynak aktarımındaki savurganlıklar ve bunlarla ilişkili başka etmenlere sahip olmanın hiçbiri, Batılı olmayan rakipler karşısında zafer kazanmada sürekli surette bir şekilde başarısız olunmasının önüne geçememiştir. ABD ve Batılı güçler, Irak ve Afganistan'daki isyanları bastırmada yaşadıkları başarısızlıkların ardından belki de, sorunları çözme konusunda elli yıl öncesinden bile daha kötü bir konumdadır.⁵¹ Batılı hükümetler ve askeriyelerin şu anki hesapla-

48. Merom 2003; Arreguin-Toft 2005; Lyall ve Wilson 2009; Caverley 2014.

49. Biddle 2004.

50. Mack 1975; Merom 2003; Record 2007.

51. Bacevich 2016.

rı, bölge ve popülasyon kontrolü içeren denizaşırı harekâtlardan kaçınma yönündedir, çünkü Batılı kuvvetler kendilerinden daha zayıf hasımlarla karşılaştığında bile böylesi çatışmalarda genellikle kaybeden tarafta yer almaktadır.

Bu türden ayaklanmaların “gerçek” büyük güç savaşları olmadığına dair iddialar, Avrupalıların ilk başta bu türden denizaşırı savaşlarla imparatorluklarını kurdukları, ilk uluslararası sistemi yarattıkları olgusuna cevap vermede bütünüyle sınıfta kalmaktadır. Dekolonizasyon savaşlarındaki yenilgilerin ve sonrasında ABD’nin komünist ve İslamcı ayaklanmalar karşısında yaşadığı kayıpların, askeri nedenlerden ziyade siyasal, toplumsal etmenlerin bir yansıması olduğunu, bu sebeple de sözkonusu yenilgilerin savaş çalışmalarının alanına girmediğini söylemek, benzer şekilde bir hilekârlıktır. Askeri devrim tezi ve ardından gelen tarihe dair telakkilerin askeri başarının siyasal ve toplumsal etkenlerini vurgulamada ne denli çaba sarf ettiği ve her bir etmenin diğerini nasıl etkilediğini analiz etme ihtiyacı göz önüne alındığında bu savunma inandırıcılığını iyice kaybeder. Askeri devrim tezi de, orduların savaş yapma biçimlerinde ve teşekküllerinde birbirlerine nasıl benzeştiklerine dair kurumsal bir açıklamadır. Geleneksel bakış açısına göre, modern, gelişmiş devletlerle ilişkilendirilen modern, gelişmiş ordular daha geri kurumsal yapılarla ihtilafa düştüğünde, ikinciler ya yeni şemalara uyum sağlamış ya da önce Avrupa’da, daha sonra bütün dünyada olmak üzere havlu atmıştır. Rekabetçi başarı, benzerlikle ilişkilendirilir. Ancak 1945 sonrası dönemde çıkan dersleri göz önünde bulundurursak, Batılı kuvvetlerle mücadele edenlere başarıyı getiren, asimetrik savaş fikriyle uyumlu olarak, taklitçilik değil farklılaşma olmuştur.

PARADİGMA YAYILIMI MODELİ VE BİR ALTERNATİF

Askeri devrimin eleştirisi ve benim devlet dışı aktörlerin, taktik uyarlamaların, Batılı olmayan büyük güçlere hürmet etmenin, Avrupalıların deniz yönelimli kalarak ulaşılan geçici çözümün önemi hakkındaki önermem, ciddi ölçüde ve doğrudan tarihçilerin sosyal bilimi daha iyi malumatlandırmaya yönelik çabasından istifade etmiştir. Peki, kazancın çoğu tarihten sosyal bilimlere doğru akıyorsa, karşılığında verilebilecek bir şeyler de var mıdır? Tarihçiler, uluslararası ilişkiler ve diğer sosyal bilim alanlarıyla temas yokluğuna işaret ettiğine göre,⁵² bu teşhis en iyi ihtimalle bunun bir kayıp olup olmadığı sorusunu da beraberinde getirir (Giriş bölümünde tartışıldığı üzere). Bununla beraber, aşağıda, tarihçilerin sosyal bilimlerden bir şeyler öğrenebileceğini iddia edeceğim. Belki de ironik bir biçimde, tarihçiler bazen kendi önermelerinin en temel halinde farkında olmadan biraz fazla sosyal bilimvâri davranmış olabilir. Tıpkı sosyal bilimlerin Avrupa yayılmacılığına dair içkin tarihsel varsayımlarının kendi alanlarını şekillendirdiği gibi, tarihçiler de rasyonel öğrenme, etkili örgütsel öğrenme ve değişim gibi zımni sosyal bilim modellerinin etkisi altında çoğu zaman fazlaca kalmıştır. Her iki grup da bu varsayımları çok daha yakından incelemeye tâbi tutmak zorundadır.

Öyleyse nihai mesele, örgütsel öğrenme, uyum sağlama, çevreyle etkileşime dair tarihçilerin (genellikle örtülü) ve sosyal bilimcilerin (bir ölçüde açık bir biçimde) sahip olduğu varsayımların bir araya getirilerek analiz edilmesidir. Bu varsayımların arkasında, rekabetin öğrenme ve çevresel baskılar vasıtasıyla daha etkin örgütsel modellere doğru benzeşmeyi teşvik ettiği düşüncesi yatmaktadır. Bu kitapta ele alınan örnek, askeri örgütler ve

52. Black 2004b: x.

savaş halindeki devletlere dair olsa da, aynı mantık pek çok başka sahaya doğru genişletilebilir.

Giriş bölümünde tartışıldığı üzere, tarihteki paradigma yayılımı modeli ile sosyal bilimlerdeki işlevselcilik sıklıkla bir arada düşünülür. Adına ne denirse densin, bu fikir sağduyunun kendisinin birazcık fazlasıdır. Askeri devrim tezi de temelde bu mantığa dayanmaktadır:

Ateşli silahlar dengeyi altüst etti, çünkü daha büyük, daha zengin ve iyi örgütlenmiş siyasal yapılar, barut gücüne dayanan savaşların masrafını karşılamada daha iyiydi. Bu yüzden, zayıf, yoksul ve kötü örgütlenmiş yapılar kaybolup gitmiştir. Bunu da bir geri besleme döngüsü izler: Bir devlet ne kadar iyi denetim sağlarsa, o kadar iyi gelir toplayabilir, daha çok silah satın alabilir ve daha çok kale inşa edebilir. Barut gücüne dayanan savaş, seçilimi etkin, merkezileşmiş devletlerden yana yapmıştır. Bu son derece yaygın, neredeyse her yerde geçerli bir durumdur.⁵³

Burada işletilen olan öğrenme ve tasfiye mekanizmalarının, ilki daha Lamarckçı,⁵⁴ ikincisi klasik Darwinci⁵⁵ olmak üzere, evrimsel bir havası vardır. Öğrenme eğilimine dair en genelgeçer biçimde konuşurken McNeill şu sonuca ulaşır: “Takdire şayan şeyler başaran bütün insani beceriler, çıktığı yerden yayılma, bu yenilikle karşılaşp onu uygulamanın, daha önce ne yapıyorlarsa ondan daha iyi olduğunu düşünen insanlar arasında kök salma eğiliminde olacaktır.”⁵⁶ Askeri rekabetten ders çıkarıldığına yönelik bakış açısı, “savaşlar bittikten sonra... neyin işe yarayıp neyin yaramadığı berraklaşır” varsayımına dayanmaktadır.⁵⁷ Bununla ilişkili olan “en iyinin olanın hayatta kalması” yönündeki tasfi-

53. Andrade 2016: 115-116.

54. Nelson ve Winter 1982.

55. Alchian 1950.

56. McNeill 1982: 147.

57. Hoffman 2015: 53.

ye dinamiği, öğrenmek için motivasyon oluşturma'nın yanı sıra, uyum sağlayamayan örgütlenmelerin elenmesi yoluyla verimliliğin teşvik edildiği müstakil bir süreç de sağlamaktadır.⁵⁸

Askeri devrim tezinin taşıdığı önemin, siyasal kurumlarda ve uluslararası sistemde yaşanan değişimleri açıklamaya yönelik çabasıyla savaş meydanlarının ötesine geçmesi gibi, bu mekanizmaların ordular kadar devletleri de şekillendirdiğine kanaat getirilir. Yakın tarihli bir sosyal bilim çalışmasının iddia ettiği üzere: "Savaşları finanse etme yeterliliği hayatta kalmak için kilit önemde olduğu için, silahlı mücadeleler monarkları daha etkin mali altyapılar kurmaya zorlamıştır."⁵⁹ Daha genel olarak, "Tıpkı ayak uydurma konusunda kötü olan şirketler gibi, örgütlenmesi mütemadiyen optimal sonuçların altında kalan, ayak uydurma hususunda kötü olan devletler ve ittifaklar da reform yapmaya ya da kaybolmaya mahkûmdur."⁶⁰ Tarihçiler de benzer bir konum alırlar çoğunlukla: "Daha erken ve etkin olarak ortaya çıkan mali-askeri devletler güçlerini ve nüfuzlarını artırırken, daha verimsiz olan devletler önemlerini yitirmiş ya da büsbütün ortadan kalkmıştır."⁶¹ Bu, dinamik savaş yapma biçimine özellikle uygun düşer: "Savaş devletin güvenliğine kökten bir tehdit oluşturduğu için, devletler açısından mantıklı olan; kültürel uyumluluk meselelerini bir kenara bırakıp başarılı olmuş orduların yapılarını, değerlerini, pratiklerini, siyasal, toplumsal yönden mümkün olduğunca hızlı bir biçimde benimsemek için her türden inisiyatifi almaktır."⁶² Hayat memat mücadelesi alanında askeri etkinliğe yönelik bu çetin zorunluluğun, fikirlerin ve kültürün gücüne baskın çıktığı söylenir. Buna göre savaş, "kültürel saikli, askeri

58. March ve Olsen 1989, 1998; Pierson 2004; Sharman 2015.

59. Gennaoui ve Voth 2015: 1409.

60. Rogowski 1999: 115.

61. Glete 2002: 2-3; ayrıca bkz. s. 28.

62. Tuck 2008: 470; ayrıca bkz. Waltz 1979: 77; Resende-Santos 2007: 6; Reid 1982: 1; Posen 1993: 120; Walt 2002: 203.

olarak etkin olmayan fikirlerin ve pratiklerin serpilmesine müsaade etmez.”⁶³

Zaman içinde hayatta kalmayla etkin olmayı bir tutan bu işlevselci mantıktaki hata nedir ve buna nasıl bir alternatif getirilebilir? İlk bölümde tartıştığımız kurşun geçirmezlik örneği, daha genel anlamda paradigma yayılımı modeli ile işlevselci mantık arasındaki keskin bir çelişkiyse de, bu örneklerden yalnızca bir tanesidir. Alternatif bir bakış açısının unsurlarını bütün kitap boyunca sıralamıştık; şimdi burada onları bir araya getireceğim.

İlk nokta, örgütsel performansın öğrenme ve reform yoluyla geliştirileceğine dair yalın fikrin, aslında gerçekleşmesi pek de mümkün olmayan zorlu varsayımlara dayanıyor oluşudur. Daha önceki tartışmada bahsedildiği üzere, askeri etkinliğin ya da yetersizliğin nedenlerinin ne olduğunu tespit etmek epeyce zordur.⁶⁴ Ortada sayısız etmen vardır. Araştırmacılar ve analizciler olayların üstünden uzun zaman geçtikten sonra bile, kazanılan zaferin ya da yaşanan mağlubiyetin sebeplerinin ne olduğu konusunda çoğunlukla hemfikir olamazlar. Bunun nedeni yalnızca, toplumsal dünyada neyin neye sebep olduğunu teşhis etmenin zor oluşu değil, bu türden yargıların *aldatıcı* zorluğudur. Hem geçmişte hem günümüzde insanlar yaygın olarak, neden ve sonuçlar hakkında gerçekte malumat sahibi olduklarından daha fazla şey bildiklerini düşünmüştür. Kitapta ele alınan tarihsel aktörlerin yanı sıra, güncel kurşun geçirmezlik örneğinde de görebileceğimiz, muharebe alanındaki sonuçların Tanrı yahut doğaüstü varlıklar tarafından tayin edildiğine yönelik yaygın inanç buna bir örnek olabilir. Bu büyük zorluklara ek olarak, askeri teşekküllerin düşmanın yaptığı değişiklikler (düşman şüphesiz karşı tarafın öğrenmesini engellemeye çalışacaktır), bağlamsal

63. Gray 2007: 84, ayrıca bkz. Chase 2003: xv.

64. Biddle 2004; Brooks 2007.

etmenlerde yaşanan değişiklikler doğrultusunda durmaksızın değişiyor oluşudur. Sarih bilgi toplansa bile, bunların çok hızlı bir biçimde bořa dūřmesi mümkündür.⁶⁵

Etkin, işlevsel öğrenme ve uyum sağlama ziyade burada kabul edilen alternatif bakış ačısı, aktörlerin örgütsel performansa dair çıkardığı derslerin büyük ölçüde kültürel mülahazalarca şekillendirildiğidir. Kurřun geçirmezlik çarpıcı bir örnek olsa da, sık görülmeyen cinsten değildir. Lorge, Çin ile Japonya arasında 1590'larda gerçekteşen kanlı çarpışmalar hakkında řunu kaydeder: Her iki taraf için de, "muharebe meydanında alınan sonuçlar, savaş hakkındaki yerleşik kanıları pekiştirmiştir. İnsanlar öğrenmeye meyilli oldukları dersleri çıkardılar, çıkardıkları dersler de kendi siyasal kanılarının güçlü bir biçimde tesiri altındaydı."⁶⁶ Sosyologların güncel döneme dair benzer bulgularını göz önünde bulundurduğumuzda, modern Batılı askeri teşekküllerin bu türden eğilimlerden azade olduğunu varsaymak için hiçbir sebep yoktur.⁶⁷

İrlandalıların 1920'lerdeki savunma stratejisinin, Britanya istilasının cesaretini kırmaya dayanan oldukça başarılı ve gerçekte bir gerilla savaşı stratejisinden, geleneksel "Britanya ordusunun bir minyatürünü" yaratma yönündeki, fahiş bedelleri olan ve askeri anlamda uygulanabilirliği bulunmayan tavra geçişini anlatan Theo Farrell "intihar ordusu" tabirini ortaya atar.⁶⁸ Bu türden askeri şemalara öncelik veren bir kültür içinde çalışan İrlanda kurmay sınıfının "çıkardığı" dersler ordularını daha etkisiz kılmıştır. İrlandalı askerlerin nasıl selam verileceğine dair üç saatlik talimleri bulunurken, gerilla taktikleri için hiçbir talim görmüyorlardı.⁶⁹ Günümüz ordularının da en azından bazı

65. March ve Olsen 1989: 55; 1998: 954.

66. Lorge 2008: 86.

67. Meyer ve Rowan 1977; March ve Olsen 1989; Powell ve DiMaggio 1991.

68. Farrell 2005, 2007.

69. Farrell 2007: 147.

örneklerde, “altın kaplamalı” yüksek itibar getirici nesneleri (örneğin, ileri düzey hava taşıtlarını ve devasa savaş gemilerini) performanslarını artırmak (örneğin, daha fazla eğitim ya da mevcut ekipmanların daha iyi korunması) için değil sembolik nedenlerle tercih ettiğine itiraz etmek güçtür.⁷⁰

Peki, yöneticilerin ve generallerin kendi algılarını, zihinsel kategorilerini doldurup şekillendiren kültürel kategorileri bir şekilde askıya aldığını ve yürürlükteki nedensel ilişkilerin dolambaçlı karmaşıklığını çözmeyi öğrendiğini varsaysak bile ne değişir? Daha önce defalarca vurgulanan bir noktayı anımsarsak, sorunu teşhis etmekle onu çözmek hiçbir şekilde bir tutulamaz. Tarihte “savaş ve toplum” ve sosyal bilimlerde askeri etkinlik üzerine yapılan geniş kapsamlı çalışmalar, askeri performansın, ölçülüp biçilmiş reformların üzerinde büyük ölçüde tesirinin olmadığı, daha ziyade altta yatan kurumsal, toplumsal, kültürel etmenlerin bir ürünü olduğuna vurgu yapmaktadır.⁷¹

Etkinlik ve verimliliği güvenceye alan Darwinci tasfiye sürecine dair bakış açısıyla ne yapacağız o zaman?⁷² Bu açıklamanın avantajı, yetkinlik ve rasyonel reformlara giden yolun ölçülüp biçilmiş politik müdahaleler vasıtasıyla öğrenmeden geçtiğine yönelik inandırıcı ve gerçekçi olmayan varsayımlardan azade oluşudur. Savaşın yürütülmesine dair “aptalca” fikirler hakkında Chase’in öne sürdüğü üzere, “Böylesi kavrayışlar pek uzun ömürlü olmaz, bunun da sebebi bu kavrayışa sahip insanların uzun ömürlü olmayışıdır.”⁷³ İyi uyum sağlayamayan, etkin olmayan ordular ve idareler askeri rekabetin gayrişahsi rekabeti tarafından, başarısız şirketlerin piyasa rekabeti içinde ayıklandığı gibi

70. Eyre ve Suchman 1996.

71. *War and Society* [Savaş ve Toplum] dergisine ve aynı isimli kitap dizisine bakabilirsiniz.

72. Evrimsel bakış açısına dair genel çalışmalar için bkz. Modelski ve Poznanski 1996; Kahler 1999; Thompson 2001; Rapkin 2001; Spruyt 2001.

73. Chase 2003: xv.

ayıklanıyorsa, etkinlik ve verimliliğe dair varsayımların hakkı teslim edilebilir.

Ancak fiiliyatta, tasfiye yoluyla yetkinlik kazanma beklentileri boşa çıkar. Birincisi, İrlanda ordusu gibi intihara meyilli orduların geneli, çoğu zaman savaşta sınanmazlar, sınansalar bile bu sına nadiren imha olacak kadar sınanır. Tasfiye mekanizması, orduları daha etkin olan modelde birleşmeye doğru istikrarlı bir biçimde teşvik ediyor olsaydı, herhangi bir tarihsel devirde kaydedilen “ölüm”lerin oranı çok daha yüksek olurdu.⁷⁴ İdarelerin uluslararası sistemden fetih yoluyla tasfiye edilmesi oranına dair sistemli araştırmalar, böylesi vakaların oldukça nadir olduğunu göstermekle kalmaz, yaşandığı durumlarda da büyüklük, askeri kapasite ya da müttefiklerin varlığı gibi etmenlere bağlı olmadığını ortaya koyar.⁷⁵ Bir araştırmacının ortaya koyduğu üzere, “verimli olmayan kurumların hayatını sürdürüyor oluşu, ekonomik ve uluslararası tarih açısından temel bir muamma olmayı sürdürmektedir.”⁷⁶ Askeri devrim tezine oldukça yakın bir teorik tavır alan bir diğere göre, “Yerli kurumların tek bir ‘en uyumlu’ biçime doğru hızlı ve otomatik bir biçimde evrildiğine yönelik klasik gerçekçi konum, bugüne kadar yapılan araştırmalarca pek desteklenmiş değildir.”⁷⁷ Benzer biçimde, tek bir hâkim Batılı savaş ve fetih yapma tarzından ziyade, farklı savaş biçimlerinin çeşitliğini takdir etme ihtiyacıyla karşı karşıyayız.

Bilhassa tarihsel ve siyasal süreçlerin karmaşıklığının ve çeşitliliğinin kavranmasının zorluğuna, bilgi sahibi olmadığımız şeylerin derinliğine ve hatalı kesin yargılara varmanın tehlikelerine vurgu yaparak bu kitabı bitirmek, uyandırıcı ya da kendi kendini baltalayıcı bir hamle olabilir. Herhangi bir şey bilme ihtimalimiz

74. Sharman 2015.

75. Strang 1991; Lake ve O’Mahony 2004; Fazal 2007.

76. Kahler 1999: 164.

77. Rogowski 1999: 137.

bu kadar düşükse, kitap yazmanın anlamı nedir ki? Bu türden çabaların beyhude olduğunu söylemektense, muradım bu kitabın varsayımlarımız hakkında kafa yorarken biraz daha kendi üzerine düşünerek yaklaşmada, soru sorarken ve belgeleri seçerken biraz daha açık fikirli olmada ve belki de tarihi kendi koşullarına göre değerlendirmek için biraz daha gönüllü hale getirmede yardımının dokunmasıdır.

Batı hâkimiyetine dair geleneksel anlatıdan uzaklaşmak, geçmişin kendi koşulları içinde daha iyi kavranmasının ötesinde, güncel meselelere yeni bir gözle bakılmasını sağlar.⁷⁸ Daha kozmopolit, daha az etnosentrik, Avrupa dışındaki bölgelere ağırlık veren bir bakış açısı, uluslararası sistemdeki Batı hâkimiyetinin nispeten geçici olduğunu ortaya koyar, bu sebeple Batı dışı güçlerin yükselişiyle bu hâkimiyete meydan okunuyor oluşunu daha az şaşırtıcı kılar. Çok kutuplu küresel uluslararası düzen, istisna değil tarihsel norm haline gelir böylece. Sosyal bilimcilerin özellikle gelecek hakkında tahminde bulunması zor olsa da, Çin ve Hindistan yirmi birinci yüzyılın en kudretli büyük güçleri haline gelirse, pek çok açıdan 1700'lerdeki duruma geri dönüş anlamına gelecektir bu. Tarih hakkında sorduğumuz ve sormakta eksik kaldığımız sorular, yalnızca bu noktaya nereden geldiğimiz hakkında değil, şimdi nerede olduğumuz ve önümüzde ne olduğuna hakkındaki bakış açımızı da değiştirmektedir.

78. Buzan ve Little 2000; Hobden ve Hobson 2002.

KAYNAKÇA

- Adams, Julia. 1996. "Principals and Agents, Colonials and Company Men: The Decay of Colonial Control in the Dutch East Indies." *American Sociological Review* 61 (1): 12-28.
- Adams, Julia. 2005. *The Familial State: Ruling Families and Merchant Capitalism in Early Modern Europe*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Agoston, Gabor. 1998. "Habsburgs and Ottomans: Defense, Military Change and Shifts in Power." *Turkish Studies Association Bulletin* 22 (1): 126-141.
- Agoston, Gabor. 2005. *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Agoston, Gabor. 2012. "Empires and Warfare in East-Central Europe, 1550-1750: The Ottoman-Habsburg Rivalry and Military Transformation." In *European Warfare 1350-1750*, ed. Frank Tallet ve D.J.B. Trim, 110-135. Cambridge: Cambridge University Press.
- Agoston, Gabor. 2014. "Firearms and Military Adaptation: The Ottomans and the European Military Revolution, 1450-1800." *Journal of World History* 15 (1): 85-124.
- Aksan, Virginia. 1993. "The One-Eyed Fighting the Blind: Mobilization, Supply, and Command in the Russo-Turkish War of 1768-1774." *International History Review* 15 (2): 221-238.
- Aksan, Virginia. 2002. "Breaking the Spell of Baron de Tott: Reframing the Question of Military Reform in the Ottoman Empire 1760-1830." *International History Review* 24 (2): 253-277.
- Aksan, Virginia H. 2007a. *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged*. Harlow: Pearson Longman.
- Aksan, Virginia H. 2007b. "The Ottoman Military and State Transformation in a Globalizing World." *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 27 (2): 259-272.
- Aksan, Virginia H. 2011. "Ottoman Military Ethnographies of Warfare, 1500-1800." *Empires and Indigenes: Intercultural Alliances, Imperial Expansion, and Warfare in the Early Modern World*, ed. Wayne E. Lee, 141-163. New York: New York University Press.
- Alam, Muzaffar ve Sanjay Subrahmanyam (ed.). 1998. *The Mughal State 1526-1750*. Delhi: Oxford University Press.
- Alchian, Armen A. 1950. "Uncertainty, Evolution and Economic Theory." *Journal of*

- Political Economy* 58 (3): 211-221.
- Anderson, M. S. 1988. *War and Society in Europe of the Old Regime, 1618-1789*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Andrade, Tonio. 2004. "The Company's Chinese Pirates: How the Dutch East India Company Tried to Lead a Coalition of Pirates to War against China, 1621-1662." *Journal of World History* 15 (4): 415-444.
- Andrade, Tonio. 2011. *Lost Colony: The Untold Story of China's First Victory over the West*. Princeton: Princeton University Press.
- Andrade, Tonio. 2015. "Cannibals with Cannons: The Sino-Portuguese Clashes of 1521-22 and the Early Chinese Adoption of Western Guns." *Journal of Early Modern History* 19 (4): 311-335.
- Andrade, Tonio. 2016. *The Gunpowder Age: China Military Innovation and the Rise of the West in World History*. Princeton: Princeton University Press.
- Andrade, Tonio, Hybok Hweon Kang ve Kirsten Cooper. 2014. "A Korean Military Revolution: Parallel Military Innovations in East Asia and Europe." *Journal of World History* 25 (1): 51-84.
- Anievas, Alexander ve Kerem Nişancıoğlu. 2015. *How the West Came to Rule: The Geopolitical Origins of Capitalism*. Londra: Pluto.
- Anievas, Alexander ve Kerem Nişancıoğlu. 2017. "How Did the West Usurp the Rest? Origins of the Great Divergence over the Longue Durée." *Comparative Studies in Society and History* 59 (1): 34-67.
- Arreguin-Toft, Ivan. 2005. *How the Weak Win Wars: A Theory of Asymmetric Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Asselbergs, Florine. 2008. *Conquered Conquistadors: The Lienzo de Quauquechollan, a Nahua Vision of the Conquest of Guatemala*. Boulder: University Press of Colorado.
- Bacevich, Andrew J. 2016. *America's War for the Greater Middle East: A Military History*. New York: Random House.
- Barkawi, Tarak. 2005. *Globalization and War*. Langham MD: Rowman and Littlefield.
- Barkawi, Tarak. 2017. *Soldiers of Empire: India and British Armies in World War II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barkey, Karen. 2008. *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Barnhart, Joslyn. 2016. "Status Competition and Territorial Aggression: Evidence from the Scramble for Africa." *Security Studies* 25 (3): 385-419.
- Bayly, C. A. 1998. "The First Age of Global Imperialism, c.1760-1830." *Journal of Imperial and Commonwealth History* 26 (2) 28-47.
- Bayly, C. A. 2004. *The Birth of the Modern World 1780-1914*. Oxford: Blackwell.
- Behrend, Heike. 1999. *Alice Lakwena and the Holy Spirits: War in Northern Uganda 1986-97*. Athens: Ohio University Press.
- Bethencourt, Francisco ve Diogo Ramada Curto (ed.). 2007. *Portuguese Oceanic Expansion, 1400-1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bickers, Robert. 2012. *The Scramble for China: Foreign Devils in the Qing Empire 1832-1914*. Londra: Penguin.
- Biddle, Stephen. 2004. *Military Power: Explaining Victory and Defeat in Modern Battle*. Princeton: Princeton University Press.
- Biedermann, Zoltan. 2009. "The Matrioshka Principle and How It Was Overcome: The Portuguese and Hapsburg Imperial Attitudes in Sri Lanka and the Responses of the Rulers of Kotte (1506-1598)." *Journal of Early Modern History* 13 (4): 265-310.
- Black, Jeremy. 1991. *A Military Revolution? Military Change and European Society 1550-1800*. Londra: Palgrave.
- Black, Jeremy. 1995. "A Military Revolution? A 1660-1792 Perspective." *The Military Revolution Debate: Readings in the Military Transformation of Early Modern Europe*, ed. Clifford J. Rogers, 95-116. Boulder, CO: Westview.
- Black, Jeremy. 1998. *War and the World: Military Power and the Fate of Continents 1450-2000*. New Haven: Yale University Press.
- Black, Jeremy. 2004a. "A Wider Perspective: War Outside the West." *Early Modern Military History, 1450-1815*, ed. Geoff Mortimer, 212-226. Houndmills, İngiltere: Palgrave.
- Black, Jeremy. 2004b. *Rethinking Military History*. Abingdon, İngiltere: Routledge.
- Blaydes, Lisa ve Eric Chaney. 2013. "The Feudal Revolution and Europe's Rise: Political Divergence of the Christian West and the Muslim World before 1500 CE." *American Political Science Review*, 107 (1): 16-34.
- Blussé, Leonard ve Femme Gaastra (ed.). 1981. *Companies and Trade: Essays on Overseas Trading Companies During the Ancien Regime*. Leiden: Leiden University

- Press.
- Blussé, Leonard ve Femme Gaastra. 1981. "Companies and Trade: Some Reflections on a Workshop and a Concept." *Companies and Trade: Essays on Overseas Trading Companies During the Ancien Regime*, ed. Leonard Blussé ve Femme Gaastra, 3-16. Leiden: Leiden University Press.
- Börekçi, Günhan. 2006 "A Contribution to the Military Revolution Debate: The Janissaries Use of Volley Fire during the Long Ottoman-Habsburg War of 1593-1606 and the Problem of Origins." *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 59 (4): 407-438.
- Bose, Sugata. 2009. *A Hundred Horizons: The Indian Ocean in an Age of Global Empire*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bosworth, R. J. B. 1979. *Italy, Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy before the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bosworth, R. J. B. 1996. *Italy and the Wider World 1860-1960*. Londra: Routledge.
- Boxer, C. R. 1965. *The Dutch Seaborne Empire 1600-1800*. New York: Alfred Knopf.
- Boxer, C. R. 1969. "A Note on Portuguese Reactions to the Revival of the Red Sea Spice Trade and the Rise of Atjeh." *Journal of Southeast Asian History* 10 (Aralık): 415-428.
- Brewer, John. 1989. *The Sinews of Power: War, Money and the English State 1688-1783*. Londra: Unwin Hyman.
- Brooks, Risa A. 2007. "Introduction: The Impact of Culture, Society, Institutions, and International Forces on Military Effectiveness." *Creating Military Power: The Sources of Military Effectiveness*, ed. Risa A. Brooks ve Elizabeth Stanley, 1-26. Palo Alto: Stanford University Press.
- Brunschwig, Henri. 1966. *French Colonialism, 1871-1914: Myths and Realities*. New York: Prager.
- Bryant, G. J. 2013. *The Emergence of British Power in India 1600-1784: A Grand Strategic Interpretation*. Woodbridge: Boyall.
- Bryant, Joseph M. 2006. "The West and the Rest Revisited: Debating Capitalist Origins, European Colonialism, and the Advent of Modernity." *Canadian Journal of Sociology/Cahiers Canadien de Sociologie* 31 (4): 403-444.
- Bull, Hedley ve Adam Watson (ed.). 1984. *The Expansion of International Society*. Oxford: Oxford University Press.

- Busse, Jeffrey A., Amit Goyal ve Sunil Wahal. 2010. "Performance and Persistence in Institutional Investment Management." *Journal of Finance* 65 (2): 765-790.
- Butcher, Charles R. ve Ryan D. Griffith. 2017. "Between Eurocentrism and Babel: A Framework for the Analysis of States, State Systems, and International Orders." *International Studies Quarterly* 61 (2): 328-336.
- Buzan, Barry ve George Lawson. 2013. "The Global Transformation: The Nineteenth Century and the Making of Modern International Relations." *International Studies Quarterly* 57 (3): 620-634.
- Buzan, Barry ve George Lawson. 2015. *The Global Transformation: History, Modernity and the Making of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, Barry ve Richard Little. 2000. *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations*. Oxford: Oxford University Press.
- Cain, P. J. ve A. G. Hopkins. 1993. *British Imperialism: Innovation and Expansion 1688-1914*. Londra: Longman.
- Carlos, Ann M. ve Frank D. Lewis. 2010. *Commerce by a Frozen Sea: Native Americans and the Fur Trade*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Casale, Giancarlo. 2010. *The Ottoman Age of Exploration*. Oxford: Oxford University Press.
- Cavanagh, Edward. 2011. "A Company with Sovereignty and Subjects of Its Own? The Case of the Hudson's Bay Company, 1670-1763." *Canadian Journal of Law and Society* 26 (1): 25-50.
- Caverley, Jonathan D. 2014. *Democratic Militarism: Voting, Wealth and War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chamberlain, M. E. 1974. *The Scramble for Africa*. Harlow: Pearson.
- Chang, Tom Y., David H. Solomon ve Mark Westerfield. 2016. "Looking for Someone to Blame: Delegation, Cognitive Dissonance, and the Disposition Effect." *Journal of Finance*. 71 (1): 267-302.
- Charney, Michael W. 2004. *Southeast Asian Warfare 1300-1900*. Leiden: Brill.
- Chase, Kenneth. 2003. *Firearms: A Global History to 1700*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chaudhuri, K. N. 1965. *The English East India Company: The Study of an Early Joint Stock Company*. Londra: Frank Cass.

- Chaudhuri, K. N. 1985. *Trade and Civilisation in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750*. Cambridge University Press.
- Chaudhuri, K. N. 1990. "Reflections on the Organizing Principle of Pre-Modern Trade." *The Political Economy of Merchant Empires: State Power and World Trade 1350-1750*, ed. James D. Tracy, 421-442. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cipolla, Carlo M. 1965. *Guns, Sails and Empires: Technological Innovation and the Early Phases of European Expansion*. New York: Minerva.
- Clayton, Anthony. 1999. *Frontiersmen: Warfare in Africa Since 1950*. Londra: Routledge.
- Clulow, Adam. 2009. "European Maritime Violence and Territorial States in Early Modern Asia, 1600-1650." *Itinerario*, 33 (3): 72-94.
- Clulow, Adam. 2014. *The Company and the Shogun: The Dutch Encounter with Tokugawa Japan*. New York: Columbia University Press.
- Colas, Alejandro. 2016. "Barbary Coast in the Expansion of International Society: Privacy, Privateering, and Corsairing as Primary Institutions." *Review of International Studies* 42 (5): 840-857.
- Cook, Noble David. 1998. *Born to Die: Disease and New World Conquest 1492-1650*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cook, Weston F. 1994. *The Hundred Years War for Morocco: Gunpowder and the Military Revolution in the Early Modern Muslim World*. Boulder, CO: Westview.
- Cooke, J. J. 1973. *New French Imperialism: The Third Republic and Colonial Expansion*. Londra: David and Charles.
- Cooper, R.G.S. 2003. *The Anglo-Maratha Campaigns and the Contest for India: The Struggle of Control of the South Asian Military History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Craven, Matthew. 2015. "Between Law and History: The Berlin Conference of 1884-85 and the Logic of Free Trade." *London Review of International Law* 3 (1): 31-59.
- Crawford, Neta C. 2002. *Argument and Change in World Politics: Ethics, Decolonisation and Humanitarian Intervention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dale, Stephen F. 2010. *The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids, and Mughals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Darwin, John. 2007. *After Tamerlane: The Rise and Fall of Global Empires 1400-2000*. Londra: Penguin.

- Darwin, John. 2014. *Unfinished Empire: The Global Expansion of Britain*. Londra: Bloomsbury.
- Davies, Brian. 2007. *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*. Abingdon, İngiltere: Routledge.
- Davis, Lance Edwin ve Robert A. Huttenback. 1986. *Mammon and the Pursuit of Empire: The Political Economy of British Imperialism 1860-1912*. Cambridge: Cambridge University Press.
- de Armond, Louis. 1954. "Frontier Warfare in Colonial Chile." *Pacific Historical Review* 23 (2): 125-132.
- de la Garza, Andrew. 2016. *The Mughal Empire at War: Babur, Akbar and the Indian Military Revolution, 1500-1605*. Abingdon, İngiltere: Routledge.
- Diamond, Jared. 1997. *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies*. New York: W. W. Norton.
- DiMaggio, Paul J. ve Walter W. Powell. 1983. "The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields." *American Sociological Review* 48 (2): 147-160.
- Disney, A. R. 2009. *A History of Portugal and the Portuguese Empire*. Vol. 2: The Portuguese Empire. Cambridge: Cambridge University Press.
- Downing, Brian M. 1992. *The Military Revolution and Political Change: The Origins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Doyle, Michael W. 1986. *Empires*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Drori, Gili S., John W. Meyer ve Hokyu Hwang. 2006. "World Society and the Proliferation of Formal Organization." *Globalization and Organization: World Society and Organizational Change*, ed. Gili S. Drori, John W. Meyer ve Hokya Hwang, 25-49. Oxford: Oxford University Press.
- Dunne, Tim ve Christian Reus-Smit (ed.). 2017. *The Globalization of International Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Eaton, Richard M. ve Phillip B. Wagoner. 2014 "Warfare on the Deccan Plateau, 1450-1600: A Military Revolution in Early Modern India?" *Journal of World History* 25 (1): 5-50.
- Elman, Colin ve Miriam Fendius Elman. 1999. "Diplomatic History and International Relations Theory: Respecting Difference and Crossing

- Boundaries." *International Security* 22 (1): 5-21.
- Elman, Colin ve Miriam Fendius Elman. 2008. "The Role of History in International Relations." *Millennium* 37 (2): 357-364.
- Ellis, Stephen. 1999. *Mask of Anarchy: The Destruction of Liberia and the Religious Dimension of an African Civil War*. New York: New York University Press.
- Elster, Jon. 1989. *The Cement of Society: A Survey of Social Order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon. 1995. "Functional Explanation: In Social Science." *Readings in the Philosophy of Social Science*, ed. Michael Martin ve Lee C. McIntyre, 402-413. Cambridge: MIT Press.
- Elster, Jon. 2000. "Rational Choice History: A Case of Excessive Ambition." *American Political Science Review* 94 (3): 685-695.
- Elster, Jon. 2007. *Explaining Social Behavior: More Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erikson, Emily. 2014. *Between Monopoly and Free Trade: The English East India Company 1600-1757*. Princeton: Princeton University Press.
- Erikson, Emily ve Valentina Assenova. 2015. "New Forms of Organization and the Coordination of Political and Commercial Actors." *Chartering Capitalism: Organizing Markets, States, and Publics*. Special issue of *Political Power and Social Theory* 29 (1): 1-13.
- Ertman, Thomas. 1997. *Birth of Leviathan: Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eyre, Dana P. ve Mark C. Suchman. 1996. "Status, Norms and the Proliferation of Conventional Weapons: An Institutional Theory Approach." *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, ed. Peter J. Katzenstein, 79-104. New York: Columbia University Press.
- Farrell, Theo. 2005. "World Culture and Military Power." *Security Studies* 14 (3): 448-488.
- Farrell, Theo. 2007. "Global Norms and Military Effectiveness: The Army in Early Twentieth-Century Ireland." *Creating Military Power: The Sources of Military Effectiveness*, ed. Risa A. Brooks ve Elizabeth Stanley, 136-157. Palo Alto: Stanford University Press.
- Fay, Peter Ward. 1998. *Opium War, 1840-42: Barbarians in the Celestial Empire in the*

- Early Part of the Nineteenth Century and the War by Which They Forced her Gates.*
Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Fazal, Tanisha M. 2007. *State Death: The Politics and Geography of Conquest, Occupation and Annexation.* Princeton: Princeton University Press.
- Ferguson, Niall. 2011. *Civilization: The West and the Rest.* New York: Penguin.
- Finnemore, Martha. 1996. *National Interests in International Society.* Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Finnemore, Martha. 2003. *The Purpose of Intervention: Changing Beliefs about the Use of Force.* Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Frank, André Gunder. 1998. *ReORIENT: Global Economy in the Asian Age.* Berkeley: University of California Press.
- Friedman, Milton. 1953. *Essays in Positive Economics.* Chicago: University of Chicago Press.
- Frost, Robert I. 2000. *The Northern Wars 1558-1721,* Harlow: Pearson.
- Fuller, J. F. C. 1954. *A Military of the Western World.* New York: Funk and Wagnalls.
- Furber, Holden. 1976. *Rival Empires of the Trade in the Orient 1600-1800.* Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gaastra, Femme. 1981. "The Shifting Balance of Trade of the Dutch East India Company." *Companies and Trade: Essays on Overseas Trading Companies During the Ancien Regime*, ed. Leonard Blussé ve Femme Gaastra, 47-69. Leiden: Leiden University Press.
- Gaastra, Femme. 2003. *The Dutch East India Company: Expansion and Decline.* Amsterdam: Walburg Pers.
- Galbraith, J. S. 1970. "Italy, the British East Africa Company, and the Benadir Coast, 1888-1893." *Journal of Modern History* 42 (4): 549-563.
- Gat, Azar. 2006. *War in Human Civilization.* Oxford: Oxford University Press.
- Gberie, Lansana. 2005. *A Dirty War in West Africa: The RUF and the Destruction of Sierra Leone.* Bloomington: Indiana University Press.
- Gennaioli, Nicola ve Hans-Joachim Voth. 2015. "State Capacity and Military Conflict." *Review of Economic Studies* 82 (4): 1409-1448.
- George, Alexander L. ve Andrew Bennett. 2004. *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences.* Cambridge: MIT Press.
- Giordani, Paolo. 1916. *The German Colonial Empire: Its Beginning and Ending.* Londra:

- G. Bell and Sons.
- Glete, Jan. 2000. *Warfare at Sea 1500-1650: Maritime Conflicts and the Transformation of Europe*. New York: Routledge.
- Glete, Jan. 2002. *War and State in Early Modern Europe: Spain, the Dutch Republic and Sweden as Fiscal-Military States, 1500-1660*. Londra: Routledge.
- Go, Julian ve George Lawson (ed.). 2017. *Global Historical Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gommans, Jos J. L. 1995. *The Rise of the Indo-Afghan Empire, c. 1710-1780*. Leiden: Brill.
- Gommans, Jos J. L. ve Dirk H. A. Kolff. 2001. "Introduction: Warfare and Weaponry in South Asia 1000-1800 AD." *Warfare and Weaponry in South Asia 1000-1800*, ed. Jos J. L. Gommans ve Dirk H. A. Kolff, 1-42. New Delhi: Oxford University Press.
- Gommans, Jos J. L. 2001. "Indian Warfare and Afghan Innovation During the Eighteenth Century." *Warfare and Weaponry in South Asia 1000-1800*, ed. Jos J. L. Gommans ve Dirk H. A. Kolff, 365-386. New Delhi: Oxford University Press.
- Gommans, Jos. 2002. *Mughal Warfare: Indian Frontiers and the High Road to Empire 1500-1700*. Londra: Routledge.
- Grant, Jonathan. 1999. "Rethinking Ottoman 'Decline': Military Technology Diffusion in the Ottoman Empire, Fifteenth to Eighteenth Centuries." *Journal of World History* 10 (1): 179-201.
- Gray, Colin S. 2007. *Another Bloody Century: Future War*. New York: Phoenix.
- Guilmartin, John F. 1974. *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the 16th Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Guilmartin, John F. 1995. "The Military Revolution: Origins and First Tests Abroad." *The Military Revolution Debate: Readings in the Military Transformation of Early Modern Europe*, ed. Clifford J. Rogers, 299-333. Boulder, CO: Westview.
- Guilmartin, John F. 2002. *Galleons and Galleys*. Londra: Cassel.
- Guilmartin, John F. 2011. "The Revolution in Military Warfare at Sea During the Early Modern Era: Technological Origins, Operational Outcomes and Strategic Consequences." *Journal for Maritime Research* 13 (2): 129-137.
- Hager, Robert P. ve David A. Lake. 2000. "Balancing Empires: Competitive

- Decolonization in International Politics." *Security Studies* 9 (3): 108-148.
- Hale, J. R. 1986. *War and Society in Renaissance Europe, 1450-1620*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Hanes, W. Travis ve Frank Sanello. 2002. *Opium Wars: The Addiction of One Empire and the Corruption of the Other*. Naperville, IL.: Sourcebooks.
- Hanson, Victor Davis. 1989. *The Western Way of War: Infantry Battle in Ancient Greece*. Berkeley: University of California Press.
- Hanson, Victor Davis. 2002. *Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise of Western Power*. New York: Anchor.
- Hasan, Farhat. 1991. "Conflict and Cooperation in Anglo-Mughal Trade Relations during the Reign of Aurangzeb." *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 34 (4): 351-360.
- Hasan, Farhat. 2004. *State and Locality in Mughal India: Power Relations in Western India c. 1572-1730*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hassig, Ross. 2006. *Mexico and the Spanish Conquest*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Hassner, Ron E. 2016. *Religion on the Battlefield*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Headrick, Daniel R. 1981. *Tools of Empire: Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century*. Oxford: Oxford University Press.
- Headrick, Daniel R. 2010. *Power Over Peoples: Technology, Environments, and Western Imperialism, 1400 to the Present*. Princeton: Princeton University Press.
- Hess, Andrew C. 1978. *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*. Chicago: University of Chicago.
- Hobden, Stephen ve John M. Hobson (ed.). 2002. *Historical Sociology of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, Eric. 2010. *Age of Empire 1875-1914*. Londra: Hachette.
- Hobson, John M. 2004. *The Eastern Origins of Western Civilization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobson, John M. 2012. *The Eurocentric Conception of World Politics: Western International Theory 1760-2010*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodgson, Marshall G. S. 1974. *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hoffman, Philip T. 2015. *Why Did Europe Conquer the World?* Princeton: Princeton

- University Press.
- Howard, Michael. 1976. *War in European History*. Oxford: Oxford University Press.
- Hui, Victoria Tin-bor. 2005. *War and State Formation in Ancient China and Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hyam, Ronald. 2010. *Understanding the British Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Isaacman, Allen. 1972. *Mozambique: The Africanization of a European Institution: Zambezi Prazos, 1750-1902*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Jackson, Robert H. 1993. "The Weight of Ideas in Decolonization: Normative Change in International Relations." *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions and Political Change*, ed. Judith Goldstein and Robert O. Keohane, 111-138. Ithaca NY: Cornell University Press.
- Jenkinson, Tim, Howard Jones ve Jose Vincente Martinez. 2016. "Picking Winners? Investment Consultants' Recommendation of Fund Managers." *Journal of Finance* 71 (5): 2333-2370.
- Johnston, Alastair Iain. 2012. "What (If Anything) Does East Asia Tell us About International Relations Theory?" *Annual Review of Political Science* 15: 53-78.
- Jones, Eric. 2003. *The European Economic Miracle: Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Judd, Dennis ve Keith Surridge. 2002. *The Boer War: A History*. Londra: I. B. Taurus.
- Kadercan, Burak. 2013/2014. "Strong Armies, Slow Adaption: Civil-Military Relations and the Diffusion of Military Power." *International Security* 38 (3): 117-152.
- Kahler, Miles. 1999. "Evolution, Choice, and International Change." *Strategic Choice and International Relations*, ed. David A. Lake ve Robert Powell, 164-96. Princeton: Princeton University Press.
- Kamen, Henry. 2002. *Empire: How Spain Became a World Power 1492-1763*. Londra: Penguin.
- Kang, David C. 2003. "Getting Asia Wrong: The Need for New Analytical Frameworks." *International Security* 27 (4): 57-85.
- Kang, David C. 2010. *East Asia Before the West: Five Centuries of Trade and Tribute*. New York: Columbia University Press.

- Kang, David C. 2014. "Why Was There No Religious War in Pre-Modern East Asia?" *European Journal of International Relations* 20 (4): 965-986.
- Karaman, K. Kivanç ve Şevket Pamuk. 2010. "Ottoman State Finances in European Perspective, 1500-1914." *Journal of Economic History* 70 (3): 593-629.
- Keegan, John. 1976. *The Face of Battle*. Londra: Jonathan Cape.
- Keegan, John. 1993. *A History of Warfare*. Londra: Hutchinson.
- Keene, Edward. 2002. *Beyond the Anarchical Society: Grotius, Colonialism and Order in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kemper, Simon. 2014. "War-Bands on Java: Military Labour Markets in VOC Sources," Master Tezi, Leiden University.
- Kennedy, Paul. 1988. *The Rise and Fall of the Great Powers*. New York: Vintage.
- Kian, Kwee Hui. 2008. "How Strangers Became Kings: Javanese-Dutch Relations in Java 1600-1800." *Indonesia and the Malay World*. 36 (105): 293-307.
- Klein, P. W. 1981. "The Origins of Trading Companies." *Companies and Trade: Essays on Overseas Trading Companies During the Ancien Regime*, ed. Leonard Blussé and Femme Gastra, 17-28. Leiden: Leiden University Press.
- Knight, Ian J. 1994. *Warrior Chiefs of Southern Africa*. New York: Firebird Books.
- Kolff, Dirk H. A. 2001. "The Peasantry and the Polity." *Warfare and Weaponry in South Asia 1000-1800*, ed. Jos J. L Gommans ve Dirk H. A. Kolff, 202-231. New Delhi: Oxford University Press.
- Koshy, K. O. 1989. *The Dutch Power in Kerala (1729-1758)* New Delhi: Mittal.
- Kumar, Amarendra. 2015. "The Politics of Military Control in the West Coast: Marathas, Mughals and the Europeans, 1650-1730." *Chinese and Indian Warfare: From the Classical Age to 1870*, ed. Kaushik Roy ve Peter Lorge, 181-199. Abingdon, İngiltere: Routledge.
- Laichen, Sun. 2003. "Military Technology Transfer from Ming China and the Emergence of Northern Mainland Southeast Asia (c. 1390-1527)." *Journal of Southeast Asian Studies* 34 (3): 495-517.
- Lake, David A. ve Angela O'Mahony. 2004. "The Incredible Shrinking State: Explaining Change in the Territorial Size of Countries." *Journal of Conflict Resolution* 48 (5): 699-722.
- Lan, David. 1985. *Guns and Rain: Guerillas and Spirit Mediums in Zimbabwe*. Berkeley: University of California Press.

- Lane, Frederick C. 1958. "The Economic Consequences of Organized Violence." *Journal of Economic History* 18 (4): 401-417.
- Lee, Wayne E. 2011a. "The Military Revolution of Native North America: Firearms, Forts and Politics." *Empires and Indigenes: Intercultural Alliances, Imperial Expansion, and Warfare in the Early Modern World*, ed. Wayne E. Lee, 49-80. New York: New York University Press.
- Lee, Wayne E. 2011b. "Projecting Power in the Early Modern World: The Spanish Model?" *Empires and Indigenes: Intercultural Alliances, Imperial Expansion, and Warfare in the Early Modern World*, ed. Wayne E. Lee, 1-16. New York: New York University Press.
- Lee, Wayne E. 2015. *Waging War: Conflict, Culture and Innovation in World History*. Oxford: Oxford University Press.
- Lemke, Douglas. 2003. "African Lessons for International Relations Research." *World Politics* 56 (1): 114-138.
- Levy, Jack S. 1983. *War in the Modern Great Power System 1495-1795*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Lieberman, Peter. 1996. *Does Conquest Pay? The Exploitation of Occupied Industrial Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Lieberman, Evan. 2003. *Strange Parallels: Southeast Asia in Global Context, c. 800-1830*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Locher-Scholten, Elsbeth. 1994. "Dutch Expansion in the Indonesian Archipelago around 1900 and the Imperialism Debate." *Journal of Southeast Asian Studies* 25 (1): 91-111.
- Lockhart, James. 1999. *Of Thing of the Indies: Essays Old and New in Early Latin American History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Loge, Peter. 2005. *War, Politics and Society in Early Modern China 900-1795*. Londra: Routledge.
- Loge, Peter A. 2008. *The Asian Military Revolution: From Gunpowder to the Bomb*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lovell, Julia. 2011. *Opium War: Drugs, Dreams and the Making of Modern China*. Londra: Pan Macmillan.
- Lyall, Jason ve Isaiah Wilson. 2009. "Rage Against the Machines: Explaining Outcomes in Counter-Insurgency Wars." *International Organization* 63 (1): 67-106.

- Lynn, John A. (ed.) 1994. *Feeding Mars: Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present*. Londra: Routledge.
- Lynn, John A. 2008. *Battle: A History of Combat and Culture from Ancient Greece to Modern America*. New York: Basic Books.
- MacDonald, Paul K. 2009. "Those who Forget Historiography Are Doomed to Repeat It: Empire, Imperialism and Contemporary Debates about American Power." *Review of International Studies* 31 (1): 45-67.
- MacDonald, Paul K. 2013. "'Retribution must Succeed Rebellion': The Colonial Origins of Counterinsurgency Failure." *International Organization* 67 (2): 253-286.
- MacDonald, Paul K. 2014. *Networks of Domination: The Social Foundations of Peripheral Conquest*. Oxford: Oxford University Press.
- Mack, Andrew. 1975. "Why Big Nations Lose Small Wars: The Politics of Asymmetric Conflict." *World Politics* 27 (2): 175-200.
- Mahoney, James. 1999. "Nominative, Ordinal and Narrative Appraisal in Macrocausal Analysis." *American Journal of Sociology* 104 (4): 1154-1196.
- Malone, Patrick. 1991. *Skulking Way of War: Technology and Tactics Among the New England Indians*. Lanham MD: Madison.
- Mann, Michael. 1986. *The Sources of Social Power. Vol. 1, A History from the Beginning to 1760 AD*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael. 1993. *The Sources of Social Power. Vol. 2, A The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mao, Haijian. 2016. *The Qing Empire and the Opium War: The Collapse of the Heavenly Dynasty*. Cambridge: Cambridge University Press.
- March, James G. ve Johan P. Olsen. 1989. *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*. New York: Free Press.
- March, James G. ve Johan P. Olsen 1998. "The Institutional Dynamics of International Political Orders." *International Organization* 52 (4): 943-969.
- Marks, Robert B. 2002. *The Origins of the Modern World: A Global and Environmental Narrative from the Fifteenth to the Twenty-First Century*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Marshall, P. J. 1980. "Western Arms in Maritime Asia in the Early Phases of Expansion." *Modern Asian Studies* 14 (1): 13-28.
- Marshall, P. J. 2005. *The Making and Unmaking of Empires: Britain, India, and*

- America c. 1750-1783*. Oxford: Oxford University Press.
- Matthew, Laura E. ve Michel R. Oudijk (ed.). 2007. *Indian Conquistadors: Indigenous Allies in the Conquest of Mesoamerica*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Matthews, K. S. 2015. "Indo-Portuguese Naval Battles in the Indian Ocean during the Early Sixteenth Century." *Chinese and Indian Warfare: From the Classical Age to 1870*, ed. Kaushik Roy ve Peter Lorge, 166-180. Abingdon, İngiltere: Routledge.
- McNeill, William H. 1982. *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force and Society since AD 1000*. Oxford: Basil Blackwell.
- Merom, Gil. 2003. *How Democracies Lose Small Wars: State, Society, and the Failures of France in Algeria, Israel in Lebanon, and the United States in Vietnam*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meyer, John W. ve Brian Rowan. 1977. "Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony." *American Journal of Sociology* 83 (2): 340-363.
- Meyer, John W., John Boli, George M. Thomas ve Francisco O. Ramirez. 1997. "World Society and the Nation-State." *American Journal of Sociology*. 103 (1): 144-181.
- Meyer, John W. 2010. "World Society, Institutional Theories, and the Actor." *Annual Review of Sociology* 36 (1): 1-20.
- Milton, Giles. 1999. *Nathaniel's Nutmeg: Or, The Incredible True Adventures of the Spice Trader who Changed the Course of History*. Londra: Hodder and Stoughton.
- Modelski, George ve Kazimierz Poznanski. 1996. "Evolutionary Paradigms in the Social Sciences." *International Studies Quarterly* 40 (3): 315-319.
- Moertono, Soemersaid. 2009. *State and Statecraft in Old Java: A Study of the Later Mataram Period, 16th to 19th Century*. Sheffield: Equinox.
- Mommsen, Wolfgang J. 1980. *Theories of Imperialism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Morrow, James D. 1991. "Alliance and Asymmetry: An Alternative to the Capacity Aggregation Model of Alliances." *American Journal of Political Science* 35 (4): 904-933.
- Mortimer, Geoff. 2004a. "Introduction: Was There a 'Military Revolution' in the Early Modern Period?" *Early Modern Military History, 1450-1815* ed. Geoff Mortimer, 1-5. Houndmills, İngiltere: Palgrave.
- Mortimer, Geoff (ed.). 2004b. *Early Modern Military History, 1450-1815*. Houndmills,

- İngiltere: Palgrave.
- Mostert, Tristan. 2007. "Chain of Command: The Military System of the Dutch East India Company 1655-1663." Master Tezi, Leiden Üniversitesi Tarih Bölümü.
- Murphey, Rhoads. 1993. "The Ottoman Resurgence in the Seventeenth Century Mediterranean: The Gamble and its Results." *Mediterranean Historical Review* 8 (2): 186-200.
- Murphey, Rhoads. 1999. *Ottoman Warfare 1500-1700*. Londra: New Brunswick NJ: Rutgers University Press.
- Nagtegaal, Lucas. 1996. *Riding the Dutch Tiger: The Dutch East India Company and the Northeast Coast of Java, 1680-1743*. Leiden: KITLV.
- Nelson, Richard R. ve Sidney G. Winter. 1982. *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge: Harvard University Press.
- Neil-Tomlinson, Barry. 1977. "The Nyassa Chartered Company 1891-1929." *Journal of African History* 18 (1): 109-128.
- Newbury, Colin. 2003. *Patrons, Clients, and Empire: Chieftaincy and Over-Rule in Asia, Africa, and the Pacific*. Oxford: Oxford University Press.
- North, Douglass C. 1990a. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- North, Douglass C. 1990b. "Institutions, Transaction Costs, and the Rise of Merchant Empires." *The Political Economy of Merchant Empires: State Power and World Trade 1350-1750*, ed. James D. Tracy, 22-40. Cambridge: Cambridge University Press.
- North, Douglass C. ve Robert Paul Thomas. 1973. *The Rise of the Western World: A New Economic History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- North, Douglass C. ve Barry R. Weingast. 1989. "Constitutions and Commitment: The Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeenth-Century England." *Journal of Economic History* 49 (4): 803-832.
- Odegard, Erik. 2014. "Fortifications and the Imagination of Colonial Control: The Dutch East India Company in Malabar 1663-1795." The Urban History Conference'ta sunulmuş makale, 3-7 Eylül, 2014, Lizbon.
- Oman, C. M. C. 1885 [1953]. *The Art of War in the Middle Ages, AD 378-1515*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Pace, Desmond, Jana Hili ve Simon Grima. 2016. "Active versus Passive Investing:

- An Empirical Study on the US and European Mutual Funds and ETFs.” *Contemporary Issues in Bank Financial Market*, ed. Simon Grima ve Frank Bezzina, 1-35. Bingley, İngiltere: Emerald Group.
- Padden, Robert Charles. 1957. “Cultural Change and Military Resistance in Araucanian Chile, 1550-1730.” *Southwestern Journal of Anthropology* 13 (1): 103-121.
- Parker, Geoffrey. 1976 [1995]. “The ‘Military Revolution, 1560-1660’ – A Myth?” *The Military Revolution Debate: Readings in the Military Transformation of Early Modern Europe*, ed. Clifford J. Rogers, 37-54. Boulder, CO: Westview.
- Parker, Geoffrey. 1988 [1996]. *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parker, Geoffrey. 1990. “Europe and the Wider World, 1500-1750: The Military Balance.” *The Political Economy of Merchant Empires: State Power and World Trade 1350-1750*, ed. James D. Tracy, 161-195. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parker, Geoffrey. 2002. “The Artillery Fortress as an Engine of European Overseas Expansion 1480-1750.” *Empire, War and Faith in Early Modern Europe*, ed. Geoffrey Parker, 192-218. Londra: Penguin.
- Parrott, David. 2012. *The Business of War: Military Enterprise and the Military Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pearson, M. N. 1990. “Merchants and States.” *The Political Economy of Merchant Empires: State Power and World Trade 1350-1750*, ed. James D. Tracy, 41-116. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pearson, Michael N. 1998. *Port Cities and Intruders: The Swahili Coast, India and Portugal in the Early Modern Era*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Pearson, Michael N. 2003. *The Indian Ocean*. Londra: Routledge.
- Pedreira, Jorge M. 2007. “Costs and Financial Trends in the Portuguese Empire, 1415-1822.” *Portuguese Oceanic Expansion, 1400-1800*, ed. Francisco Bethencourt ve Diogo Ramada Curto, 49-87. Cambridge: Cambridge University Press.
- Peers, Douglas M. 2007. “Gunpowder Empires and the Garrison State: Modernity, Hybridity, and the Political Economy of Colonial India, circa 1750-1850.” *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 27 (2): 245-258.
- Peers, Douglas M. 2011. “Revolution, Evolution, or Devolution: The Military Making of Colonial India.” *Empires and Indigenes: Intercultural Alliances, Imperial Expansion, and Warfare in the Early Modern World*, ed. Wayne E. Lee, 81-106. New

- York: New York University Press.
- Peers, Douglas M. 2015. "Military Revolution and State Formation Reconsidered: Mir Qasim, Haider Ali and Transition to Colonial Rule in the 1760s." *Chinese and Indian Warfare: From the Classical Age to 1870*, ed. Roy Kaushik ve Peter Lorge, 302-323. Abingdon, İngiltere: Routledge.
- Perdue, Peter C. 2005. *China Marches West. The Qing Conquest of Central Eurasia*. Cambridge: Harvard University Press.
- Phillips, Andrew. 2011. *War, Religion and Empire: The Transformation of International Orders*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Phillips, Andrew ve J. C. Sharman. 2015. *International Order in Diversity: War, Trade and Rule in the Indian Ocean*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Philpott, Daniel. 2001. *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Pierson, Paul. 2003. "Big, Slow-Moving . . . and Invisible: Macrosocial Processes in the Study of Comparative Politics." *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*, ed. James Mahoney ve Dietrich Rueschemeyer, 177-207. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pierson, Paul. 2004. *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*. Princeton: Princeton University Press.
- Prestholdt, Jeremy 2001. "Portuguese Conceptual Categories and the 'Other' Encounter on the Swahili Coast." *Journal of Asian and African Studies* 36 (4): 383-403.
- Polachek, James M. 1991. *The Inner Opium War*. Cambridge: Harvard University Press.
- Pomeranz, Kenneth. 2001. *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Posen, Barry R. 1993. "Nationalism, the Mass Army and Military Power." *International Security* 18 (2): 80-124.
- Powell, Walter W. ve Paul J. DiMaggio (ed.). 1991a. *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Powell, Walter W. ve Paul DiMaggio. 1991b. "Introduction." In *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, ed. Walter W. Powell ve Paul DiMaggio, 1-40. Chicago: University of Chicago Press.

- Prakash, Om (ed.). 2002. *Downfall of Mughal Empire*. [sic] Delhi: Anmol.
- Quirk, Joel ve David Richardson. 2014. "Europeans, Africans and the Atlantic World, 1450-1850." *International Orders in the Early Modern World: Before the Rise of the West*, ed. Shogo Suzuki, Yongjin Zhang ve Joel Quirk, 138-158. Routledge: Abingdon.
- Ralston, David B. 1990. *Importing the European Army: The Introduction of European Military Techniques and Institutions into the Extra-European World 1600-1914*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rapkin, David. 2001 "Obstacles to an Evolutionary Global Politics Research Program." *Evolutionary Interpretations of World Politics*, ed. William R. Thompson, 52-60. New York: Routledge.
- Record, Jeffery. 2007. *Beating Goliath: Why Insurgencies Win*. Washington, DC: Potomac.
- Reid, Anthony. 1982. *Europe and Southeast Asia: The Military Balance*. Centre for Southeast Asia Studies, James Cook University, Occasional Paper 16.
- Resende-Santos, João. 2007. *Neorealism, States, and the Modern Mass Army*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Restall, Matthew. 2003. *Seven Myths of the Spanish Conquest*. Oxford: Oxford University Press.
- Reus-Smit, Christian. 2011. "Struggles for Individual Rights and the Expansion of the International System." *International Organization* 65 (2): 207-242.
- Reus-Smit, Christian. 2013. *Individual Rights and the Making of the International System*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richards, John F. 1993. *The Mughal Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ricklefs, M. C. 1993. *War, Culture and the Economy in Java, 1677-1726*. Sydney: Allen and Unwin.
- Ringmar, Erik. 2012. "Performing International Systems: Two East-Asian Alternatives to the Westphalian Order." *International Organization* 66 (1): 1-25.
- Roberts, Michael. 1955 [1995]. "The Military Revolution, 1560-1660." *The Military Revolution Debate: Readings in the Military Transformation of Early Modern Europe*, ed. Clifford J. Rogers, 13-35. Boulder, CO: Westview.
- Rodger, N. A. M. 2011. "From the 'Military Revolution' to the 'Fiscal-Naval State.'"

- Journal for Maritime Studies* 13 (2): 119-128.
- Rogers, Clifford J. 1995a. "The Military Revolution Debate in History and Historiography." *The Military Revolution Debate: Readings in the Military Transformation of Early Modern Europe*, ed. Clifford J. Rogers, 1-12. Boulder, CO: Westview.
- Rogers, Clifford J. 1995b. "The Military Revolutions of the Hundred Years War." *The Military Revolution Debate: Readings in the Military Transformation of Early Modern Europe*, ed. Clifford J. Rogers, 55-93. Boulder, CO: Westview.
- Rogers, Clifford J. (ed.). 1995c. *The Military Revolution Debate: Readings in the Military Transformation of Early Modern Europe*. Boulder, CO: Westview.
- Rogowski, Ronald. 1999. "Institutions as Constraints on Strategic Choice." *Strategic Choice and International Relations*, ed. David A. Lake ve Robert Powell, 115-136. Princeton: Princeton University Press.
- Roland, Alex. 2016. *War and Technology: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Rommelse, Gijis. 2011. "An Early Modern Naval Revolution? The Relationship between 'Economic Reason of State' and Maritime Warfare." *Journal for Maritime Research* 13 (2): 138-150.
- Rose, Susan. 2001. *Medieval Naval Warfare*. Abingdon, İngiltere: Routledge.
- Rosen, Stephen Peter. 1994. *Winning the Next War: Innovation and the Modern Military*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Rosen, Stephen Peter. 1996. *Societies and Military Power: India and its Armies*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Rosenthal, Jean-Laurent ve R. Bin Wong. 2011. *Before and Beyond the Great Divergence: The Politics of Economic Change in China and Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roy, Kashulik. 2011a. "The Hybrid Military Establishment of the East India Company in South Asia: 1750-1849." *Journal of Global History* 6 (2): 195-218.
- Roy, Kaushik. 2011b. *War, Culture and Society in Early Modern South Asia*. Londra: Taylor and Francis.
- Roy, Kaushik ve Peter Lorge. 2015. "Introduction." *Chinese and Indian Warfare: From the Classical Age to 1870*, ed. Kaushik Roy ve Peter Lorge, 1-14. Abingdon, İngiltere: Routledge.

- Roy, Tirthankar. 2013. "Rethinking the Origins of British India: State Formation and Military-Fiscal Undertakings in an Eighteenth Century World Region." *Modern Asian Studies* 47 (4): 1125-1156.
- Rudolph, Lloyd I. ve Susanne Hoeber Rudolph. 2010. "Federalism as State Formation in India: A Theory of Shared Sovereignty." *International Political Science Review* 31 (5): 553-572.
- Scammell, G. V. 1989. *The First Imperial Age: European Overseas Expansion c. 1400-1715*. Londra: Unwin Hyman.
- Schilz, Thomas Frank ve Donald E. Worcester. 1987. "The Spread of Firearms among the Indian Tribes on the Northern Frontier of New Spain." *American Indian Quarterly* 11 (1): 1-10.
- Secoy, Frank Raymond (ed.) 1953. *Changing Military Patterns on the Great Plains*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Sharman, J. C. 2017. "Sovereignty at the Extremes: Micro-States in World Politics." *Political Studies* 65 (4): 559-575.
- Sharman, J. C. 2015. "War, Selection, and Micro-States: Economic and Sociological Perspectives on the International System." *European Journal of International Relations* 21 (1): 194-214.
- Slinn, Peter. 1971. "Commercial Concessions and Politics During the Colonial Period: The Role of the British South Africa Company in Northern Rhodesia, 1890-1964." *Royal African Society* 70 (281): 365-384.
- Snyder, Jack. 1991. *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Spicer, Edward H. 1967. *Cycles of Conquest: The Impact of Spain, Mexico and the United States on the Indians of the Southwest*. Tucson: University of Arizona Press.
- Spruyt, Hendrik. 1994. *The Sovereign State and Its Competitors: An Analysis of Systems Change*. Princeton: Princeton University Press.
- Spruyt, Hendrik. 2001. "Diversity or Uniformity in the Modern World? Answers from Evolutionary Theory, Learning, and Social Adaptation." *Evolutionary Interpretations of World Politics*, ed. William R. Thompson, 110-132. New York: Routledge.
- Spruyt, Hendrik. 2005. *Ending Empire: Contested Sovereignty and Territorial Partition*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

- Steele, Ian K. 1994. *Warpaths: Invasions of North America*. Oxford: Oxford University Press.
- Steensgaard, Niels. 1973. *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century: The East India Companies and the Decline of the Caravan Trade*. Chicago: University of Chicago Press.
- Stern, Philip J. 2006. "British Asia and British Atlantic: Connections and Comparisons." *William and Mary Quarterly* 63 (4): 693-712.
- Stern, Philip J. 2009. "History and Historiography of the English East India Company: Past, Present and Future!" *History Compass* 7 (4): 1146-1180.
- Stern, Philip J. 2011. *The Company-State: Corporate Sovereignty and the Early Modern Foundations of the British Empire in India*. Oxford: Oxford University Press.
- Stevens, Carol B. 2007. *Russia's Wars of Emergence 1460-1730*. Harlow: Pearson.
- Strang, David. 1991. "Anomaly and Commonplace in European Political Expansion: Realist and Institutional Accounts." *International Organization* 45 (2): 143-162.
- Streusand, Douglas E. 1989. *The Formation of the Mughal Empire*. Oxford: Oxford University Press.
- Streusand, Douglas. 2001. "The Process of Expansion." *Warfare and Weaponry in South Asia 1000-1800*, ed. Jos J. L. Gommans ve Dirk H. A. Kolff, 337-364. New Delhi: Oxford University Press.
- Streusand, Douglas E. 2011. *Islamic Gunpowder Empires: Ottomans, Safavids, and Mughals*. Boulder, CO: Westview.
- Subrahmanyam, Sanjay ve Luis Filipe F. R. Thomas. 1990. "Evolution of Empire: The Portuguese in the Indian Ocean during the Sixteenth Century." *The Political Economy of Merchant Empires: State Power and World Trade 1350-1750*, ed. James D. Tracy, 298-331. Cambridge: Cambridge University Press.
- Subrahmanyam, Sanjay. 1990. *The Political Economy of Commerce: Southern India, 1500-1650*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Subrahmanyam, Sanjay. 1992. "The Mughal State — Structure or Process? Reflections on Recent Western Historiography." *Indian Economic and Social History Review* 29 (3): 291-321.
- Subrahmanyam, Sanjay. 1995. "Of Imârat and Tijârat: Asian Merchants and State Power in the Western Indian Ocean, 1400-1750." *Comparative Studies in Society and History* 37 (4): 750-780.

- Subrahmanyam, Sanjay. 2006. "A Tale of Three Empires: Mughals, Ottomans and Habsburgs in a Comparative Context." *Common Knowledge* 12 (1): 66-92.
- Subrahmanyam, Sanjay. 2007. "Holding the World in Balance: The Connected Histories of the Iberian Overseas Empires 1500-1640." *American Historical Review* 112 (5): 1359-1385.
- Subrahmanyam, Sanjay. 2012. *The Portuguese Empire in Asia, 1500-1700: A Political and Economic History*. Hoboken, NJ: Wiley.
- Suzuki, Shogo. 2005. "Japan's Socialization into Janus-Faced European International Society." *European Journal of International Relations* 11 (1): 137-164.
- Suzuki, Shogo. 2009. *Civilization and Empire: China and Japan's Encounter with International Society*. Abingdon, İngiltere: Routledge.
- Suzuki, Shogo, Yongjin Zhang ve Joel Quirk. 2014. "Introduction: The Rest and the Rise of the West." *International Orders in the Early Modern World: Before the Rise of the West*, ed. Shogo Suzuki, Yongjin Zhang ve Joel Quirk, 1-11. Abingdon, İngiltere: Routledge.
- Swope, Kenneth. 2005. "Crouching Tiger, Secret Weapons: Military Technology Employed During the Sino-Japanese-Korean War, 1592-1598." *Journal of Military History* 69 (1): 11-41.
- Swope, Kenneth M. 2009. *A Dragon's Head and a Serpent's Tail: Ming China and the First Great East Asian War*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Tagliacozzo, Eric. 2002. "Trade, Production and Incorporation: The Indian Ocean in Flux, 1600-1900." *Itinerario* 26 (1): 75-106.
- Thompson, William R. 1999. "The Military Superiority Thesis and the Ascendancy of Western Eurasia in the World System." *Journal of World History* 10 (1): 143-178.
- Thompson, William R. ve Karen Rasler. 1999. "War, the Military Revolution(s) Controversy, and Army Expansion." *Comparative Political Studies* 32 (1): 3-31.
- Thompson, William R. (ed.) 2001. *Evolutionary Interpretations of World Politics*, New York: Routledge.
- Thomson, Janice E. 1994. *Mercenaries, Pirates and Sovereign: State-Building and Extra-Territorial Violence in Early-Modern Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Thornton, John K. 1999. *Warfare in Atlantic Africa 1500-1800*. Londra: Routledge.
- Thornton, John K. 2007. "The Portuguese in Africa." *Portuguese Oceanic Expansion, 1400-1800*, ed. Francisco Bethencourt ve Diogo Ramada Curto, 138-160.

- Cambridge: Cambridge University Press.
- Thornton, John K. 2011. "Firearms, Diplomacy, and Conquest in Angola." *Empires and Indigenes: Intercultural Alliances, Imperial Expansion, and Warfare in the Early Modern World*, ed. Wayne E. Lee, 167-192. New York: New York University Press.
- Tilly, Charles (ed.) 1975. *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Tilly, Charles. 1985. "War Making and State Making as Organized Crime." *Bringing the State Back In*, ed. Peter B. Evans, Dietrich Rueschmeyer ve Theda Skocpol, 169-191. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, Charles. 1992. *Capital, Coercion and European States, A.D. 990-1992*. Oxford: Blackwell.
- Tracy, James D. 1990. "Introduction." *The Political Economy of Merchant Empires: State Power and World Trade 1350-1750*, ed. James D. Tracy, 1-21. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tuck, Christopher. 2008. "'All Innovation Leads to Hellfire': Military Reform and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century." *Journal of Strategic Studies* 31 (3): 467-502.
- Tucker, Molly. 2012. *Bloodwork: A Tale of Medicine and Murder in the Scientific Revolution*. New York: W. W. Norton.
- Turner, Victor (Ed). 1971. *Colonialism in Africa*, Vol.3. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tyce, Spencer R. 2015. "German Conquistadors and Venture Capitalists: The Welser Company's Commercial Experiment in Sixteenth Century Venezuela and the Caribbean World." Doktora Tezi, Ohio State University.
- Vail, Leroy. 1976. "Mozambique's Chartered Companies: The Rule of the Feeble." *Journal of African History* 17 (3): 389-416.
- van Creveld, Martin. 1977. *Supplying War: Logistics from Wallenstein to Patton*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vandervort, Bruce. 1998. *Wars of Imperial Conquest in Africa 1830-1914*. Bloomington: Indiana University Press.
- Vigneswaran, Darshan. 2014. "A Corrupt International Society: How Britain was Duped into Its First Indian Conquest." *International Orders in the Early Modern World: Before the Rise of the West*, ed. Shogo Suzuki, Yongjin Zhang ve Joel Quirk,

- 94-117. Abingdon, İngiltere: Routledge.
- von Clausewitz, Carl. 2008. *On War*. Princeton: Princeton University Press.
- Walt, Stephen M. 2002. "The Enduring Relevance of the Realist Tradition." *Political Science: State of the Discipline*, ed. Ira Katznelson ve Helen V. Milner, 197-230. New York: W. W. Norton.
- Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. Reading MA: Addison-Wesley.
- Ward, Kerry. 2008. *Networks of Empire: Forced Migration in the Dutch East India Company*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Washbrook, David. 2004. "South India 1770-1840: The Colonial Transition." *Modern Asian Studies* 38 (3): 479-516.
- Watson, I. Bruce 1980. "Fortifications and the 'Idea' of Force in Early English East India Company Relations with India." *Past and Present* No. 88: 70-87.
- Watt, Robert N. 2002. "Raiders of a Lost Art? Apache War and Society." *Small Wars and Insurgencies* 13 (3): 1-28.
- Weigert, Stephen L. 1996. *Traditional Religion and Guerilla Warfare in Modern Africa*, Houndmills, İngiltere: Macmillan.
- Wellen, Kathryn. 2015. "The Danish East India Company's War against the Mughal Empire, 1642-1698." *Journal of Early Modern History* 19 (5): 439-461.
- Wendt, Alexander. 1999. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weststeijn, Arthur. 2014. "The VOC as a Company-State: Debating Seventeenth-Century Dutch Colonial Expansion." *Itinerario* 38 (1): 13-34.
- Wheatcroft, Andrew. 2008. *The Enemy at the Gate: Habsburgs, Ottomans and the Battle for Europe*. Londra: Bodley Head.
- Wickremesekera, Channa. 2015. "European Military Experience in South Asia: The Dutch and British Armies in Sri Lanka in the Eighteenth Century." *Chinese and Indian Warfare: From the Classical Age to 1870*, ed. Kaushik Roy ve Peter Lorge, 289-301. Abingdon, İngiltere: Routledge.
- Wills, John E. 1993. "Maritime Asia, 1500-1800: The Interactive Emergence of European Domination." *American Historical Review* 98 (1): 83-105.
- Wilson, Nicholas Hoover. 2015. "A State in Disguise of a Merchant?" The English East India Company as a Strategic Action Field, ca. 1763-1834." *Chartering*

- Capitalism: Organizing Markets, States, and Publics*. Özel sayı: *Political Power and Social Theory* 29 (1): 257-285.
- Winus, George Davidson. 1971. *The Fatal History of Portuguese Ceylon: Transition to Dutch Rule*, Cambridge: Harvard University Press.
- Włodarczyk, Nathalie. 2009. *Magic and Warfare: Appearance and Reality in Contemporary African Conflict and Beyond*, New York: Palgrave.
- Wong, J. Y. 2000. "The Limits of Naval Power: British Gunboat Diplomacy in China from the Nemesis to the Amethyst, 1839-1949." *War and Society* 18 (2): 93-120.
- Zarakol, Ayşe. 2010. *After Defeat: How the East Learned to Live with the West*. Cambridge: Cambridge University Press.

DİZİN

- Açe 100, 128
Afganistan 229, 230
Agoston, Gabor 23, 166,
168, 170, 171, 173, 174,
175, 176, 177, 178, 179,
181, 182, 183, 207, 243
Aksan, Virginia 173, 174,
175, 176, 181, 182, 183,
184, 207, 243
Alman 169, 216
anakronizm 197, 206
Andrade, Tonio 19, 23,
25, 28, 32, 41, 96, 101,
102, 126, 131, 132, 198,
202, 203, 226, 233, 244
Askeri devrim tezi 15, 31,
33, 65, 68, 114, 196, 201,
227, 231, 233
Ateşli silahlar 175, 203,
233
Avrupamerkezci 11, 21,
34, 60, 144, 165, 198,
199, 204
Aztekler 76, 79, 80, 82, 168
Aztek 76
Babürlüler 17, 21, 96, 103,
109, 117, 140, 141, 151,
152, 158, 163, 167, 196,
207, 225
Baharat 99, 123, 129,
137, 139
Balkan, Balkanlar 172
Barut 175, 233
Black, Jeremy 23, 27, 33,
34, 37, 38, 39, 46, 47, 69,
79, 84, 90, 101, 106, 129,
130, 144, 149, 154, 165,
166, 168, 170, 172, 180,
184, 185, 192, 193, 194,
198, 199, 202, 206, 220,
223, 224, 232, 245, 249
Boer 254
Brezilya 79, 82, 89, 116
Cava 117, 121, 123, 124,
126, 127, 129, 134, 143
Cezayir 187, 189, 191, 193,
220, 224
Chase, Kenneth 28, 75,
83, 126, 149, 150, 166,
175, 180, 183, 184, 235,
237, 247
Chaudhuri, K. N. 101,
103, 104, 122, 139, 140,
142, 145, 247, 248
Child, Josiah 141
Clausewitz, Carl von 40,
41, 268
Cortes, Hernan 73, 75,
78, 84, 168, 189, 216, 225
Çin 16, 17, 18, 20, 34, 41,
44, 90, 97, 99, 101, 102,
103, 104, 109, 117, 126,
130, 131, 132, 199, 202,
203, 204, 205, 211, 213,
225, 226, 236, 239
Danimarka Doğu
Hindistan 106
Darwinci 15, 25, 42, 44,
53, 156, 215, 228, 233, 237
Darwin 15, 25, 42, 44, 53,
156, 215, 228, 233, 237
deniz savaşı 99
Elster, Jon 38, 40, 43,
44, 250
Etiyopya 96, 166
Fas 86, 186, 188, 191, 224
Fransa 150, 157, 169, 175,
200, 220, 225
Fransız Doğu Hindistan
145
Goa 93, 98, 107, 144, 190
Guilmartin, John F. 27,
75, 76, 94, 100, 106, 168,
172, 177, 182, 192, 252
Güney Afrika 54, 199, 224
Habsburglar 166, 170,
174, 177, 178, 179, 180,
184, 190, 191
Hasan, Farhat 140, 142,
152, 253
Hindistan 18, 60, 68, 82,
88, 89, 93, 98, 99, 101,
103, 104, 105, 106, 108,
113, 115, 116, 117, 119, 120,
121, 123, 124, 126, 130,
132, 133, 134, 135, 137,
142, 145, 146, 149, 150,
158, 160, 163, 180, 182,
199, 211, 224, 239
Hoffman, Philip 27,
28, 34, 41, 71, 74, 75,
78, 100, 108, 126, 142,
148, 184, 194, 195, 221,
233, 253
Hollanda 60, 68, 82, 88,
96, 105, 109, 113, 114,
115, 116, 118, 119, 120,
121, 125, 126, 130, 131,
133, 135, 136, 139, 143,
169, 170, 171, 178, 192,
200, 220
Hollanda Batı Hindistan
Şirketi 82, 116
Hollanda Doğu
Hindistan 105, 115, 116,
119, 130
hollanda doğu hindistan
şirketi 120

- İnebahtı (Lepanto) Savaşı 190, 191
İngiliz Doğu Hindistan Şirketi 115, 117, 137, 211
İnka 78
İnkalar 78, 79, 82
Irak 230
İran 117, 178, 190
İrlanda 190, 236, 238
işlevselcilik 233
İspanya 81, 86, 108, 169, 170, 178, 187, 188, 192
İsveç 24, 70, 169, 200
İtalya 81, 149, 218, 219
Japonya 18, 20, 97, 103, 125, 133, 199, 203, 218, 219, 236
Kenya 54, 89, 95
Köle ticareti 86
Kolomb 15, 18, 73
Kongo 54, 87, 88, 95
Kutsal İttifak 179
Kutsal Ruh Hareketi (Uganda) 53
Kuzey Afrika 21, 68, 86, 164, 166, 167, 169, 172, 176, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 200
Liberya 54, 56
Libya 191, 224
Lorge, Peter 19, 28, 34, 125, 126, 128, 129, 140, 152, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 220, 226, 236, 255, 256, 258, 261, 263, 268
Macaristan 166, 170, 171, 176, 177, 178, 179
Malabar 144, 259
Malakka 98, 106, 122, 124, 125, 127, 136, 190
Maratha Konfederasyonu 107, 142, 147
McNeill, William H. 108, 167, 175, 199, 203, 233, 258
Meksika 73, 80, 81, 91
Memlûk 166
Ming hanedanı 130
Mohaç 177
Murphey, Rhodes 173, 174, 175, 176, 178, 179, 181, 182, 183, 191, 194, 259
muskat 123
Nadir Şah 143, 144
Napoléon Savaşları 136, 143
Okyanusya 228
Otuz Yıl Savaşları 24, 69
Parker, Geoffrey 25, 26, 27, 34, 36, 68, 70, 71, 85, 92, 93, 96, 97, 106, 107, 114, 126, 127, 139, 145, 146, 148, 151, 156, 159, 167, 169, 170, 172, 181, 184, 192, 193, 199, 202, 204, 260
Peru 73, 80, 81, 91
Petro, I. 180, 184
Plassey 137, 146, 153, 168, 225
Polonya-Litvanya 166, 169, 171, 179
Portekiz 19, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 108, 120, 123, 130, 132, 133, 135, 138, 139, 149, 157, 185, 189, 191, 192
Roberts, Michael 23, 24, 25, 26, 36, 70, 114, 170, 192, 193, 201, 204, 262
Rusya 68, 115, 166, 184, 193
Safevi 96, 138, 139, 166
salgın 16, 77, 78, 81
Sanayi Devrimi 144, 169, 214
Sierra Leone 54, 58, 251
Sumatra 52, 100, 126, 166
Tanzanya 54, 89
Tayvan 130, 131, 132
Tilly, Charles 24, 25, 71, 114, 147, 151, 267
Tüfek 67
Tunus 189, 190, 191
Uganda 53, 54, 56, 245
Uluslararası ilişkiler 23, 28, 36, 42, 217
Umman 91, 101, 109
Valdivia, Pedro de 80
Vasco da Gama 15
V. Charles, V. Karl/Şarlman 65
Vestfalya 23, 71, 171
Vietnam 126, 229, 258
Viyana 167, 177, 179, 193
Yedi Yıl Savaşları 146
Yeniçeri(ler) 174
Zheng 130

Cambridge Üniversitesi öğretim üyesi J. C. Sharman, Batı hakimiyetinin damga vurduğu modern dünya düzeninin ve küresel sistemin kuruluşuna dair geleneksel tarih anlatısını eleştirel bir gözle ele alıyor ve yeniden yorumluyor. Sharman, iddia edilenin aksine erken modern dönemde Avrupalıların mutlak bir teknolojik ve askeri üstünlüklerinin olmadığını ortaya koyarak, erken modern dönemin Avrupa-dışı büyük imparatorluklarının nihai gerileyişlerinin Avrupa'da ortaya çıkan bir "askeri devrim" tezi ile açıklanamayacağını öne sürüyor. Avrupa'nın küresel yayılımını, yerel güçlerle iş birliği, Amerika kıtasında salgın hastalıklar ve Avrupalıların Asyalı ve Afrikalı büyük güçlerle aralarındaki siyasi ve stratejik farklılıklardan kaynaklanan denizlerdeki üstünlüğü ile açıklıyor. On dokuzuncu ve erken yirminci yüzyıldaki Avrupa hegemonyasının dünya siyasi tarihi açısından geçici ve istisnai bir dönem olduğu ve yirmi birinci yüzyılda Asyalı güçlerin tekrar yükselmesinin belki de eski normlara bir dönüş olarak görülebileceği teklifinde bulunuyor.

Zayıfların İmparatorlukları: Avrupa Yayılmacılığının Gerçek Hikâyesi ve Yeni Dünya Düzeninin Kuruluşu sadece uzmanların değil, dünya tarihine meraklı kitapseverlerin de ilgiyle okuyacağı bir eser.

